

 eKampus
anadolum
e K a m p ü s
ve
anadolu mobil
dilediğin yerden,
dilediğin zaman,
öğrenme fırsatı!

(ekampus.anadolu.edu.tr)

(mobil.anadolu.edu.tr)

ekampus.anadolu.edu.tr

Açıköğretim Destek Sistemi
Açıköğretim Sistemi ile ilgili

merak ettiğiniz her şey AOS Destek Sisteminde...

- ✉ Kolay Soru Sorma ve Soru-Yanıt Takibi
- 🏠 Sıkça Sorulan Sorular ve Yanıtları
- 📞 Canlı Destek (Hafta İçi Her Gün)
- ☎ Telefonla Destek

aosdestek.anadolu.edu.tr

AOS DESTEK Sistemi İletişim ve Çözüm Masası

0850 200 46 10

www.anadolu.edu.tr

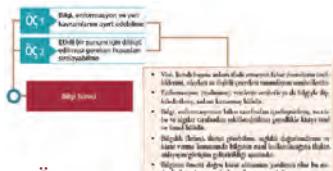
■ Bölüm 1

Temel Kavramlar

Öğrenme çıktıları

Bölüm içinde hangi bilgi, beceri ve yeterlikleri kazanacağınızı ifade eder.

Bölüm Özeti

Bölümün kısa özeti gösterir.

Sözlük

Bölüm içinde geçen önemli kavamlardan oluşan sözlük ünite sonunda paylaştırılır.

Karekod

Bölüm içinde verilen karekodlar, mobil cihazlarınız aracılığıyla siz ek kaynaklara, videolar'a veya web adreslerine ulaşır.

Cıktısı Tablosu

Araştır/İlişkilendir/Anlat-Paylaş

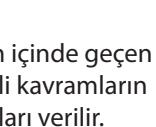
İlgili konuların altında cevaplayacağınız soruları, okuyabileceğiniz ek kaynakları ve konuya ilgili yapabileceğiniz ekstra etkinlikleri gösterir.

Yaşamla İlişkilendir

Bölümün içeriğine uygun paylaşılan yaşama dair gerçek kesitler veya örnekleri gösterir.

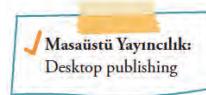
Araştırmalarla İlişkilendir

Bölüm içeriği ile ilişkili araştırmaların ve bilimsel çalışmaları gösterir.

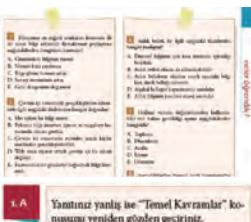
TANIM

Bölüm içinde geçen
önebilir kavramların
tanımları verilir

Dikkat

Dikkat
Konuya ilişkin önemli uyarıları gösterir.

Neler Öğrendik ve Yanıt Anahtarı

Bölüm içeriğine ilişkin 10 adet çoktan seçmeli soru ve cevapları paylaşılır.

İktisada Giriş

Editörler

Prof.Dr. Yılmaz KILIÇASLAN

Prof.Dr. Ethem ESEN

Yazarlar

BÖLÜM 1

Prof.Dr. Yılmaz KILIÇASLAN

BÖLÜM 2, 3, 4

Prof.Dr. Hüseyin Alper GÜZEL

BÖLÜM 5, 8

Prof.Dr. Kemal YILDIRIM

BÖLÜM 6

Prof.Dr. Ethem ESEN

BÖLÜM 7

Prof.Dr. Murat TAŞDEMİR

T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 4345
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 3103

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesi'ne aittir.
“Uzaktan Öğretim” teknüğine uygun olarak hazırlanan bu kitabı bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin alınmadan kitabı tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt
veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2023 by Anadolu University
All rights reserved

No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted
in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic tape or otherwise, without
permission in writing from the University.

Öğretim Tasarımcısı
Dr.Öğr.Üyesi Bilal Sarac

Grafik Tasarım ve Kapak Düzeni
Prof.Dr. Halit Turgay Ünalan

Grafikerler
Ayşegül Dibek
Gülşah Karabulut

Dizgi ve Yayıma Hazırlama
Dilek Özbeğ
Halil Kaya
Beyhan Demircioğlu
Süreyya Çelik
Arzu Ercanlar
Gözde Soysever
Yasin Özkır
Yasin Narin

İKTİSADA GİRİŞ

E-ISBN
978-975-06-4434-4

Bu kitabı tüm hakları Anadolu Üniversitesi'ne aittir.

ESKİŞEHİR, Mayıs 2023

2452-0-0-2309-V01

İçindekiler

Giriş	3
Temel Kavramlar	3
Pozitif – Normatif İktisat	3
Mikroiktisat – Makroiktisat	3
Piyasalar	4
Kitlik ve Tercih	4
Rasyonel Davranış	5
Fırsat Maliyeti - Parasal Maliyet	5
Üretim İmkanları Sınırı	6
Marjinal Maliyet - Marjinal Fayda	6
İkame ve Teşvik	7
İktisadın Temel Soruları	8
Ne Üretilicek?	8
Ne Kadar Üretilicek?	9
Nasıl Üretilicek?	9
Kim Üretecek?	10
Tüketici Davranışları ve Fayda	11
Toplam ve Marjinal Fayda	11
Tüketicinin Fayda Maksimizasyonu ...	13
Bireysel Talep Eğrisi	13
Değer Paradoksu	15
Grafikleri Anlamak	15
Zaman Serisi Grafiği	16
Kesit Veri Grafiği	17
Serpme Diyagramı	17
Pasta Grafiği	18
Bir Ekonomik Model Olarak Grafikler ..	19
Eğim	19
Bir Eğri ya da Doğrunun Eğiminin Hesaplanması	20
Değişkenler Arasında Pozitif ve Negatif İlişkiler ve Eğim	20
Bir Fonksyonun Maksimum veya Minimum Noktası ve Eğim	21
İlişkisiz Değişkenler	22

Giriş	29
Talep	29
Talep Edilen Miktarı Belirleyen Değişkenler	29
Talep Tablosu ve Talep Eğrisi	30
Talebin Değişmesi: Talep Eğrisinde Kaymalar	30
Piyasa Talep Eğrisi	32
Arz	34
Arz Edilen Miktarı Belirleyen Değişkenler	34
Arz Edilen Miktar ve Malın Kendi Fiyatı	34
Arz Tablosu ve Arz Eğrisi	34
Arzin Değişmesi: Arz Eğrisinde Kaymalar	35
Piyasa Arz Eğrisi	36
Piyasa Dengesi	37
Piyasa Dengesinde Değişmeler	39
Esneklik	43
Talebin Fiyat Esnekliği	43
Yay Esnekliği	44
Esnekliğin Önemi	44
Talebin Esnekliğini Belirleyen Faktörler	45
Çapraz Fiyat Esnekliği	46
Talebin Gelir Esnekliği	46
Arzin Fiyat Esnekliği	47
Arzin Esnekliğini Belirleyen Faktörler	47

BÖLÜM 3**Üretim, Maliyetler
ve Firma Davranışı**

Giriş	55
Üretim	55
Üretim Fonksiyonu	55
Kısa Dönem-Uzun Dönem Ayırımı	56
Maliyet	61
Fırsat Maliyeti	61
Kısa Dönemde Maliyet	62
Uzun Dönemde Maliyet	66
Kâr Maksimizasyonu	69

BÖLÜM 4**Piyasalar**

Giriş	79
Tam Rekabet Piyasası	79
Kısa Dönem Firma Dengesi	81
Uzun Dönem Firma Dengesi	86
Eksik Rekabet Piyasaları	88
Tekel Piyasası	88
Tekelci Rekabet Piyasası	93
Oligopol Piyasaları	94
Üretim Faktörlerine Olan Talep	96
Tam Rekabet Piyasasında Çalışan Bir Firmanın İşgücü Talebi	96
Tekel'in İşgücü Talebi	98
Faktör Piyasasında Monopson	99

BÖLÜM 5**Makroekonominin
Kapsamı ve Temel
Makroekonomik
Değişkenler**

Giriş	107
Makroekonominin Kapsamı ve Tarihçesi	107
Makroekonominin Kapsamı	107
Makroekonominin Tarihçesi	109
Ekonominin Performansının Ölçülmesi ve Temel Makroekonomik Değişkenler	111
İşsizlik ve İşsizliğin Ölçülmesi	111
Enflasyon	113
Toplam Hasıla ve Ekonomik Performans Açılarından Önemi	117
Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) ve Ölçülmesi	118
Mali Piyasaların Ana Göstergesi: Faiz Oranı	123
Döviz Kurunun Ölçülmesi	125

BÖLÜM 6**Milli Gelir
Düzeyinin
Belirlenmesi**

Giriş	131
Devletin Olduğu Dışa Kapalı Bir Ekonomide Denge Gelir Düzeyinin Belirlenmesi	131
Tüketim Harcamaları ve Tüketim Fonksiyonu	131
Tasarruf ve Tasarruf Fonksiyonu	135
Yatırım Harcamaları ve Yatırım Fonksiyonu	136
Toplam Harcamalar ve Denge Gelir Düzeyinin Belirlenmesi	137
Denge Gelir Düzeyinin Belirlenmesinde Alternatif Yöntem: Tasarruf - Yatırım Eşitliği	140
Tasarruf Paradoksu	140
Çoğaltan	141
Devletin Olduğu Dışa Kapalı Bir Ekonomide Denge Gelir Düzeyinin Belirlenmesi	144
Toplam Harcamalar ve Denge Gelir Düzeyinin Belirlenmesi	144
Gelir Vergisi ve Çoğaltan	146
Devletin Olduğu Dışa Açık Bir Ekonomide Denge Gelir Düzeyinin Belirlenmesi	150
İhracat Fonksiyonu	150
İthalat Fonksiyonu	150
Net İhracat Fonksiyonu	151
Toplam Harcamalar ve Denge Gelir Düzeyinin Belirlenmesi	152

BÖLÜM 7 Para ve Bankacılık

Giriş	161
Paranın Tanımı, İşlevleri ve Ölçülmesi	161
Paranın İşlevleri	161
Paranın Ölçülmesi	164
Paranın Tarihsel Gelişimi	166
Mal Para	166
Sigara Para	167
Fiyat Para	167
Çekler	168
Teknolojinin Etkisi ve Elektronik Para	168
Mobil Para: M-PESA	168
Bankacılık Sistemi ve Para Arzi	170
Bankaların Para Arzi Üzerindeki Etkisi	171
Banka Panikleri	175
Merkez Bankaları	176
Merkez Bankasının İşlevleri	177
Merkez Bankası Para Arzını	
Nasıl Kontrol Eder?	178
Para Arzi, Para Talebi ve Denge Faiz Oranı ..	180
Para Miktarı ve Fiyat İlişkisi	181
Hiperenflasyon	181
Paranın Miktar Teorisi	182
Para Talebi ve Denge Faiz Oranı	183

BÖLÜM 8Toplam Talep-
Toplam Arz Analizi
ve Politika
Uygulamaları

Giriş	191
Toplam Talep (AD)	191
Toplam Talep Eğrisinin Negatif Eğimli Olma Nedenleri	192
Toplam Talepteği Değişmeler	194
Toplam Arz (AS)	196
Kısa ve Uzun Dönem Toplam Arz Eğrisi	196
Toplam Arz Eğrisindeki Değişmeler ...	198
Toplam Arz ve Toplam Talep Dengesi (Denge Çıktı ve Fiyat Düzeyi)	199
Makroekonomik Denge ve Tam İstihdam	200
Deflasyon, Enflasyon ve Stagflasyon....	202
Toplam Arz ve Toplam Talebe Yönelik Politikalar	203
Maliye Politikası	204
Para Politikası	208
Politika Tartışmalarına Bir Bakış	209
Monetaristler	209
Sözlük	217

Önsöz

Sevgili öğrenciler,

Televizyonlardaki haber bültenlerinin içerisinde olmasa bile sonunda neden ekonomi haberleri olduğunu ya da neden hemen hemen tüm gazetelerin ekonomi sayfası olduğunu hiç merak ettiniz mi? Ya da neden İktisada Giriş dersi üniversitelerin iktisat dışındaki birçok bölümlerinde de okutulur? Cevabı çok açık. Çünkü kadından erkeğine, yaşlıından çocuğuna, zengininden fakirine ekonomi herkesi ilgilendirir. O yüzden Alfred Marshal İktisadı "insanoğlunun normal yaşamındaki sıradan ilişkilerini inceleyen bir bilim dalı" olarak tanımlamıştır. Herkesi ilgilendiren ve dolayısıyla okuyucu profili oldukça farklı olan elinizdeki bu İktisada Giriş kitabını herkesin okuyabileceği, özellikle iktisatla ilk tanışanların şevkini kırmadan sevmelerini sağlayacak bir dil ve içerikle yazmaya çalıştık. O yüzden bu kitap her ne kadar Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Önlisans programlarında okuyan öğrenciler için hazırlanmışsa da ümidişimiz ilgili tüm okuyuculara faydalı olmalıdır.

Bu kitap temelde iki ana bölümden oluşmaktadır. Kitabın ilk dört ünitesinden oluşan birinci bölümde genelde Mikroiktisat'ın konuları incelenmiş, son dört üniteyi kapsayan ikinci bölümde ise Makroiktisat'ın temel konuları tartışılmıştır.

Kitabın planı şöyledir: Ünite 1 iktisadın temel kavramları ve tüketici davranışlarını incelemektedir. Bu ünitede aynı zamanda iktisatta sıkça kullanılan grafikler tanıtılmaktadır. Ünite 2 arz, talep, piyasa dengesi ve esneklik konularını incelemektedir. Firma davranışları, üretim, maliyetler gibi konular üçüncü Ünite'de incelenmektedir. Dördüncü ünitede her gün içinde yaşadığımız hem mal ve hizmet hem

de faktör piyasaları ile ilgili temel kavramları tanıtmakta ve ekonomik birimlerin bu piyasalardaki davranışlarını incelemektedir. Kitabın 5. ünitesinden itibaren iktisadın mikro konularından makro konularına geçiş yapılmıştır. Bu amaçla beşinci ünitede, ilk olarak makroekonominin kapsamına ve gelişimine değinilip, daha sonra ekonomik performansın nasıl ölçüldüğü ve işsizlik, enflasyon, hasıla gibi temel makroekonomik değişkenler açıklanmaktadır. Ünite 6'da, milli gelir düzeyinin nasıl belirlendiği Keynesyen model temelinde gösterilmektedir. Para ve Bankacılık isimli 7. ünitede, paranın ekonomideki işlevleri ve gelişimi açıklanıp, bankacılık sistemi ve bankacılık sisteminin para arzı üzerindeki etkilerinden bahsedilmektedir. Son ünitede ise, toplam talep – toplam arz analizi ele alınıp, bu model kapsamında maliye ve para politikası uygulamaları değerlendirilmektedir.

Bu kitabın amacı yükseköğretime yeni başlayan öğrencilere iktisadi öğretmek değildir. Bunun için ne bu kitabın kapsamı yeterlidir, ne de zaman. Aksine bu kitabın amacı öğrencileri iktisatla tanıştırmak ve onların iktisat öğrenmeye arzulu ve sağlam bir adımla başlamalarını sağlamaktır. Eğer bu fonksiyonu yerine getirebilirse ne mutlu bize.

Son olarak bu kitabın sizlere sunulmasında emeği geçen herkese teşekkür bir borç bilir, kitaptaki tüm hata noksanlarının yazarlar ve editörlere ait olduğunu belirtmek isteriz.

Editörler

Prof.Dr. Yılmaz KILIÇASLAN

Prof.Dr. Ethem ESEN

Bölüm 1

Temel Kavramlar ve Tüketici Davranışı

Öğrenme Çıktıları

1

Temel Kavramlar

- 1 İktisadin temel kavramlarını açıklayabilme

3

İktisadın Temel Soruları

- 3 İktisadın temel sorularını açıklayabilme

5

Grafikleri Anlamak

- 5 İktisatta kullanılan grafikleri tasvir edebilme

2

Kitlik ve Tercih

- 2 Ekonomik birimlerin davranışlarının arkasında yatan nedenleri saptayabilme

4

Tüketici Davranışları ve Fayda

- 4 Tüketici dengesini açıklayabilme

Anahtar Sözcükler: • Kitlik • Tercih, Ödünleşme • Fırsat Maliyeti • Marjinal Fayda
• Fayda Maksimizasyonu • Eğim

GİRİŞ

Televizyonda, gazetede, internette gördüğünüz ya da günlük hayatı karşılaşığınız olayların birçoğunu arkasında yatan nedenin ekonomik olduğunu söyleyebiliriz. Hatta ilk bakışta iktisadi bir olay gibi görünmeyen durumların bile arkasında mutlaka bir iktisadi boyut aramak gereklidir. Bir intiharın, hırsızlığın, cinayetin, boşanmanın, kırılan bir rekorun, bulunan yeni bir icadın, savaşın, barışın, çevre kirliliğinin yada yeni bir teknolojinin ortaya çıkışındaki iktisadi nedenler çoğu zaman iktisadi olmayan nedenlerden çok daha fazladır. İşte bu yüzden iktisat tüm bireyleri, kurumları, toplumları ilgilendiren bir bilim dalıdır.

İktisadi bireylerin, firmaların, kurumların ve devletin yani iktisadi karar birimlerinin karar verme süreçlerini ve bu kararların sonuçlarını inceleyen sosyal bir bilim dalı olarak tanımlayabiliriz. İktisat bir sosyal bilim olarak her ne kadar karmaşık gibi gözükse de aslında hepimizin gündelik davranışlarını ve günlük yaşamımızda karşılaştığımız durum ve sorunları inceleyen ve açıklayan bir bilim dalıdır. Nitekim iktisat bilimin kurucularından olan 19. yy. iktisatçısı Alfred Marshall iktisadı “insanoğlunun normal yaşamındaki sıradan ilişkilerini inceleyen bir bilim dalı” olarak tanımlamıştır. İktisat bu incelemesini iktisadi teori, model ve verileri kullanarak yapar.

TEMEL KAVRAMLAR

İnsanoğlunun günlük hayatının sıradan ilişkileri ya da iktisadi dünyanın nasıl işlediği iktisadi modeller oluşturularak anlaşılabilir. Ekonomik model ekonomik değişkenlerin ve bu değişkenler arasındaki ilişkilerin çoğu zaman matematiksel ifadesidir. Ekonomik model aslında gerçek dünyadaki ilişkilerin daha basit bir şekilde tanımlanmasıdır. Eğer kurulan ekonomik modelin işleyışı ve sonuçları gerçek dünya ile uyumlu ise, o zaman o konuda bir ekonomik teori geliştirilebilir. Tipki mühendisler, mimarlar gibi iktisatçılarda teorilerini geliştirken modellerden faydalananlardır. Nasıl ki bir mimar binayı inşa etmeden önce bir bilgisayar programı yardımı ile inşa edilecek binayı çiziyor, yani modeli yapılıyorsa, ya da bir otomobil tasarımcısı yeni bir otomobili önce bilgisayarda tasarlıyorsa, iktisatçılarda iktisadi olayları modelleyerek açıklamaya çalışırlar.

Teori varsayımlar ve hipotezlerden oluşur. Hipotezler çeşitli varsayımlar altında modellenerek ik-

tisadi olaylar ile ilgili sonuçlar çıkarılabilir. Aslında teoriler mantıksal ifadelerden başka bir şey değildir. Eğer hipotezler doğruysa, çıkarılan sonuçlarda doğru olacaktır. Örneğin, eğer tüm üniversite mezunları üniversite mezunu olmayanlardan daha fazla ücret alıyorsa ve Seda eğer üniversite mezunuysa o zaman Seda'nın üniversite mezunu olmayan birine göre daha fazla ücret alıyor olması gereklidir.

İktisatçılar geleceği tahmin için kurdukları modellerde teorileri kullanırlar. Çünkü iktisadi hayatı geleceği tahmin edebilmek her şeydir. Bir iktisatçı eğer ekonomi sürekli cari açık veriyorsa yabancı paraların Türk Lirası karşısında er yada geç değer kazanacağını tahmin eder. Yine bir iktisatçı bir ürünün ithalatına kısıtlama getirildiğinde, o ürünün yurtiçi fiyatının artacağını tahmin eder.

Pozitif – Normatif İktisat

Gazetelerde yazlarını okuyup, televizyonlarda izlediğiniz iktisatçıların hemen hemen hepsinin farklı görüşlere sahip olduklarına hepimiz şahit olmuşuzdur. Bu bir sosyal bilim ve politika aracı olarak iktisadın pozitif ve normatif özelliğinden kaynaklanmaktadır. Pozitif iktisat bir iktisadi olayın ne olduğu, normatif iktisat ise ne olması gereği ile ilgilidir. Pozitif iktisat mevcut durumu açıklayan iktisattır. Örneğin “Türkiye’nin 2011 yılı dış ticaret açığı yüksektir” ifadesi bir pozitif iktisat ifadesidir. Bu ifadenin doğru olup olmadığını dış ticaret verilerine bakarak test edebiliriz. Bu ifadenin içerisinde herhangi bir değer yargısı yoktur.

Normatif iktisat ise daha çok görüş ve değer yargıları içerir. “Türkiye’nin dış ticaret açığı azaltmak için bazı ithal mallar Türkiye’de üretilmelidir” ifadesi ise bir normatif ifadedir. Zira bu önerisi herkes katılmayabilir. Veya dış ticaret açığı başka önlemlerle de azaltılabilir. Normatif bir ifadeyi doğrudan test etmek mümkün olmayabilir. Her ne kadar pozitif ve normatif iktisat birbirinden ayrılsa da, normatif iktisadı belirleyen kişisel görüş ve inançlarla birlikte pozitif iktisadın olgularıdır. O yüzden iktisatçilar daha çok pozitif iktisadın neden ve sonuçları ile ilgilenirler.

Mikroiktisat – Makroiktisat

Her ne kadar kendi içerisinde çok farklı alt bilim dallarına ayılsa da, iktisat en temel olarak mikro ve makro iktisat olmak üzere iki ana bilim dalına ayrılır. Mikro iktisat bireylerin yani tüketicilerin ve firmalar-

rın davranışlarını ve bu iki grubun karşılıklı etkileşimi inceler. Bir mal ya da hizmetin fiyatı ve ne kadar arz edileceğinin belirlenmesi ya da bir bireyin çalışma boş zaman tercihi, firmanın faaliyetleri ile ilgili aldığı kararlar mikro iktisadın konuları arasındadır.

Makro iktisat ise ulusal ya da küresel iktisadi olay ve değişkenleri inceler. Bir ekonomideki enfasyon, işsizlik, dış ticaret, döviz kurları, uluslararası sermaye hareketleri vb. konular ise makro iktisadın inceleme alanına girmektedir.

Her ne kadar mikro ve makro iktisat farklı konuları inceliyor olsa da, iktisadi birçok problemin hem mikro hem de makro dinamiklere sahip olduğu unutulmamalıdır. O yüzden mikro ve makro iktisadı çok keskin çizgilerde birbirinden ayırmak oldukça güçtür. Zira bir makro politika değişikliğinin mikro etkileri olurken, mikro ekonomik politikalarda değişiklikte makro değişkenleri etkilemektedir. Örneğin bir mal ya da hizmetin katma değer vergisi (KDV) oranında yapılacak mikro bir değişiklik, bir makro değişken olan bütçe açığını pekâlâ etkileyebilecektir.

Piyasalar

Günlük kullanımda piyasa ile belli bir mal ya da hizmetin alınıp satıldığı yer kastedilir. Otomobil piyasası, altın piyasası, balık piyasası bunlara örnek gösterilebilir. İktisatta kullanılan piyasanın çok daha geniş bir anlamı vardır. Bu anlamda piyasa, bir iktisadi malın alıcı ve satıcılarının bir araya geldiği yer olarak tanımlanabilir. Alıcı ve satıcıların bir araya geldiği yerin sebeze hali gibi fiziksel bir mekan olması gerekmemektedir. Örneğin İstanbul Menkul Kıymetler Piyasası'nda (İMKB) hisse sene- di alıcı ve satıcıları fiziksel olarak bir araya gelmek zorunda değildir. İşlemler internet üzerinden ya da telefonla yapılabilir.

Piyasalar mal ve faktör piyasaları olmak üzere ikiye ayrılırlar. Mal ve hizmetlerin alınıp satıldığı piyasalara mal piyasaları, emek ve sermaye gibi üretim faktörlerinin alınıp satıldığı piyasalar ise faktör piyasaları denir. Piyasaların en önemli fonksiyonu karar alıcıların kararlarının koordinasyonunu sağlamasıdır.

Öğrenme Çıktısı

KITLIK VE TERCİH

Ekonomik sorunlar isteklerin (ihtiyaçların) sahip olduğumuzdan (kaynaklardan) daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır. İhtiyaçların kaynaklardan fazla olması durumuna iktisatta "kitlik" diyoruz. Kitlik için tüm iktisadi problemlerin merkezidir dersek yanlış olmayız. Kitlik herkesin karşı karşıya kalabileceği bir durumdur. İktisatta kitlik mutlaka su, ekmek gibi temel ihtiyaçlardan mahrum olmak anlamına gelmez. Yani 1 liralık bir dondurma almak isteyen fakat cebinde 50 kuruşu olan bir çocuğun karşı karşıya kaldığı durum da, Kanarya Adaları'nda tatil yapmak isteyen fakat bu tatil gitmesini sağlayacak kadar parası olmayan orta gelir düzeyine sahip bir devlet memurunun karşı karşıya kaldığı durum da kitlik olarak tanımlanabilir.

Kitlik sorunu ile karşı karşıya kalmayan bir bireyden söz etmek mümkün değildir. Kimimizin parası kit olabilir, kimimizin toprağı kit olabilir, kimimizin zamanı kit olabilir. Tıpkı bireyler gibi toplumların, ülkelerin de kaynakları kittir. Eğer ihtiyaçları karşılayan mallar ihtiyaçlar kadar olsaydı, o zaman kitlik sorunu ile karşı karşıya kalmayacaktı. Fakat maalesef ihtiyaçları giderecek olan malların miktarı çoğu zaman ihtiyaç duyulan mikardan daha azdır. İhtiyacımız kadar var olan mallara örnek olarak, o da şimdilik, havayı gösterebiliriz. Dünyanın neresine giderseniz gidin hava için para ödemezsiniz ve istediğiniz kadar tüketebilirisiniz. İktisat biliminde bu tür mallara serbest mallar diyoruz.

İnsan ihtiyaçlarının giderilmesinde kullanılan ve çoğu zaman ihtiyaç duyulan mikardan daha az bulunan ve dolayısıyla iktisadın inceleme alanına giren mallara iktisadi mallar diyoruz. Burada mal ile kastedilen sadece otomobil, buz dolabı, ekmek gibi elle tutulabilen mallar değildir. İnsan ihtiyaçlarının giderilmesinde en az onlar kadar önemli olan kuaför, ulaşım, eğitim, sağlık, güvenlik gibi kullanıldığından insanlara fayda sağlayan hizmetler de iktisadi mallar arasında yer almaktadır. Her ikisinin de ortak özelliği tüketimi ya da kullanımı ile bireylere fayda sağlamalarıdır.

Sonsuz olan ihtiyaçlar karşısında ihtiyaçları karşılayacak olan kaynaklar kit olması bir tercih (seçim) yapma zorunluğu doğurur. Aslında iktisat biliminin özüdür seçim. İktisat bilimi, hem bu seçim nasıl yapılacağı hem de bu seçim sonuçları ile ilgilenir.

Rasyonel Davranış

Kaynakların kitken ihtiyaçların sonsuz olması çoğu zaman alternatifler arasında bir seçim yapmayı yani bir karar almayı gerektirir. Peki, insanlar nasıl karar alırlar? İktisat biliminde insanların karar alırlarken rasyonel davranışlarını varsayıyor. Kendi çıkarının peşinde koşan iktisadi insanın (*homo economicus*) en önemli özelliği rasyonel (akıcı) davranış sergilemesidir.

 Bireysel çıkarını en çoka çıkarmaya çalışan rasyonel insana “iktisadi insan (*homo economicus*)” denir.

İktisatta amaçlarına ulaşmak üzere sistematik ve bilinçli olarak mevcut alternatifler arasında yapabileceğinin en iyisini yapmayı rasyonel davranış olarak tanımlayabiliyoruz. Rasyonel davranış, davranışını sergileyen açısından tüm yarar ve zararları düşünülmüş, kendi içerisinde tutarlı ve karar alıcının amacına en iyi şekilde ulaşmasını sağlayan davranıştır. İktisatçılar ekonomik birimlerin karar alırlarken rasyonel davranışlarını ve dolayısıyla da yaptıkları seçimin rasyonel seçim olduğunu varsayırlar. Firmalar üretim miktarı ile ilgili kararlarını alırlarken, ne kadar işçi çalıştırılmasına karar verirlerken, tüketiciler ne kadar çalışıp ne kadar harcayacaklarına karar verirlerken, hazine ne kadar hazine bonusu çıkaracağına karar verirken rasyonel davranıştır.

Fırsat Maliyeti - Parasal Maliyet

Tercih bir şeyi elde etmemizi sağlarken başka bir şeyden vazgeçmeyi zorunlu kılar. Buna “ödünleme (trade-off)” diyoruz. Eğer Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Programlarının birinde okuyup bir ön lisans veya lisans derecesine sahip olmak istiyorsanız, o zaman en azından belirli bir süre güneşli bir Nisan hafta sonundan vazgeçmeniz gerekiyor. Çünkü Nisan’ın ilk hafta sonu Açık Öğretim sınavları var. Yani Açık Öğretim ’de okumanın ödünlərinden bir tanesi Nisan’ın ilk hafta sonudur. Her tercihin bir maliyeti vardır. Herhangi bir şeyi elde etmek için vazgeçtiğimiz en değerli alternatif, o tercihin fırsat maliyetidir. Pazar günü fazla mesai yapmanın fırsat maliyeti, aile ile gidilmeyen piknik ya da seyredemediğiniz film olabilir.

Fırsat maliyeti ile parasal maliyeti birbirinden ayırmak gerekmektedir. Ekonomistler, bir kararın daha çok fırsat maliyetini göz önünde bulundururlar. Çünkü bir şeyin maliyeti onu elde etmek için nelerden vazgeçtiğinizdir. Saatte 10₺ kazanan bir taksi şoförünü düşünelim. Bu taksi şoförü mesai saatleri içerisinde toplam süresi 2 saat olan ve bilet fiyatının 10₺ olduğu bir sinemada yeni çıkan bir filme gitsin. Taksicinin sinemaya gitmesinin fırsat maliyeti kaç lira olur sizce? Cevap 30₺. Taksici sinemaya gitmek için öncelikle sinema biletini satın alarak 10₺ parasal maliye katlanmıştır. Filmi izlemek için ise 2 saatini harcamıştır. Taksici saatte 10₺ kazandığına göre, taksicinin çalışmadığı 2 saatin fırsat maliyesi 20₺’dir. Buda taksicinin sinemaya gitmesinin

fırsat maliyetinin 30₺ olmasına neden olur. Tabi taksicinin sinemaya giderek vazgeçtiği 30₺'den sağladığı fayda, gitmeyerek kazanacağı 20₺'nin sağlayacağı faydanın daha yüksek olabilir. Gittigine göre muhtemelen öyledir.

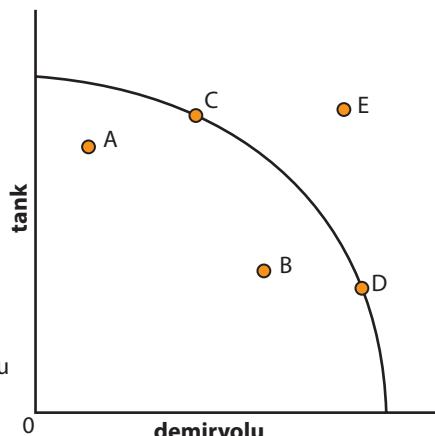
Üretim İmkanları Sınırı

Tıpkı bireyler gibi toplumların (ekonomilerin) da kaynakları kittür. Toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak olan kaynakların kit olması, onları bir tercih yapmaya zorlayacaktır. Acaba Türkiye ekonomisi tüm büyük şehirlerini hızlı tren hatları ile birbirine bağlayacak bir yatırım mı yapmalıdır, yoksa eğitime ayrılan bütçesini iki katına çıkararak daha eğitimli bir nesil mi yaratmalıdır? Aşikâr olan tek şey bunun ikisinin aynı anda yapılamayacağıdır. O zaman Türkiye bir karar vermek, bir tercih yapmak zorundadır. Fakat her tercihin bir maliyeti olacaktır. Eğer hızlı tren projesini yapmak isterse, eğitime yapılacak yatırımlardan vazgeçmek zorunda kalacaktır.

Ekonomilerin tercihlerini, dolayısıyla kararlarının fırsat maliyetini, üretim imkanları sınırı (eğrisi) ile gösterebiliyoruz. Üretim imkanları sınırı bir ekonominin tüm kaynaklarını ve sahip olduğu teknolojiyi kullanarak gerçekleştirebileceği üretimin sınırlarını gösterir. Bu eğrinin negatif eğimli olması her tercihin bir fırsat maliyeti olduğunu, dolayısıyla iki seçenek arasında bir ödünlüşmenin olduğunu gösterir.

Üretim İmkanları Sınırı

Şekilde A, B, C ve D noktaları bu ekonominin mevcut kaynakları ile gerçekleştirebileceği alternatif üretim bileşimleridir. E noktası ise bu ekonominin mevcut kaynakları ile gerçekleştiremeyeceği bir üretim bileşimidir. Eğer ekonomi C veya D gibi üretim imkanları eğrisi üzerinde bir noktada ise tüm kaynaklarını kullanarak gerçekleştirebileceği en yüksek üretimi gerçekleştiriyor demektir. Üretim imkanları eğrisi üzerindeki noktalar, kaynakların tam ve etkin bir şekilde kullanıldığı noktadır. C ve D noktaları arasındaki fark yapılan tercihtedir. Ekonomi C noktasında daha çok tank üretip, daha az demiryolu yapmayı tercih ederken, D noktasında daha az tank, daha çok demiryolu inşa etmeyi tercih etmektedir.

Şekil 1.1 Üretim İmkanları Eğrisi

Marjinal Maliyet - Marjinal Fayda

Aslında bir kararın ya da eylemin doğrudan parasal maliyeti ya da fırsat maliyeti o kararı almak için yeterli değildir. İktisatçıların daha çok üzerinde durduğu bir eylemin doğurduğu ilave maliyet ile ilave yarardır. Bir şeyi yapmanın yarattığı ilave maliyete marjinal maliyet, o eylemden elde edilen ilave yarara ise marjinal fayda denir. Bir kararın ya da eylemin marjinal fayda ve maliyetini göz önünde bulundurarak karar vermeye ise marjinal analiz denir. Marjinal analiz, sadece iktisadın değil günlük yaşamın karar alma süreçlerinin temel yöntemlerindendir. Çünkü insanlar bir şeyi yapmak ya da yapmamaktan çok, ne kadar yapacağına karar vermek zorundadır. Örneğin, normalde bir insan çalışsam mı çalışmasam mı diye düşünmez. Ne kadar çalışsam diye düşünür. Tatil gitsem mi den çok, kaç gün gitsem diye düşünür. Bir firma reklam versem miden çok, ne kadar versem diye düşünür. İşte bu tür seçim problemlerinde optimal karar marjinal analiz ile alınabilir. Örneğin bir firma reklam bütçesini 10.000₺ daha artırdığında, karının ne kadar arttığını bakar. Eğer reklamın yarattığı marjinal kâr (ilate kâr) reklamin marjinal maliyetinden (10.000₺) daha büyükse, o zaman reklam bütçesini 10.000₺ artırmak doğru bir karardır.

Kıt kaynakların en etkin şekilde kullanımının yolu bir kararın marjinal fayda ve maliyetini göz önünde bulundurmaktır. Eğer bir eylemin yarattığı marjinal fayda onun marjinal maliyetinden fazla ise, bu eylemi gerçekleştirmek mantıklıdır. Bu şekilde alınan kararlar optimal (en iyi) karar alarak adlandırılabilir.

İkame ve Teşvik

Ekonominin birimlerin kararlarını etkileyen, değişmesine neden olan iki temel faktör vardır. Birincisi hemen hemen birçok eylemin bir ikamesinin var olmasıdır. İkame bir şeyin başka bir şeyin yerine geçmesidir. Eğer bir eylemin, bir kararın fırsat maliyeti artarsa ekonomik birimler bu eylemi başka bir eylem ile ikame edebilir. Örneğin Eskişehir'den Ankara'ya toplu taşıma aracı kullanarak gitmenin iki yolu olabilir. Bunlar tren ve şehirlerarası otobüslerdir. Dolayısıyla Eskişehir'den Ankara'ya otobüs ile gitmenin ikamesi trenle gitmektir. Eğer Eskişehir-Ankara otobüs fiyatları artarsa, Eskişehir'den Ankara'ya otobüs ile gitmenin fırsat maliyeti artmış olur. O zaman yolcular Ankara'ya tren ile gitmeyi tercih edebilirler. Bir kararın ya da aktivitenin fırsat maliyetinde bir değişim olursa ve bu aktivitenin yakın ikamesi varsa, o zaman bir mal yada hizmetin fırsat maliyeti değiştiğinde başka bir mal yada hizmet ile ikame edilme derecesi artacaktır. Örneğin, Eskişehir-Ankara otobüs ve tren fiyatları değişmezken, yüksek hızlı tren ile Eskişehir'den Ankara'ya gitmek 3 saatten 1,5 saatte düşmüştür, o zaman Eskişehir'den Ankara'ya otobüs ile gitmenin

parasal maliyeti aynı olmakla birlikte, fırsat maliyeti artmıştır. Bu durumda rasyonel bir yolcu, otobüs seyahatini tren seyahati ile ikame etmelidir.

Bir davranışın fırsat maliyetinin değişmesi sonucu başka bir davranış ile ikame edilmesinin nedeni ortaya çıkan teşviktir. Teşvik bir davranışın ortaya çıkışmasını özendirmektedir. Teşvik bazen bir ödül olabileceği gibi bazen de bir ceza olabilir. Her iki durumda da, amaç bir davranışın ortaya çıkışmasını ya da çıkmamasını sağlamaktır. Ekonomik birimler teşviklere tepki verirler. O yüzden doğrudan bir davranıştı düzenlemek yerine onu etkileyerek teşvikler sunmak daha etkili olacaktır. İnsanlara daha az elektrik kullanımın demek yerine, elektriği daha pahalı hale getirecek bir vergi düzenlemesi, insanları daha az elektrik kullanmaya teşvik edecektir. Davranışların fırsat maliyetinin, ya da marginal yarar ve maliyetlerinin, değişmesi bir teşviktir. Tüm Dünya'da sigara tüketimini azaltmak için hükümetler sigaradan alınan vergileri artırmıştır. Bu ise sigara fiyatının yükselmesine ve insanları da az sigara içmeye teşvik etmiştir. O yüzden teşvikler ekonomik birimlerin davranışlarının düzenlenmesinde son derece önemli role sahiptir.

Öğrenme Çıktısı

2 Ekonomik birimlerin davranışlarının arkasında yatan nedenleri saptayabilme

Araştır 2

Türkiye'de polis tarafından sağlanan güvenlik hizmetleri için hiçbir kimse (yabancılar da dahil) hiçbir bedel ödemez ve Türkiye'nin ne resinde olursa olsun 155'i arayarak güvenlik hizmetlerinden yararlanabilir. O zaman polisin sağladığı güvenlik hizmetleri için serbest mal diyebilir miyiz?

İlişkilendir

Karşılığında somut hiçbir şey almadan, sokaktaki dilenciye para vermek ile rasyonel davranış arasındaki ilişkiye yorumlayınız.

Anlat/Paylaş

Sempten pazarları akşam saatlerinde gündüze göre daha kalabalıktır. Fakat sebze meyve fiyatlarının akşam saatlerinde gündüze göre daha ucuz olmasının nedeni anlatınız.

İKTİSADIN TEMEL SORULARI

Kıtlık ve tercih sorunu ile ilgili olarak farklı kaynaklarda farklı sayıda soru ortaya atılsa da iktisat biliminin cevaplandırmasını gereken dört temel soru bulunmaktadır. Bunlar:

1. Ne üretilecek,
2. Ne kadar üretilecek,
3. Nasıl üretilecek,
4. Kim üreticek.

Ne Üretilicek?

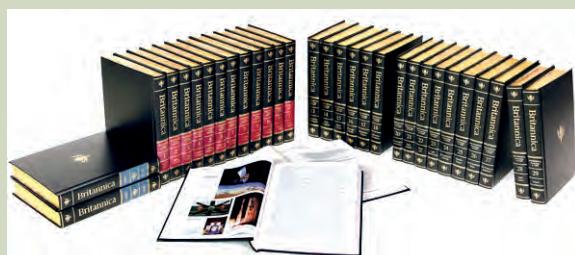
1978'de Sony'nin mühendisi Nobutoshi Kihara'da tarafından icat edilen, 1979'da ticarileştiğinde müzik dinleme alışkanlıklarında devrim etkisi yaratan, insanların hareket halindeyken müzik dinlemesine olanak veren kasetçalar "Walkman" 2000'li yıllarda neden üretilmiyor? Ya da nasıl oluyor da patentti 1873'te alınan meşhur Levi's marka kotlar hala üretilip tüm dünyada alıcı bulabiliyor? İşte iktisat biliminin cevaplaması gereken sorulardan birincisi "Ne üretilecek?" sorusudur. Bu soruya serbest piyasa ekonomilerinde firma ve tüketiciler ve bunların karşılıklı etkileşimi ile cevap bulunabilmektedir. Serbest piyasa ekonomi琳de ne üretileceğinin kararının verilmesinde en önemli rolü "fiyat"lar üstlenir. Firmalar fiyatın maliyetine göre daha yüksek, dolayısıyla kâr oranı yüksek olan mal ya da hizmetleri üretirken, fiyatın maliyetinden daha düşük olan malları üretmezler. Bazı durumlarda ne üretilecek sorusunun cevabını devlette verebilir. Örneğin Cumhuriyet'in ilk yıllarında özel teşebbüs yeterince gelişmediğinden "ne üretilecek?" sorularının önemli bir kısmının cevabı devlet tarafından verilmiştir.

Yaşamla İlişkilendir

Dünyanın en uzun süredir yayımlanan İngilizce genel kültür ansiklopedisi Britannica bundan sonra basılmayacak.

İlk olarak İskoçya'nın başkenti Edinburgh'da 1768'de basılan Britannica'nın stokları tükenince yenileri piyasaya çıkmayacak. Merkezi ABD'nin Chicago kentinde bulunan yayın şirketi, ansiklopedinin dijital versiyonlarının yayınınn devam edeceğini bildirdi. Britannica Ansiklopedisi Şirketi Başkanı Jorge Cauz, 32 ciltlik ansiklopedinin basılmamasının bir süredir düşünündüğünü, bunun internet ansiklopedisi Vikipedi ya da arama motoru Google'la ilgisi bulunmadığını, Britannica'nın dijital versiyonunun çok sayıda kişiye ulaştığını söyledi. Cauz, basılı ansiklopedilere talebin düşmesinde güncellenme konusundaki sorunların da rol oynadığını belirtti. "Bir ansiklopediyi kağıda bastığınız andan itibaren geride kalmaya başlıyor" diyen Cauz, internet üzerinden sağlanan ansiklopedi hizmetinin ise sürekli güncellendiğini kaydetti.

Hürriyet, 15 Mart 2012.

Ne Kadar Üretilecek?

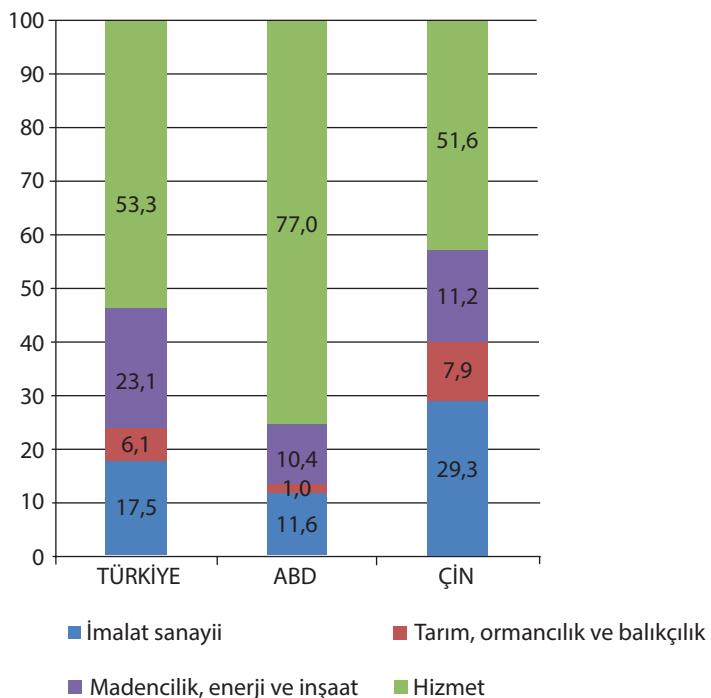
İktisat biliminin cevaplaması gereken ikinci soru olan “bir ekonomide ne kadar mal ya da hizmet üretiliceği” sorusu da mevcut ekonomik sisteme göre değişiklik gösterecektir. Serbest piyasa ekonomilerinde, yani ürün fiyatının arz ve talep tarafından belirlendiği ekonomilerde, bir ürünün ne kadar üretiliceği fiyatlar tarafından belirlenecektir. Eğer ürün arz miktarı talep miktarından fazla ise, bu ürünün fiyatının düşmesine neden olacak, bu fiyat düşüşü de bir taraftan bazı firmaların üretim miktarını azaltmasına neden olacak, diğer taraftan da düşük fiyat talebin artmasına neden olacak ve piyasada arz ve talebi eşitleyen bir fiyat ortaya çıkacaktır. Fiyatlar devlet müdahalesinin olduğu durumlarda ise, bu fonksiyonunu yerine getiremeyecektir. Örneğin, Türkiye'de yıllarca konut talebinin arzından yüksek olması, hem konut fiyatlarının hem de konut kiralarının yüksek olmasına neden olmuş, bu ise hem özel konut üretimini teşvik etmiş, hem de devletin bu piyasada aktif olarak yer almışına neden olmuştur.

Bir ekonomide hangi mal ve hizmetlerin ne kadar üretileceği zaman içerisinde değişiklikler gösterebilir. Örneğin 1960 yılında Türkiye'de üretilen katma değerin %56'sı tarım sektörü tarafından üretilirken (Dünya Bankası, 2018), 57 yılda bu oran değişmiş ve Türkiye Gayri Safi Milli Hasılası (GSMH) içindeki payı %6,1'e düşmüştür. Genel olarak ekonomiler gelişikçe hizmet sektörünün yaratılan katma değer içeresindeki payı artarken, tarım sektörünün payının düşüğü gözlenmektedir. Bu durum Şekil 1.2'de görülmektedir.

**Türkiye, ABD ve Çin'de
GSMH'in bileşenleri,
%, 2017.**

Yandaki grafikte Türkiye, ABD ve Çin ekonomilerinde üretilen mal ve hizmetlerin 2017 yılındaki dağılımı verilmektedir. Türkiye'ye göre daha gelişmiş olan ABD'de hizmet sektörünün payı 2017 yılında %77 iken, Türkiye'de üretilen hizmetlerin toplam üretim içerisindeki payı %53,3'tür. Diğer taraftan Türkiye GSMH'nın %6,1'ini tarım, ormancılık ve balıkçılık ürünlerleri oluşturan, ABD'de bu sektörün toplam üretim içerisindeki payı %1'e kadar düşmüştür. Bu grafik iktisadi gelişme ile birlikte bir ekonomide üretilen hizmetlerin toplam üretim içerisindeki payı artarken, tarım ürünlerinin payının azaldığını göstermektedir.

Kaynak: WDI, Dünya Bankası, 2018.

Şekil 1.2 GSMH'nın Bileşenleri, 2017.

Nasıl Üretilecek?

Mal ya da hizmetlerin nasıl üretiliceği sorusunun cevabını belirleyen en önemli faktör ekonominin sahip olduğu kaynaklar, diğer bir ifade ile üretim faktörleridir. Bireylerin ihtiyaçlarını karşılayan mal ve hizmetlerin üretimi için gerekli olan kaynaklara üretim faktörleri denir. Temel olarak dört üretim faktörü vardır. Bunlar:

- Emek
- Sermaye
- Toprak
- Girişimciliktir.

dikkat
Her ne kadar son derece önemli olsa da bazı kaynaklarda girişimcilik bir üretim faktörü olarak tanımlanmaktadır.

Hangi üretim faktörü ekonomide bol ise, o üretim faktörünün fiyatı düşük olacaktır. O yüzden ürünlerin nasıl üretileceğini üretim faktörlerinin miktarı belirleyecektir.

Emeğin son derece yoğun olduğu bir ekonomide ürünler daha fazla emek-yoğun teknolojilerle üretilirken, sermayenin bol olduğu ekonomilerde daha çok sermaye yoğun bir üretim biçimini tercih edilecektir.

Kuşkusuz mal ya da hizmetlerin nasıl üretileceğini en önemli belirleyicilerinden biri de teknoloji düzeyi olacaktır. Nasıl ki 20. yy.'in başlarında robotlarla otomobil üretimi söz konusu değilken, 21. yy.'da da el yapımı otomobil bulmak zor olacaktır. Dolayısıyla teknolojinin ileri olduğu ekonomilerde daha ileri teknoloji kullanan üretim süreçlerine rastlanırken, teknolojinin daha az geliştiği ekonomilerde daha düşük teknoloji yoğun üretim süreçleri göze çarpacaktır.

Kim Üretecek?

Kim üretecek sorusunun şöyle sormak ta mümkündür: Ne, ne kadar ve nasıl üretecek sorularının cevabını kim verecek? Bu soruların cevabı uygulanan ekonomik sistem'e göre farklılıklar gösterecektir. Merkezi planlama ekonomilerinde (ya da kumanda ekonomileri) ne, ne kadar ve nasıl üreteceği sorularının cevabını devlet verir. Merkezi planlama ekonomilerine günümüzde sayıca oldukça az olan sosyalist ekonomiler örnek gösterilebilir.

Serbest piyasa ekonomilerinde neyin, ne kadar ve nasıl üretileceğine kendi çıkarlarının maksimizasyonunu amaçlayan bireyler (tüketiciler) ve firmalar (üreticiler) tarafından karar verilir. Piyasa ekonomilerinde, bireyler gelir kısıtları altında faydalarnı maksimize eden tüketim tercihlerini yaparken, firmalarda kârlarını maksimize eden üretim kararlarını alıyor olacaklardır.

Günümüzde tam anlamıyla ne kumanda ekonomilerinin ne de serbest piyasa ekonomilerinin varlığından söz edebiliriz. Dünyadaki birçok ekonomide her ne kadar derecesi faklı olsa da, devletin piyasalara çeşitli mekanizmalarla müdahale ettiği karma ekonomik sistem uygulanmaktadır. Ekonomilerin temel amacı hem üretimde hem de tüketimde etkinliği sağlamaktır. Ne serbest piyasa ekonomileri ne de kumanda ekonomileri üretimde ve tüketimde kaynakların etkin dağılımı için yeterli olabilmektedir. Bu tür durumlarda devlet piyasaya müdahalelerde bulunarak kaynakların daha etkin dağılmasını sağlamaktadır. Devletin bu rolünün önemi 2008 yılında patlak veren küresel krizle birlikte daha da öne çıkmıştır.

Aslında yukarıdaki dört temel sorunun cevabı sistematik ve planlı süreçler sonucunda verilebilir. En azından şu an Dünya'daki ülkelerin birçoğunda uygulanan farklı derecelerdeki serbest piyasa ekonomilerinde durum böyledir. Bu tür ekonomilerde ekonomik birimlerin kendi çıkarlarını maksimize etmek üzere, verdikleri rasyonel kararlar yukarıdaki dört temel sorunun cevabını otomatik olarak verir. Bunu iktisadın bir bilim olmasına önemli katkıları olan, modern iktisadın kurucusu olarak nitelleyebileceğimiz 18.yy. iktisatçısı Adam Smith "görünmez el" olarak adlandırmıştır. Smith'e göre bireylerin, firmaların yanı ekonomik birimlerin kendi çıkarları peşinde koşması toplumun çıkarları ile doğrudan ilişkilidir ve eğer her birey ya da ekonomik birim kendi çıkarını en çoga çıkarmaya çabalarsa toplum çıkarı da en çoga çıkabilir.

Araştır 3

18.yy. iktisatçısı Adam Smith'e göre bireylerin, firmaların yani ekonomik birimlerin kendi çıkarları peşinde koşması toplumun çıkarları ile doğrudan ilişkilidir ve eğer her birey ya da ekonomik birim kendi çıkarını en çoka çıkarmaya çabalarsa toplum çıkarı da en çoka çıkabilir. Bu görüşe katılıyor musunuz? Sizce bu görüş hala geçerli midir?

Öğrenme Çıktısı

3 İktisadın temel sorularını açıklayabilme

İlişkilendir

Dünya Bankası'nın "Dünya Gelişme Göstergeleri (World Development Indicators - WDI)" veri tabanından Türkiye ve çeşitli ülkelerin hasılalarına ulaşarak, hasıla bileşenlerini değerlendirin: <http://data.worldbank.org>

Anlat/Paylaş

Serbest piyasa ekonomilerinde ne üretileninin kararının verilmesinde "fiyat"ların rolünü anlatınız.

TÜKETİCİ DAVRANIŞLARI VE FAYDA

Daha önce belirttiğimiz gibi sonsuz olan insan ihtiyaçları karşısında bu ihtiyaçları giderecek olan kaynakların kit olması insanların tercih yapmaya zorlar. İnsanlar ne yiyeceklerini, ne giyeceklerini, hangi otomobili alacaklarını, tatile gidip gitmeyeceklerini ve buna benzer birçok problemle ilgili bir karar almak zorundadırlar. Hem alternatiflerin fazla olması hem de her alternatifin kendine özgü bir fırsat maliyetinin olması insanları bir seçim yapmak zorunda bırakır. Peki, insanlar seçimlerini neye göre yaparlar? Çok basit olarak bu soruya söyle cevap verebiliriz: İnsanlar tercihlerini elde edecekleri faydayı göz önünde bulundurarak yaparlar. Bireylerin mal ve hizmetlerin tüketimi sonucu elde ettikleri tatmin duygusuna fayda diyoruz. Tabii ki bireyler tüketeceleri mal ve hizmetlerle ilgili tercihlerini yaparlarken, o mal ve hizmetin sağlayacağı faydayı göz önünde bulundururlar. Tüketiciler sadece bir mal ya da hizmetten sağlayacakları faydayı göz önünde bulundurarak tüketim kararlarını veremezler. Çünkü hiçbir iktisadi mal ücretsiz değil ve hiçbir tüketicinin geliri sonsuz değildir. O zaman tüketiciler harcama olanaklarını göz önünde bulundurarak kendileri en fazla faydayı sağlayacak olan tüketim bileşimi seçmelidirler.

Toplam ve Marjinal Fayda

Mal ve hizmetlerin tüketimi ile sağlanan faydayı ölçmek mümkün değildir. Fakat konunun anlaşılması bakımından şimdilik faydayı ölçebildiğimizi varsayıyalım. Bir tane mal tüketen bir tüketicinin bu tüketimden elde ettiği toplam tatmine toplam fayda (U) diyoruz. Bir malın tüketimden elde edilen toplam fayda en azından belli bir tüketim düzeyine kadar artan bir eğilim gösterir. Fakat ilave her birim tüketimin sağladığı ilave fayda için aynı şeyi söyleyemeyiz. Bir malın en son tüketilen biriminden elde edilen ilave faydaya marjinal fayda (MU) denir. Marjinal fayda faydadaki değişimin tüketim miktarındaki değişime oranı olarak formüle edilir. O zaman X malının marjinal faydasını (MU_x) söyle yazabiliriz:

$$MU_x = \frac{\text{Toplam faydadaki değişim}}{X \text{ tüketimindeki değişim}} = \frac{\Delta U}{\Delta X} \quad (1.1)$$

Marjinal fayda genelde azalan bir seyir izler. Yani bir malın tüketim miktarı artık tüketicinin elde ettiği toplam fayda artarken, marjinal fayda azalır. Buna iktisat biliminde azalan marjinal fayda diyoruz. Örneğin 10 gün için deniz kıyısında tatil giden bir tatilcinin, tatilinin birinci gününde elde ettiği fayda ile beşinci gününde elde ettiği fayda

aynı olmayacağıdır. Onuncu günün tatilciye sağladığı fayda birinci günün faydasından çok daha düşük olacaktır. On gün için tatile çıkan tüketicinin toplam ve marginal faydaları Tablo 1'de verilmektedir. Dikkat edilirse tüketicinin toplam faydası 10. güne kadar bir azalma göstermezken, marginal faydası ilk günden ibaren azalmaktadır.

Tablo 1.1 Tatilin Toplam ve Marjinal Faydası

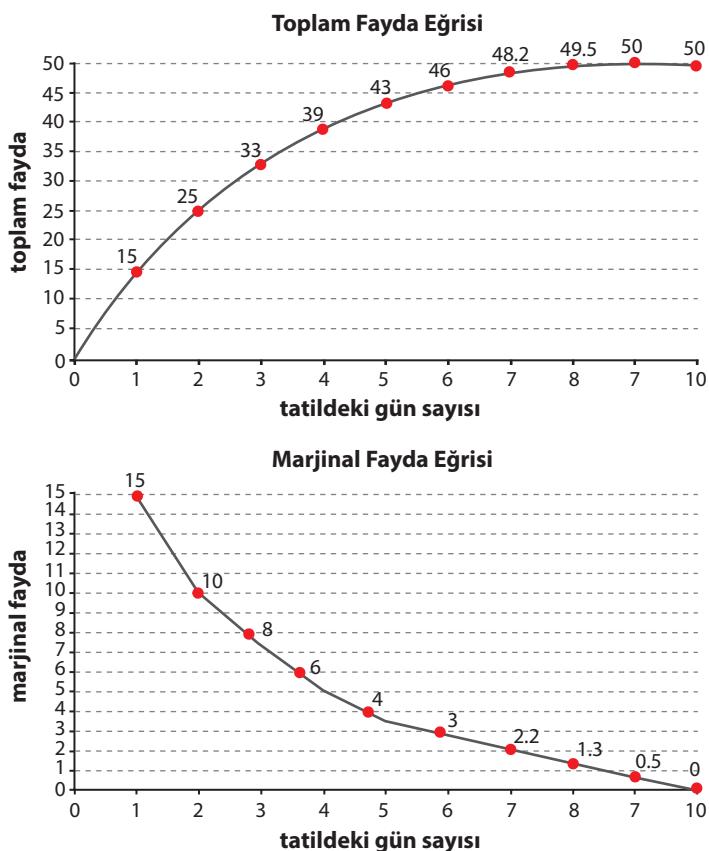
Tatildeki gün sayısı	Toplam fayda	Marjinal Fayda
0	0	---
1	15	15
2	25	10
3	33	8
4	39	6
5	43	4
6	46	3
7	48,2	2,2
8	49,5	1,3
9	50	0,5
10	50	0

Toplam ve Marjinal Fayda

Yandaki iki grafikte 10 gün için tatile çıkan bir tüketicinin toplam ve marginal faydaları görülmektedir. Dikkat edilirse, tüketicinin toplam faydası 10. güne kadar artarken, marginal faydası ilk günden itibaren azalmaktadır. Marginal faydanın tüketimle birlikte azalmasına azalan marginal fayda diyoruz.

Birinci tatil gününün toplam ve marginal faydası eşit iken, 10. gündede marginal fayda sıfır ve toplam fayda maksimumudur.

İşte bir mal yada hizmetin tüketimden elde edilen marginal fayda sıfıra ulaşlığında toplam fayda maksimum olur. Dolayısıyla bu tüketicinin faydası tatilin onuncu gününde maksimum olmaktadır.

Şekil 1.3 Toplam ve Marjinal Fayda

✓ Diğer malların tüketim miktarları değişmezken, tüketicinin tükettiği bir maldan elde ettiği toplam fayda artarken, tüketilen malın marjinal faydasının düşmesine “azalan marjinal fayda yasası” denir.

Tüketicinin Fayda Maksimizasyonu

Daha önce belirttiğimiz gibi iktisadi insan kendi çıkarını maksimize etmeye amaçlayan insandır. O zaman tüketiciler de kendi çıkarlarını, yani faydalarını, en çok çıkarmayı hedefleyecektir. Peki, bunu nasıl yapacaklar? Eğer tüketicinin tükettiği malların fiyatları aynı olsa idi, o zaman bu çok kolay olabilirdi. Çünkü o durumda tüketici faydasını maksimize etmek için tükettiği tüm malların marjinal faydalarını birbirine eşitlemesi yeterli olurdu. Böylece tüketici tükettiği tüm mallardan elde ettiği toplam faydayı maksimize etmiş olurdu. Fakat hepimiz biliyoruz ki hemen hemen her mal ve hizmetin bir fiyatı var ve bu fiyatlar farklı. O zaman tüketicinin faydasını maksimize edebilmesi için yapması gereken şey tükettiği mallara harcadığı son liraların marjinal faydalarını birbirine eşitlemektir. Bunu yaparak tüketici kısıtlı parasal olanaklarını farklı mal ve hizmetler arasında kendisine en yüksek faydayı sağlayacak şekilde dağıtmış olur.

Şimdi X ve Y gibi iki mal tüketen bir tüketici düşünelim. Bu malların fiyatları sırasıyla P_x ve P_y ile gösterelim. Böyle iki mal tüketen bir tüketicinin faydasını maksimize edebilmesi için yapması gereken şey X ve Y mallarına harcadığı son liraların marjinal faydalarını birbirine eşitlemektir. Eğer X ve Y mallarının marjinal faydalarını MU_x ve MU_y ile gösterirsek, tüketicinin fayda maksimizasyonu sağlayan denge koşulu aşağıdaki gibi olacaktır.

$$\frac{MU_x}{P_x} = \frac{MU_y}{P_y} \quad (1.2)$$

Marjinal fayda teorisinin temel denkliği olan yukarıdaki eşitlik, iki tane mal tüketen bir tüketicinin faydasını maksimize edebilmesi için tükettiği mallara harcadığı son liraların marjinal faydalarını eşitlemesi gerektiğini söyler. Buna “es-marjinal fayda ilkesi” denir.

dikkat

Eş marjinal fayda ilkesi sınırlı parasal olanakları ile faydasını maksimize etmek isteyen bir tüketicinin mallara harcadığı son liraların marjinal faydalarını birbirine eşitlememesidir. Böylece mevcut bütçesi ile kendisine en yüksek faydayı sağlayan tüketim bilişimini seçmiş olur.

Eşitlik 1.2'de gösterilen tüketici denge koşulu şöyle yazılabilir:

$$\frac{MU_x}{MU_y} = \frac{P_x}{P_y} \quad (1.3)$$

Yukarıdaki eşitlikte eşitliğin sol tarafı X ve Y mallarının marjinal faydalarının birbirine oranı iken, sağ tarafı tüketicinin tükettiği malların fiyatlarının oranıdır. Dikkat edilirse tüketici mal tüketim miktarını değiştirek eşitliğinin sol tarafını değiştirebilir. Fakat eşitliğin sağ tarafı, yani fiyat oranı, tüketicinin kontrolü dışındadır. Çünkü mal fiyatları piyasada belirlenir.

Hepimiz birer tüketici olarak yüzlerce hatta binlerce mal ve hizmet tüketiyoruz. O zaman n tane mal tüketen bir tüketicinin faydasını maksimize eden denge koşulu şöyle yazılabilir:

$$\frac{MU_1}{P_1} = \frac{MU_2}{P_2} = \dots = \frac{MU_n}{P_n} \quad (1.4)$$

Bireysel Talep Eğrisi

Tüketicinin tükettiği mallardan birinin fiyatı değişirse ne olur? Tüketicinin tükettiği malların fiyatlarını etkileyemediğini daha önce belirttik. O zaman tüketici değişen fiyatlar karşısında bozulan dengesini yeniden sağlayabilmek için ancak malların marjinal faydalarını değiştirebilir. Malların marjinal faydaları ise tüketim miktarı değiştirilerek değiştirilebilir.

Varsayıyalım ki X ve Y gibi iki mal tüketen bir tüketicinin tükettiği Y malının fiyatı değişmezken, X malının fiyatı düşsün. O zaman tüketicinin dengesi bozularak aşağıdaki gibi olacaktır:

$$\frac{MU_x}{P_x} > \frac{MU_y}{P_y} \quad (1.5)$$

Dikkat edilirse yukarıdaki eşitlik (1.5)'te X malı için harcanan son liranın marjinal faydası, Y malına harcanan son liranın marjinal faydasından daha büyüktür. Tüketici, tükettiği malların fiyatını değiştiremeyeğine göre, yeniden dengeye ulaşabilmesi için tükettiği malların marjinal faydalarını değiştirmesi gerekecektir. Tüketicinin Y malı tüketimini de değiştirmedigini varsayırsak, geriye tüketicinin değiştirebileceği tek şeyle kalmaktadır. X malının marjinal faydası. X malının tüketim miktarı değişirse o zaman marjinal faydası da değişecektir. Azalan marjinal fayda ilkesi gereği, tüketici eğer X malının tüketim miktarını artırırsa, malın marjinal faydası düşer. Böylelikle tüketici dengesi yeniden kurulabilir.

$$P_x \downarrow \Rightarrow \frac{MU_x}{P_x} > \frac{MU_y}{P_y}; \quad X \uparrow \Rightarrow MU_x \downarrow \Rightarrow \frac{MU_x}{P_x} = \frac{MU_y}{P_y}$$

X malının fiyatı artarsa bu kez de yeniden dengeyi kurmak için X malı tüketimini azaltmak gerekecektir. Böylece X malının marjinal faydası artacak, bu X malına harcanan son liranın marjinal faydasını artıracak ve yeniden tüketici dengesine ulaşılacaktır.

$$P_x \uparrow \Rightarrow \frac{MU_x}{P_x} < \frac{MU_y}{P_y}; \quad X \downarrow \Rightarrow MU_x \uparrow \Rightarrow \frac{MU_x}{P_x} = \frac{MU_y}{P_y}$$

Tüketicinin tükettiği mallardan birinin fiyatının değişmesi sonucu tüketicinin dengesini yeniden kurabilmesini sağlayan süreç, yani malın fiyatı düşüğünde tüketicinin dengesini yeniden kurabilmesi için tüketim miktarını artırması, malın fiyatı artığında da tüketim miktarını azaltması, talep yasası ile son derece tutarlıdır. Çünkü talep yasası normal bir malın talebinin fiyatı artığında düşüğünü, malın fiyatı düşüğünde ise talebin artacağını söyler. Bu kuraldan faydalanan tüketicinin bireysel talep eğrisini elde edebiliriz.

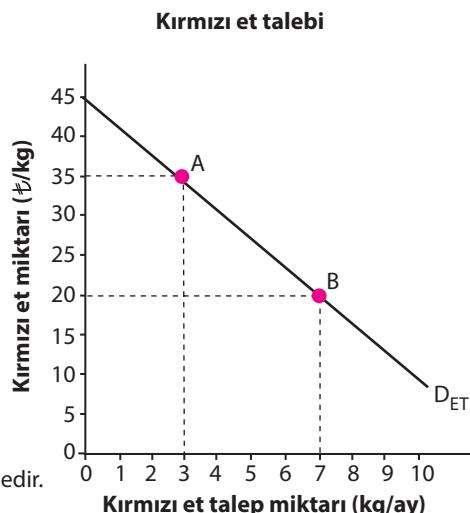
Bir tüketicinin herhangi bir mal ya da hizmet ile ilgili bireysel talep eğrisi farklı fiyat düzeylerinde tüketicinin faydasını maksimum yapan talep miktarlarının geometrik yeridir. Diğer bir ifade ile talep eğrisi, bir tüketicinin herhangi bir malı farklı fiyat düzeylerinde ne kadar satın almak istediğini gösterir. Bireysel talep eğrisi normal mallar için negatif eğimlidir. Yani malın fiyatı ile talep miktarı arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Yani, tüketicinin tükettiği malın fiyatı artarsa talep miktarını azaltır, fiyatı düşerse talep miktarını artırır.

Konunun daha kolay anlaşılmasına için temsili bir memur ailesinin kırmızı et talebini Şekil 1.4'te inceleyelim.

Talep Eğrisi

Yandaki şekilde temsili bir memur ailesinin aylık kırmızı et talep eğrisini (D_{ET}) görmektesiniz. Bu eğri bu ailenin farklı fiyat düzeylerinde aylık ne kadar et satın alıp tüketmek istedğini göstermektedir.

Dikkat edilirse kırmızı etin kilogram (kg) fiyatı 45 olursa bu aile hiç et talep etmemekte, yani tüketmemektedir. Fakat 45 nin altındaki fiyatlarda her fiyat düzeyi için farklı olmak üzere çeşitli miktarlarda et talep etmektedir. Örneğin etin kg fiyatı 35 olursa aile aylık 3 kg eğer 20 olursa ayda 7 kg et talep etmektedir.

Şekil 1.4 Bireysel Talep Eğrisi

dikkat

Tüketicinin tükettiği mallardan herhangi birisi için bireysel talep eğrisi elde edilirken tükettiği diğer malların fiyatları ve tüketicinin gelirinin değişmediği varsayıılır.

Bir malın değerini belirleyen asıl şey sağladığı marjinal faydadır. Su tüketimi ile elde ettiğimiz faydanın çok büyük olduğu doğrudur. Fakat bildiğimiz bir başka şey varsa o da tüketim arttıkça toplam fayda artarken, marjinal faydanın azaldığıdır (azalan marjinal fayda ilkesi). O yüzden çok tükettiğimiz hayatı öneme sahip suyun marjinal faydası düşükken, çok az tükettiğimiz elmasın toplam faydası düşük olmakla birlikte marjinal faydası yüksektir.

Değer Paradoksu

Neden neredeyse hiç bir faydası olmayan, sadece dekoratif amaç için kullanılan elmas son derece hayatı öneme sahip olan su'dan çok daha fazla değerlidir? İlk kez Adam Smith'in tartışmaya açtığı Değer paradoksu (elmas-su paradoksu) olarak adlandırılan bu paradoksal durum uzun bir süre iktisatçıların incelemesine konu olmuştur. Ne zamanki marjinal fayda teorisi ortaya çıkmış, o zaman bu paradoksa bir açıklama getirilebilmiştir. Çünkü bir malın değerini ne Adam Smith'in dediği gibi malın kullanım ve değişim (mübadele) değeri arasındaki fark ile, ne de emek-değer kuramının ileri sürdüğü gibi malın üretimde kullanılan emeğin değeri ile, ne de tüketici sağladığı toplam fayda açıklayabiliriz.

Tüketici dengesinden biliyoruz ki, tüketicinin faydasını maksimize edebilmesi için her mala harcadığı son liraların marjinal faydalarını eşitlemesi gerekiyor. O zaman aşağıdaki tüketici dengesinin kurulabilmesi için, toplam faydası düşük fakat marjinal faydası çok yüksek olan elmasın fiyatının da yüksek olması gerekmektedir.

$$\frac{MU_{SU}}{P_{SU}} = \frac{MU_{ELMAS}}{P_{ELMAS}} \quad (1.6)$$

Böylelikle elmas ve suyun lira başına marjinal faydaları eşitlenmiş olur ki buda elmasın neden su'dan çok daha fazla değerli olduğunu bize açıklar.

Araştır 4

Tüketicinin tükettiği tüm malların fiyatları aynı anda %10 artarsa, bu fiyat değişikliğinden tüketici dengesi nasıl etkilenir?

Öğrenme Çıktısı

4 Tüketicilerin tüketici dengesini açıklayabilme

İlişkilendir

Tüketicinin faydasını maksimize edebilmesi için yapması gereken şey tükettiği mallara harcadığı son liraların marjinal faydalarını birbirine eşitlemektedir. Bu durumda günlük hayatı bütçeniz ile yaptığınız harcamalar ve elde ettiğiniz fayda arasında ilişkiyi inceleyiniz.

Anlat/Paylaş

Normal bir malın talebinin fiyatı arttığında düşüğünü, malın fiyatı düşüğünde ise talebin artacağını belirten talep yasası'ni anlatınız.

GRAFİKLERİ ANLAMAK

“Sayılar yalan söylemez!”. Evet belki ekonomik modeller yanlış sonuçlar üretebilir, ya da doğru bildiğimiz teorilerin bir gün doğru olmadığı ispat edilebilir. Fakat sayılar yalan söylemez. Ekonomik veriler çoğu zaman mevcut durum ile ilgili birçok bilgiyi bize veren en önemli kaynaklardır. O yüzden iktisatçılar ekonomik

değişkenlerle ilgili verileri hem mevcut durumun analizi için, hem de çeşitli ekonomik modeller kullanarak iktisadi değişkenler arasındaki ilişkiler ile ilgili akıl yürütüp, ekonomi politikaları üretetebilmek için kullanırlar.

Fakat doğrudan sayıları incelemek çoğu zaman beraberinde sorunları da getirir. O yüzden iktisatçılar doğrudan sayılar yerine bu sayıları kullanarak oluşturdukları grafikleri kullanırlar. İki ya da daha fazla iktisadi değişken arasındaki ilişkiyi ve/veya zaman içerisindeki değişimini görmeyi ve yorumlamayı en kolay yoludur. Grafikler çoğu zaman iki boyutlu olmakla birlikte, ikiden fazla boyutlu grafiklerde görmek mümkünündür.

Özellikle bilgisayar yazılımlarının gelişmesi ile birlikte çok farklı grafik türleri üretmek mümkün olmakla birlikte, biz burada sıkça karşınıza çıkacak olan dört farklı grafik türünden bahsedeceğiz. Bunlar:

- Zaman serisi grafiği
- Kesit veri grafiği
- Serpme diyagramı
- Pasta grafiği

Şimdi bu grafik türlerine kısaca bir göz atalım.

Zaman Serisi Grafiği

Iktisatçıların çoğu zaman ilk görmek istedikleri şey herhangi bir iktisadi değişkenin zaman içerisinde nasıl bir evrim gösterdiğidir. Bir değişkenin farklı zamanlardaki değerlerini içeren veriye “zaman serisi” diyoruz. Mesela Türkiye'nin 1960-2017 yılları arasındaki kişi başına düşen GSMH değerleri bir zaman serisidir. Bu tür bir veri kullanılarak çizilen grafikte “zaman serisi grafiği” olarak adlandırılır. Böyle bir serinin grafiğini çizmek için yapılması gereken iki eksenli bir düzlemede, zamanı bir eksene ve değişkenin değerlerini diğer eksene yerleştirmektir. Böyle bir zaman serisi grafiği Şekil 1.5'de görülmektedir. Bir zaman serisi grafiğinden birden fazla değişkene yer vermek mümkündür. Örneğin Şekil 1.5'deki Türkiye'nin 1960-2017 yılları arası kişi başına düşen GSMH değerleri yanında, Türkiye'nin aynı dönemdeki ihracat, dış borçlar vb. değişkenleri da koyabiliriz.

Şekil 1.5 Zaman Serisi Grafiği

Kesit Veri Grafiği

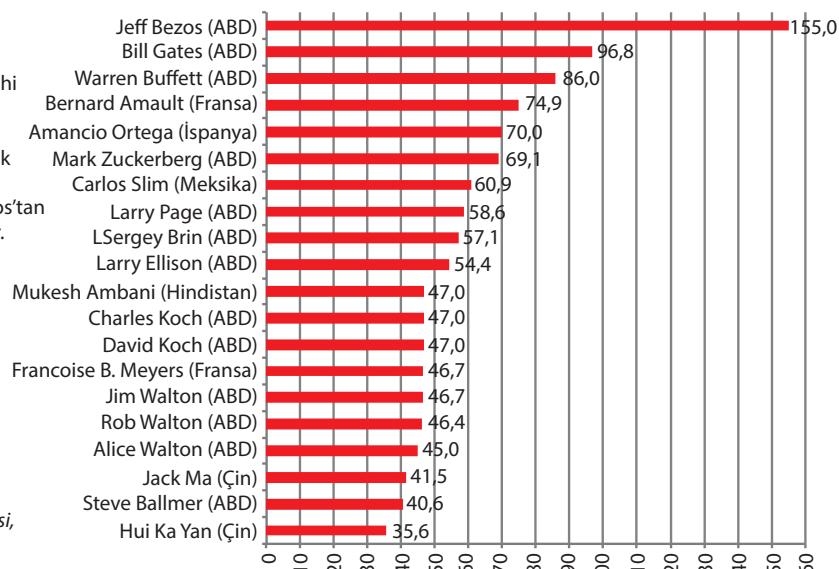
İktisatta sıkça kullanılan bir diğer grafik türü “kesit veri grafiği”dir. Kesit veri grafiği belirli bir zamandaki bir değişkenin faklı kategorilerinin grafiğidir. Örneğin Avrupa Birliği (AB) üyesi 27 ülkenin 2018 yılı GSMH değerleri veya 2018 yılı Dünya'nın en zengin 20 insanının servetleri bir kesit veridir ve bu verilerle oluşturulacak grafik “kesit veri grafiği” olacaktır. Şekil 1.6'te verilen 15 Ağustos 2018 itibarı ile Dünya'nın en zengin 20 kişisinin servetlerinin toplam tutarı bir kesit veri grafiği örneğidir.

**Dünyanın en zenginleri,
15 Ağustos 2018,
milyar ABD doları.**

Yandaki grafikte 15 Ağustos 2018 tarihi itibarı ile Dünyanın en zengin yirmi kişisi verilmektedir. Veri günlük verilmektedir. Zira bu servetler günlük değişmektedir. Örneğin Amazon'un sahibi Jeff Bezos'un serveti 14 Ağustos'tan 15 Ağustos'a 3 milyar dolar azalmıştır. Grafiğe göre Dünya'nın en zengin adamı 155 milyar dolar serveti ile Amerikalı Jeff Bezos'dur. Dünyanın ikinci en zengin adamı ise herkesin tanıdığı Microsoft'un patronu William Henry Gates III (Bill Gates)'tir. Dünyanın ilk 20 zengini arasında 13 ABD vatandaşы, 2 Çin, 2 Fransa, 1 Meksika, 1 İspanya ve 1 Hindistan vatandaşı bulunmaktadır.

Kaynak: Bloomberg Milyarderler İndeksi, 2018

<https://bloomberg.com/billionaires>

Şekil 1.6 Kesit Veri Grafiği

Serpme Diyagramı

İki değişkenin değerlerini Kartezyen koordinat düzlemi kullanarak birlikte göstermek mümkündür. Bu tür grafiğe “serpme diyagramı” denir. Serpme diyagramı iki değişken arasındaki ilişkiler açısından önemli bilgiler verir. Serpme diyagramları her ne kadar değişkenler arasındaki ilişkiler hakkında bilgi verseler de, değişkenler arasındaki nedensellikle ilgili bilgi vermezler. Değişkenler arasındaki nedensellilikler için daha ileri analizler yapmak gerekecektir. Örneğin ülkelerin İnsanı Gelişme sıralaması ile ortalama eğitim süreleri en etkin şekilde bir serpme diyagramında gösterilebilir. Serpme diyagramı örneği Şekil 1.7'e gösterilmektedir.

Dünyanın en zenginleri ile ilgili en güncel bilgilere Bloomberg'in web sitesinden ulaşılabilir: <https://www.bloomberg.com/billionaires>

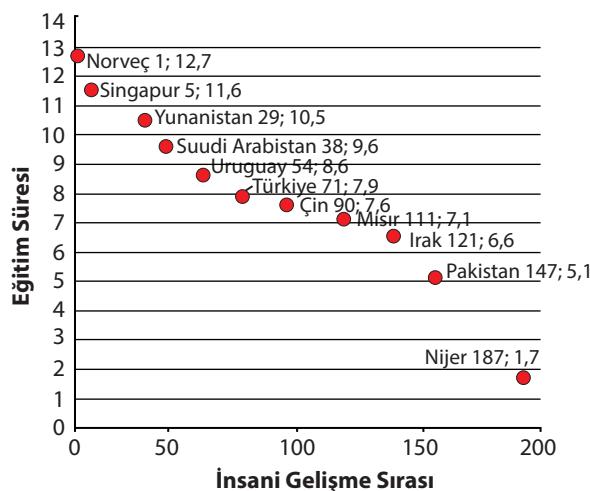

Ülkelerin insanı gelişme düzeyleri her yıl Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından “İnsanı Gelişme Raporu” ile açıklanmaktadır. Aynı zamanda Türkçe olarak da yayınlanan bu rapora <http://hdr.undp.org/en/> adresinden ulaşılabilir.

Eğitim - İnsani Gelişme İlişkisi, 2016

Yandaki serpme diyagramında çeşitli ülkelerin 2016 yılı insani gelişme sıralaması ve ortalama eğitim süresi verilmektedir. 2016 yılında insani gelişme açısından Dünya'nın bir numaralı ülkesi olan Norveç'te ortalama eğitim süresi 12,7 yıldır. İnsani gelişme açısından 71. sırada yer alan Türkiye'de ise ortalama eğitim süresi 7,9 yıldır. İnsani gelişme listesinde 187. sırada olan Nijer'de ise ortalama bir Nijer'linin toplam 1,7 yıl eğitim gördüğü anlaşılmaktadır. Ortalama eğitim süresi daha uzun olan ülkelerde, insani gelişme açısından daha ilerde iken, insani gelişme açısından yer olan ülkelerde eğitim süresinin daha kısa olduğu dikkat çekmektedir. Bu bilgiler eğitim ile insani gelişme arasındaki ilişkiyi açıkça ortaya koymaktadır.

Kaynak: *İnsani Gelişme Raporu, Birleşmiş Milletler, 2018*

Şekil 1.7 Serme Diyagramı

Pasta Grafiği

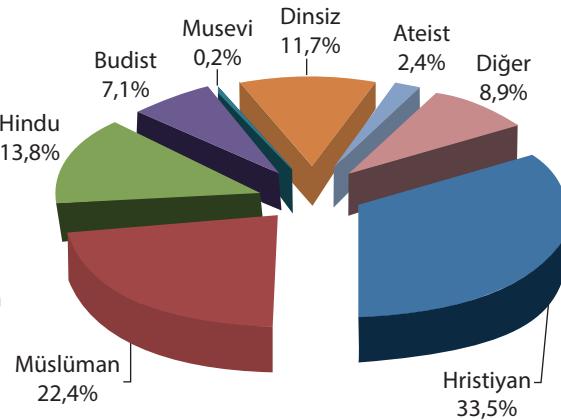
Kitaplarda, dergilerde hatta televizyon programlarında sıkça gördüğümüz bir diğer grafik türü "pasta grafiği"dir. Bir bütününe paylarını göstermenin en etkin yolu pasta grafiği kullanmaktadır. Toplam nüfusun farklı yaş gruplarına dağılımı, ekonomi içerisindeki farklı sektörlerin toplam içerisindeki payları, ihracatın sektörlerarası dağılımı, partilerin oy dağılımı, gelir dağılımı vb. birçok konu pasta grafiği ile gösterilebilir. Bir pasta grafiği örneği Şekil 1.8'de sunulmaktadır.

Dünya ve ülkelerle ilgili ekonomik, sosyal ve siyasal çok kısa bilgilere Merkezi Haber Alma Örgütü (Central Intelligence Agency – CIA)'nın "The World Factbook" veri tabanından ulaşılabilir: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>

Küresel İnanç Dağılımı, 2009

Yandaki pasta grafiğinde Dünyadaki inançların dağılımını görmektesiniz. Bu grafikteki oranların toplamı 100'dür. Grafike göre, Dünya nüfusunun %33,5'i Hristiyan ve %22,4'ü ise Müslümandır. Grafikten üçüncü en büyük dinin %13,8 ile Hindu olduğu anlaşılmaktadır. Dünya nüfusu içerisinde Musevi'lerin payı ise %0,2'dir. Yine grafiğe göre bir yaratıcıya inanmakla birlikte herhangi bir dini kabul etmeyenlerin toplam Dünya nüfusu içerisindeki payı %11,7 iken, tüm metafizik inançları reddeden Ateistlerin payı ise %2,4'tür.

Kaynak: *The World Factbook, CIA, 2012*

Şekil 1.8 Pasta Grafiği

Bir Ekonomik Model Olarak Grafikler

Grafikler aslında sadece ekonomik ve sosyal durumun resmini yansıtma兹lar. Grafikler aynı zamana basit birer ekonomik model olarak algılanabilirlər. Zira grafikler, değişkenler arasındaki ilişkileri yansıtırlar. Örneğin Şekil 1.5'deki Türkiye'nin 1960-2010 yılları kişi başına düşen GSMH grafiği aslında kişi başına düşen GSMH ile zaman arasındaki ilişkiyi gösteren basit bir modeldir. Bu modeli matematiksel olarak göstermek istersek, y kişi başına düşen GSMH'yi ve t zamanı temsil etmek üzere, şöyle yazılabilir:

$$y=f(t) \quad (1.7)$$

Yine benzer şekilde Şekil 1.7'teki insanı gelişme (HD) ile eğitim (E) arasındaki ilişki bir matematiksel model şöyle yazabilirmiz:

$$HD=f(E) \quad (1.8)$$

ya da

$$E=f(HD) \quad (1.9)$$

Dikkat edilirse insanı gelişme ve eğitim arasındaki ilişkiyi gösteren modeli iki farklı şekilde yazdık. Model (1.8) de insanı gelişme (HD) eğitim (E) tarafından belirlenirken, yani HD bağımlı değişken ve E bağımsız değişken iken, ikinci modelde tam tersidir. Bunun nedeni bu iki değişken arasındaki nedenselliği bilmiyor olmamızdır. Yani hangi değişkenin hangi değişkeni etkilediğini tam olarak bilmiyor olmamız nedeniyedir. İşte grafikler her ne kadar değişkenler arasındaki ilişkiyi (korelasyon) gösterse de, nedenselliği göstermez.

İktisadi olayları modellerken yapılması gereken en önemli şeylerden bir tanesi iktisadi değişkenler arasındaki ilişki ile nedenselliği birbirinden ayırmaktır. Eğer bir ekonomik değişkende meydana gelen değişim bir başka iktisadi değişkeni etkiliyorsa buna nedensellik denir. Örneğin bir ürünün fiyatı artarsa diğer faktörler sabitken (*ceteris paribus*) o ürünün talebi azalır. O zaman ürün talebi ile ürün fiyatı arasında bir nedensellik vardır diyebiliriz. Eğer değişkenler arasında nedensellik yok fakat ilişki (korelasyon) varsa böyle bir sonuç ortaya çıkmayabilir. Örneğin Türkiye'nin balık üretimi ile ekonomik büyüməsi arasında bir ilişki olabilir. Fakat bu ilişkide bir nedensellik olmak zorunda

değildir. Fakat balıkçuların eğitim düzeyi ile tutulan balık miktarı arasında pozitif bir ilişki (ikisinin birlikte artması) nedensellik olabilir. Zira eğitimli balıkçılar daha bilinçli avlanacaklarından, bu uzun dönem balık arzını artırabilir.

dikkat

"Ceteris paribus" Latince kökenli, "diğer faktörler (değişkenler) sabitken" anlamına gelen ve iktisatta sıkça kullanılan bir kalıptır. Çünkü iktisatta bir değişkendeki değişim etkilerini görebilmek için ilişkili diğer faktörleri sabit tutmak gerekmektedir. Örneğin "tüketici kredi faizleri düştü, o yüzden otomobil satışları arttı" diyebilmemiz için aynı dönemde tüketici geliri, otomobil fiyatı, vergiler gibi otomobil talebini belirleyen diğer faktörlerin değişmemiş olması gereklidir.

Eğim

İki değişken arasındaki marjinal ilişkiyi gösteren eğim iktisatçı için çok önemlidir. Eğim bağımsız değişkendeki bir değişimin bağımlı değişkene etkisini gösterir ve şöyle hesaplanır:

$$y = f(x) \text{ ise,}$$

$$\text{eğim} = \frac{\text{bağımlı değişkendeki değişim}}{\text{bağımsız değişkendeki değişim}}$$

$$\text{eğim} = \frac{y' \text{deki değişim}}{x' \text{deki değişim}}$$

$$\text{eğim} = \frac{\Delta y}{\Delta x} \quad (1.10)$$

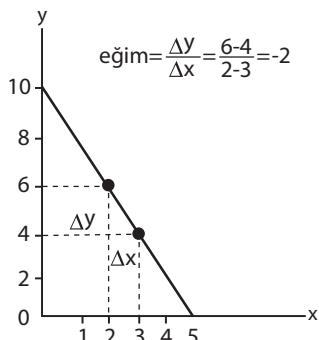
Yukarıdaki eşitlikte değişimimi temsil etmektedir. İki değişken arasındaki ilişkiyi gösteren bir ekonomik modelde, eğimin işaretini değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü gösterirken, eğimin büyüklüğünü ilişkinin şiddetini gösterir. Dolayısıyla eğer hesaplanan eğim katsayısını negatif ise, değişkenler arasında ters yönlü (negatif) bir ilişki, pozitif ise değişkenler arasında doğru yönlü (pozitif) bir ilişki olduğunu gösterir. Yani:

eğim > 0 ise **pozitif ilişki**, değişkenler aynı yönde değişiyor,

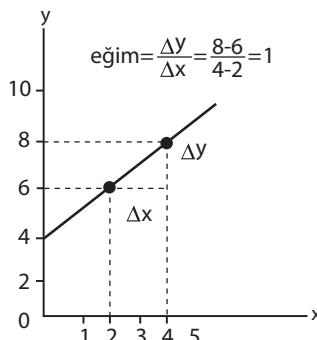
eğim < 0 ise **negatif ilişki**, değişkenler ters yönde değişiyor demektir.

Pozitif ve negatif eğimli doğru ve eğrilerin eğimlerinin nasıl hesaplandığı Şekil 1.9 ve Şekil 1.10'de gösterilmektedir. Söz konusu eğim olduğunda, eğri ile doğru arasındaki temel fark bir doğrunun eğimi doğrunun herhangi bir noktasında değişmezken, yani eğim doğru boyunca sabit iken, eğrinin eğimi için aynı şeyi söyleyemiyor olmamızdır. Zira eğri üzerindeki her noktada eğim farklı olacaktır.

Negatif eğim

Pozitif eğim

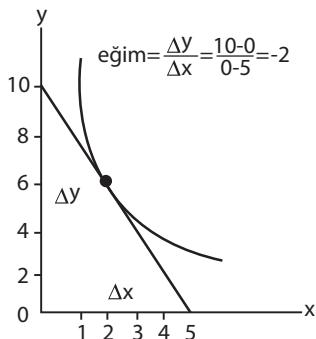

Şekil 1.9 Doğrunun Eğimi

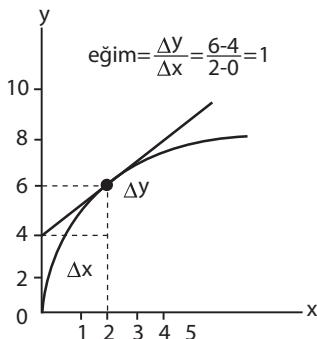
Bir Eğri ya da Doğrunun Eğiminin Hesaplanması

Bir doğrunun eğimi hesaplanırken doğrunun hangi noktasında eğim hesaplandığının bir önemi yoktur. Zira doğru üzerindeki tüm noktalarda eğim aynı olacaktır. Fakat bir eğri için eğim hesaplarken aynı şeyi söyleyemeyiz. Çünkü eğri üzerindeki her farklı noktada eğim de farklı olacaktır. Eğri üzerindeki herhangi bir noktada hesaplanan eğim, aslında o noktaya tanjant olan doğrunun eğimidir. Farklı şekillerde eğri ve doğruların eğim hesaplamaları Şekil 1.9 ve 1.10'de gösterilmektedir.

Negatif eğim

Pozitif eğim

Şekil 1.10 Eğrinin Eğimi

dikkat

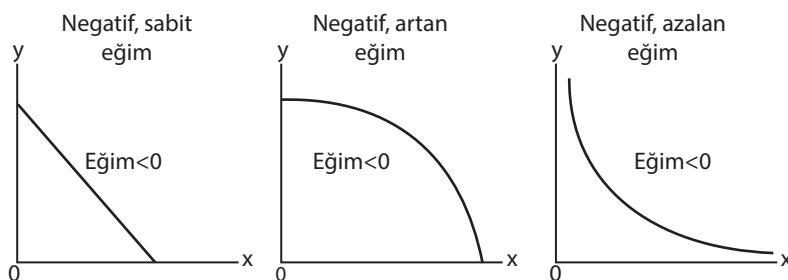
Bir doğrunun eğimi doğru üzerindeki her noktada sabit iken, eğri üzerindeki her noktada eğim farklıdır.

Değişkenler Arasında Pozitif ve Negatif İlişkiler ve Eğim

Değişkenler arasındaki ilişkiyi resmeden eğri yada doğruların şekilleri, bu değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü ve büyülüüğünü belirleyen eğim katsayıları tarafından belirlenecektir. Eğer değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve büyülüğu değişmiyorsa, yani eğim sabitse, bu ilişki bir doğru ile gösterilirken, eğer ilişkinin yönü ve büyülüğu değişiyorsa o zaman bir eğri ile karşı karşıya kalacağız. Eğer değişkenler arasında pozitif bir ilişki var ise, eğim sıfırdan büyük, fakat negatif bir ilişki var ise eğim sıfırdan küçük olacaktır. Değişkenler arasındaki pozitif ve negatif farklı ilişki türleri, dolayısıyla şekil olarak farklı eğri ve doğrular Şekil 1.11 ve 1.12'da görülebilir.

Şekil 1.11 Pozitif İlişkiler

Şekil 1.12 Negatif İlişkiler

Bir Fonksiyonun Maksimum veya Minimum Noktası ve Eğim

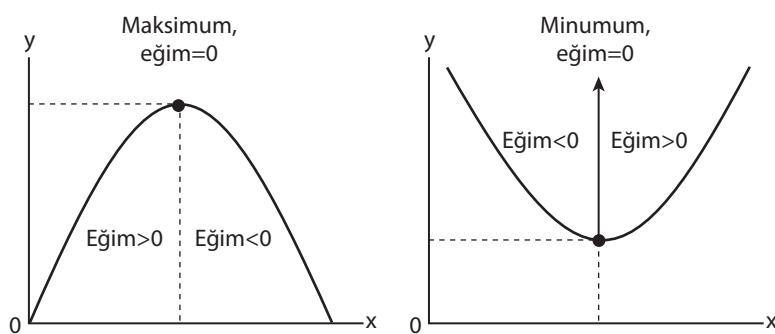
Ekonomik birimler çoğu zaman amaçlarını optimize etmeye çalışırlar. Bu aslında amacı maksimize ya da minimize etmekten başka bir şey değildir. Tüketiciler faydasını maksime etmeyi, firmalar maliyetlerini minimize etmeyi ya da karlarını maksimize etmeyi amaçlarlar. O yüzden bir fonksiyonun minimum ya da maksimum değeri iktisadi analizde çok önemlidir.

Bir fonksiyon minimum ya da maksimuma ulaştığında eğimi sıfır eşit olur. Bu noktanın öncesinde ve sonrasında eğim farklı olabilir. Fonksiyonun minimum veya maksimum noktaları şekil 1.13'da gösterilmektedir.

dikkat

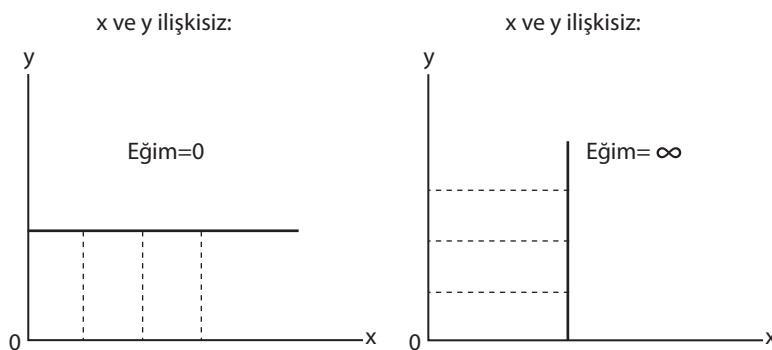
Fonksiyonun eğiminin sıfır olduğu noktası fonksiyonun minimumda mı yoksa maksimumda mı olduğunu anlamak için daha ileri düzey analizler yapmak gerekmektedir.

Şekil 1.13 Maksimum ve Minimum Noktalar

İlişkisiz Değişkenler

İki değişken arasında bir ilişki yok ise, yani değişkenler birbirinden bağımsız ise, o zaman değişkenlerden birinde bir değişim olsa bile diğeri sabit kalacaktır. Türkiye'ye gelen göçmen kuşlarla Türkiye'nin enflasyon oranı arasında bir ilişki olmasa gerek. Böyle iki ilişkisiz değişkenin grafiği Şekil 1.14'deki gibi olacaktır.

Şekil 1.14 İlişkisiz Değişkenler

Öğrenme Çıktısı

5 İktisatta kullanılan grafikleri tasvir edebilme

Araştır 5

Grafikler basit bir ekonomik model olarak algılana bilirken, değişkenler arası ilişkinin yönünü gösterebilir mi?

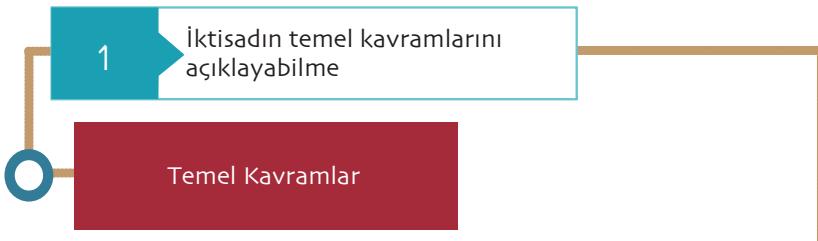
İlişkilendir

Bilgisayar yazılımlarının gelişmesi ile birlikte çok farklı grafik türleri üretmek arasındaki ilişkiyi değerlendirelim.

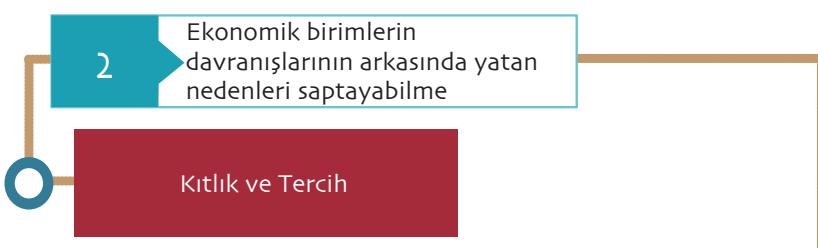
Anlat/Paylaş

İktisadi bir analiz yaparken, grafik yorumlayabilmenin önemini anlatınız.

İktisada Giriş

İktisadi bireylerin, firmaların, kurumların ve devletin karar verme süreçlerini ve bu kararların sonuçlarını inceleyen sosyal bir bilim dalı olarak tanımlayabiliriz. İktisat bir sosyal bilim olarak hepimizin gündelik davranışlarını ve günlük yaşamımızda karşılaştığımız durum ve sorunların inceleyen ve açıklayan bir bilim dalıdır.

Sonsuz olan ihtiyaçlar karşısında kaynakların kit olması bir tercih (seçim) yapma zorunluğu doğurur. İktisat bilimi hem bu seçimin nasıl yapılacağı hem de bu seçimin sonuçları ile ilgilenir. İktisat biliminde insanların karar alırlarken rasyonel davranışlarını varsayıyoruz. İktisatta amaçlarına ulaşmak üzere sistematik ve bilinçli olarak mevcut alternatifler arasında yapabileceğinin en iyisini yapmayı rasyonel davranış olarak tanımlayabiliriz. Tercih bir şeyi elde etmemizi sağlarken başka bir şeyden vazgeçmeyi zorunlu kılar. Buna “ödünleşme (trade-off)” diyoruz. Herhangi birşeyi elde etmek için vazgeçtiğimiz en değerli alternatif, o tercihin fırsat maliyetidir. Tíkki bireyler gibi ekonomiler de çoğu zaman bir tercih yapmak zorunda kalırlar. Ekonomilerin tercihlerini, dolayısıyla kararlarının fırsat maliyetini, üretim imkanları sınırı (eğrisi) ile gösterebiliyoruz. Bir kararın ya da eylemin doğrudan parasal maliyeti ya da fırsat maliyeti o kararı almak için yeterli değildir. İktisatçıların daha çok üzerinde durduğu bir eylemin doğurduğu ilave maliyet ile ilave yarardır. Birşeyi yapmanın yarattığı ilave maliyete marginal maliyet, o eylemden elde edilen ilave yarara ise marginal fayda denir. Kit kaynakları en etkin şekilde kullanımının yolu bir kararın majinal fayda ve maliyetini göz önünde bulundurmaktır. Bu şekilde alınan kararlar optimal (en iyi) karar alarak adlandırılabilir. Eğer bir eylemin, bir karanın fırsat maliyeti artarsa ekonomik birimler bu eylemi başka bir eylem ile ikame edebilir. Bir davranışın fırsat maliyetinin değişmesi sonucu başka bir davranış ile ikame edilmesinin nedeni ortaya çıkan teşviklerdir. Teşvik bir davranışın ortaya çıkmasını özendirmektedir.

3

İktisadın temel sorularını açıklayabilme

İktisadın Temel Soruları

Kıtlık ve tercih sorununun bir sonucu olarak iktisat biliminin cevaplandırmasını gereken dört temel soru bulunmaktadır. Bunlar “ne, ne kadar, nasıl üretilecek ve kim üreticek” sorularıdır. İktisat mikro ve makro iktisat olmak üzere iki ana bilim dalına ayrıılır. Mikro iktisat bireylerin yani tüketicilerin ve firmaların davranışlarını ve bu iki grubun karşılıklı etkileşimiini incelerken, makro iktisat enflasyon, işsizlik, dış ticaret, uluslararası sermaye hareketleri gibi ulusal yada küresel iktisadi olay ve değişkenleri inceler. Piyasa, bir iktisadi malin alıcı ve satıcılarının bir araya geldiği yer olarak tanımlanabilir. Mal ve hizmetlerin alınıp satıldığı piyasalara mal piyasaları, emek ve sermaye gibi üretim faktörlerinin alınıp satıldığı piyasalar ise faktör piyasaları olarak tanımlanır.

4

Tüketici dengesini açıklayabilme

Tüketici Davranışları ve Fayda

Bireylerin mal ve hizmetlerin tüketimi sonucu elde ettikleri tatmin duygusuna fayda diyoruz. Bir malın en son tüketilen biriminden elde edilen ilave faydaya ise marginal fayda (MU) denir. Marginal fayda, faydadaki değişimin tüketim miktarındaki değişime oranıdır. Bir malın tüketim miktarı artık tüketicinin elde ettiği toplam fayda artarken, marginal fayda azalır. Buna iktisat biliminde azalan marginal fayda diyoruz. Tüketicinin faydasını maksimize edebilmesi için yapması gereken şey tükettiği mallara harcadığı son liraların marginal fayalarını birbirine eşitlemektir. Buna “es-marjinal fayda ilkesi” denir. Bir tüketicinin herhangi bir mal ya da hizmet ile ilgili bireysel talep eğrisi bu tüketicinin sözkonusu malı farklı fiyat düzeylerinde ne kadar satın almak istediğini gösterir. Bireysel talep eğrisi normal mallar için negatif eğimlidir. Yani malın fiyatı ile talep miktarı arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Bir malın değerini belirleyen asıl şey sağladığı marginal faydadır. O yüzden elmas, sudan daha değerlidir.

5

İktisatta kullanılan grafikleri tasvir edebilme

Grafikleri Anlamak

İki değişken arasındaki marginal ilişkiyi gösteren eğim bağımsız değişkendeki bir değişimin bağımlı değişkenle etkisi gösterir. Değişkenler arasındaki ilişkiyi resmeden eğri ya da doğruların şekilleri bu değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü ve büyülüüğünü belirleyen eğim katsayısı tarafından belirlenecektir. Bir fonksiyon minimum ya da maksimuma ulaştığında eğimi sıfır eşit olur.

1 İktisadi birimlerin karar verme sürecinde ilave fayda ve maliyet karşılaştırılması yapmasına na ne ad verilir?

- A. Marjinal fayda
- B. Marjinal maliyet
- C. Marjinal analiz
- D. Rasyonel Davranış
- E. Parasal maliyet

2 Aşağıdakilerden hangisi iktisat biliminin temel soruları arasında **yer almaz**?

- A. Ne üretilecek
- B. Ne kadar üretilecek
- C. Nasıl üretilecek
- D. Kim üreticek
- E. Ne zaman üretilecek

3 Aşağıdaki seçeneklerden hangisinde tüketicinin fayda maksimizasyonu sağlayan denge koşulu doğru biçimde verilmiştir?

A. $\frac{MU_x}{P_x} < \frac{MU_y}{P_y}$	B. $\frac{MU_x}{P_x} > \frac{MU_y}{P_y}$
C. $\frac{MU_x}{P_x} = \frac{MU_y}{P_y}$	D. $\frac{MU_x}{P_x} = MU_y$
E. $MU_x = \frac{MU_y}{P_y}$	

4 Bir fonksiyonun belirli bir noktada eğimi sıfır ise fonksiyonun bu noktadaki değeri için aşağıdakilerden hangisi söylenebilir?

- A. Maksimum
- B. Minumum
- C. Minumum yada maksimum
- D. Sıfır
- E. Negatif

5 Bir iktisadi değişkeninin farklı zamanlardaki değerlerini içeren veriye ne ad verilir?

- A. Zaman Serisi
- B. Kesit Veri
- C. Serpme Diyagramı
- D. Yatay Veri
- E. Dikey Veri

6 Ekonomilerin tercihlerini, dolayısıyla kararlarının fırsat maliyetini göstermekte kullanılan eğri aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Üretim imkanları sınırı eğrisi
- B. Talep Eğrisi
- C. Toplam fayda eğrisi
- D. Marjinal fayda eğrisi
- E. Arz eğrisi

7 Serbest piyasa ekonomisinin mekanizmasını “Görünmez El” prensibi ile ifade eden iktisatçı aşağıdakilerden hangisinde verilmiştir?

- A. John Maynard Keynes
- B. Adam Smith
- C. Alfred Marshall
- D. Karl Marx
- E. Leon Walras

8 Tüketicinin tükettiği mallardan birinin fiyatı düşüğünde tüketici dengesi bozulmaktadır. Tüketicinin faydasını maksimize eden dengeye tekrar ulaşabilmesi için, diğer faktörler sabitken, aşağıdakilerden hangisini yapması gereklidir?

- A. Fiyatı düşen malın tüketim miktarını artırmalı
- B. Fiyatı düşen malın tüketim miktarını azaltmalı
- C. İlkame malın tüketim miktarını artırmalı
- D. Tamamlayıcı malın tüketim miktarını azaltmalı
- E. Gelirini artırmalı

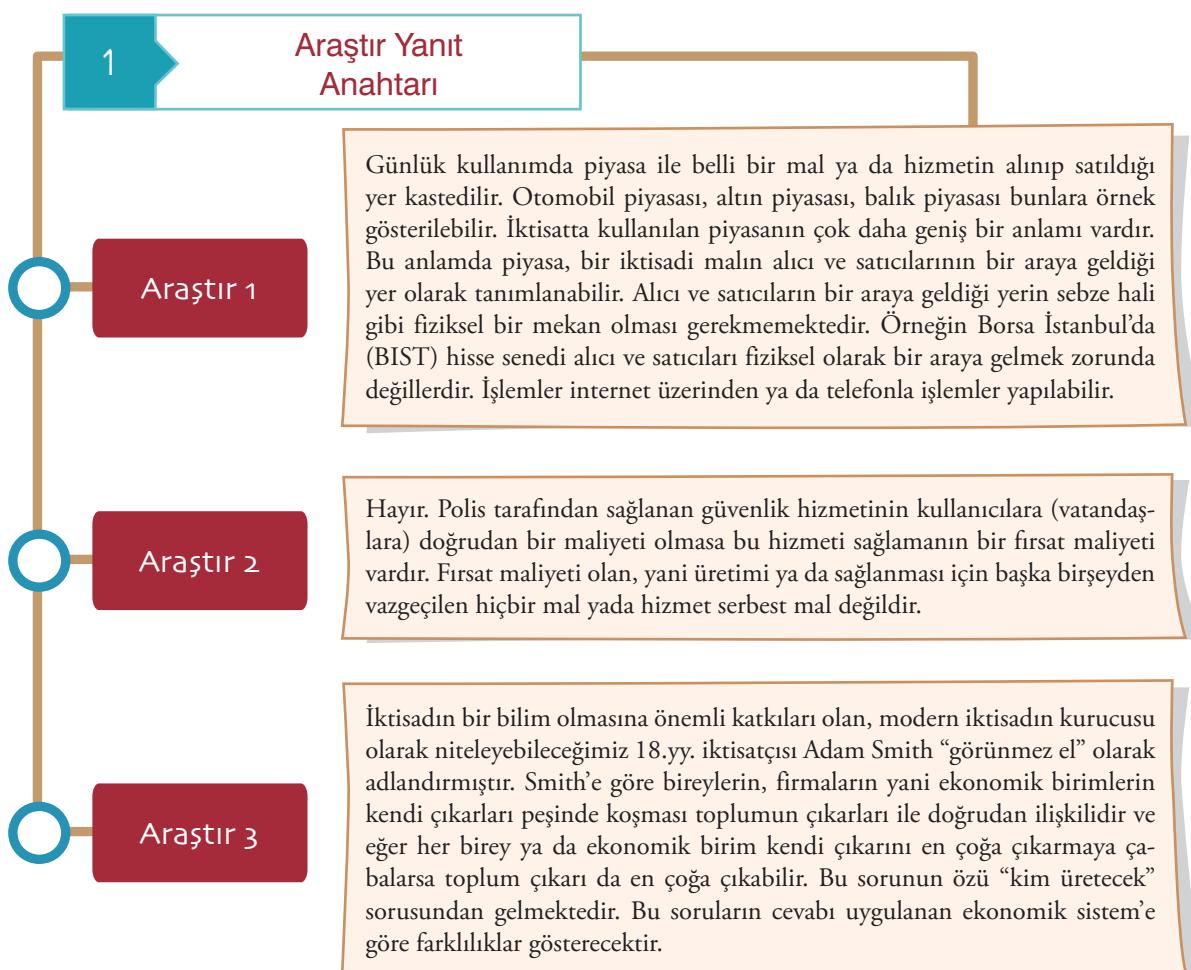
9 Bir malın fiyatı sabitken tüketim miktarı arttığında malın tüketiciye sağladığı marjinal fayda;

- A. Artar
- B. Azalır
- C. Değişmez
- D. Önce artar sonra azalır
- E. Önce azalır sonra artar

10 Talep yasası gereği normal bir malın bireysel talep eğrisinin eğimi aşağıdakilerden hangisinde doğru verilmiştir?

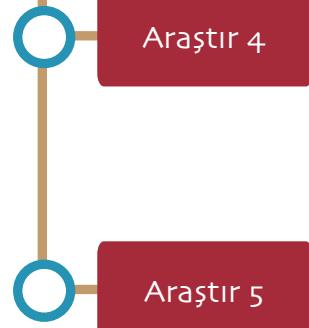
- A. Pozitiftir
- B. Sıfırdır
- C. Sonsuzdur
- D. Negatiftir
- E. Önce pozitif sonra negatiftir

1. C	Yanıtınız yanlış ise “Marjinal Maliyet - Marjinal Fayda” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	6. A	Yanıtınız yanlış ise “Üretim İmkanları Sınırı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. E	Yanıtınız yanlış ise “İktisadın Temel Soruları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	7. B	Yanıtınız yanlış ise “İktisadın Temel Soruları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. C	Yanıtınız yanlış ise “Tüketicinin Fayda Maksimizasyonu” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	8. A	Yanıtınız yanlış ise “Bireysel Talep Eğrisi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. C	Yanıtınız yanlış ise “Bir Fonksyonun Makşimum veya Minimum Noktası ve Eğim” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	9. B	Yanıtınız yanlış ise “Toplam ve Marjinal Fayda” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. A	Yanıtınız yanlış ise “Grafikleri Anlamak” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	10. D	Yanıtınız yanlış ise “Bireysel Talep Eğrisi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

1

Araştır Yanıt Anahtarı

Tüketicinin tükettiği tüm malların fiyatları aynı anda %10 artarsa aslında tüketici dengesini sağlayan eşitlik bozulmaz. Çünkü, olur. Fakat tüketicinin önceki tüketim miktarlarını koruyabilmesi için bu fiyat artışının yarattığı ilave harcamayı yapabilecek finansal olanaklara sahip olması gereklidir. Aksi halde malların tüketim miktarlarını değiştirmek zorunda kalacaktır.

Grafikler aslında sadece ekonomik ve sosyal durumun resmini yansıtmazlar. Grafikler aynı zamana basit birer ekonomik model olarak algılanabilirler. Grafikler her ne kadar değişkenler arasındaki ilişkiyi (korelasyon) göstereler de, nedenselliği göstermezler. İktisadi olayları modellerken yapılması gereken en önemli şeylerden bir tanesi iktisadi değişkenler arasındaki ilişki ile nedenselliği birbirinden ayırmaktır. Eğer bir ekonomik değişkende meydana gelen değişim bir başka iktisadi değişkeni etkiliyorsa buna nedensellik denir.

Kaynakça

- Bozkaya, M. ve Kılıç, L. (2010). Ders Kitabı Hazırlarken, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir.
- Frank, R. H. (2010). Doğal İktisat, 1. Baskıdan çeviri, Çev. Tuncel Öncel, Ankara: Efil Yayınevi.
- Lipsey, R. G. ve Courant, P. N. (1996). Economics, 11. Baskı, New York: HarperCollins
- Mankiw, N. G. (2009) Principles of Economics, 5. Baskı, Canada, South-Western.
- Parkin, M. (2010). İktisat, 9. Baskıdan çeviri, Çev. Uzun, Ö., Demir, S., Güneş, S. ve Sezgi, Ş., İstanbul: Akademi Yayıncılık.
- Parkin, M., Powell, M. ve Matthews, K. (1997). Economics, 3. Baskı, Essex, Addison and Wesley Longman Limited.
- Stiglitz, J. E. (1997) Economics, 2. Baskı, New York: W. W. Norton&Company Inc.
- Şıklar, İ. (Editör), (2009), İktisada Giriş, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları
- Taylor, J. B. (1998). Economics, 2. Baskı, Boston: Houghton Mifflin Company.

İnternet Kaynakları

- Bloomberg, <http://www.bloomberg.com>
- Central Intelligence Agency (CIA), the World Factbook, <https://www.cia.gov>
- Hürriyet, <http://www.hurriyet.com.tr>
- United Nations Development Program (UNDP), <http://www.undp.org>
- World Bank (2018), World Development Indicators – WDI, <http://data.worldbank.org>

Bölüm 2

Arz, Talep ve Esneklik

Öğrenme çıktıları

1

Talep

- 1 Talep ve talebi belirleyen değişkenleri ve talepteki kaymaları açıklayabilme

Piyasa Dengesi

- 3 Piyasa dengesinin oluşumunu, denge fiyatının ve denge miktarının belirlenmesini açıklayabilme

2

Arz

- 2 Arz ve arzı belirleyen değişkenleri ve arzdaki kaymaları açıklayabilme

4

Esneklik

- 4 Talep ve arz esnekliklerini açıklayabilme

Anahtar Sözcükler: • Talep Eğrisi • Arz Eğrisi • Piyasa Dengesi • Talebin Fiyat Esnekliği • Gelir Esnekliği
• Çapraz Esneklik • Arz Esnekliği

GİRİŞ

Arz, talep ve piyasa kavramları hem günlük hayatı hem de iktisat teorisinde sıkça kullandığımız kavamlardır. Piyasa alıcı ve satıcıların bir ürünün alışverişini yapmak amacıyla karşı karşıya geldiği ortam veya yerdir. Satıcılar ürünü piyasaya arz ederken, alıcılar ise ürünü piyasada talep etmektedir. Ürünün alım satım miktarı ve fiyatı piyasada belirlenir. Arz ve talep üzerinde devletin herhangi bir müdahale veya kısıtlaması yoksa oluşan piyasaya serbest piyasa denir.

Serbest piyasada fiyat dengesinin nasıl olduğunu incelemek için kullanılan en önemli araç arz-talep modelidir. Başlangıçta karmaşık gibi görünse de arz talep modeli bir kez anlaşılsa, çok farklı mal ve hizmetlerin fiyat ve miktarlarındaki değişmelerin incelenmesinde kolaylıkla kullanılabilir.

Bu bölümde arz ve talep kavramları ve bu kavamların iktisat teorisinde nasıl kullanıldıklarını incelenmiştir. Bir malın fiyatı değiştiğinde o malın üreticileri ve tüketicileri bu değişikliğe nasıl tepki verirler? Piyasa birbirlerinden bağımsız çok sayıda üretici ve tüketicinin farklı istek ve bekłentilerine nasıl cevap verir? Piyasada denge nasıl oluşur? Arz ve talebi belirleyen değişkenlerde bir değişme olursa fiyat ve tüketim miktarına ne olur?

Arz ve talebin fiyat değişikliklerine karşı ne kadar duyarlı oldukları, yani ne kadar esnek oldukları sorusu bölümde incelenen ikinci konudur. Fiyat, gelir, tüketici zevk ve tercihleri değiştiğinde tüketiciler bu değişikliklere nasıl tepki verirler? Fiyat arttığında tüketici toplam harcamalarına ne olur?

Ürün fiyatı, girdi fiyatları veya teknoloji değişirse ürün arzı bunlardan nasıl etkilenir? Bu bölümü bitirdiğinizde bunlara benzer sorulara cevap bulabileceksiniz. Bölüm özet, kendimizi sınayalım ve sıra sizde yanıt anahtarları ile sonlanmaktadır.

TALEP

İktisat teorisinde belirli bir dönemde farklı fiyatlardan tüketicilerin satın almak istedikleri ve satın alma gücüne sahip oldukları mal ve hizmet miktarına talep denir. Bu kavram günlük dilde kullandığımız bir şeyi isteme, dileme anlamına gelen talep kavramından farklıdır. Bu anlamda bir şeyi çok istemek talebin oluşması için yeterli değildir.

Talebin oluşması için o istekliliğin efektif olması yani tüketicinin o malı satın alabilecek gelire sahip olması ve malı satın alabilmek için ödeme yapmaya istekli olması gereklidir. Ayrıca talep edilen miktar gün, ay, hafta, yıl gibi belirli bir zaman diliminde tanımlanmalıdır.

Talep Edilen Miktarı Belirleyen Değişkenler

Bir tüketicinin belirli bir zaman diliminde satın almayı isteyeceği bir mal veya hizmet miktarını belirleyen etkenler şöyle sıralanabilir.

- i. Malın kendi fiyatı
- ii. Tüketicinin geliri
- iii. İlişkili malların fiyatları
- iv. Tüketicinin zevk ve tercihleri
- v. Tüketicinin bekłentileri

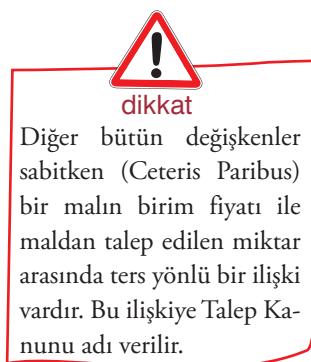
Doğal olarak bu değişkenlerin tümünün aynı anda ama farklı yönlerde değişmesi durumunda tüketicinin talebine ne olacağını incelemek oldukça karmaşık ve zor olacaktır. Bu nedenle bu değişkenlerde olan herhangi bir değişikliğin malın talebini nasıl etkileyeceğini teker teker ve sırasıyla inceleyeceğiz. Bu incelemeyi yaparken her seferinde yalnızca bir tek değişkeni değiştirip diğerlerinin tümünün sabit olduğu varsayımlını yapacağız. Bu varsayımla Latince diğer her şey sabitken anlamına gelen **ceteris paribus** olarak adlandırılır. İlk önce malın kendi fiyatı ile talep edilen miktar arasındaki ilişkiyi incelemek istersek, malın kendi fiyatı dışındaki tüm değişkenlerin sabit olduğu varsayımlını yapabiliriz.

Malın Kendi Fiyatı ile Talep Edilen Miktar Arasındaki İlişki: Talep Kanunu

Diğer bütün değişkenler sabitken (*Ceteris Paribus*), bir mala olan talep miktarı ile malın kendi fiyatı arasında ters orantılı bir ilişki vardır. Bu ilişki **Talep Kanunu** olarak adlandırılır. Talep kanunu malın fiyatı artıyorsa *ceteris paribus* tüketicinin o maldan daha az talep edeceğini; malın fiyatı azalıyorsa tüketicinin o maldan daha fazla talep edeceğini söylemektedir.

Diğer tüm değişkenler sabitken bir malın fiyatı arttığında, fiyatı artan mal göreli olarak daha pahalı hale gelmiştir. Bu durumda tüketici göreli olarak daha ucuz mallara yönelir. Bu etkiye **ikame etkisi**

adı verilir. Aynı zamanda tüketicinin parasal geliri sabitken bir malın fiyatının artması tüketicinin satın alma gücünü düşürür. Bu etkiye de **gelir etkisi** adı verilir. İkame ve gelir etkileri fiyatlar değiştiğinde tüketicinin bir maldan talep edeceği miktarın nasıl değiştiğini açıklamak amacıyla birlikte kullanılır.

Talep Tablosu ve Talep Eğrisi

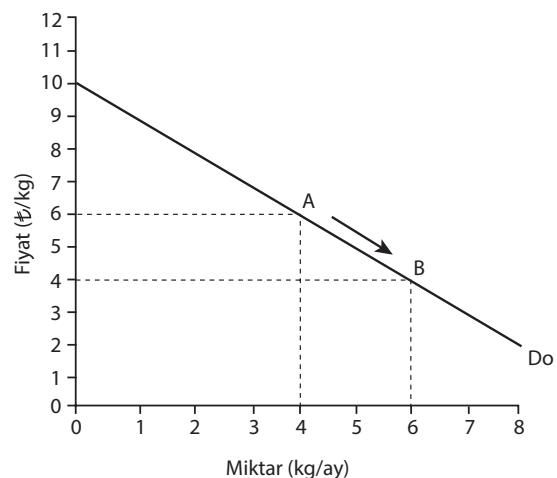
Talep Kanunu ile tanımlanan talep miktarı ile malın kendi fiyatı arasındaki ters ilişkiyi göstermenin en kolay yolu Talep Tablosunu kullanmaktır. Basit bir örnek olarak tavuk eti piyasasını ele alalım. Tablo 2.1'de ilk sütunda tavuk etinin kg fiyatı verilmiştir. Tablonun ikinci sütununda ise tüketicinin ortalama olarak bir ay içinde tüketmeyi planladığı tavuk eti miktarı görülmektedir. Diğer bütün değişkenler sabitken tavuk etinin fiyatı arttıkça talep edilen miktar azalmaktadır. Örneğin tavuk etinin kg fiyatı 1₺ iken ayda ortalama 9 kilo tavuk talep eden bir tüketici, tavuk eti fiyatı 8₺'ye çıktığında, talep ettiği miktarı ayda 2 kiloya düşürmektedir.

Tablo 2.1 Talep Tablosu: Tavuk Eti Fiyatı ile Aylık Tavuk Eti Talebi Arasındaki İlişki

Fiyat (₺/kg)	Talep Miktarı (kg/ay)
1	9
2	8
3	7
4	6
5	5
6	4
7	3
8	2

Talep miktarı ile malın kendi fiyatı arasındaki ters ilişkiyi göstermenin bir diğer yolu da yukarıda tablonun Şekil 2.1'de gösterildiği gibi grafiğini çizmektir. Bu grafiğe **Talep Eğrisi** adı verilir ve eğri **D** harfi ile tanımlanır. Talep eğrisi üzerindeki her nokta Talep tablosundaki bir satırı karşılık gelmektedir. Örneğin tavuk etinin fiyatı 6₺ iken tüketici 4 kg tavuk talep etmektedir. Grafikte bu bileşim A noktası ile gösterilmiştir.

Fiyat 4₺'ye düştüğünde ise talep edilen miktar ayda 6 kiloya çıkmaktadır. Bu bileşim ise B noktası ile gösterilmiştir. Dikkat edilirse her iki noktası da talep eğrisi üzerinde yer almaktadır ve fiyat düştüğünde yalnızca maldan talep edilen miktar artmaktadır. Bu durumda diğer tüm değişkenler sabitken malın fiyatında olan bir değişmeyi talep eğrisi üzerinde A noktasından B noktasına bir hareket olarak gösterebiliriz.

Şekil 2.1 Talep Eğrisi ve Talep Eğrisi Üzerinde Hareket

Talebin Değişmesi: Talep Eğrisinde Kaymalar

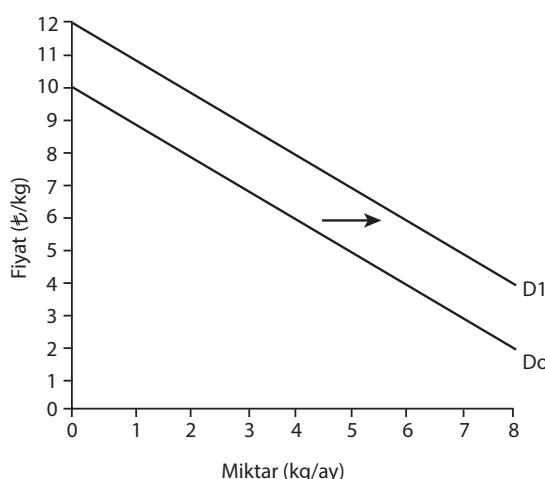
Talep eğrisini elde ederken tüketicinin gelirinin, diğer malların fiyatlarının, tüketicinin zevk ve tercihlerinin ve geleceğe ilişkin bekentilerinin değişmediğini varsayıdık. Sabit olduğunu varsayıdığımız bu değişkenlerden herhangi biri değişimse tüketicinin talebinin de değişeceğini açıktır. Bu değişkenlerden herhangi biri değişimse, talepteki değişme hangi yönde olur? Bu soruyu cevaplayabilmek için sabit tuttuğumuz değişkenleri değiştirip olası etkileri incelememiz gereklidir. Öncelikle tüketici gelirindeki bir değişiklikten başlayarak bu değişkenlerin talep üzerindeki etkisini sırasıyla inceleyelim.

Tüketicilerin Gelirinin Değişmesi

Herhangi bir tüketicinin bir mal veya hizmete olan talebini belirleyen en önemli değişkenlerden birisi tüketicinin geliridir. Tüketicinin aylık geliri artarsa, farklı mal ve hizmetlere olan talebine ne olur? Gerçek hayatı bir tüketicinin geliri attığında pek çok malda tüketicinin o mala olan talebinin de arttığını gözlemleyebiliyoruz.

Diğer tüm değişkenlerin sabit olduğu varsayımlı altında tüketicinin aylık geliri arttığında tüketicilerin o mala olan talebi de artırsa bu mallara **normal mal** diyoruz. Bazı durumlarda ise tüketiciler gelirleri arttıkça belirli mallara olan taleplerini azaltabilirler. Bu mallara ise **düşük mal** diyoruz. Dikkat edilmesi gereken nokta bu tanımlamanın malların bir özelliğini değil gelirle olan ilişkisini yansıtmasıdır. Örneğin margarin düşük gelir grubunda bulunan bir tüketici için normal bir mal iken, bu tüketicinin gelirinin artması durumunda margarin yerine tereyağı veya zeytinyağı gibi daha sağlıklı ve pahalı yağılara yönelerken margarin talebini azaltması durumunda düşük mal da olabilir.

Tavuk etinin normal bir mal olduğunu varsayıyalım. Tüketicilerin gelirleri artarsa tavuğa olan talepleri bir başka deyişle her fiyat düzeyinde talep edecekleri tavuk eti miktarı artacaktır. Bu durum Şekil 2.1'de çizmiş olduğumuz talep eğrisinin sağa doğru kaymasına yol açar. Şekle dikkat edersek normal bir mal için tüketicilerin geliri yükseldiğinde talep eğrisi sağa doğru (Do eğrisinden D1 eğrisine doğru) kaymıştır. Eğer tavuk eti düşük mal olsaydı tüketici geliri arttığı zaman talep eğrisinin sola doğru kaydığını gözlemleyecektik.

Şekil 2.2 Tüketicilerin Gelirlerindeki Artışın Talep Eğrisine Etkisi (Normal Mal)

dikkat

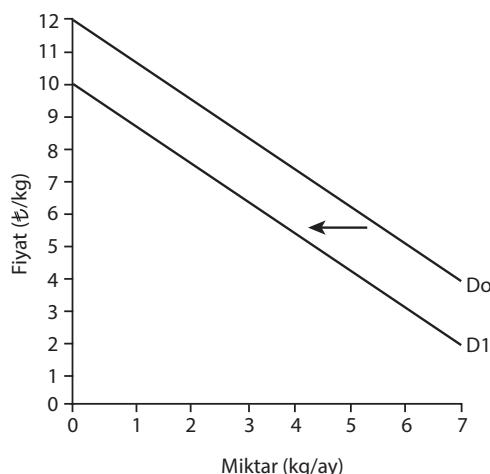
Diğer bütün değişkenler sabitken, yalnızca malın kendi fiyatı değişiyorsa bu talep eğrisi üzerinde bir noktadan başka bir noktaya hareket edildiği anlamına gelir. Eğer sabit tuttuğumuz değişkenlerden birini değiştiriyorsak, bu durumda talep eğrisi sağa veya sola kayar.

İlişkili Malların Fiyatlarının Değişmesi

Bir mala olan talep o malla ilişkili olan diğer malların fiyatlarıdan da etkilendir. Mallar arasında farklı ilişkiler olabilir. Eğer bir ihtiyacı gidermede farklı mallar birbirlerinin yerine kullanılabilirse bu mallara **ikame mallar** diyoruz. Örneğin ayçiçeği yağı, misirözü yağı ve zeytinyağı gibi bitkisel yağlar birbirleriyle yakın ikame mallardır. Farklı biçimde renklendirilmiş, tatlandırılmış ve kokulandırılmış her türlü içecek de yakın ikame mallarıdır. Bunun tersine eğer farklı mallar bir ihtiyacı gidermede birlikte kullanılıyorsa bu malları **tamamlayıcı mallar** olarak adlandırıyoruz. Örneğin kahve ve kahve kreması arasında, ya da araba kullanım süresi ile benzin arasında bu türden bir ilişki kurulabilir.

Tüketiciler bir mala olan taleplerini o malla ilişkili diğer malların fiyatları değiştiğinde değiştirmeler. Ancak bu değişimin yönü mallar arasındaki ilişkinin ikame ya da tamamlayan ilişkisi olması göre tam ters yönde olur. Tüketiciler bir mala olan taleplerini eğer ikame malın fiyatı artıysa artırırlar. Tamamlayan malın fiyatı artıysa ise azaltırlar. Bunun nedeni talep kanunun her mal için geçerli olmasıdır. Eğer *ceteris paribus* zeytinyağı fiyatı artıysa, göreli olarak zeytinyağı daha pahalı hale geldiğinden tüketiciler zeytinyağının talep ettikleri miktarı azaltacak, aynı ihtiyacı giderebilecekleri ikame mal olan ayçiçeği yağına olan taleplerini ise artıracaklardır. Tamamlayan mal için ise bunun tam tersi söz konusudur. Eğer kahve fiyatları artıysa tüketici daha az kahve talep edecek, aynı zamanda kahvenin tamamlayıcısı olan kahve kremasına olan taleplerini de azaltacaklardır. Benzer bir biçimde eğer benzin fiyatları artıysa tüketiciler arabalarını daha az kullanmayı tercih edeceklerdir.

Tablo 2.1'de örnek olarak kullandığımız tavuk eti piyasasına geri dönersek, acaba kırmızı et fiyatlarında bir azalma olursa tavuk eti talebi bundan nasıl etkilenirdi? Tavuk eti ile kırmızı et ikame mallar olduğuna göre kırmızı et fiyatlarında bir azalma tüketicilerin daha fazla kırmızı et talep etmelerine yol açacak; tavuk eti talebi ise azalacaktır. Bu ise tavuk eti talebinin Şekil 2.3'de görüldüğü gibi sola ve aşağıya doğru kaymasına neden olacaktır.

Şekil 2.3 Kırmızı Et Fiyatlarındaki Azalmanın Tavuk Eti Talebine Etkisi (İkame Mal)

dikkat

Bir ihtiyacı gidermede iki farklı mal birbirlerinin yerine kullanılabiliyorsa bu mallar ikame mallardır. Bir malın talebi ile ikame malın fiyatı arasında doğru yönlü bir ilişki vardır. Bir malın ikamesinin fiyatı artıyorsa söz konusu malın talebi artar. Eğer farklı mallar bir ihtiyacı gidermede birlikte kullanılıyorsa bu mallar tamamlayıcı mallardır. Tamamlayıcı malın fiyatı ile malın talebi arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Bir malın tamamlayıcısının malın fiyatı artıyorsa söz konusu mala olan talep azalır.

Zevk ve Tercihler

Tüketicilerin bir mal veya hizmete olan talepleri bireylerin zevk ve tercihlerine de bağlıdır. Farklı

cinsiyetlerde, farklı yaşı gruplarında, farklı eğitim düzeylerinde, farklı sosyal ve kültürel çevrelerde bireylerin zevk ve tercihlerinin de farklılaşması doğaldır. Bir malın sağlıklı ya da sağiksız olduğu konusunda duyulan bir haberin tüketici tercihlerini bir anda kaydirdığını hepimiz biliyoruz. Örneğin geçtiğimiz yıllarda oluşan kuş gribi paniği tavuk etine olan talebi bir anda azaltmıştır. Reklamcılık sektörü tüketici zevk ve tercihlerini etkileyerek belirli bir mal veya hizmete olan talebin artması için çaba gösterir. Tüketicilerin zevk ve tercihlerinin bir mala doğru yönelmesi o malın talep eğrisini sağa doğru kaydırır.

Tüketici Beklentileri

Tüketicilerin gelecek ile ilgili bekentileri de mal ve hizmetlere olan taleplerini etkiler. Örneğin gelecekte malın fiyatının artması bekleniyorsa, mala olan bu dönemdeki talep artar. Tersine malın fiyatının ileride düşmesi bekleniyorsa, tüketici beklemeyi tercih edeceğini düşünmede o mala olan talep azalır. Benzer bir biçimde tüketicilerin gelirleri konusundaki bekentileri de mal ve hizmetlere olan talebi etkiler. Gelecekte gelirinin artmasını bekleyen bir tüketici bu dönemdeki mal ve hizmet talebini artırabilir.

Piyasa Talep Eğrisi

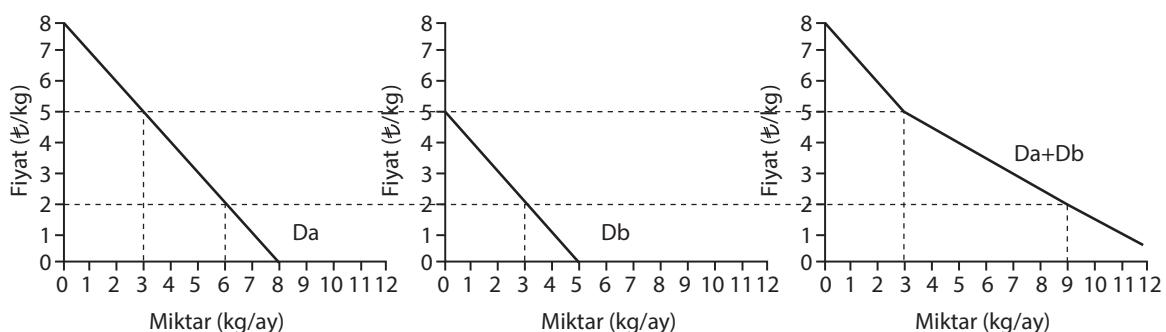
Tüketicinin bireysel talep eğrisinin nasıl elde edildiğini yukarıda tartıştık. Bu bilgiden yararlara bir malın piyasa talebini bulabilir miyiz? Tavuk eti piyasasında iki tüketicinin olduğunu varsayılmı. Bunlara sırasıyla A ve B tüketicileri diyelim. Her iki tüketicinin gelir düzeyleri, zevk ve tercihleri birbirinden farklı olsun. Farklı fiyat düzeylerinde bu iki tüketicinin bir ayda talep ettikleri tavuk eti miktarı Tablo 2.2'de gösterilmiştir.

Tabloya dikkat edilirse tavuk etinin kg fiyatı 8₺ olduğunda her iki tüketici de hiç tavuk eti talep etmemektedir. Fiyat 7₺'ye düşüğünde A tüketicisi ayda 1 kg tavuk eti talep ederken, B tüketicisi fiyat 4₺'ye düşene kadar tavuk eti talep etmemeyi sürdürmektedir. Bu iki tüketicin farklı fiyat düzeylerinde toplam olarak bir ayda ne kadar tavuk eti talep ettikleri Tablo 2.2'nin 4. sütununda gösterilmiştir. Her iki tüketicinin bireysel talep miktarlarını biliyorsak farklı fiyat düzeylerinde toplam talep miktarlarını da biliyoruz demektir. Tüketici sayısı daha fazla olsaydı da durum değişmezdi. Benzer bir toplamayı yine yapabiliyoruz.

Tablo 2.2 A ve B Tüketicileri için Aylık Tavuk Eti Talep Tablosu

Fiyat (₺/kg)	A Talep Miktarı (kg/ay)	B Talep Miktarı (kg/ay)	Toplam Talep Miktarı (kg/ay)
8	0	0	0
7	1	0	1
6	2	0	2
5	3	0	3
4	4	1	5
3	5	2	7
2	6	3	9
1	7	4	11

A ve B tüketicilerinin yukarıdaki tablodan yararlanılarak elde edilen bireysel talep eğrileri Şekil 2.4.'de verilmiştir. Dikkat edilirse piyasa talep eğrisi A ve B tüketicilerinin talep eğrilerinin **yatay toplamı** olmaktadır. Fiyat 5₺'ye düşünceye kadar yalnızca A tüketicisinin talep eğrisi geçerlidir. Fiyat 4₺'nin altına düşerse B tüketici de tavuk eti talep etmekte bu nedenle A ve B tüketicilerinin toplam tavuk eti talep eğrisi bu fiyatın altında daha yatkı hale gelmektedir. Örneğin fiyat 2₺ olduğunda A tüketici ayda 6 kg B tüketici de 3 kg tavuk eti talep etmekte, ikisinin toplam talebi ise ayda 9 kg olmaktadır.

Şekil 2.4 Bireysel Talep Eğrisinden Piyasa Talep Eğrisine

İki tüketici için yaptığımız bu örneği tüketici sayısı daha çok olsa da tekrarlayabiliyoruz. O halde tüketicilerin bir mala olan bireysel taleplerini biliyorsak, her fiyat düzeyinde her tüketicinin talep ettiği mal miktarlarını yatay olarak toplayarak piyasa talep eğrisini bulabiliriz.

Bireysel talep eğrisinden farklı olarak bir mala olan piyasa talep eğrisi düşünüldüğünde yukarıda söz ettigimiz değişkenlere ek olarak nüfus, piyasadaki tüketici sayısı, bölgesel farklılıklar, tüketici gelirlerinin dağılımı gibi faktörleri de göz önüne almamız gereklidir.

Öğrenme Çıktısı

1 Talep ve talebi belirleyen değişkenleri ve talepte kaymaları açıklayabilme

Araştır 1

Talep kavramını incelerken örnek olarak kullandığımız tavuk eti piyasasını ele alalım. Gerçek hayatı tavuk eti normal bir mal mıdır? Düşük mal olabilir mi? Olursa hangi durumda olur?

İlişkilendir

Sizin mal ve hizmetlere olan talebinizde de yukarıda tartışılan değişkenler etkili oluyor mu?

Anlat/Paylaş

Göç yoluyla nüfusu artan bir bölgede çeşitli mal ve hizmetlerin piyasa taleplerinin nasıl etkilenebileceğini anlatınız.

ARZ

İktisat teorisinde bir malı üreten üreticinin belirli bir dönemde belirli bir fiyattan satmak istediği ürün miktarına piyasaya arz edilen miktar denir. Bu kavram günlük dilde kullandığımız bir şeyi sunma, bir üst makama hitap etme anlamına gelen arz kavramından farklıdır. Burada dikkat etmemiz gereken nokta arz kavramının belirli bir fiyatta üreticinin piyasada sattığı mal miktarını değil, satmak istediği miktarı kapsamasıdır. Arz edilen miktar aynen talepte olduğu gibi belirli bir zaman diliminde tanımlanmalıdır. (Saat, gün, hafta, ay, yıl gibi)

Arz Edilen Miktarı Belirleyen Değişkenler

Bir malın arzını belirleyen temel değişkenler:

- I. Malın kendi fiyatı
- II. Üretim girdilerinin fiyatları
- III. Üretim sürecinde bu malla ilişkili olan diğer malların fiyatları
- IV. Teknoloji
- V. Üreticinin bekłentileri, olarak tanımlanabilir.

Bu değişkenlerin arz edilen miktar üzerindeki etkilerini malın kendi fiyatından başlayarak sırasıyla inceleyelim.

Arz Edilen Miktar ve Malın Kendi Fiyatı

Diğer bütün değişkenler sabit iken (*ceteris paribus*) bir malın kendi fiyatı ile piyasaya arz edilmek istenen miktar arasında doğru yönlü bir ilişki vardır. Fiyat artarsa arz edilen miktar da artar. Bu ilişkiye iktisat teorisinde **Arz Kanunu** adı verilir.

Arz Tablosu ve Arz Eğrisi

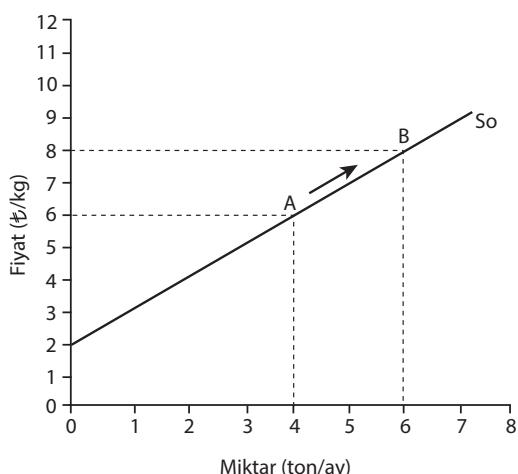
Tavuk eti piyasasında faaliyet gösteren firmaların birinin aylık tavuk eti arz miktarları Tablo 2.3 te verildiği gibi olsun. Dikkat edilirse tavuk eti fiyatı arttıkça arz edilen miktar da artmaktadır. Fiyat 2₺ iken satıcı tavuk eti arz etmek istememekte, fiyat arttıkça arz etmek istediği miktarı artırmaktadır. Örneğin fiyat 6₺ olduğunda ayda 4 ton tavuk eti arz etmek istemektedir.

Tablo 2.3 Aylık Tavuk Eti Arz Tablosu

Fiyat (₺/kg)	Arz Miktarı (ton/ay)
2	0
3	1
4	2
5	3
6	4
7	5
8	6

Arz tablosundaki değerleri kullanarak arz eğrisini de elde edebiliriz. Tablodaki değerlere karşılık gelen arz eğrisi Şekil 2.5'de gösterilmiştir. Görüldüğü gibi Arz eğrisi yukarı doğru eğimlidir. Arz edilen miktar fiyatla aynı yönde değişmekte, fiyat arttıkça miktar da artmakta, fiyat azaldıkça miktar da azalmaktadır.

Malın kendi fiyatında olan bu değişim arz eğrisi üzerinde bir harekete yol açmaktadır. Malın fiyatı 6₺ iken ayda 4 ton tavuk eti arz edilmekte (A noktası), fiyat 8₺ 'ye çıktığında ise arz edilmek istenen miktar ayda 6 tona çıkmaktadır (B noktası). Malın fiyatında olan bir artış arz edilmek istenen miktarı artırmakta arz eğrisi üzerinde A noktasından B noktasına bir hareket oluşturmaktadır.

Şekil 2.5 Arz Eğrisi ve Arz Eğrisi Üzerinde Hareket

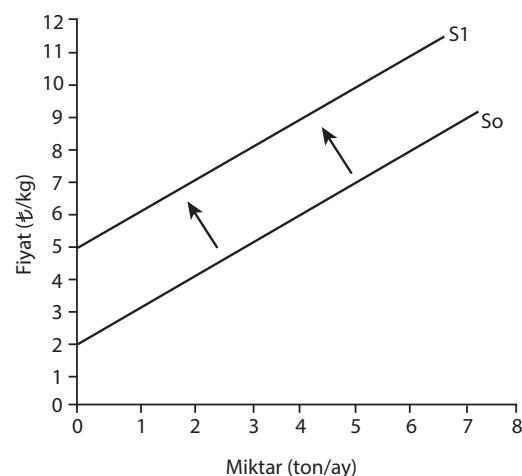
Arzin Değişmesi: Arz Eğrisinde Kaymalar

Yukarıda Arz Kanunu'nu açıklarken sabit tuttuğumuz değişkenlerden birini değiştirsek, bu arzin değişmesine yani arz eğrisinin kaymasına yol açar.

Üretim Girdilerinin Fiyatları

Bir malın üretiminde kullanılan üretim faktörlerinin (emek, sermaye, toprak, girişimcilik) ve ara mallarının tümüne üretim girdileri denilir. Doğal

olarak girdi fiyatlarındaki bir artış üreticinin maliyetlerini de artıracağından her fiyat düzeyinde üreticilerin arz etmek isteyecekleri ürün miktarı daha az olacaktır. Örneğin işgücü ücretlerinde veya yem fiyatlarında olacak bir artış, tavuk üreticisinin maliyetlerinde bir atışa yol açacak ve kârlılığını azaltacaktır. Bu durumda üretici her fiyat düzeyinde daha az tavuk eti arz etmek isteyecektir. Girdi fiyatlarındaki bir artış arz eğrisinin Şekil 2.6'da gösterildiği gibi yukarı doğru kaymasına yol açar. Eğer girdi fiyatlarında bir azalma olsaydı, bu tam tersi bir duruma yol açar ve arz eğrisinin aşağı kaymasına neden olurdu.

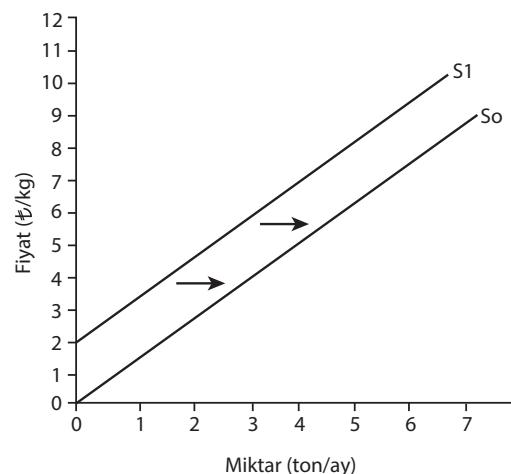
Şekil 2.6 Arz Eğrisinin Kayması Girdi Fiyatlarında Bir Artış

Üretilen Diğer Malların Fiyatları

Bir malın üretiminde kullanılan üretim girdileri ve teknikleriyle pek çok farklı mal üretilebilir. Örneğin buğday ve arpa üretimde birbirlerine çok kolaylıkla ikame edilebilir iki üründür. Eğer arpa fiyatları artıyorsa üreticiler arpa üretmeye yönelik, buğday arz etmekten vazgeçebilirler. Böyle bir durumda buğday arzı azalır ve buğday arz eğrisi sola kayar. Bizim örneğimizde tavuk üreticisi aynı tesisde örneğin bildircin da üretебiliyorsa bildircin fiyatlarındaki bir artış üreticinin bildircin üreterek daha kârlı hale gelmesine yol açabilir. Bu durumda tavuk eti arzı azalır ve arz eğrisi sola kayar.

Teknoloji

Bir ürünün arzını belirleyen en önemli değişkenlerden birisi de teknolojinin durumudur. Özellikle son 100 yılda teknolojik ilerleme hem kaynakların daha verimli kullanılmasını ve hem de üretim maliyetlerinin azalmasını sağladı. Bunun sonucunda sanayi ve tarım ürünlerini üretiminde çok büyük artışlar görüldü. Diğer tüm değişkenler sabitken üretim maliyetlerini azaltan bir teknolojik yenilik üreticilerin kârlarını artırır ve her fiyat düzeyinde üreticilerin daha fazla mal arz etmelerine yol açar. Bu durumda arz eğrisi Şekil 2.7'de görüldüğü gibi sağa doğru kayar.

Şekil 2.7 Arz Eğrisinin Kayması Teknolojik İlerleme

Üreticilerin Beklentileri

Üreticilerin malın gelecekteki fiyatı konusundaki bekłentileri bu dönemde arz etmek istedikleri mal miktarını da belirler. Tavuk eti örneğimize dönersek, gelecek dönemlerde tavuk fiyatlarının düşmesini bekleyen bir üretici bu dönemde fiyatlar henüz düşmeden daha fazla tavuk arz etmek isteyecek, bu durumda arz eğrisi sağa kayacaktır. Tersine üretici tavuk fiyatlarının gelecekte artacağını bekliyorsa, bu dönemde daha az tavuk eti arz etmek isteyecek ve tavuk arz eğrisi sola kayacaktır.

Bir malın üretiminde ilişkili mallar varsa, o malların fiyatları konusundaki bekłentiler de arzı etkileyecektir. Özellikle tarım ürünlerini üretiminde üretim sezonluk olduğundan gelecekle ilgili fiyat bekłentileri çok önemlidir. Buğday fiyatlarının gelecekte artmasını bekleyen ve tarlasında hem buğ-

day hem de arpa üretebilen bir üretici düşünelim. Bu üreticinin elinde stoklanmış buğday varsa, ilerde yükseleceğini beklediği fiyatlardan satabilmek için bu dönemde piyasaya arz ettiği buğday miktarını azaltacaktır. Diğer yandan bu bekłenti üreticinin üretim planlamasını da değiştirecektir. Bu üretici buğdayın arpaya göre göreli olarak daha pahalı hale geleceğini beklediğinden bu dönemde daha az arpa ve daha çok buğday ekimi yapacaktır.

Piyasa Arz Eğrisi

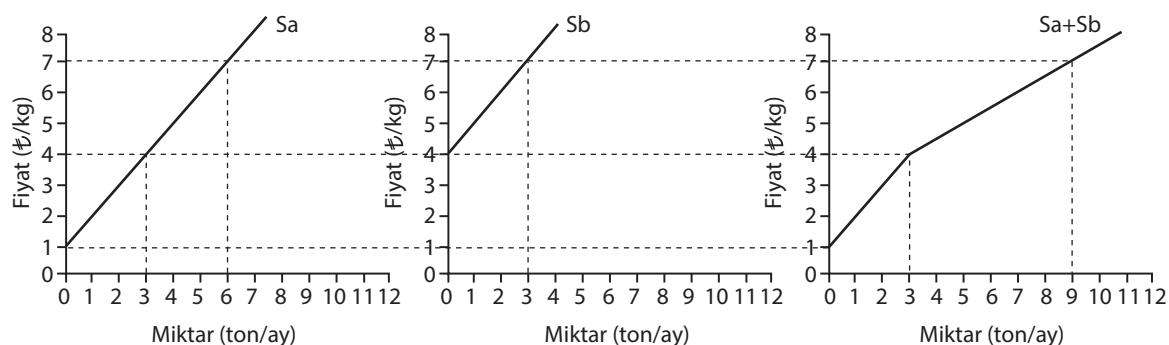
Tavuk eti üreten iki ayrı firmaya ait arz miktarları Tablo 2.4'de verildiği gibi olsun. A üreticisi fiyat 2₺ iken ayda bir ton tavuk eti arz etmek istemektedir. A üreticisinin arz etmek istediği miktar fiyat arttıkça artmaktadır. B üreticisi ise fiyat 5₺ olursa, ayda 1 ton tavuk eti arz etmektedir. Bu iki üreticinin aylık arz miktarlarının toplamı tablonun dördüncü sütununda verilmiştir. Eğer üreticilerin bireysel arz miktarlarını biliyorsak, her fiyat düzeyinde bu miktarları toplayarak toplam arz miktarını bulabiliriz. Piyasa arz eğrisi bireysel arz eğrilerinin yatay toplamı alınarak oluşturulabilir. Şekil 2.8'de piyasa arz eğrisinin oluşturulması görülmektedir.

Fiyat 4₺ iken B üreticisi hiç tavuk eti arz etmemekte, A üreticisi ise ayda 3 ton tavuk eti arz etmektedir. B üreticisi fiyat bunun üzerine çıkarsa, tavuk eti arz etmeye başlamakta ve bu noktadan sonra arz eğrisinin eğimi azalmaya başlamaktadır. Örneğin fiyat 7₺ olursa A üreticisi 6 ton, B üreticisi 3 ton olmak üzere ikisi birlikte ayda toplam 9 ton tavuk eti arz etmektedirler.

Üretici sayısı daha fazla olsaydı da aynı analizi yapabilir ve her fiyatta farklı üreticilerin arz etmek istedikleri miktarları toplayarak piyasa arz eğrisini oluşturabilirdik. Doğal olarak piyasa arz eğrisinin biçimini bireysel arz eğrilerinin biçimlerine bağlıdır. Bireysel arz eğrilerini belirleyen değişkenler piyasa arz eğrisini de belirler. Örneğin girdi fiyatlarındaki bir artış, bireysel arz eğrilerini her birini sola kaydıracağı için piyasa arz eğrisini de sola kaydırır. Ya da teknolojik ilerleme tüm sektörün maliyetini düşüreceği için piyasa arz eğrisi sağa kayar. Burada dikkat etmemiz gereken nokta piyasa arz eğrisinin sektördeki firma sayısı ile doğrudan ilişkili olduğunu. Eğer sektördeki firma sayısı artarsa, arz eğrisi sağa kayar. Tersine sektördeki firma sayısı azalırsa arz azalır, yani arz eğrisi sola kayar.

Tablo 2.4 A ve B Üreticileri için Aylık Tavuk Eti Arz Tablosu

Fiyat (₺/kg)	A Arz Miktarı (ton/ay)	B Arz Miktarı (ton/ay)	Toplam Arz Miktarı (ton/ay)
2	1	0	1
3	2	0	2
4	3	0	3
5	4	1	5
6	5	2	7
7	6	3	9
8	7	4	11
9	8	5	13
10	9	6	15

Şekil 2.8 Bireysel Arz Eğrisinden Piyasa Arz Eğrisine

Öğrenme Çıktısı

2 Arz ve arzı belirleyen değişkenleri ve arzdaki kaymaları açıklayabilme

Araştır 2

Dolar kurunda oluşacak bir artış tarım ürünleri arzını nasıl etkiler?

İlişkilendir

Teknolojik ilerlemenin mal ve hizmetlerin üretimini nasıl etkilediğini çevrenizde de gözlüyor musunuz?

Anlat/Paylaş

Arz miktarının artması ile bir malın arzının artması arasındaki farkı anlatınız.

PİYASA DENGESİ

Şu ana kadar talep ve arzı ayrı ayrı ele aldık. Bir piyasada dengenin oluşması arz ve talebin bir araya gelmesiyle mümkün olur. Bireysel tüketici talep miktarlarının toplanmasıyla oluşturduğumuz piyasa talep ve arz miktarlarının toplanmasıyla oluşturduğumuz piyasa arz miktarlarını bir araya getirelim. Yeni oluşturduğumuz değerler tablo 2.5'te verilmektedir.

Tabloya dikkat edersek fiyat 2₺ ve altında iken piyasada hiç tavuk arzı yoktur. Ancak düşük fiyatlarda tüketici talebi yüksektir. Örneğin fiyat 3₺ iken tüketiciler ayda 7 ton tavuk talep etmekte, üreticiler ise ancak 1 ton tavuk eti arz etmek istemektedirler. Bu fiyatta piyasada tavuk talebi tavuk arzından fazladır, piyasada dengesizlik vardır.

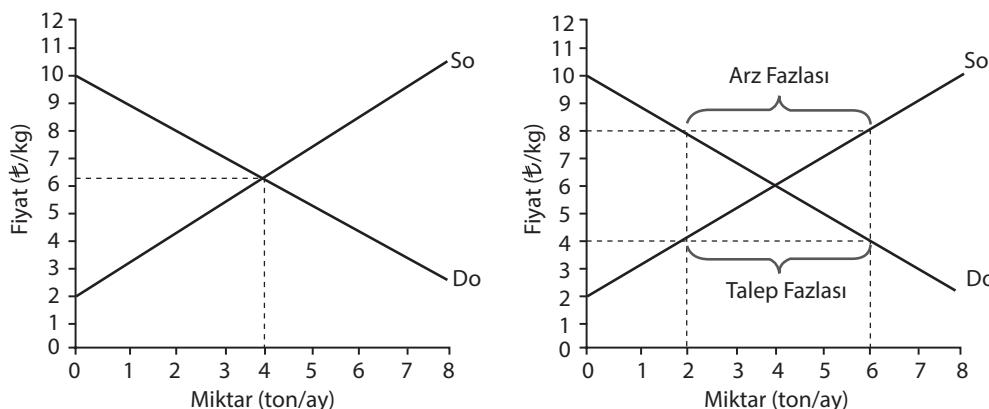
Aynı durum fiyat 4₺ ve 5₺ olduğunda da söz konusudur. Bu tür dengesizliğin adına **Talep Fazlası** diyoruz. Bu durumun tam tersi ise yüksek fiyatlarda söz konusudur. Fiyat arttıkça tavuk talep miktarı azalmakta, arz edilmek istenen miktar ise artmaktadır. Örneğin fiyat 7₺ ve üstünde iken, arz edilmek istenen miktarlar talep edilen miktarlardan fazladır. Bu tür dengesizliğe de **Arz Fazlası** diyoruz. Piyasa dengesi talep miktarının arz miktarına eşit olduğu noktada oluşur. Bu dengeyi sağlayan fiyat ise denge fiyatı denir.

Tablo 2.5 Piyasada Denge ve Dengesizlik

Fiyat (₺/kg)	Talep Miktarı (ton/ay)	Arz Miktarı (ton/ay)	Dengesizlik
1	9	0	Talep Fazlası
2	8	0	Talep Fazlası
3	7	1	Talep Fazlası
4	6	2	Talep Fazlası
5	5	3	Talep Fazlası
6	4	4	Denge
7	3	5	Arz Fazlası
8	2	6	Arz Fazlası
9	1	7	Arz Fazlası

Tablo 2.5'e dikkat edersek arzin talebe eşitlendiği fiyat düzeyi 6₺ 'dır. O halde bizim örneğimizde denge fiyatı 6₺ 'dır. Fiyat bu noktada iken arz edilen miktar (4 ton) talep edilen miktar (4 ton) eşit olmaktadır. Bu miktarla da denge miktarı diyoruz. Bunun dışındaki tüm miktar ve fiyat bileşimlerinde ya arz fazlası ya da talep fazlası vardır. Piyasada dengesizlik vardır.

Talep ve Arz Tablolalarını kullanarak yaptığımız bu incelemeyi Arz ve Talep eğrilerini birlikte kullanarak da yapabilirdik. Şekil 2.9'da Arz ve Talep eğrileri birlikte verilmiştir. Şeklin sağ tarafında piyasa dengesi görülmektedir. Denge arz ile talebin eşitlendiği, arz ve talep eğrilerinin kesiştiği noktada oluşmaktadır. Bu noktada denge fiyatı 6₺ denge miktarı da 4 ton olmaktadır.

Şekil 2.9 Piyasa Dengesi ve Dengesizlik

Bu fiyatın dışında ise dengesizlik vardır. Piyasada dengesizlik durumu varsa fiyatları kararsızdır. Eğer piyasada arz fazlası varsa fiyatları düşme eğilimindedir. Dengesizlik durumu şeklin sol tarafında gösterilmiştir. Örneğin fiyat 8₺ iken talep 2 ton, arz ise 6 tondur. Piyasada denge yoktur. 4 ton arz fazlası vardır. Üreticiler ellerindeki fazla ürünü satabilmek için birbirleriyle rekabete girecekler ve fazla arzı daha düşük fiyattan satmaya razı olacaklardır. Bu rekabet durumu arz fazlasını ortadan kaldırıncaya kadar fiyatları 6₺ ye düşene kadar devam edecektir.

Fiyat 4₺ ye düştüğünde ise tam tersi bir durum söz konusudur. Bu durumda talep 6 ton, arz ise 2 tondur. Piyasada 4 ton talep fazlası biçiminde bir dengesizlik vardır. Bu durumda da fiyatları kararsızdır. ve artma eğilimindedir. Bu kez de tüketiciler düşük olan ürünü satın alabilmek için birbirleriyle yarışacak ve daha yüksek fiyattan ürünü almaya çalışacaklardır. Bu rekabet durumu piyasadaki talep fazlası ortadan kalkıncaya, yani fiyat 6₺ ye çıkana kadar devam edecektir. Arz-talep dengesi bir kez oluştuğunda ise, bu denge kararlı olma yani değişmemeye eğilimindedir.

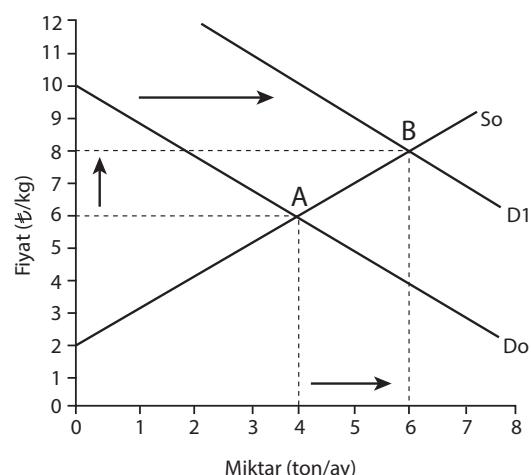

Yalnızca malın kendi fiyatı değişiyor ve diğer bütün değişkenler sabit kalıyorsa, bu arz miktarının değiştiği yani arz eğrisi üzerinde bir noktadan başka bir noktaya hareket edildiği anlamına gelir. Eğer sabit tuttuğumuz değişkenlerden biri örneğin girdi fiyatları, üretim teknolojisi veya üretici bekłentileri değişiyorsa bu arzin değiştiği yani arz eğrisinin sağa veya sola kaydığını anlamına gelir.

Talebin Değişmesi

Talebi belirleyen değişkenlerden biri değiştiği zaman talep eğrisinin kayacağını yukarıda görmüşük. Tavuk eti piyasası örneğimize geri dönelim. Piyasa dengede iken tüketici gelirlerinin arttığını ve tavuk etinin normal mal olduğunu varsayıyalım. Bu durumda her fiyat düzeyinde tüketicilerin tavuk eti talebi artacak ve talep eğrisi sağa kayacaktır. Bu durum Şekil 2.10'da gösterilmiştir.

Şekilde başlangıç dengesi A noktasıyla gösterilmiştir. A noktasında denge fiyatı 6₺ , denge miktarı ise 4 tondur. Ortalama tüketici gelirinin artması tavuk etine olan talebi artırmış ve talep eğrisinin Do' dan D1'e kaymasına yol açmıştır. Dikkat edilirse 6₺ artık denge fiyatı değildir. Bu fiyatta talep fazlası vardır. Böyle bir durumda tavuk eti fiyatları artacak, üreticiler ise artan fiyatlar karşısında arz ettikleri miktarı artırıacaklardır. Şekilde yeni denge durumu B noktası ile gösterilmiştir. Yeni denge durumuna ulaşıldığında denge fiyatı 8₺ , denge miktarı ise 6 ton olmaktadır. Talep artışı hem denge fiyatının hem de denge miktarının artmasına yol açmıştır.

Şekil 2.10 Dengenin Değişmesi: Talepte Bir Artış

Piyasa Dengesinde Değişmeler

Arz ve talebin eşitlenmesiyle oluşan piyasa dengeyi ya arzin ya da talebin değişmesiyle değişecektir. Hem arzin hem talebin eş anlı değişmesi de piyasa dengesini değiştirecektir. Piyasa dengeyi değiştirdiğinde denge fiyatı ve denge miktarı da değişir. Piyasa dengeyi değiştirdiğinde denge fiyatı ve denge miktarının nasıl değiştiğini sırasıyla inceleyelim.

Talepteki artışın kaynağı ne olursa olsun elde ettigimiz sonuç geçerlidir. Örneğin tavuk etine olan talebin artış nedeni, kırmızı et fiyatlarıındaki ani bir yükseliş de olabilir. Kırmızı et ile tavuk eti birbirine ikame ürünler olduğundan tavuk etinin talep eğrisi yine sağa kayardı.

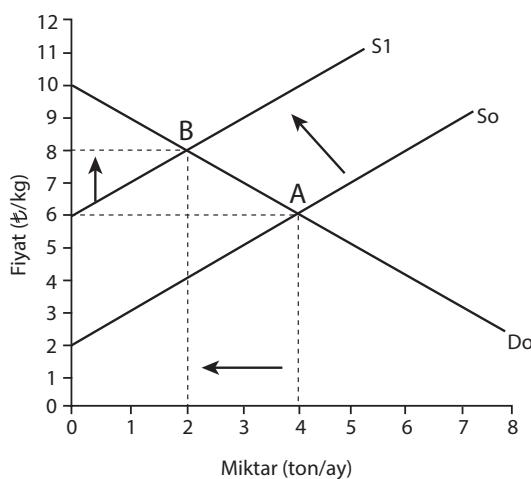
Talepte bir azalma olduğunda ise hem denge fiyatı hem de denge miktarı azalır. İlkame malların fiyatında bir azalma, tüketici zevk ve tercihlerinin tavuk eti yerine başka bir ürüne kayması, ya da tüketici gelirlerinde bir azalma, talep eğrisini sola kaydırarak böylesi bir sonuca yol açabilirdi.

Arzin Değişmesi

Arzı belirlerken sabit tuttuğumuz değişkenlerden biri değiştiği zaman arz eğrisi de kayacaktır. Tavuk üretiminin temel girdisi olan yem fiyatlarında bir yükseliş olduğunu varsayıyalım. Bu durumda tavuk üreticilerinin üretim maliyetleri artıp kârlılıkları azalacağından üreticiler her fiyat düzeyinde daha az arz etmek isteyecekler ve tavuk eti arz eğrisi sola doğru kayacaktır.

Şekil 2.11'de arzda bir azalma olduğu durumda yeni dengenin oluşumu gösterilmiştir. Başlangıç dengesi A noktasıdır. Bu noktada denge fiyatı 6₺ ve başlangıç denge miktarı 4 tondur. Arzda bir azalma olduğu durumda arz eğrisi sola doğru So'dan S₁'e kaymaktadır. Yeni denge B noktasıyla gösterilmiştir. Şekilde de görüldüğü gibi denge fiyatı $6\text{₺}'den $8\text{₺}'ye artmış, denge miktarı ise 4 tonda 2 tona azalmıştır.$$

Arzda bir azalma yerine bir artma olsaydı, bu durumda arz eğrisi sağa doğru kayar, yeni dengede ürünün fiyatı azalır ve denge miktarı artardı.

Şekil 2.11 Dengenin Değişmesi: Arzda Bir Azalış

dikkat

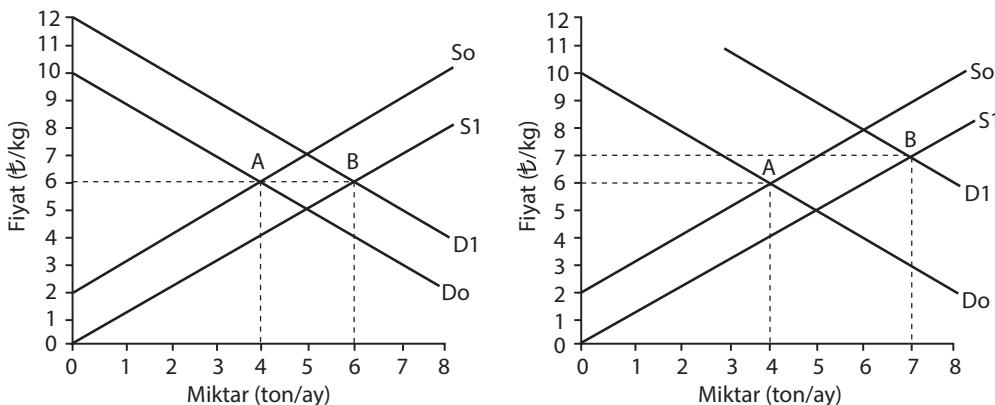
Bir mala olan talep artıyorsa malın hem denge fiyatı hem de denge miktarı birlikte artar. Talep azalıyorsa denge fiyatı ve denge miktarı birlikte azalırlar. Bir malın arzı artıyorsa, malın denge fiyatı azalır, denge miktarı artar. Arzin azaldığı durumda ise bunun tersi söz konusudur. Denge fiyatı artar, denge miktarı azalır.

Arzin ve Talebin Eş Anlı Değişmesi

Talebin ve arzin ayrı ayrı değişmesinin piyasa dengesine olan etkilerini yukarıda inceledik. Arz ve talep aynı anda değişirlerse, bu durumda denge fiyatına ve denge miktarına ne olur? Arz ve talebin eş anlı ve aynı yönde değişimlerinin yaratacağı etkileyle, arz ve talebin eş anlı farklı yönlerde değişimlerinin yaratacağı etki birbirlerinden farklıdır. Bu durumları sırayla inceleyelim.

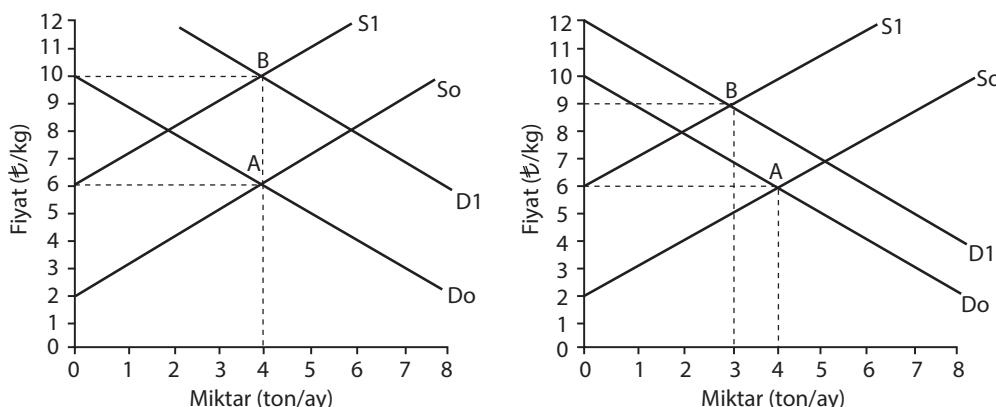
Örneğimize yeniden dönersek, tavukçuluk sektöründe maliyetleri azaltan teknolojik bir yenilik olduğunu ve aynı dönemde tüketicilerin ortalama gelirlerinin arttığını varsayıyalım. Tavuk eti tüketiciler için normal mal olsun. Bu durumda hem arz eğrisi hem de talep eğrisi birlikte sağa kayacaklardır. Bu durum Şekil 2.12'de ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Şeklin sol tarafına dikkat edersek başlangıç denge durumu A noktasıdır. Denge fiyatı 6₺ , denge miktarı ise 4 tondur. Arz ve talebin birlikte artmaları sonucu talep Do'dan D₁'e, arz ise So'dan S₁'e kaymıştır ve yeni denge noktası B olmuştur. Yeni dengede denge miktarı 6 tona çıkarken, denge fiyatı değişmemiştir. Şeklin sağ tarafında da hem arz hem talep birlikte artmış, ancak yeni dengede denge miktarı 7 tona çıkarken denge fiyatı da $7\text{₺}'ye$ çıkmıştır. Bu fark nereden kaynaklanmaktadır? Dikkat edersek ilk durumda hem arz hem talep sağa paralel olarak aynı miktarda kaymışlardır ve denge fiyatı değişmemiştir. İkinci durumda ise oransal olarak talepteki artış arzdaki artıştan daha büyütür. Bu da denge fiyatının artmasına neden olmuştur. Eğer arzdaki kayma miktarı oransal olarak talepte kaymadan daha fazla olsaydı bu durumda denge fiyatı düşerdi.

O halde arz ve talep eş anlı olarak aynı yönde artıyorlarsa, yeni olacak dengede denge miktarının artacağını kesin olarak biliyoruz. Denge fiyatına ne olacağı ise arzin mi yoksa talebin mi daha fazla kaydığını bağlıdır. Talep daha fazla kayıyorsa denge fiyatı artar, arz daha fazla kayıyorsa denge fiyatı azalır.

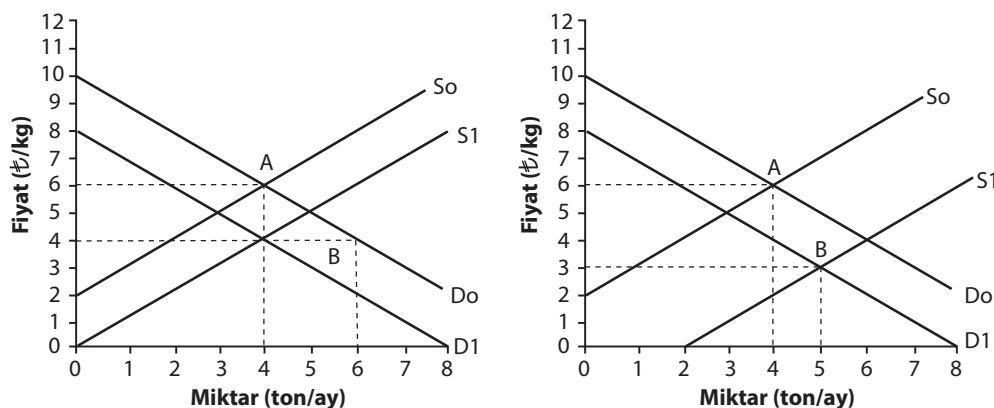
Şekil 2.12 Arzin ve Talebin Eş Anlı Aynı Yönde Artışında Dengenin Değişmesi

Arz ve talep eş anlı olarak ters yönlerde değişirlerse yeni oluşan denge durumunda piyasa fiyatına ve miktarına ne olacağını sırasıyla inceleyelim. Kırmızı et fiyatlarında ve yem fiyatlarında ani bir artış olsun. Bu durumda tavuk eti piyasasında ne olur? Kırmızı etin tavuk etinin ikamesi olduğunu biliyoruz. Bu durumda tüketiciler tavuk etine yönelecekler ve tavuk talebi artacaktır. Yem fiyatlarındaki artış ise üreticilerin maliyetlerini artıracağından tavuk eti arzı azalacaktır. Bu durumda tavuk talebi eğrisi sağa, tavuk arzı eğrisi ise sola kayacaktır. Bu durum Şekil 2.13'de gösterilmiştir. Şeklin sol tarafında yeni denge noktasının daha yüksek bir fiyatta oluşacağını görüyoruz. Bir mala olan talep artar ve aynı anda arz azalırsa, yeni denge fiyatı her zaman daha yüksek olacaktır. Ancak yeni denge miktarının ne olacağı hangi eğrinin daha fazla kayacağına bağlıdır. Şeklin sol tarafında arz ve talepteki değişim oransal olarak aynı olduğundan denge miktarı değişmemiştir. Sağ tarafta ise denge miktarı azalmıştır. Bunun nedeni arzdaki azalmanın talepteki artıştan daha fazla olmasıdır. Bunun tersi bir durumda eğer talepteki artış arzdaki azalmadan daha fazla olsaydı denge miktarının artması gereklidir. O halde talepte bir artış ve eş anlı olarak arzda bir azalma varsa, denge fiyatı mutlaka artacaktır diyebiliriz. Ancak denge miktarına ne olacağı belirsizdir ve arzin mi yoksa talebin mi daha fazla kayacağına bağlıdır.

Şekil 2.13 Talebin Artışı Eş Anlı Arzin Azalısında Dengenin Değişmesi

Son olarak arzin arttiği ve talebin eş anlı olarak azaldığı bir durumu inceleyelim. Yukarıdaki örneğin tam tersini düşünelim. Kırmızı et fiyatlarında ve yem fiyatlarında aynı dönemde bir azalma olsun. Bu durumda tavuk eti piyasasında ne olur? Kırmızı et fiyatlarının azalması tüketicilerin kırmızı eti tavuk etine ikame etmelerine yol açacak ve tavuk eti talebinde bir azalma olacaktır. Yem fiyatlarındaki düşüş ise üreticilerin maliyetlerini azaltacak ve tavuk arzını artıracaktır. Bu durumda tavuk talebi eğrisi sola, tavuk arzı eğrisi ise sağa kayacaktır. Şekil 2.14, talepte bir azalma ve eş anlı olarak arzda bir artma olduğunda dengenin nasıl değişeceğini göstermektedir. Şeklin sol tarafında yeni denge noktasının daha düşük bir fiyatta oluştuğunu görüyoruz. Talebin azalması ve eş anlı arzin arttığı bir piyasada yeni denge fiyatı her zaman daha düşüktür. Ancak yeni denge miktarının ne olacağı bu durumda da belirsizdir. Şeklin solunda görüldüğü gibi eğer arz ve talep ters yönde aynı miktarlarda kayıiyorlarsa denge miktarı değişimmemektedir. Şeklin sağında görüldüğü gibi arzdaki artış, talepteki azalıstan daha fazla ise denge miktarı artmaktadır. Eğer talepteki azalış, arzdaki artıştan daha fazla olsaydı bu durumda denge miktarında bir azalma olurdu.

Şekil 2.14 Talebin Azalışı Eş Anlı Arzin Artışında Dengenin Değişmesi

Öğrenme Çıktısı

3 Piyasa Dengesinin oluşumu, denge fiyatı ve denge miktarının belirlenmesini açıklayabilme

Araştır 3

Eş anlı olarak bir mala olan arzin ve talebin birlikte azaldığını varsayıyalım. Talepteki değişme oransal olarak arzdaki değişmeden daha büyüğse, yeni denge düzeyinde denge fiyatına ne olur? Denge miktarına ne olur?

İlişkilendir

Türk lirasının Euro karşısındaki denge fiyatının nasıl belirlendiğini anlamak için de bu bölümde öğrendiğiniz arz talep analizinden yararlanabilirsiniz.

Anlat/Paylaş

Çeşitli mal ve hizmetlerin piyasa fiyatlarının nasıl oluştuğunu arz ve talep denklemleri yardımıyla çevrenizle paylaşınız.

ESNEKLİK

Arz ve talep değişimlerinden piyasa dengesinin nasıl etkilendiğini yukarıda inceledik. Yeni oluşan dengede fiyatın ve miktarın hangi yönlerde değişeceğini arz talep modelini kullanarak kolaylıkla bulabiliriz. Örneğin bir malın arzı artarsa denge fiyatının düşeceğini biliyoruz. Ancak çoğu kez bu bilgi fazla işe yaramaz. Önemli olan fiyatın ne kadar düşeceğini ve buna bağlı olarak miktarın ne kadar değişeceğini bulabilmektir. Şekil 2.15'de Do ve D₁ olmak üzere iki farklı talep eğrisi verilmiştir. Arz eğrisinin S₀'dan S₁'e kayması farklı talep eğrilerinde farklı sonuçlara yol açmaktadır. Do talep eğrisi geçerliyse denge fiyatı 6₺'den 4₺'ye, D₁ geçerliyse fiyat 3₺'ye düşmektedir. Görüldüğü gibi yeni dengede fiyatın ve buna bağlı olarak denge miktarının nerede oluşacağı tamamen talep eğrisinin durumuna bağlıdır. İktisat teorisinde bir değişkenin bir başka değişkene ne kadar duyarlı olduğunu ölçüsü olarak esneklik kavramı kullanılır. Bu bölümde farklı esneklik kavramlarını inceleyeceğiz.

Talebin Fiyat Esnekliği

Talebin fiyat esnekliği, talep edilen miktarın fiyatındaki değişimlere ne kadar duyarlı olduğunu ölçüsüdür ve **talep edilen mikardaki yüzde değişmenin, fiyatındaki yüzde değişimeye oranı** olarak tanımlanır. Herhangi bir x malı için talebin fiyat esnekliğini tanımlayalım. X malından talep edilen miktarı Q ile, x malının fiyatını da P ile gösterirsek; esneklik aşağıdaki solda görüldüğü gibi tanımlanabilir. Burada Δ önüne konulan değişkendeki değişimeyi göstermektedir. Hem pay hem de paydada yer alan 100 değeri birbirini götüreceğine göre, formülü düzenlersek esneklik aşağıda sağda görüldüğü gibi yazılabilir.

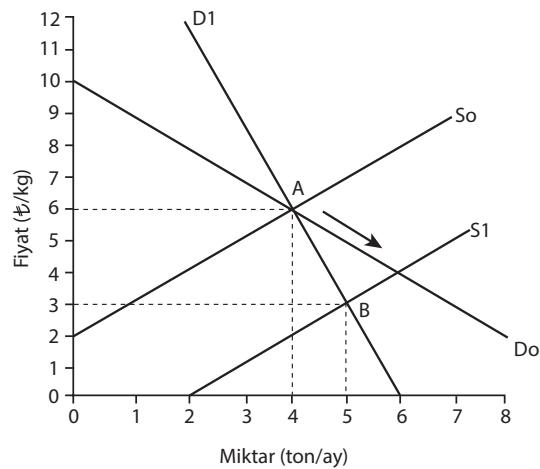
$$\varepsilon_x = \frac{\frac{\Delta Q_x}{Q_x} * 100}{\frac{\Delta P_x}{P_x} * 100} \quad \text{düzenlersek} \quad \varepsilon_x = \frac{\Delta Q_x}{\Delta P_x} * \frac{P_x}{Q_x} \quad \text{olur.}$$

$\Delta Q = Q_2 - Q_1$ ve $\Delta P = P_2 - P_1$ olduğuna göre Şekil 2.15'deki D₁ talep eğrisi için esnekliği A ve B noktaları arasında hesaplayabiliriz. A noktasında fiyat 6 miktar ise 4 olacaktır. B noktasında ise fiyat 3 miktar 5'tir. Bu durumda $P_1 = 6$; $Q_1 = 4$; $P_2 = 3$ ve $Q_2 = 5$ olduğuna göre esneklik aşağıdaki hesaplanabilir.

$$\varepsilon_x = \frac{Q_2 - Q_1}{P_2 - P_1} * \frac{P_1}{Q_1} = \frac{5 - 4}{3 - 6} * \frac{6}{4} = -\frac{1}{3} * \frac{6}{4} = -0.5$$

Dikkat edilirse esnekliği hesaplarken formülün ikinci kısmında A noktasındaki değerleri yani P_1 ve Q_1 değerlerini kullandık. Bunun yerine B noktasındaki değerleri kullandık esnekliği şöyle hesapladık:

$$\varepsilon_x = \frac{Q_2 - Q_1}{P_2 - P_1} * \frac{P_2}{Q_2} = \frac{5 - 4}{3 - 6} * \frac{3}{5} = -\frac{1}{3} * \frac{3}{5} = -0.2$$

Şekil 2.15 Arz Artışının Farklı Talep Eğrileri Üzerindeki Etkisi

Talebin fiyat esnekliği talep aşağı doğru eğimli olduğundan her zaman eksidir. Ancak iktisatta esnekliğin mutlak değer olarak kullanımı yaygındır. Bulduğumuz değerleri mutlak değer olarak ifade edersek A noktasında esneklik 0.5 ve B noktasında esneklik 0.2'dir. Görüldüğü gibi doğrusal bir talep üzerinde esneklik sabit değildir. Fiyat ekseninden miktar eksenine doğru gidildikçe esneklik mutlak değer olarak azalmaktadır. Esneklik formülüne bakarsak, formülün ilk kısmında $\Delta Q/\Delta P$ ifadesi yer almaktadır. Ünite 1'de açıklanan eğim kavramına dikkat edersek $\Delta P/\Delta Q$ talep doğrusunun eğimini vermektedir ve eğim sabittir. $\Delta Q/\Delta P$ ise talep doğrusunun eğiminin tersidir ve o da sabittir. O halde esnekliğin azalmasının nedeni fiyat ekseninden miktar eksenine doğru gidildikçe fiyatın azalması ve miktarın artmasıdır.

Yay Esnekliği

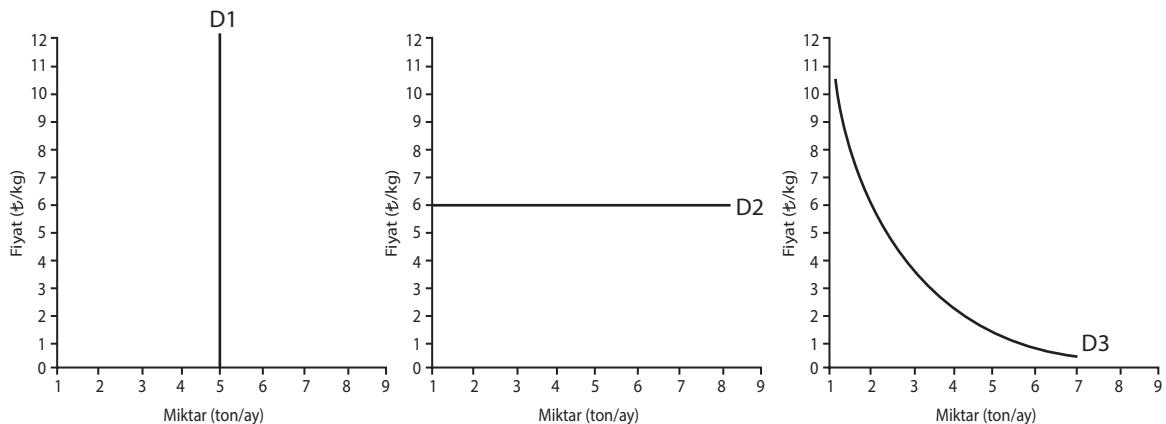
Eğer fiyat ve miktar değişimleri çok büyükse hesaplanan esneklik değerleri arasındaki fark da büyük olacağından pratik bir çözüm olarak **yay esnekliği** hesaplanabilir. Yay esnekliği ilk ve ikinci noktadaki fiyat ve miktarların ortalaması alınarak hesaplanır.

$$\varepsilon_x = \frac{Q_2 - Q_1}{P_2 - P_1} * \frac{(P_1 + P_2) / 2}{(Q_1 + Q_2) / 2} = \frac{Q_2 - Q_1}{P_2 - P_1} * \frac{(P_1 + P_2)}{(Q_1 + Q_2)} = \frac{5 - 4}{3 - 6} * \frac{6 + 3}{4 + 5} = -\frac{1}{3} * \frac{9}{9} = -0.33$$

Esnekliğin Önemi

Bir malın fiyatının arttığını varsayılmı. Arz ve talep modelinden tüketicinin o maldan talep ettiği miktarı azaltacağını yani değişimin yönünü biliyoruz. Peki, tüketicinin o malı satın almak için yapacağı toplam harcamaya ne olur? Bu soruyu cevaplayabilmek için tüketicinin o mala olan talebinin esnekliğini bilmemiz gereklidir. Bir mala yapılan toplam harcama (TE), o malın fiyatı (P) ile o maldan satın alınan miktarın (Q) çarpımıdır. Bu durumda $TE = PxQ$ olur. Malın fiyatı arttığı zaman tüketici satın aldığı miktarı fazlaca düşürebiliyorsa, toplam harcaması azalacaktır. Tüketici satın aldığı miktarı düşüremiyorsa, bu durumda toplam harcaması artacaktır. Değişimleri yüzde cinsinden ifade edersek, malın fiyatı %10 artarken tüketici talep ettiği miktarı %20 düşürebiliyorsa, tüketicinin toplam harcaması azalacaktır. Bu durumda talep **esnektir**, tüketici fiyatı artan maldan rahatlıkla kaçınabilemektedir. Eğer fiyat %10 artarken tüketici talep ettiği miktarı ancak %5 düşürebiliyorsa malı satın almak için yaptığı harcama artacaktır. Bu durumda talep **esnek değildir**.

Talep esnekliğinin üç özel durumu ise talebin tam katı olması yani **esnekliğin sıfır olması**, **esnekliğin sonsuz olması** ve talebin **birim esnek** olması durumlarıdır. Eğer tüketicinin talep esnekliği sıfır (talep tam katı) ise tüketici malın fiyatı ne olursa olsun satın aldığı miktarı değiştirmemektedir. Bu durumda tüketicinin o mala yapacağı toplam harcama fiyatındaki yüzde artış kadar artar. Eğer malın fiyatı %10 artıyorsa tüketicinin toplam harcaması da %10 artar. Talebin esnekliği sonsuz ise fiyat değiştiği an tüketici o malı talep etmekten vazgeçecektir ve toplam harcamasını sıfıra düşürecektil. Eğer fiyat %10 artarken tüketici talep ettiği miktarı da %10 düşüryorsa bu durumda talep birim esnektir, tüketicinin malı satın almak için yapacağı toplam harcama değişmeyecektir. Bu üç özel durumdaki talep eğrilerinin biçimleri Şekil 2.16'da verilmiştir. Şekilde D_1 talep eğrisinin esnekliği sıfır ve D_2 talep eğrisinin esnekliği sonsuzdur. D_3 talep eğrisi ise birim esnekliğe sahiptir. Talebin fiyat esnekliği tanımları ve farklı esnekliklerde malın fiyatındaki değişmenin tüketicinin toplam harcamasını nasıl etkileyeceği ise Tablo 2.6'da özetlenmiştir.

Şekil 2.16 Talep Esnekliklerinin Üç Özel Durumu: Tam Katı, Tam Esnek ve Birim Esnek Talep

Tablo 2.6 Talebin Fiyat Esnekliği Tanımları ve Toplam Harcama

Esneklik		Fiyat	Toplam Harcama
$\varepsilon = 0$	sıfır (tam katı)	%10 artar	%10 artar
		%10 azalır	%10 azalır
$\varepsilon = \infty$	sonsuz (tam esnek)	artar	sıfıra düşer
		azalır	sıfıra düşer
$\varepsilon = 1$	birim esnek	artar	değişmez
		azalır	değişmez
$\varepsilon > 1$	esnek	artar	azalır
		azalır	artar
$\varepsilon < 1$	esnek değil (katı)	artar	artar
		azalır	azalır

Talebin Esnekliğini Belirleyen Faktörler

Bir mal veya hizmetin yakın ikamesi varsa o mal ve hizmete yönelik talebin de esnek olmasını bekleriz. Yakın ikamesi olmayan malların talepleri esnek değildir. Ürünün nasıl tanımlandığı da esnekliği belirler. Örneğin yiyecek maddeleri genel bir grup olarak değerlendirildiğinde, yiyecek temel bir ihtiyaç olduğundan talebi esnek değildir. Ancak ürünleri teker teker ele alırsak, örneğin koyun peyniri ya da inek peyniri talebi esnek olan ürünlerdir. Talebin esnekliği zamana da bağlıdır. Kısa dönemde mal ve hizmetlere olan talepler esnek değilken uzun dönemde talep esnektir.

Söz konusu malın bütçe içindeki payı da talebi belirleyen faktörlerden biridir. Bir mala yapılan toplam harcama tüketicin toplam bütçesi içinde ne kadar az bir paya sahipse talep esnekliği de o kadar küçük olur. Örneğin tuzun ve karabiberin fiyatları çok fazla artsa da tüketici talep ettiği miktarı fazla değiştirmez.

Çapraz Fiyat Esnekliği

Talep konusunu incelerken malların birbirleriyle ilişkili olduğunu ve bir malın fiyatı değiştiğinde diğer malların taleplerinin de değiştiğini görmüştük. Çapraz fiyat esnekliği bir malın talebinin, diğer malların fiyatlarındaki değişimlere ne kadar duyarlı olduğunu ölçüsündür. Elimizde x ve y gibi iki mal varsa, x malının çapraz esnekliğini, **x malının talebinde oluşan yüzde değişikliğinin y malının fiyatındaki yüzde değişikliğe oranı** olarak tanımlayabiliriz. Bu durumda çapraz esneklik formülü aşağıdaki gibi olacaktır.

$$\varepsilon_{x,y} = \frac{\frac{\Delta Q_x}{Q_x} * 100}{\frac{\Delta P_y}{P_y} * 100} \quad \text{düzenlersek} \quad \varepsilon_{x,y} = \frac{\Delta Q_x}{\Delta P_y} * \frac{P_y}{Q_x} \quad \text{olur.}$$

Çapraz fiyat esnekliği artı veya eksi değerler alabilir. Eğer çapraz fiyat esnekliği artı değer alırsa, bu bir malın fiyatında olan değişikliğin diğer bir malın talebini artırdığı anlamına gelir. Kırmızı et fiyatında olan bir yükselişin tavuk eti talebini artırmasıörneğinde olduğu gibi. Hatırlarsak bu mallara ikame mallar diyoruz. Çapraz fiyat esnekliği eksi değer alırsa iki mal birbirini tamamlayıcı maldır. Çapraz fiyat esnekliği sıfır ise iki mal birbirile ilişkisizdir.

Özetlersek, iki mal arasındaki ilişki:

$\varepsilon_{x,y} > 0$ ise ikame mal;

$\varepsilon_{x,y} < 0$ ise tamamlayan mal;

$\varepsilon_{x,y} = 0$ ise ilişkisiz mal olur.

Talebin Gelir Esnekliği

Talebi etkileyen en önemli değişkenlerden birisini de tüketicinin geliridir. Talebin gelir esnekliğini **x malının talebinde oluşan yüzde değişikliğinin, tüketicinin gelirinde oluşan yüzde değişiklik oranını** olarak tanımlayabiliriz.

$$\varepsilon_{x,M} = \frac{\frac{\Delta Q_x}{Q_x} * 100}{\frac{\Delta M}{M} * 100} \quad \text{düzenlersek} \quad \varepsilon_{x,M} = \frac{\Delta Q_x}{\Delta M} * \frac{M}{Q_x} \quad \text{olur.}$$

Büyük çoğunlukla mal ve hizmetlere yönelik talebin gelir esnekliği pozitif değer alır. Bu mallar normal mallardır. Gelir artarken talep azalıyorsa bu durumda talebin gelir esnekliği negatif değer alır. Bu mallara ise düşük mallar diyoruz.

Bu durumda,

$\varepsilon_{x,M} > 0$ ise normal mal

$\varepsilon_{x,M} < 0$ ise düşük mal olur.

Arzin Fiyat Esnekliği

Talep konusunda yaptığımız esneklik analizlerinin tamamı arz için de geçerlidir. O halde arzin fiyat esnekliğini *arz edilen miktardaki yüzde değişmenin, fiyatındaki yüzde değişimeye oranı* olarak tanımlayabiliriz.

$$\eta_x = \frac{\frac{\Delta Qx}{Qx} * 100}{\frac{\Delta Px}{Px} * 100} \quad \text{düzenlersek} \quad \eta_x = \frac{\Delta Qx}{\Delta Px} * \frac{Px}{Qx} \quad \text{olur.}$$

Arzin Esnekliğini Belirleyen Faktörler

Arzin fiyatına esnekliğini belirleyen faktörlerden ilki malın üretiminde ikame edilebilir malların olup olmadığıdır. Üretimde ikame edilebilir mallar varsa arz esnek olacak, yoksa arz esnek olmayacağıdır. Malın dayanıklı olup olmaması da arz esnekliğini etkiler. Örneğin dayaniksız taze meyve ve sebzede arz esnekliği çok düşüktür. Buna karşın beyaz eşya ve mobilya gibi dayanıklı tüketim mallarında arz esnekliği yüksektir. Fiyat düşerse satıcılar malı piyasaya arz etmek yerine stoklamayı tercih edebilirler. Fiyatlar arttığı zaman ise bir yandan stoklar azaltılırken bir yandan da üretim arttırılabilir.

Üretim arttıkça maliyetlerin nasıl değiştiği de arz esnekliğini etkiler. Üretim arttıkça maliyetler çok artmıyorsa, malın arz esnekliği yüksektir. Bunun tersine üretim arttıkça maliyetler çok yükseliyorsa, malın arzı esnek olmayacağıdır. Talepte olduğu gibi fiyat değişmesinden sonra geçen zaman süresi de arz esnekliğini etkiler. Kısa dönemde arz esnek değilken uzun dönemde firmalar gerekli ayarlamayı yapmaya fırsat bulabilecekleri için arz daha esnek olur.

Öğrenme Çıktısı
 4 Talep ve Arz Esnekliklerini açıklayabilme

Araştır 4

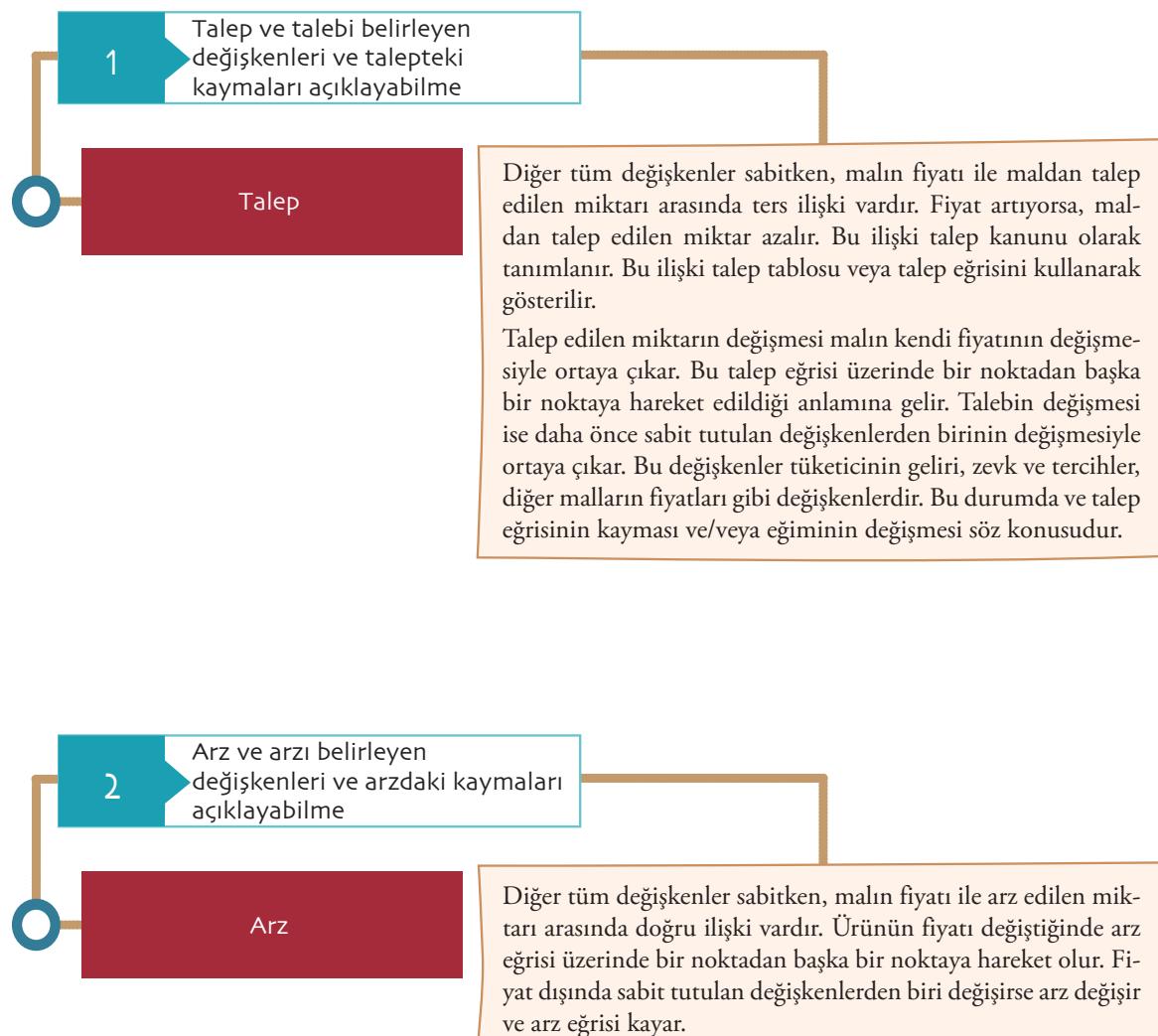
Toplam vergi gelirlerini artırmaya çalışan bir maliye bakanı sizce hangi mallar üzerindeki vergiyi artırmalıdır?

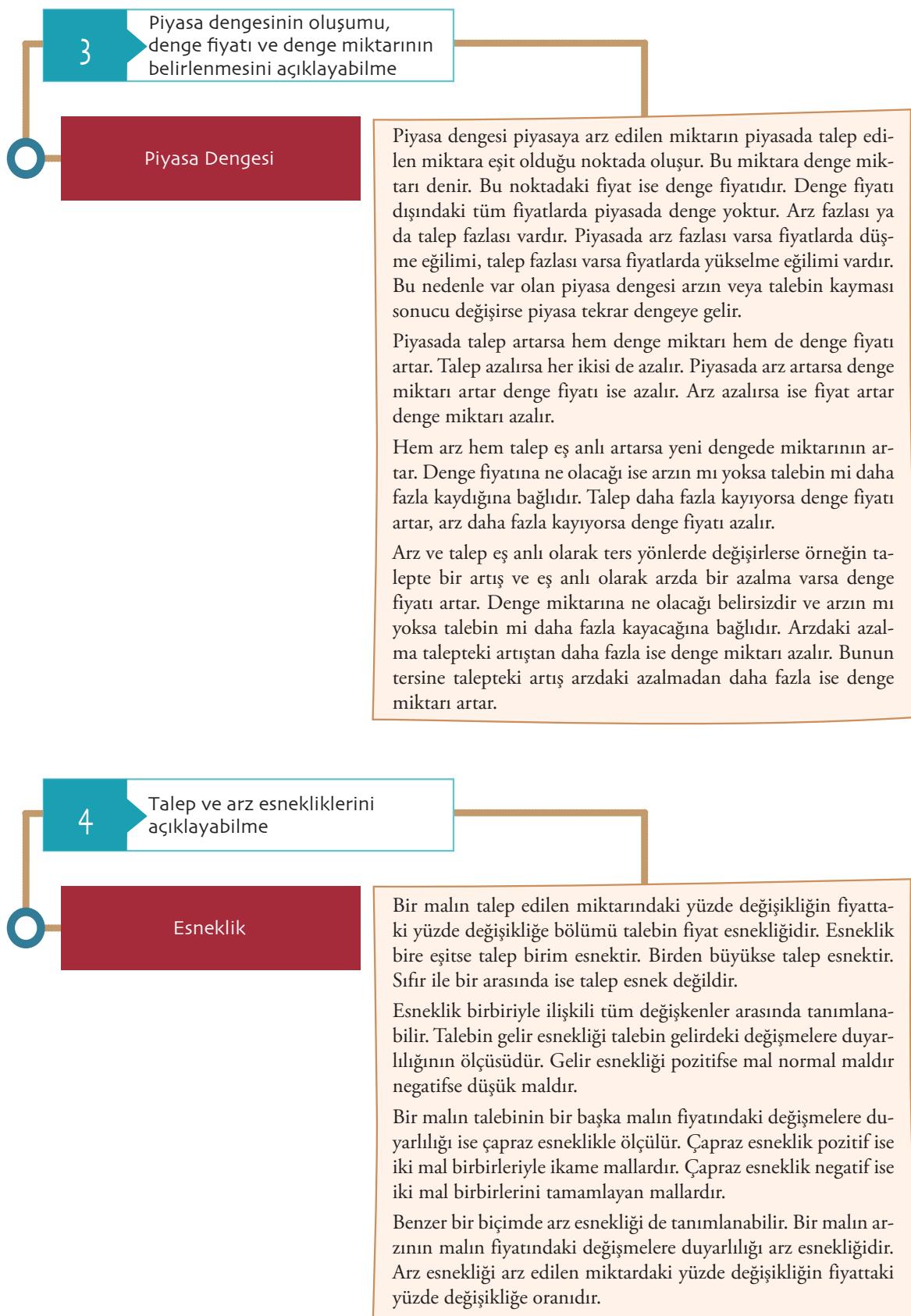
İlişkilendir

Bir satıcının sürümden kazanabilmesi için mala olan talebin esnek olması gereklidir. Bu ilişkiyi yorumlayınız.

Anlat/Paylaş

Esneklik kavramının neden önemli olduğunu anlatınız.

1 Diğer bütün değişkenler sabitken, bir malın fiyatı azalırsa o malın talep eğrisi nasıl etkilenir?

- A. Sağa kayar.
- B. Yukarı kayar.
- C. Sola kayar.
- D. Aşağı kayar.
- E. Değişmez.

2 Aşağıdakilerden hangisi talep kanununu açıklar?

- A. İnsanlar daima mal ve hizmet talep ederler.
- B. Bir malın fiyatı düşerse talep miktarı artar.
- C. Arz kendi talebini yaratır.
- D. İnsanların istekleri sonsuz, kaynakları sınırlıdır.
- E. Bir mala olan talep artarsa o malın fiyatı düşer.

3 Gelir artarsa talep eğrisi nasıl etkilenir?

- A. Talep eğrisi yukarı doğru kayar.
- B. Talep eğrisi aşağı doğru kayar.
- C. Talep eğrisi kaymaz.
- D. Talep eğrisinin ne yönde kayacağı belli olmaz.
- E. Talep eğrisinin eğimi değişir.

4 Pizza ve kola tamamlayıcı mallardır. Kolanın fiyatı artarsa, pizza piyasasında ne olur?

- A. Denge fiyatı artar; denge miktarı düşer.
- B. Denge fiyatı düşer; denge miktarı düşer.
- C. Denge fiyatı artar; denge miktarı artar.
- D. Denge fiyatı düşer; denge miktarı artar.
- E. Ne olacağına karar verilemez.

5 Arz eğrisi aşağıdakilerden hangisi olduğunda sağa doğru kayar?

- A. Fiyatın azalması
- B. Fiyatın artması
- C. Vergi oranlarının artması
- D. Teknolojik ilerleme
- E. Zevk ve tercihlerin değişmesi

6 Bir malın talebindeki artış arzdaki azalıştan daha fazla ise aşağıdakilerden hangisi olur?

- A. Denge fiyatı artar; denge miktarı düşer.
- B. Denge fiyatı düşer; denge miktarı düşer.
- C. Denge fiyatı artar; denge miktarı artar.
- D. Denge fiyatı düşer; denge miktarı artar.
- E. Denge fiyatı değişmez; denge miktarı artar.

7 Dikey bir talep eğrisinin esnekliği hakkında hangisi söylenebilir?

- A. Esnekliği sonsuzdur.
- B. Esnekliği sıfırdır.
- C. Esnekliği birdir.
- D. Esnekliği her noktada farklıdır.
- E. Esnekliği yoktur.

8 Talebin fiyat esnekliği aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Talep edilen miktardaki yüzde değişimin fiyat-taki yüzde değişim'e bölümlüdür.
- B. Fiyattaki değişimdir.
- C. Miktardaki değişimin fiyat-taki değişim'e bölünmesidir.
- D. Fiyattaki değişimin miktardaki değişim'e bölünmesidir.
- E. Fiyattaki yüzde değişimin talep edilen miktardaki yüzde değişim'e bölümlüdür.

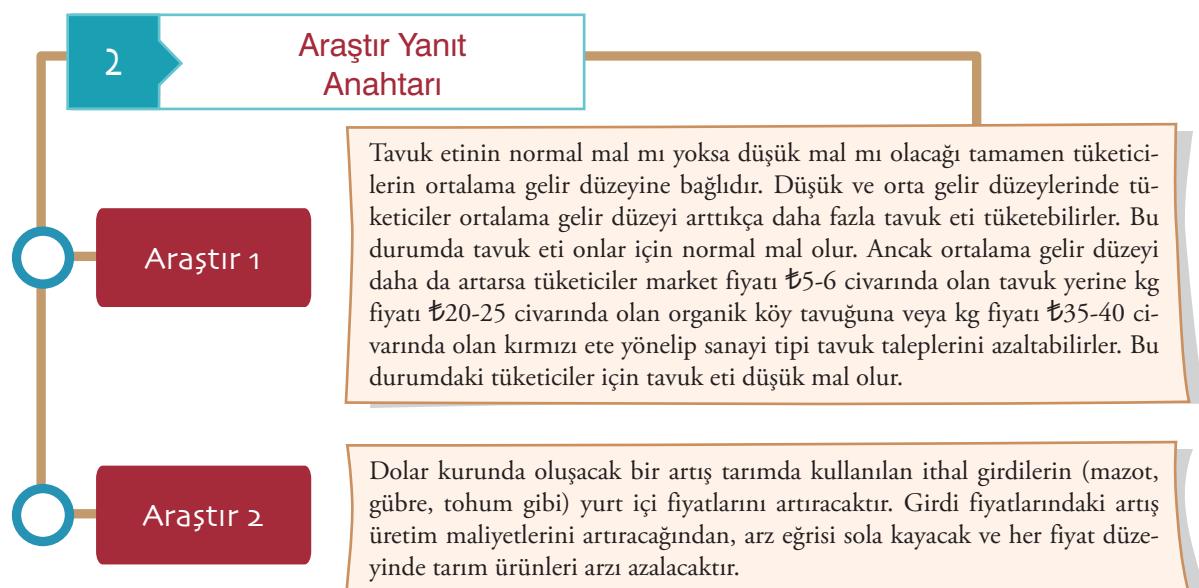
9 Düşük mal için talebin gelir esnekliği aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Pozitiftir.
- B. Negatiftir.
- C. Sıfırdır.
- D. Sonsuzdur.
- E. Yoktur.

10 Bir mala olan talep esnekse, malın fiyatı artığı zaman tüketicinin o mala yaptığı harcama nasıl etkilenir?

- A. Artar.
- B. Azalır.
- C. Değişmez.
- D. Sıfır olur.
- E. Sonsuz olur.

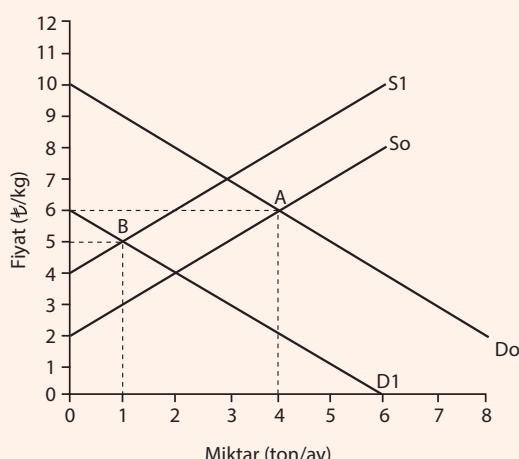
1. E	Yanıtınız yanlış ise “Talep” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	6. C	Yanıtınız yanlış ise “Talebin ve Arzin Eş Anlı Değişmesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. B	Yanıtınız yanlış ise “Talep” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	7. B	Yanıtınız yanlış ise “Talep Esnekliği” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. D	Yanıtınız yanlış ise “Tüketicilerin Gelirinin” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	8. A	Yanıtınız yanlış ise “Esneklik” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. B	Yanıtınız yanlış ise “İlişkili Malların Fiyatlarının Değişmesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	9. B	Yanıtınız yanlış ise “Esneklik” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. D	Yanıtınız yanlış ise “Arz Eğrisi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	10. B	Yanıtınız yanlış ise “Esneklik” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

2

Araştır Yanıtları Anahtarı

Arz ve talep birlikte azaldığına göre arz So'dan S1'e, talep ise Do'dan D1'e kaymıştır. Talepteki azalış oransal olarak arzdaki değişmeden daha büyütür. Bu durumda denge A noktasından B noktasına gitmiş ve yeni dengede hem denge fiyatı hem de denge miktarı azalmış olur.

Araştır 3

Mallar üzerinde konulan vergi tüketiciye yansıyan fiyatı artıracağına göre, vergi konulan malların talebi azalacaktır. Toplam vergi gelirlerine ne olacağı vergi konulan malların talep esnekliğine bağlıdır. Eğer malların talebi esnekse toplam vergi gelirleri azalacaktır. Toplam vergi gelirleri artırmak isteniyorsa talebin esnek olmadığı mallar seçilmelidir. Bu tür mallar benzin, mazot, sigara, ilaç gibi tüketicinin fiyat artışları karşısında tüketiminden kaçınamayacağı mallar olabilir.

Araştır 4

Kaynakça

- Barreto, H. (2009). **Intermediate Microeconomics with Microsoft Excel**, Cambdrige University Press.
- Ekinci, N.K. (2011). **Modern Mikro İktisat**, Ankara, Efil Yayıevi.
- Ertek, T. (2009). **Temel Ekonomi (Basından Örneklerle)** İstanbul, Beta Yayınevi.
- Katz, M. L. ve Rosen, H.S (1998). **Microeconomics**, Boston: Irwin/Mc Graw Hill.
- McEachern, W. A. (1997). **Microeconomics: A Contemporary Introduction**, Ohio: ITP.
- Parkin, M. (2010). **İktisat**, 9. Baskıdan çeviri, İstanbul: Akademi Yayıncılık.
- Pindyck, R.S. ve Rubinfeld, D.L. (2004). **Microeconomics 6th Edition**, Boston: Pearson.

Bölüm 3

Üretim, Maliyetler ve Firma Davranışı

Öğrenme Çıktıları

Üretim

- 1 Kısa ve uzun dönemde üretim kavramını ve ilişkilerini açıklayabilme

Maliyet

- 2 Fırsat maliyeti, kısa ve uzun dönemde maliyet kavramlarını ve ilişkilerini açıklayabilme

3

Kâr Maksimizasyonu

- 3 Ekonomik kâr ve kâr maksimizasyonu kavramlarını açıklayabilme

Anahtar Sözcükler: • Üretim Fonksiyonu • Azalan Verimler • Ortalama Ürün • Marjinal Ürün
• Fırsat Maliyeti • Marjinal Maliyet • Ekonomik Kâr • Kâr Maksimizasyonu

GİRİŞ

İnsanların temel ihtiyaçlarını gidermek için gereklili olan mal ve hizmetleri firmalar üretirler. Firmalar bu üretimi gerçekleştirebilmek için emek, sermaye, toprak ve doğal kaynaklar gibi girdilere ihtiyaç duyarlar. Firmaların kullandığı bu girdilerin gerçek sahipleri hane halklarıdır. Firmalar bu girdileri kiralamak ve üretimde kullanabilmek için hane halklarına belirli bir bedel öderler. Bu ödemeler ise firmaların maliyetlerini oluşturur.

Firmalar üretikleri mal ve hizmetleri piyasada tüketicilere satarak satış getirisi (hasılat) elde ederler. Firmaların maliyetleri ile satış hasılatı arasındaki fark kâr olarak tanımlanır. Firmaların amacı da bu farkı yani kârlarını maksimize etmektir. Kârını maksimize etmek isteyen bir firma şu sorulara cevap bulmalıdır.

- Ne üretilecek?
- Ne zaman üretilecek?
- Ne kadar üretilecek?
- Bu üretimi gerçekleştirirken nasıl bir teknoloji kullanılacak?
- Teknoloji seçimi yapıldıktan sonra ne kadar emek, sermaye ve toprağa ihtiyaç duyulacak?
- Bunların maliyetleri ne kadar olacak?
- Yapılan üretim piyasada satıldığı zaman ne kadar getiri elde edilecek?
- Ve nihayet toplam kârin miktarı ne kadar olacak?

Bu bölümde ilk olarak üretim yapısını inceleyeceğiz. Bir firmanın üretimini gerçekleştirmek için kullandığı tüm girdiler ile çıktı olarak elde ettiği üretim miktarı arasındaki fiziksel ilişki üretim fonksiyonudur. Üretim fonksiyonunun biçimini ise var olan teknoloji belirler. Teknolojik gelişme firmanın kullandığı üretim girdilerinin daha verimli olmasına olanak verir.

Firma kârını maksimize ederken emege, sermayeye ve diğer girdilere ödediği fiyatları göz önüne almak zorundadır. Firma üretim teknolojisi ve girdi fiyatları belli iken, kârını en çok yapacak üretim miktarını belirleyebilmek için her girdiden ne kadar kullanması gerektiğini hesaplamak zorundadır. Bu nedenle firmanın maliyet yapısının da incelenmesi gereklidir. Bu bölümde inceleyeceğimiz ikinci konu firmaların maliyet yapısıdır. Maliyet yapısını incelerken ekonomi teorisinde kullandığımız ma-

liyet kavramının, günlük hayatı veya muhasebe hesaplarında kullandığımız maliyet kavramından nasıl farklılığı olduğunu örneklerle açıklayacağız.

Firmaların üretim ve maliyet yapılarını incelememizin asıl nedeni, firmaların kârlarını artırabilme için nasıl davranışları gerektiğini anlayabilmektir. Bu nedenle, bölümün sonunda, ekonomik kârın tanımı yapılacak ve firmaların kârlarını maksimum yapabilmek için nasıl davranışları gerektiği tartışılacaktır.

ÜRETİM

İnsanların yaşamalarını sürdürbilmek için çeşitli mal ve hizmetlere ihtiyaçları vardır. Bu mal ve hizmetler firmalar tarafından üretilirler. Firmalar tarafından üretilen bu mal ve hizmetlere firmaların çıktıları ya da ürünlerini diyoruz. Firmalar bu üretimi gerçekleştirebilmek için emek, sermaye, toprak ve ara mallar kullanırlar. Firmaların kullandığı bu kaynaklara üretim girdileri diyoruz.

Üretim sürecinde firma üretim girdilerini çıktıya yani ürüne dönüştürmektedir. Bu nedenle üretimi; emek, sermaye, toprak ve doğal kaynaklar gibi girdilerin mal ve hizmetlere dönüştürülmesi işlemi olarak tanımlayabiliriz.

Girdiler, üretim faktörleri olarak da adlandırılırlar. Örneğin bir simit fırınında, işçinin emeği; fırına, hamur makinesine ve diğer alet edevata yatırılmış sermaye; un, maya, su gibi ara mallar üretim girdilerini oluştururlar. Göründüğü gibi girdileri emek, sermaye ve ara mallar gibi alt alanlara ayırmak mümkündür.

Emek girdisi, mühendisler, teknik elemanlar, ustalar gibi vasıflı işçiler olabileceği gibi tarımda ürün toplayan vasıfsız işçi de olabilir. Firma yöneticilerinin girişimcilik çabaları da emek kategorisinde değerlendirilebilir. Sermaye; arazi, binalar, makineler, diğer donanım ve aletler ile firmanın stoklarından oluşur. Ara mallar ise; demir, çelik, elektrik, motorin gibi diğer firmalar tarafından üretilmiş ve firmanın nihai malın üretim sürecinde satın aldığı ve kullandığı tüm girdileridir.

Üretim Fonksiyonu

Firmaların üretim sürecinde kullandıkları girdilerle, elde ettikleri çıktı arasındaki ilişkiyi üretim fonksiyonu olarak tanımlayabiliriz. Üretim fonksiyonu, firmanın farklı girdi düzeyleri ile elde ede-

bileceği en yüksek çıktı düzeyini gösterir. Firmalar girdilerini farklı bileşimlerde kullanarak farklı miktarlarda çıktı elde edebilirler.

Yukarıda da dejindiğimiz gibi, firmalar üretim sürecinde gerçek hayatı pek çok üretim girdisi kullanabilirler. Bu bölümde anlatımı basitleştirmek için firmanın iki üretim girdisi, Emek ve Sermaye kullanıldığını varsayacağız.

Q üretim miktarını, K sermaye miktarını ve L emek miktarını göstermek üzere, **Üretim Fonksiyonu**

$$Q=f(K,L)$$

olarak yazılabilir. Üretim fonksiyonlarında teknoloji veri olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle üretim fonksiyonu var olan teknoloji tarafından belirlenen teknik bir ilişkidir. Doğal olarak teknolojik ilerleme girdilerin verimliliğini artırarak, aynı girdilerle daha fazla üretim elde edilmesine yol açacak ve üretim fonksiyonunun biçimini değiştirecektir.

Kısa Dönem-Uzun Dönem Ayırımı

Firma belirli bir dönemde çıktı elde edebilmek için çeşitli kararlar almak zorundadır. Firmanın bazı kararları, firmanın hangi sektörde kurulacağı, nasıl bir yatırım yapılması gereği gibi kararlar, planlama kararlarıdır. Bir kez bu kararlar alındığında, bu kararlardan geri dönmek hem zordur hem de çok yüksek maliyetler gerektirebilir. Firmanın kullandığı tüm girdilerin oranlarını değiştirerek farklı üretim düzeyleri elde etmesi zaman alan bir süreçtir. Yeni bir fabrikanın inşa edilmesi, yeni makine ve donanımların sipariş edilmesi, bunların monte edilip çalışır hale getirilmesi zaman alan bir süreçtir. Bu türden yatırımların yapılabilmesi uzun süre alır. Coğu kez, firmanın sermaye yerine daha fazla işgücü veya diğer kaynakları kullanarak üretim yapabilmesi de kolay değildir ve o da uzun süre alır.

Firmanın kararlarında bu nedenle uzun dönem, kısa dönem ayırmayı yapmak gereklidir. Kısa dönemde firmanın en az bir ya da daha fazla girdisini değiştiremediği zaman sürecidir. Böyle bir girdiye **sabit girdi** adı verilir. Coğu kez sermaye malları yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi sabit girdidir. Uzun dönemde tüm girdilerin değiştirilebildiği zaman sürecidir. Bu girdilere **değişken girdi** adı verilir.

Dikkat edilirse bu ayımda ay, yıl gibi belirli bir süre verilmemekte, bir süreçten söz edilmektedir.

Uzun dönem; örneğin elektrik üretim sektöründe baraj inşaatının tamamlanması için gereken 5–10 yıl olabileceği gibi; bir ayakkabı boyacısı için yeni boyaya sandığının yapılabilesi için gereken 1–2 gün olabilir. Oysaki firmalar çoğu kez var olan üretim kapasitesi içinde üretim miktarlarını ayarlarlar. Bu tür kararlar kısa dönem kararlardır. Bu nedenle, bir firmanın çıktı ile maliyetlerini incelemek için kısa dönem-uzun dönem ayırımı yapmak zorunda kalırız.

O halde; kısa dönem, en az bir girdinin sabit olduğu süreç, uzun dönem ise tüm girdilerin değişken olduğu süreçtir.

Kısa dönemde firmanın girdilerinden en az biri sabittir. Firma, girdilerden biri sabitken değiştirebildiği girdiler yoluyla üretim miktarını ayarlama yoluna gider. Coğu firma için emek değişken bir girdi iken, sermaye, toprak gibi girdiler sabit girdilerdir.

Uzun dönemde ise girdilerin tamamı değişendir. Firma uzun dönemde kurmuş olduğu alt yapı ve tesisini değiştirebilir. Firma kararlarında, bu bölümde göreceğimiz gibi kısa dönem-uzun dönem ayırımı önemlidir.

Kısa Dönemde Üretim

Firmalar ne kadar girdi kullanacaklarına karar verirken kimi zaman girdilerin ortalama verimine, kimi zaman da girdinin son biriminin üretmeye ne kadar katkı yaptığına dikkat ederler. Biz bu bölümde her iki kavramı da öğrenmeye çalışacağız.

Kısa dönemde üretim kararı alan ve toplam iki girdi kullanan bir firmayı düşünelim. Firmanın kullandığı sermaye miktarı sabit olsun. Bu durumda firma değişken girdi olan emek kullanımını değiştireerek üretim miktarını ayarlayabilecektir. Sermaye sabit, emek girdisi değişken olduğuna göre firmanın üretimini artırmasının tek yolu emek kullanımını artırmaktır.

Toplam Ürün (TP), Ortalama Ürün (AP_L) ve Marjinal Ürün (MP_L)

Üretim girdilerinden biri sabitken emek miktarı ile üretim miktarı arasındaki ilişkiyi

1. Toplam Ürün (TP)
2. Ortalama Ürün (AP_L)
3. Marjinal Ürün (MP_L)

kavramlarını kullanarak inceleyebiliriz. **Toplam Ürün**, kullanılan tüm üretim faktörleri ile belir-

li bir zamanda üretilen toplam mal ve hizmet miktarıdır. Kısa dönemde sermaye kullanımını sabit varsayıduğumuzdan, firmanın elde ettiği toplam ürün sabit sermayeye değişen oranlarda emek uygulanmasıyla elde edilmektedir.

Emek kullanımını L ile gösterirsek ortalama ürün birim emek başına üretim miktarı olarak tanımlanabilir ve

$$AP_L = \frac{TP}{L}$$

olarak gösterilebilir. **Marjinal Ürün** ise emek kullanımı bir birim artırıldığında toplam ürün miktarında ne kadar değişme olacağını gösteren ilişkidir. Emeğin marjinal ürünü (MP_L),

$$MP_L = \frac{\Delta TP}{\Delta L}$$

olarak tanımlanır. (Burada Δ önüne konulan değişkende oluşan değişme miktarını göstermektedir.)

Toplam Ürün, Ortalama Ürün ve Marjinal Ürün arasındaki ilişkiler, Ürün Tablosu veya Ürün Eğrileri yardımıyla incelenebilir. Bir örnek yardımıyla önce Ürün Tablosunu inceleyelim. 10 dikiş makinesinden oluşan bir gömlek üretim atölyesine sahip olduğunuzu düşünün. Üretilen gömlek miktarını artırmak için kısa dönemde daha fazla işçi çalıştırılmalıdır. Burada bilinmesi gereken daha fazla işçinin üretilen gömlek miktarını artırıp artırmayacağı ya da artırıyorsa ne kadar artıracağıdır.

Bu ilişki Tablo 3.1 de verilmiştir. Tablonun ilk sütunundaki L aylık işçi sayısını, ikinci sütunundaki TP ise bir ayda üretilen toplam gömlek miktarını göstermektedir. Başlangıçta, emek miktarı artırıldıkça bir ayda üretilen gömlek miktarı da artmaktadır. 10 işçi çalıştırıldığında aylık üretilen gömlek sayısı 1400 olmakta, daha fazla işçi örneğin 14 işçi çalıştırıldığında ayda 1680 gömlek üretilmektedir. Ancak işçi sayısı 15'e çıkarıldığında üretilen gömlek miktarı 1650'ye düşmektedir.

Emek kullanımının üretme katkısı, emeğin üretme ortalama katkısı açısından da incelenebilir. **Emeğin ortalama ürünü** işçi başına üretilen gömlek miktarıdır. Tablonun üçüncü sütununda Emeğin Ortalama Ürünü (AP_L) verilmektedir. İşçi sayısı 5 iken ortalama ürün,

$$AP_L = \frac{600}{5} = 120$$

iken, benzer bir biçimde 10 birim emek kullanıldığında

$$AP_L = \frac{1400}{10} = 140$$

olmaktadır. Dikkat edilirse işçi sayısı 10 oluncaya kadar emeğin ortalama ürünü artmaktadır, 10 işçi çalıştırıldığında 140 adete ulaşmaktadır, daha sonra da azalmaktadır. 15 işçi kullanıldığında ise ortalama ürün 110'a düşmektedir. Göründüğü gibi emeğin ortalama ürünü işçilerin verimliliklerinin de bir ölçüsüdür ve ortalamada her bir işçinin ne kadar üretken olduğunu göstermektedir.

Buna ek olarak firma, üretim hattına en son katılan işçinin üretmeye ne kadar katkıda bulunduğuunu da bilmek isteyebilir. Bu kavrama **Emeğin Marjinal Ürünü (MP_L)** diyoruz. Emeğin marjinal ürünü, işçi sayısı artırıldıkça üretmeye her yeni katılan işçinin, toplam ürüne olan katkısını göstermektedir. Marjinal ürün, emek kullanımı bir birim artırıldığında toplam ürünün ne kadar değiştigini gösterir.

Tablo 3.1 Kısa Dönemde Emeğin Toplam, Ortalama ve Marjinal Ürünü

L Emek Kullanımı (aylık)	TP Toplam Gömlek Üretimi (Adet)	AP_L Ortalama Gömlek Üretimi (Adet/İşçi Sayısı)	MP_L Marjinal Gömlek Üretimi (Adet/İşçi Sayısı)
0	0	-	-
1	68	68	68
2	168	84	100
3	294	98	126
4	440	110	146
5	600	120	160
6	768	128	168
7	938	134	170
8	1104	138	166
9	1260	140	156
10	1400	140	140
11	1518	138	118
12	1608	134	90
13	1664	128	56
14	1680	120	16
15	1650	110	-30

Tabloda 4. sütun emeğin marjinal ürününü göstermektedir. Örneğin emek kullanımı 1 birimden 2 birime çıkarıldığında toplam gömlek sayısı 68'den 168'e çıkmakta böylece 2. işçinin gömlek üretimine katkısı:

$$MP_L = \frac{168 - 68}{2 - 1} = 100$$

gomlek; benzer bir biçimde emek kullanımı 10 birimden 11 birime artırıldığında 11. işçinin marjinal ürünü:

$$MP_L = \frac{1518 - 1400}{11 - 10} = 118$$

gomlek olmaktadır.

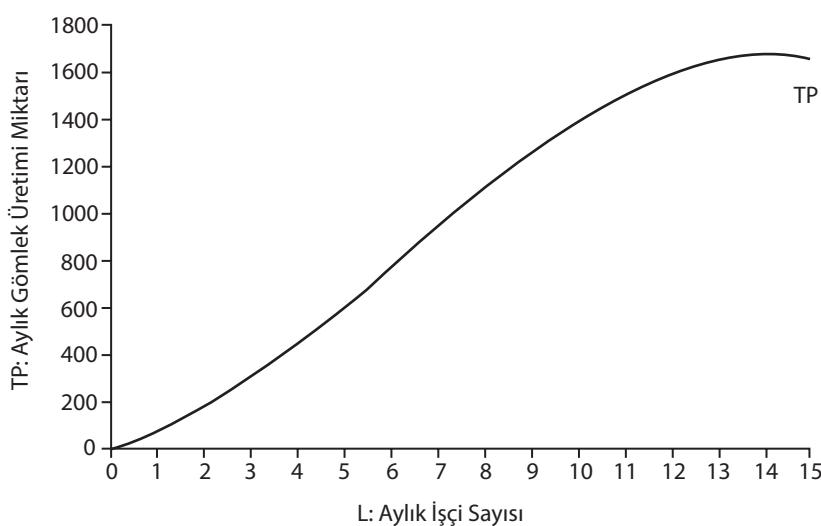
Ortalama üründe olduğu gibi, marjinal ürün de önce artmakta, emek kullanımı 7 birime çıktıığında 170 gömlek olmakta, daha sonra azalmaktadır. Dikkat edilirse 10 işçi kullanıldığında ortalama ürün marjinal ürüne eşit olmaktadır. Bu nokta aynı zamanda AP_L 'nin maksimum olduğu noktadır.

Toplam Ürün, Ortalama Ürün ve Marjinal Ürün Eğrileri

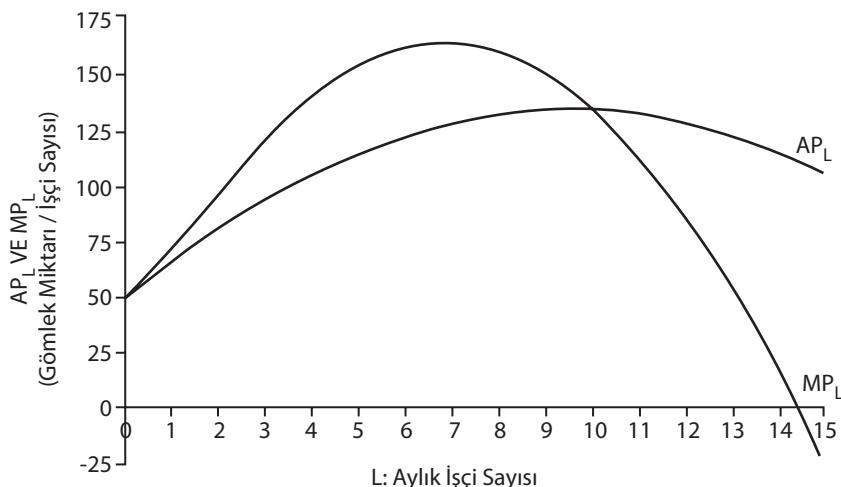
Toplam ürün, marjinal ürün ve ortalama ürün arasındaki ilişkileri ürün eğrilerini kullanarak da inceleyebiliriz. Şekil 3.1 ve 3.2'de Tablo 3.1. deki ürün tablosunda yer alan değerlerin grafiği verilmektedir. Şekil 3.1 Toplam ürün eğrisini göstermektedir. Grafiğin yatay ekseninde aylık işçi sayısı dikey ekseninde ise bir ayda üretilen toplam gömlek sayısı verilmektedir. Toplam ürün eğrisine dikkat edilirse emek kullanımını artıkça toplam ürün önce hızla artmakta, emek kullanımını daha da artırılınca toplam ürünün artış hızı yavaşlamaktadır. Emek kullanımını 14 birime ulaştığında ise toplam ürün maksimuma ulaşmaktadır. Emek kullanım miktarı 14 birimin üzerine çıkartılırsa toplam ürün azalmaktadır.

Şekil 3.2. de ise ortalama ve marjinal ürün eğrileri birlikte verilmektedir. Grafiğin yatay ekseninde yine aylık işçi sayısı verilmekte; dikey eksende ise aylık gömlek üretim miktarının, aylık işçi sayısına oranı yer almaktadır.

Şekil 3.2. de önce AP_L eğrisini inceleyelim. AP_L eğrisi emek kullanımını artırıldıkça önce artmakta, emek kullanımını 10 işçiye ulaştığında maksimuma ulaşmakta daha sonra ise azalmaktadır. Benzer durum MP_L eğrisi içinde söz konusudur. MP_L eğrisi de başlangıçta artmakta, emek kullanımını 7 işçiye ulaştığında maksimuma ulaşmakta daha sonra ise azalmaktadır.

Şekil 3.1 Kısa Dönemde (Sermaye Sabitken) Emeğin Toplam Ürünü Eğrisi

Şekil 3.2 Kısa Dönemde Emeğin Ortalama ve Marjinal Ürünü Eğrileri

Marjinal ürün eğrisi, ortalama ürün eğrisinden daha önce maksimuma ulaşmakta ve ortalama ürün eğrisini ortalamanın maksimum olduğu noktada kesmektedir. Dikkat etmemiz gereken başka bir nokta ise toplam ürünün maksimum noktaya ulaşığı 14 saatlik emek kullanımı sonrasında marjinal ürünün sıfır ulaşmış olmasıdır.

Ortalama ürün, marjinal ürün ve toplam ürün arasındaki ilişkileri şöyle özetleyebiliriz:

1. Marjinal ürün eğrisi, toplam ürün eğrisinin dönem noktasına kadar yukarı eğimlidir, bu noktada maksimuma ulaşmakta ve daha sonra ise aşağı doğru eğimli olmaktadır. (Şekilde 7 birim emek kullanımı)
2. Marjinal ürün eğrisi ortalama ürün eğrisinin üstünde iken ortalama ürün eğrisi pozitif eğimlidir.
3. ortalama ürün eğrisinin maksimum olduğu noktada ortalama ürün marjinal ürünü eşittir.
4. Marjinal ürün ortalama ürünün altında iken ortalama ürün aşağı eğimlidir
5. Marjinal ürün sıfır olduğunda toplam ürün maksimuma ulaşmıştır.

Yukarıdaki şekillerin dikey eksenlerine dikkat ediniz. Her iki şekilde de dikey eksende gömlek miktarı yer almamasına rağmen birimler farklıdır. Üst şekilde dikey eksen toplam miktarı, alt şekilde ise işçi başına düşen miktarı göstermektedir. Dikey eksenlerin ölçüm birimleri farklı olduğundan, TP grafiği ile AP_L ve MP_L grafikleri bir arada çizilemezler.

Azalan Verimler Kanunu

Yukarıda ele aldığımız örnekte emeğin önce marjinal ürününün daha sonra da ortalama ürününün emek kullanımını belirli bir noktayı geçtikten sonra azaldığını gördük. Neden böyle olmaktadır? Gömlek dikim atölyesini düşünelim. Atölyeyi 1-2 işçi ile verimli yürütmem mümkün olmayabilir. Bir işçi tek başına kumaş kesimi, makine dikişi, düğme dikişi, yaka dikişi, ütü, temizlik benzeri işlerin tamamını yapmak zorunda kalmaktadır. İşçi sayısı artırıldıkça bu işlerin farklı işçiler tarafından belirli bir sırayla yapılmasını sağlamak mümkün olabilir. Bu nedenle üretim hattına getirdiğimiz her işçi bir öncekinden daha verimli olmakta ve ortalama verimi artırmaktadır. Ancak belirli bir noktadan sonra işçi sayısı çok artarsa ya atölye büyülüyü yeterli olmamakta ya da işçiler makine başında sıra beklemekte, yani birbirlerinin çalışmasına engel olmaktadır.

Ürün Tablosunda ve ürün eğrileri yoluyla gözlediğimiz bu olgu ekonomi teorisinde **Azalan Verimler Kanunu** olarak bilinmektedir. Azalan verimler kanunu sabit bir girdiye giderek artan miktarlarda değişken bir girdi uygulandığında değişken girdinin marjinal ürünün ve ortalama ürünün belirli bir üretim miktarlarından sonra düşmeye başlayacağını ifade eder. Azalan verimler kanununun en kolaylıkla gözlen-

diğer sektörlerden biri tarımdır. Sabit büyüklükte bir tarlada gübre kullandığımızı düşünelim. Gübre kullanımı başlangıçta üretim miktarına olumlu etki yapsa bile gübre kullanımını çok artırılırsa ürüne zarar verir. Bu durum çiftçiler tarafından da çok iyi bilinmektedir. Firmanın kısa dönem kararlarında en fazla dikkat etmesi gereken konuların başında Azalan Verimler Kanunu gelmektedir.

dikkat

Azalan verimler kanunu, sabit bir girdiye değişken girdinin artan miktarlarda uygulanmasını konu ettiğinden, tanım gereği kısa dönemde geçerlidir.

Uzun Dönemde Üretim

Uzun dönemde firmanın kullandığı girdilerin tamamı değişkendir. Firma tesisini genişletebilir, yenileyebilir, hatta zarar ediyorsa sektörden tamamen çıkabilir. Uzun dönemde firma tüm girdileri değiştirmek en iyi üretim yöntemini bulmaya çalışmaktadır. Firma kısa dönemde sabit bulunan makine, arazi vs. gibi girdileri de değiştirmek üretim yöntemini ve emek-sermaye kullanımını belirleyecektir. Kısa dönemde olduğu gibi burada da bahis konusu olan belirli bir zaman dilimi değil, firmanın bu kararları alabileceği süreçtir. Firmaların uzun dönem kararları daha çok planlama karalarıdır.

Firmanın uzun dönemde yapabileceğini şeylerden bir tanesi de tesisin büyütülmüşünü, yani ölçüğünü değiştirmektir. Örneğin 100 m^2 alanda 5 makine ve 10 işçi ile üretim yapan gömlek atölyesi, üretim alanını, makine ve işçi sayısını iki katına çıkartırsa, ölçüğünü de iki katına çıkarmış olur. Bu durumda üretim miktarının artacağı kuşkusuzdur. Üretim

miktarı ne kadar artacaktır? Bu soruya ölçüye göre getiri kavramı kullanılarak cevap verilebilir. Ölçüye göre getiri oranı, toplam üzerindeki yüzde artış, girdilerdeki yüzde artışa oran olarak tanımlanır.

Ölçüye göre getiri = Toplam üzerindeki yüzde artış / Girdilerdeki yüzde artış

Ölçüye göre getiri oranı birden büyükse ölçüye göre artan getiri, bire eşitse ölçüye göre sabit getiri, birden küçükse ölçüye göre azalan getiri vardır.

Ölçüye göre sabit getiri varsa üretim miktarındaki oransal artış girdi kullanımındaki oransal artışa eşittir demektir. Örneğin tüm girdiler iki kat artırıldığında üretim miktarı da iki kat artıyor demektir.

Eğer çıktıdaki artış oranı girdilerdeki artış oranından daha az ise, bu duruma ölçüye göre azalan getiri adı verilir. Örneğin girdileri üç kat artırdığımızda, üretim düzeyi iki kat artıyorsa, bu durumda ölçüye göre azalan getiri vardır. Büyük ölçekteki bir firmanın yönetim ve organizasyonundaki zorluklar hem emeğin hem de sermayenin veriminde azalmaya yol açabilir. Firma çok büyüdüğünde, işçiler ve yöneticiler arasında meydana gelebilecek koordinasyon ve iletişim problemleri de ölçüye göre azalan getiriye yol açabilir.

Ölçüye göre artan getiri ise çıktı artış oranı, girdi artış oranından daha fazla ise ortaya çıkar. Yöneticilerin ve işçilerin yaptıkları işte uzmanlaşması, daha özelleşmiş büyük ölçekli makine ve donanım kullanılmasının verimliliği artırması gibi nedenler ölçüye göre artan getiriye yol açarlar. Otomobil, elektrik üretimi gibi endüstriler ölçüye göre artan getiriye örnek gösterilebilir. Doğal olarak uzun dönemde ölçüğün durumu firmanın maliyetlerini doğrudan etkileyecektir.

Öğrenme Çıktısı

1 Kısa ve uzun dönemde üretim kavramını ve ilişkilerini açıklayabilme

Araştır 1

Aşağıda verilen Tablodaki boşlukları APL ve MPL'yi hesaplayarak doldurunuz. Elde ettiğiniz Tabloda MPL ve APL arasında yukarıdaki anlatıma uygun bir ilişki gözlüyor musunuz?

L	TP	AP _L	MP _L
0	0		
1	5.0		
2	20.0		
3	50.0		
4	90.0		
5	112.5		
6	120.0		

MALİYET

Maliyet kavramı firma kararlarının içinde en önemli kararlardan birisidir. Kârını maksimize etmek isteyen bir firma öncelikle maliyet yapısını bilmek zorundadır. Firma, üretim yapabilmek için kullanacağı üretim girdilerine ödeme yapmak zorundadır. Firmanın yaptığı bu ödemeler firmanın maliyetini oluşturacaktır. Firmanın elinde sonsuz kaynak bulunmadığına göre firma belirli bir karar alduğunda bir seçim yapmak zorundadır. Firma bu seçimi yaptığı zaman belirli fırsatlardan veya alternatiflerden vazgeçiyor demektir.

Örneğin, firma emek kullanımını için ücret, dükkan için kira gibi ödemeler yapacaktır. Peki, firma sahibi kendi dükkanında çalışıyorsa bu durumda herhangi bir maliyeti var mıdır? İktisatçılar maliyet kavramını günlük hayatı kullanıldığı biçiminden ya da muhasebe maliyetlerinden farklı ele alırlar. Muhasebe hesaplarında firma kasasından çıkan ödemeler, makine yıpranma payları (amortismanlar) ve firma kasasına giren kazançlar kayıt altına alınır. İktisatçılar ise kit kaynakların etkin dağıtılması ile ilgileniklerinden, muhasebe kayıtlarında yer almayan bazı maliyetleri de göz önüne alırlar.

İlişkilendir

İkinci dönem not ortalamanız ilk dönem not ortalamanızdan yüksekse, aynıysa, düşükse genel not ortalamanız bu durumlardan nasıl etkilenir?

Anlat/Paylaş

Kısa dönem ile uzun dönem tanımları arasındaki temel ayırımını anlatın.

Fırsat Maliyeti

Ekonomi teorisinde maliyet bir şeyi elde etmek için vazgeçmek zorunda olduğumuz diğer alternatifler cinsinden tanımlanır ve bu kavrama **Fırsat Maliyeti** adı verilir. Fırsat maliyeti firma açısından bir girdinin en iyi ikinci alternatifinde kullanılmasına kaynaklanır.

Yukarıda sorduğumuz soruya geri dönelim. Firmanın kendine ait bir dükkan'da çalıştığını ve kira ödemediğini varsayıyalım. Firmanın herhangi bir maliyeti var mıdır? Muhasebe açısından bakılırsa, firma kasasından ödeme yapılmadığına göre yoktur. Ancak ekonomik olarak bakılırsa vardır. Çünkü firma dükkanı kendi içinde kullanmasaydı, bir başkasına kiraya verip kira kazancı elde edebilirdi. Firma dükkanı kendisi kullandığı için kira kazancından vazgeçmiş olmaktadır. İşte bu vazgeçilen kazanç fırsat maliyetidir. Benzer bir biçimde firma sahibinin kendi işinin başında durduğunu ve kasadan maaş almadığını varsayıyalım. Firma kasasından çıkış olmadığı müddetçe parasal bir alışveriş olmadığından bu durum da muhasebe kayıtlarında yer almayacaktır. Ancak firma sahibi kendi içinde çalışarak, yönetici olarak bir başka firmada elde edebileceği ücretten vazgeçtiği için, yine bir fırsat maliyeti vardır.

Basit bir örnekle **Fırsat Maliyeti (Ekonomik Maliyet)** ile **Muhasebe Maliyeti** arasındaki farkı açıklamaya çalışalım. A Firmasında aylık 2000₺ ücretle bilgisayarlı muhasebe kayıtlarını tutmaka olan Ahmet Bey'in babasından miras kalan 120.000₺ ile bir simit firmanızın devren satın aldığı ve işin başına geçtiğini düşünelim. Firmanızda günde 1500 adet simit üretildiğini ve simidin tanesinin 50krş. dan satıldığını varsayırsak, A Firmasının günlük 750₺ satış geliri olacaktır. Firmanın günlük üretim maliyetlerinin aşağıdaki gibi olduğunu düşünelim.

Tablo 3.2 Simit Firmanızın Günlük Maliyetleri

Un	350
Elektrik	75
Su ve diğer katkı maddeleri	25
Fırın ustasının günlük ücreti	100
Yardımcı işçisinin günlük ücreti	50
Toplam	600

Bu durumda firmanızın günlük üretim maliyeti 600₺ olacaktır. Bu maliyetler doğrudan şirket kasasından ödenen maliyetlerdir. Ekonomi teorisinde biz bu tür maliyetlere **Açık Maliyet** diyoruz. Firmanızın günlük kasasını ve muhasebe kayıtlarını firmanızın sahibi Ahmet Bey tutuyor olsun. Ahmet Bey kendi hesaplamalarına göre günde 150₺, ayda 30 gün hesabı ile de 4500₺ kâr elde etmektedir. Ahmet Bey'in bu hesabı doğru mudur?

Ahmet Bey'in hesaplaması fırsat maliyeti kavramını göz önüne alduğımızda yanlışdır. Öncelikle Ahmet Bey kendi firmasını işletmeye aylık 2000₺ bir kazançtan olmuştur. Bu Ahmet Bey'in kendi işletmesinin başında bulunmasının fırsat maliyetidir. İkincisi, Ahmet Bey simit firmanızın satın almak için 120.000₺ ödemiştir. Bu sermayenin fırsat maliyeti nedir? Eğer ekonomide yıllık faiz oranı yüzde 10 ise Ahmet Bey yıllık 12.000₺ faiz kazancından vazgeçmiştir. Bu durumda aylık vazgeçilen faiz getirisi yaklaşık 1000₺ dir. Bu da Ahmet beyin sermayesinin fırsat maliyetidir. Bu türden maliyetlere ise **Örtük Maliyetler** diyoruz.

Ekonomik maliyet ve muhasebe maliyeti arasındaki fark buradan kaynaklanmaktadır. Muhasebe maliyeti yalnızca doğrudan yapılan ödemeler, piyasadan satın alınanlar gibi açık maliyetleri göz önüne aldığı halde, ekonomik maliyet hem açık hem de örtük maliyetleri göz önüne almaktadır. Bu

durumda Ahmet Bey'in Ekonomik kârı aylık 4500 değil $4500₺ - 3000 = 1500₺$ olmaktadır.

Yukarıda gördüğümüz gibi fırsat maliyeti örtük bir maliyet olduğu ve muhasebe kayıtlarında yer almazı halde ekonomik kararlarda göz önüne alınmak zorundadır. Bunun tam tersi ise batık maliyetler için söz konusudur. Bir firmmanın 2-3 yıl önce yatırım yaparak satın aldığı, ancak şu anda hiçbir işe yaramayan, alternatif bir kullanımını da olmayan bir makineyi düşünelim. Daha önceki bir kararla alınmış olan bir makine, başka bir kullanımına yönlendirilemiyor, kiralananamıyor ya da satılamıyorsa, **batık maliyettir**. Makineye ödenen miktar muhasebe kayıtlarında doğal olarak yer alır. Ancak batık maliyetin fırsat maliyeti sıfırdır ve geleceğe yönelik olarak verilecek ekonomik kararlarda göz önüne alınmaz. Örneğin yapımı yıllar süren ve 200 milyon dolar civarında para harcanan Ayaş Tüneli inşaatı yanlış planlama, yanlış zemin etüdü vs. gibi nedenlerle artık vazgeçilmiş bir yatırımdır. Burada harcanan para tam bir batık maliyettir.

Benzer biçimde yıpranma paylarının değerlenirilmesi de muhasebe ve ekonomik maliyet açısından farklılık gösterir. Muhasebe kayıtlarında amortismanlar vergi kanunlarında belirlendiği biçimde standart oranlarda düşülebilir. Bu oran makine ve donanımın gerçek değer kaybını çoğu kez yansıtmasız. Ekonomik maliyetler değerlendirilirken ise, sermaye mallarının gerçek yıpranma payları göz önüne alınır.

dikkat

Firma kasasından çıkan ve doğrudan muhasebe kayıtlarında yer alan maliyetler açık maliyet, fırsat maliyetini yansitan ve muhasebe kayıtlarında yer almayan maliyetler örtük maliyettir. Batık maliyet ise bir yatırıma yapılan ancak alternatif kullanımını olmayan ve geri kazanılmayan harcamalardır. Batık maliyetler muhasebe kayıtlarında yer aldığı halde ekonomik maliyet sayılmazlar.

Kısa Dönemde Maliyet

Üretim bölümünde incelediğimiz gibi Kısa dönemde üretim girdilerinden en az biri sabittir. Firmanın biri emek (L) diğeri sermaye (K) olmak üzere iki girdi kullandığını düşünelim. Bu girdiler-

den sermaye sabit girdi olsun. Firma kısa dönemde üretim miktarını artırdığında sermaye miktarı sabit kalacak sadece emek kullanımı değişecek. Duruma firmanın karşılaşacağı maliyetler açısından bakarsak firmanın sermaye kullanımını için ödendiği miktar değişmeyecektir. Bu maliyetlere ekonomi teorisinde **sabit maliyetler** diyoruz. Dikkat edilirse sabit maliyet firmanın üretim miktarından bağımsızdır. Hatta firma hiç üretim yapmasa bile sabit maliyetle karşılaşmaktadır. Firmanın üretim miktarı artıkça artan maliyetlere ise **değişken maliyetler** diyoruz. Bizim örneğimizde değişken girdi emek kullanımını olduğundan firmanın karşılaşacağı ücret ödemeleri değişken maliyet olmaktadır. Firma üretimini artırmak için daha fazla emek kullanmakta ve emek kullanımının artması ise firmanın karşılaşacağı ücret ödemelerini (değişken maliyet) artırmaktadır.

Daha genel ifade edersek kısa dönemde sabit olan faktörlere yapılan ödemeler firmanın sabit maliyetlerini, tüm değişken girdilere yapılan ödemeler ise değişken maliyetlerini oluşturmaktadır. Örneğin bir hayvancılık işletmesinde, arazi, hayvan barınakları, makine ve donanım kısa dönemde sabit üretim girdilerini oluşturduğundan bunlara yapılan ödemeler sabit maliyetleri oluşturur. İşletme hayvan beslese de beslemese de bu maliyetleri ödemektedir. İşletmenin beslediği hayvan sayısını artırması bu maliyetleri artırmaz. Öte yandan; yem, su, bakım işçiliği, veteriner ödemesi gibi maliyetler değişken maliyetlerdir ve beslenen hayvan sayısı artıkça bu maliyetler de artacaktır.

Firmanın kısa dönem **Toplam Maliyetini (TC)**, **Toplam Sabit Maliyetler (TFC)** ve **Toplam Değişken Maliyetler (TVC)** oluşturmaktadır. Bu ilişkiye:

$$TC = TFC + TVC$$

olarak yazabiliriz. Firmanın üretim miktarı arttıkça ürün başına düşen birim maliyetlerin nasıl değiştiğini incelemek istersek **Ortalama Maliyet (AC)** kavramını kullanmamız gereklidir. Ürün miktarını (Q) ile gösterirsek ortalama maliyet:

$$AC = \frac{TC}{Q}$$

toplam maliyetin ürün miktarına bölümü ile bulunabilir. Bu durumda

$$AC = \frac{TC}{Q} = \frac{TFC}{Q} + \frac{TVC}{Q}$$

olmaktadır. Dikkat edersek TFC/Q ilişkisi ortalama sabit maliyet, TVC/Q ilişkisi ise ortalama değişken maliyet olmaktadır. O halde:

$$AC = AFC + AVC$$

ilişkisi ortaya çıkmaktadır.

Firmanın karar alırken en çok ihtiyaç duyduğu kavramlardan birisi de marjinal maliyet kavramıdır. **Marjinal Maliyet (MC)** firma üretim miktarını bir birim daha artırmak isterse toplam maliyetinin nasıl değişeceğini göstermektedir. Δ yine değişkendeki değişme miktarını göstermek üzere Marjinal Maliyet

$$MC = \frac{\Delta TC}{\Delta Q}$$

olarak tanımlanabilir. Bu durumda

$$\frac{\Delta TC}{\Delta Q} = \frac{\Delta TFC}{\Delta Q} + \frac{\Delta TVC}{\Delta Q}$$

ilişkisi de geçerlidir. O halde marjinal maliyet, marjinal sabit maliyet ile marjinal değişken maliyetin toplamına eşittir. Firma üretim miktarını artırdığında sabit maliyet değişmediğine göre marjinal sabit maliyet sıfırı eşittir. O halde, marjinal maliyet sadece marjinal değişken maliyetten kaynaklanmaktadır. Bu kavramların anlaşılmasıyla kolaylaşımak için üretim kısmında kullandığımıza benzer biçimde Maliyet Tabloları veya Maliyet eğrileri kullanabiliriz.

Toplam Maliyet Tablosunu kullanarak firmanın maliyetlerini hesaplamaya çalışalım. Tablo 3.3'te bir firmanın kısa dönem günlük üretim miktarı, toplam maliyeti, ortalama maliyeti ve marjinal maliyeti verilmiştir.

Tablo 3.3 Kısa Dönemde Firmanın Toplam, Ortalama ve Marjinal Maliyetleri

Q Günlük Üretim Miktari kg	TC Toplam Maliyet ₺	TFC Toplam Sabit Maliyet ₺	TVC Toplam Değişken Maliyet ₺/Kg	AC Ortalama Maliyet ₺/Kg	AFC Ortalama Sabit Maliyet ₺/Kg	AVC Ortalama Değişken Maliyet ₺/Kg	MC Marjinal Maliyet ₺/Kg
0	60.0	60.0	0.0				
1	90.3	60.0	30.3	90.3	60.0	30.3	30.3
2	112.7	60.0	52.7	56.3	30.0	26.3	22.3
3	129.0	60.0	69.0	43.0	20.0	23.0	16.3
4	141.3	60.0	81.3	35.3	15.0	20.3	12.3
5	151.7	60.0	91.7	30.3	12.0	18.3	10.3
6	162.0	60.0	102.0	27.0	10.0	17.0	10.3
7	174.3	60.0	114.3	24.9	8.6	16.3	12.3
8	190.7	60.0	130.7	23.8	7.5	16.3	16.3
9	213.0	60.0	153.0	23.7	6.7	17.0	22.3
10	243.3	60.0	183.3	24.3	6.0	18.3	30.3
11	283.7	60.0	223.7	25.8	5.5	20.3	40.3
12	336.0	60.0	276.0	28.0	5.0	23.0	52.3
13	402.3	60.0	342.3	30.9	4.6	26.3	66.3
14	484.7	60.0	424.7	34.6	4.3	30.3	82.3

Firmanın Toplam sabit maliyeti 60₺'dir. Dikkat edersek sabit maliyet üretim miktarını artırdığımız halde değişmemektedir. Tablonun dördüncü sütununda verilen toplam değişken maliyet ise üretim miktarı ile doğru orantılıdır ve üretim miktarı arttıkça değişken maliyet de artmaktadır. Toplam maliyetin üretim miktarı ile olan ilişkisini ortalama ve marjinal maliyet kavramlarını kullanarak daha yakından inceleyebiliriz. Tablonun 5. sütununda ortalama maliyet verilmektedir. Dikkat edersek AC 90.3₺'den başlamakta ve üretim miktarı arttıkça sürekli azalmaktadır. Bu durum sabit bir sayının giderek artan bir sayıya bölünmesinden kaynaklanmaktadır. Firmanın ortalama değişken maliyetini incelersek, ortalama değişken maliyetin 30.3₺'den başladığını üretim miktarı arttıkça ortalama değişken maliyetin azaldığını, 7 ve 8 kg üretim miktarlarında ise 16.3₺ ile en aza ulaşlığını, ancak daha sonra tekrar artmaya başladığını gözlemekteyiz. Bu durum marjinal maliyet açısından da söz konusudur. Ama önce marjinal maliyeti birlikte hesaplayalım. Örneğin üretim miktarı 3 kg'dan 4 kg'a çıkarıldığında marjinal maliyet:

$$MC = \frac{141.3 - 129}{4 - 3} = \frac{81.3 - 69}{4 - 3} = 12.3$$

olmaktadır. Marjinal maliyeti TC veya TVC' den hesaplamamız sonucu değiştirmemektedir. Yukarıda da dediğimiz gibi, bu durum toplam sabit maliyetin üretim miktarından bağımsız olmasından kaynaklanmaktadır. Marjinal Maliyet, ortalama değişken maliyet ile aynı degerden başlamakta, ortalama değişken maliyetten daha hızlı düşerek 5 – 6 kg üretim miktarlarında 10.3₺ ile en aza ulaşmakta sonra artmaya başlamaktadır. Dikkat edilirse 8 kg üretim miktarında AVC ile MC birbirine eşittir. Bu nokta AVC' nin minimum olduğu noktadır.

Maliyet tablosunda gözlemediğimiz bu ilişkileri, maliyet eğrileri yardımıyla da inceleyebiliyoruz. Şekil 3.3. te Toplam maliyet eğrileri verilmektedir.

Dikkat edilirse TVC eğrisi sıfırdan başlamakta önce azalan oranlarda artmakta, üretim miktarı 5-6 kg civarındayken büükülmemekte ve daha sonra artan oranlarda artmaktadır. TFC eğrisi 60₺ de yatay düz bir çizgidir. TC eğrisi ise bu iki eğrinin toplamı olup, 60₺ den başlayıp, TVC eğrisine benzer bir rota çizmektedir.

Ortalama ve Marjinal eğriler Şekil 3.4. te verilmiştir. AFC eğrisi üretim miktarı arttıkça sürekli azalan bir eğridir. Ortalama Maliyet eğrisi önce azalmakta, 7-8 kg üretim miktarı civarında minimuma ulaşmakta daha sonra artmaktadır. Marjinal Maliyet eğrisi ortalama maliyet eğrisinden önce minimuma ulaşmakta daha sonra artmaya başlamaktadır. Dikkat edilirse marjinal maliyet eğrisi ortalama maliyet eğrisini, ortalama maliyetin minimum olduğu noktada kesmektedir.

AC eğrisi ise AVC ve AFC eğrilerinin dikey eksende toplamıdır. Hem AVC hem de AC eğrileri U biçimindedir. Bunun nedeni üretim kısmında gördüğümüz azalan verimler kanunudur. Firma değişken girdi olan emeğe sabit bir ücret ödemekte, işçilerin marjinal ve ortalama verimleri artarken marjinal ve ortalama maliyetler azalmakta, firma sabit olan girdiye daha fazla değişken girdi uygulayarak üretimini artırdıkça azalan verimler kanunu devreye girmekte ve marjinal ve ortalama maliyetler artmaktadır.

Bu durumu şöyle açıklayabiliriz. Kısa dönemde tek girdi olarak emek kullanıldığını varsayar ve firmanın emeğe ödediği günlük ücreti w ile gösterirsek; firmanın günlük toplam değişken maliyeti

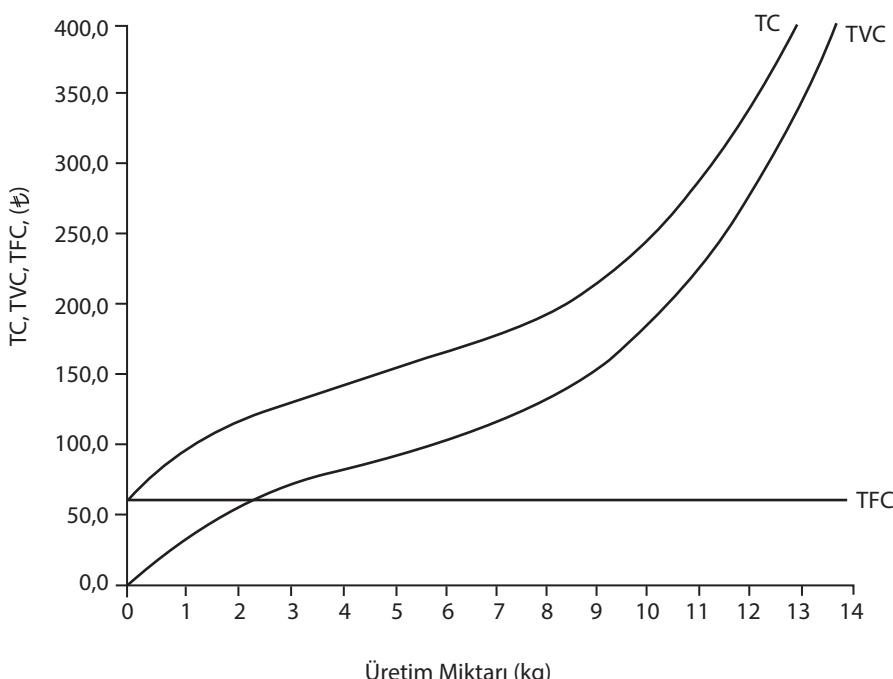
$$TVC = w \cdot L \text{ olur.}$$

Bu durumda $AVC = \frac{TVC}{Q} = w \frac{L}{Q} = w \frac{1}{AP_L} = \frac{w}{AP_L}$ olacağı açıkları. ($AP_L = \frac{Q}{L}$ olduğunu hatırlayınız.)

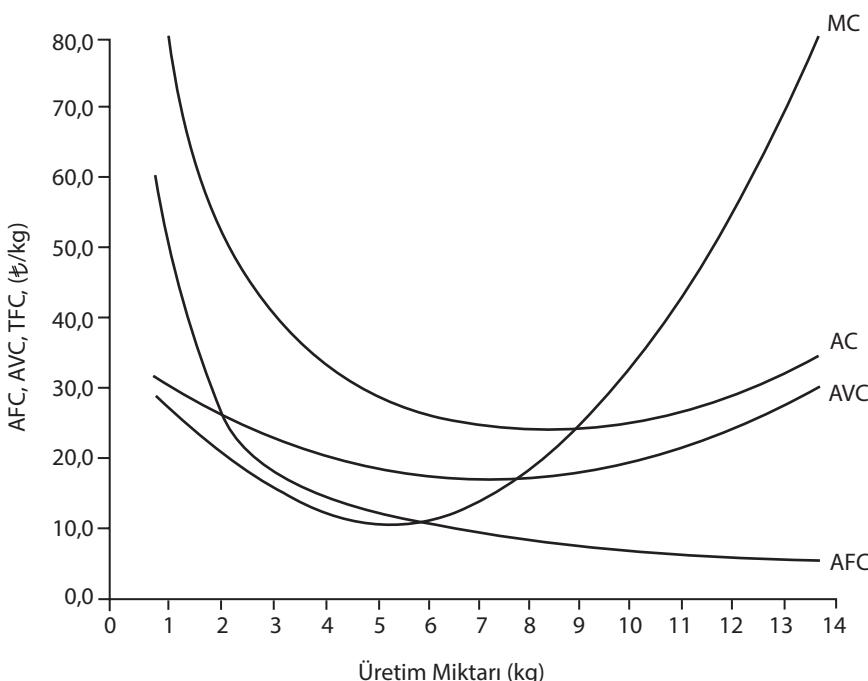
Firmanın ödediği ücret (w) sabit olduğu durumda, AP_L artarken AVC azalmakta, azalan verim kanunu nedeniyle AP_L azalırken AVC artmaktadır. Dahası AP_L maksimum ise AVC minimum olmaktadır.

Burada tanımladığımız AP_L ve AVC arasındaki ilişki, MP_L ve MC arasında da geçerlidir.

$TVC = w \cdot L$ olduğuna göre bu durumda, $MC = \frac{\Delta TVC}{\Delta Q} = w \frac{\Delta L}{\Delta Q} = w \frac{1}{MP_L} = \frac{w}{MP_L}$ olacaktır. ($MP_L = \frac{\Delta Q}{\Delta L}$ olduğunu hatırlayınız.) Firmanın ödediği ücret (w) sabit olduğuna göre, MP_L artarken MC azalmakta, azalan verim kanunu nedeniyle MP_L azalırken de MC artmaktadır. MP_L maksimum ise, MC minimum olmaktadır.

Şekil 3.3 Kısa Dönemde Toplam, Toplam Sabit ve Toplam Değişken Maliyetler

Şekil 3.4 Ortalama, Ortalama Sabit, Ortalama Değişken ve Marjinal Maliyetler

Maliyet eğrileri arasındaki ilişkileri şöyle özetleyebiliriz.

1. Toplam Maliyet eğrisi (TC), Toplam Sabit Maliyet (TFC), ve Toplam Değişken Maliyet (TVC) eğrilerinin dikey olarak toplanmasıyla bulunabilir.
2. Ortalama Maliyet eğrisi (AC), Ortalama Sabit Maliyet (AFC), ve Ortalama Değişken Maliyet (AVC) eğrilerinin dikey olarak toplanmasıyla bulunabilir.
3. Ortalama Sabit Maliyet (AFC) eğrisi üretim miktarı arttıkça sürekli azalmaktadır.
4. Ortalama Maliyet (AC) ve Marjinal Maliyet (MC) eğrileri üretim miktarı artırıldıkça önce azalmakta, bir minimuma ulaşmakta sonra artmaktadır.
5. Marjinal Maliyet eğrisi (MC), Ortalama Maliyet (AC) eğrisinden daha önce minimuma ulaşmaktadır.
6. Marjinal Maliyet (MC) eğrisi, Ortalama Maliyet (AC) eğrisini ortalama maliyetin minimum olduğu noktada ve aşağıdan yukarıya doğru kesmektedir.

dikkat

Kısa dönemde marjinal maliyet (MC), ortalama değişken maliyet (AVC) ve ortalama toplam maliyet (AC) eğrilerinin U harfinin biçimine benzer olmasının nedeni azalan verimler kanunudur.

Uzun Dönemde Maliyet

Uzun dönemde firma tüm girdilerini değiştirebilme olanağına sahiptir. Yukarıda da varsayıduğumuz gibi firma sermaye ve emek olmak üzere, iki girdi kullanıyorsa, uzun dönemde sermaye yapısını değiştirek maliyetlerini en düşük düzeye getirecek girdi bileşimini bulmaya çalışmaktadır. Uzun dönemde firma üretim tesisinin büyülüğüne, başka bir deyişle, tesisin ölçüğine karar vermek durumundadır. Bu nedenle uzun dönem, firma açısından bir planlama dönemidir. Seçeceği bu üretim tesisi uzun dönemde ortalama maliyetleri en aza indirmesi beklenen tesis olacaktır. Firma planlarını tamamlayıp, üretim tesisi büyülüğü konusunda karar verdiğiinde, bu tesisi yaptığı yatırımlar yoluyla gerçekleştirecektir. Dikkat edilirse bu planlama dönemi tamamlanıp, firma yatırımı gerçekleştirdiğinde, firma artık sabit bir sermaye yapısı üzerine çalışmaktır, yani kısa döneme geri dönmektedir. Tesis tamamlandıktan sonra, firmanın üretim miktarı yeniden sabit bir sermaye yatırımı üzerinde, değişken girdilerin ayarlanmasıyla belirlenecektir.

Uzun Dönem Ortalama Maliyet Eğrisi

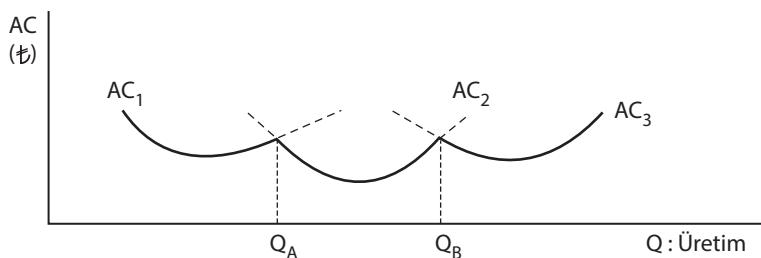
Uzun dönemde firma maliyetlerini en aza indiremeyecek tesis büyülüğünü planlamaya çalışmaktadır. Uzun dönemde maliyetler, kısa dönemde azalan verimler kanununun geçerli olması nedeniyle, kısa dönemde maliyetlerden daha düşüktür. Firma girdi bileşimini değiştirmek uzun dönemde maliyetlerini kısa dönemde göre daha da azaltabilir.

Bu durumu bir örnek yoluyla inceleyelim. Uzun dönemde tesis kurmayı planlayan bir firmanın elinde üç farklı tesis büyülüğü olduğunu varsayıyalım. Firma uzun dönemde bu tesislerden birini seçecek ve üretiminin bu seçtiği tesis üzerinde gerçekleştirilecektir. Bu tesislerden ilki küçük ölçekli, ikincisi orta ölçekli, üçüncüsü de büyük ölçekli tesisler olsun. Firmanın uzun dönemde hangi tesisi seçeceği üretmeyi planladığı mal ve hizmet miktarına bağlıdır. Şekil 3.5. te bu üç tesisin ortalama kısa dönem maliyet eğrileri gösterilmiştir. Eğer firma uzun dönem planları içinde en fazla Q_A düzeyeine kadar üretim yapmayı planlıyorsa, ortalama maliyeti en düşük olan birinci tesisi seçmelidir. Dikkat edilirse, Q_A dan daha düşük düzeydeki üretim miktarlarında en düşük ortalama maliyet birinci tesisin ortalama maliyetidir. Bu tesisin ortalama kısa dönem maliyet eğrisi şekilde AC_1 ile gösterilmiştir. Üretim miktarını Q_A ile Q_B arasında plan-

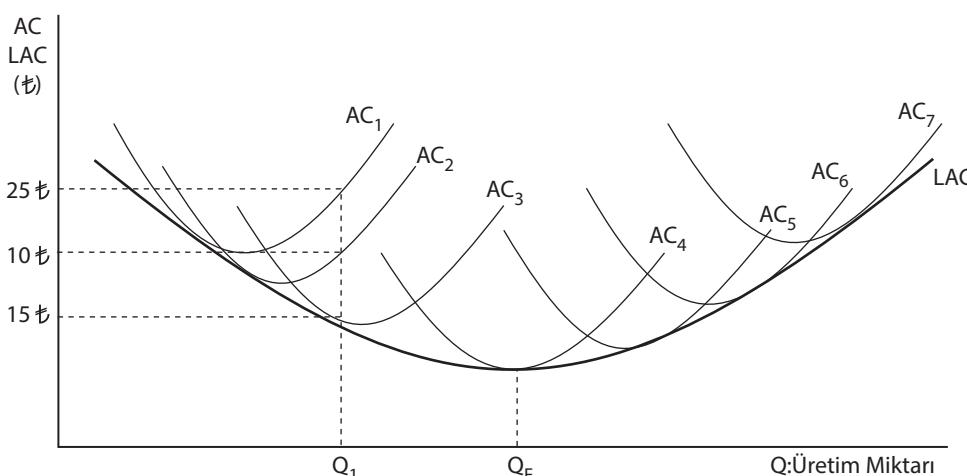
layan bir firmanın seçmesi gereken tesis ise ikinci tesisidir. Bu aradaki üretim miktarlarında en düşük ortalama maliyet ikinci tesisde oluşmaktadır. İkinci tesisin ortalama maliyet eğrisi şekilde AC_2 eğrisidir. Eğer firmanın üretmeyi planladığı mal ve hizmet miktarı, Q_B ile gösterilen miktarдан daha fazla ise firma bu durumda üçüncü tesisi seçmelidir.

Firmanın planlama döneminde yatırım yapabileceği tesis büyülüklükleri çok daha fazla sayıda olsaydı, firma planladığı her üretim düzeyi için uzun dönemde en düşük maliyetli tesisi seçmeyi tercih ederdi. Bu durumu Şekil 3.6. dan yararlanarak inceleyelim.

Şekilde farklı ölçekteki tesislerin kısa dönem maliyet eğrileri gösterilmektedir. Firma uzun dönemde kararları çerçevesinde Q_1 düzeyinde bir üretim yapmayı planlıyor olsa, sizce hangi büyülükte bir üretim tesisini secedi? Yukarıdaki grafiği dikkatle incelersek, firmanın Q_1 düzeyinde bir üretimi kısa dönemde ilk üç tesisde de üretebileceğini görürüz. Ancak firmanın ortalama maliyeti, bu üretim düzeyini ilk tesisde gerçekleştirirse, 25₺, ikinci tesisde gerçekleştirirse 20₺, üçüncü tesisde gerçekleştirirse 15₺ olmaktadır. Doğal olarak firma uzun dönemde Q_1 düzeyinde bir üretim yapmayı planlıyorsa, tesis büyülüğünü üçüncü tesis olarak secedi. Dikkat edersek, kısa dönemde ortalama maliyet eğrisi AC_3 , Q_1 üretim düzeyinde uzun dönemde maliyet eğrisi LAC' ye tegettir.

Şekil 3.5 Farklı büyülükteki üretim tesislerinin kısa dönem ortalama maliyetleri

Şekil 3.6 Kısa dönem ve uzun dönem ortalama maliyet ilişkisi

Bu durum bize şunu göstermektedir. Uzun dönemde firma tesis kapasitesini, yani ölçüğünü planladığına göre, her üretim düzeyi için uzun dönemde bir ölçek seçecektir. Ancak bir kez ölçüğünü seçtikten sonra kısa dönemde üretim yapmak zorunda olduğundan, kısa dönemde maliyetler her zaman uzun dönemde maliyetlerin üzerinde olacaktır. Bunun nedeni firmanın sabit bir tesiste, üretim miktarını artırabilmek için değişken girdileri artırması ve dolayısıyla kısa dönemde azalan verimler ile karşılaşmasıdır.

Yukarıda Q_E üretim düzeyinde ulaşan ölçek firmanın uzun dönemde ortalama maliyetlerinin en az olduğu üretim düzeyidir. Bu noktaya **minimum etkin ölçek** adı verilir. Minimum etkin ölçek firmanın uzun dönemde ortalama maliyetinin minimuma ulaştığı üretim düzeyidir.

Uzun dönemde ortalama maliyet eğrisi LAC dikte incelenirse, bu eğrinin kısa dönemde maliyet eğrilerini alttan sardığını görülür. Bu özellikten dolayı, uzun dönemde ortalama maliyet eğrisine **zarf eğrisi** adı verilmektedir. Bu durum aslında uzun dönemde ortalama maliyetlerin her zaman kısa dönemde maliyetlerden daha düşük olduğu, firmanın ölçek büyütüğünü ayarlayarak maliyetlerini kısa dönemde göre daha da azaltabileceğine anlamına gelmektedir.

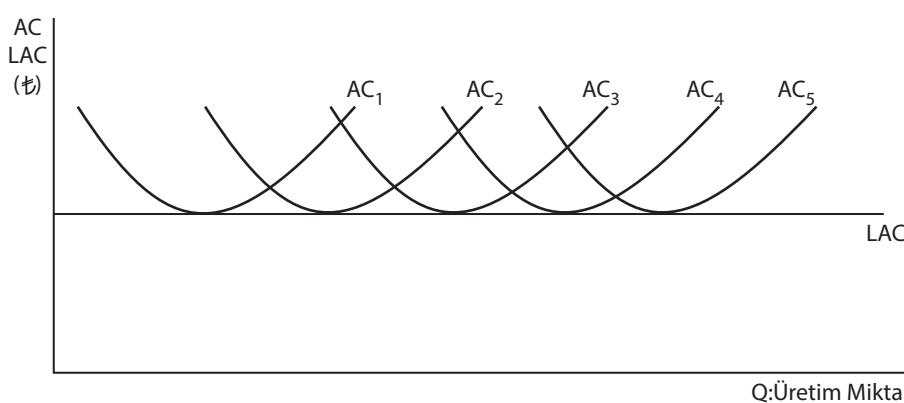
dikkat

Uzun dönem bir planlama dönemidir. Firma tesisin büyütüğüne uzun dönemde karar verir. Bir kez tesisini kuran firmanın üretim kararları kısa dönemde kararlardır.

Ölçek Ekonomisi

Yukarıda incelediğimiz uzun dönemde ortalama maliyet eğrisinin de kısa dönemde ortalama maliyet eğrileri gibi U biçiminde olduğunu gördük. Kısa dönemde ortalama maliyet eğrisinin bu biçimini almasının nedeni azalan verimler kanunu idi. Uzun dönemde ise firma tesis büyütüğünü artırarak ölçek ekonomisinden yararlanmaktadır. Uzun dönemde ortalama maliyetlerin azalmasının nedeni, firmanın ölçüği büyüterek, daha özelleşmiş makine ve donanım kullanabilmesi; işgünün farklı alanlarda uzmanlaştırarak toplam verimliliğini artırabilmesidir. Bu yolla firma uzun dönemde ortalama maliyetlerini azaltabilmektedir. Uzun dönemde maliyet eğrisine bakarsak, Q_E üretim düzeyine kadar firma ölçüye göre artan getiriden yararlanmakta ve üretim miktarı arttıkça uzun dönemde ortalama maliyetleri azalmaktadır. Firmanın tesis kapasitesi büyündükçe, yönetim ve iletişim zorlukları baş göstermekte ve firma ölçüye göre azalan getiri ile karşılaşmaktadır. Ölçüye göre azalan getiri durumunda ise, (Şekilde Q_E üretim düzeyinden sonra) firmanın uzun dönemde ortalama maliyetleri artmaya başlamaktadır.

Firma ölçüye göre sabit getirinin olduğu bir teknigue sahip olsaydı, girdilerini artırdığı oranda toplam maliyetleri ve aynı zamanda üretimi artacağından, uzun dönemde ortalama maliyetleri değişmezdi. Bu durumda uzun dönemde ortalama maliyet eğrisi Şekil 3.7. de gösterildiği gibi yatay bir doğru olurdu.

Şekil 3.7 Ölçüye göre sabit getiri varken kısa dönem ve uzun dönemde ortalama maliyet ilişkisi

Öğrenme Çıktısı

2 Fırsat maliyeti, kısa ve uzun dönemde maliyet kavramlarını ve ilişkilerini açıklayabilme

Araştır 2

Aşağıdaki tablodaki değerleri hesaplayarak tabloyu doldurunuz.

Q	TC	TFC	TVC	AFC	AVC	MC
0	90					
1	125					
2	146					
3	156					
4	178					
5	210					
6	264					

İlişkilendir

Ortalama sabit maliyetin üretim miktarı arttıkça azalmasına güncel hayattan bir örnek veriniz.

Anlat/Paylaş

Maliyet eğrileri arasındaki ilişkileri anlatınız.

KÂR MAKİMİZASYONU

Firmanın amacının kârını maksimize etmek olduğunu biliyoruz. Kârı firmanın toplam satış hasılatı ile toplam maliyetleri arasındaki fark olarak tanımlıyoruz. Yukarıda maliyet bölümünde ekonomik maliyetler ile muhasebe maliyetleri arasındaki farkı incelemiştik. Muhasebe maliyetlerinde yalnızca açık maliyetler göz önüne alınırken, ekonomik maliyetler kavramının bir kaynağın tüm fırsat maliyetlerini içermesi gereğinden söz etmişlik. Bu fark nedeniyle iki farklı kâr tanımı yapmak mümkündür. Bu durumda;

Muhasebe Kârı = Satış Hasılatı – Açık Maliyetler

Ekonomik Kâr = Satış Hasılatı – Açık Maliyetler – Örtük Maliyetler

olar. Dikkat edilirse örtük maliyetler nedeniyle, ekonomik kâr, muhasebe kârından daha azdır.

Firmanın kâr maksimizasyonu problemini bir sonraki bölümde göreceğiniz piyasa biçimlerinden bağımsız olarak inceleyelim. Önce kârı tanımlayalım:

$$\Pi = TR - TC$$

burada Π kâr, TR toplam hasılat, TC ise toplam maliyetlerdir. Toplam maliyetler (TC)'i maliyetler kısmında incelemiştik. O halde kârı hesaplayabilmemiz için firmanın toplam hasılat (TR) fonksiyonunu bulmamız gereklidir. Toplam hasılat firmanın ürünü sattığı fiyat (P) ile toplam satış miktarının çarpımıdır. Bu durumda firmanın toplam hasılatı

$$TR = P \cdot Q$$

olmaktadır. Dikkat edersek firmanın hem toplam hasılatı hem de toplam maliyetleri firmanın ne kadar ürün sattığına bağlıdır. Firmanın problemi kârını maksimize edecek üretim/satış miktarının ne kadar olduğunu bulmaktır.

Firmanın kar maksimizasyonu problemini bir örnek tablo ile inceleyelim. Tablo 3.4 te bir firmanın kâr tablosu verilmiştir. Tablonun ilk sütununda üretim miktarı, ikinci sütununda ise satış fiyat (P) yer almaktadır. Dikkat edilirse firmanın satış miktarı Q arttıkça ürün fiyatı P düşmektedir. Fiyat ve satış miktarının çarpımından oluşan toplam hasılat tablonun üçüncü sütununda, firmanın toplam maliyetleri ise tablonun dördüncü sütununda verilmektedir.

Tablo 3.4 Kâr Tablosu

Q Üretim Miktarı (kg)	P Ürün Fiyatı (₺)	TR Toplam Hasılat (₺)	TC Toplam Maliyet (₺)	MR Marjinal Hasılat (₺/kg)	MC Marjinal Maliyet (₺/kg)	TR-TC Kâr (₺)
0	6.00	0	0			0
1	6.00	6.0	5.0	6.0	5.0	1.0
2	5.60	11.2	8.0	5.2	3.0	3.2
3	5.30	15.9	10.0	4.7	2.0	5.9
4	5.00	20.0	11.0	4.1	1.0	9.0
5	4.69	23.4	12.5	3.4	1.5	10.9
6	4.29	25.8	14.8	2.3	2.3	11.0
7	4.00	28.0	17.7	2.2	2.9	10.3
8	3.70	29.6	22.5	1.6	4.8	7.1
9	3.40	30.6	30.0	1.0	7.5	0.6
10	3.20	32.0	36.0	1.4	6.0	-4.0

Firma bir birim daha üretim yaptığında bu ek birim ürünün maliyetlerini nasıl etkilediğini bilmektedir. Yukarıda maliyetleri incelerken bunun firmanın marjinal maliyeti olduğunu (MC) görmüştük. Marjinal maliyet (MC) Tablo 3.4'te 6. sütunda yer almaktadır.

Firma hangi miktarda satış yapmalıdır ki kârı maksimum olsun? Firmanın bu soruya cevap verebilmesi için satış miktarının bir birim daha arttığında toplam gelirinin nasıl değişmekte olduğunu bilmesi gereklidir. Bu kavrama **Marjinal Hasılat (MR)** diyoruz. Marjinal hasılat, firma bir birim daha satış yaptığından toplam hasılatının nasıl değiştiğini gösterir ve,

$$MR = \frac{\Delta TR}{\Delta Q}$$

olarak tanımlanır. Marjinal hasılat Tablo 3.4. te beşinci sütunda verilmiştir. Tabloyu dikkatle incelersek firmanın marjinal hasılatı ilk birim satıldığında 6₺ den başlamakta, satış miktarı arttıkça her ek birimin satışından elde edilen ek gelir düşmektedir. Firmanın marjinal maliyeti ise 4. birim satıldığında 1₺ ile minimuma ulaşmakta, ancak satış miktarı arttıkça marjinal maliyet artmaktadır. Bu durumda firma satışlarını hangi miktarda durdurmalıdır ki, kârı maksimum olsun. Tabloya dikkat edersek firmanın kârının maksimum olduğu satış miktarı 6 kg'dır. Eğer firma 6 birim ürün sattıktan sonra bir birim daha satmaya kalkarsa bunun toplam hasılatına katkısı 2.2₺ olacağı halde, bu son birimin maliyeti 2.9₺ olacaktır. Kârını maksimize etmeye çalışan bir firma satışlarını o noktaya götürmez. Bu durumda firma satışlarını son birimin marjinal hasılatının marjinal maliyetine eşit olduğu noktada durdurmalıdır. Kâr maksimizasyonu için genel kural firmanın,

$$MR = MC$$

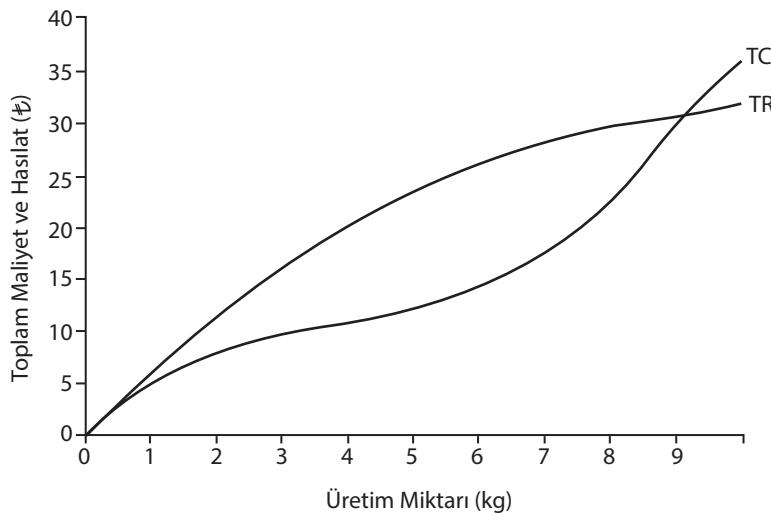
olduğu noktada üretim yapmasıdır. Bu bulduğumuz kural firmanın nasıl bir piyasa yapısında çalıştığından bağımsızdır, o nedenle de kâr maksimizasyonunun genel kuralıdır.

Kâr tablosunda hesapladığımız değerleri kullanarak, firmanın kârlılık durumunu Toplam Hasılat (TR), Toplam Maliyet (TC) eğrilerini kullanarak da inceleyebiliyoruz. Bu eğriler Şekil 3.8. de verilmiştir. Firmanın satış miktarı değişikçe kârının nasıl değiştiği ise, Şekil 3.9. da gösterilmiştir.

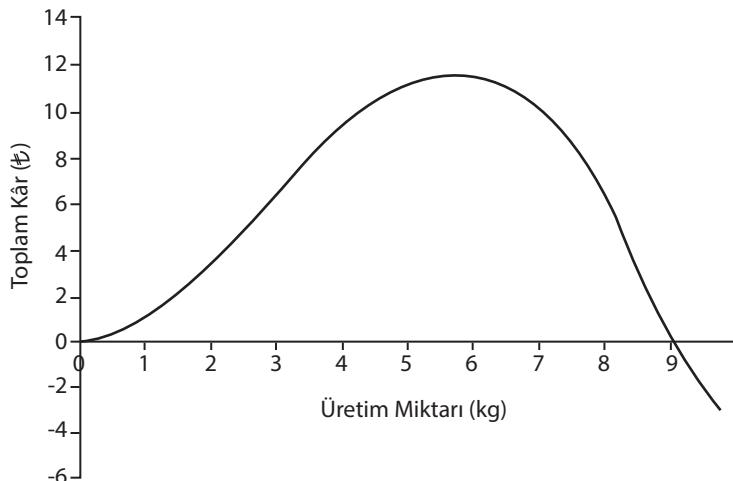
Şekil 3.8.'e bakarsak, firmanın toplam maliyetleri sıfırdan başlamakta önce azalarak artmaktadır, 4kg satış miktarına ulaşıldığında eğri bükülmekte ve daha sonra toplam maliyet artan oranlarda artmaktadır. Toplam hasılat eğrisi ise sıfırdan başlamakta ve düzenli biçimde azalmaktadır. Firmanın 9kg dan daha fazla

ürütim yapması mümkün değildir. Çünkü bu noktadan sonra Toplam maliyetler toplam hasılatın üstüne çıkmakta ve firma zarar etmektedir. Firma üretiminin hangi noktada durdurmalıdır? Eğrileri dikkatle incelersek toplam hasılat ile toplam maliyet arasındaki farkın en çok olduğu üretim miktarı 6kg'dır. Bu noktada iki eğrinin eğimi birbirine eşittir ve kâr maksimum olmaktadır.

Yukarıda söz ettiğimiz durumu, Şekil 3.9. yardımcıyla daha rahat gözleyebilmekteyiz. Şekil 3.9.; Şekil 3.8. de verilen TR eğrisinden TC eğrisinin dikey olarak çıkartılmasıyla elde edilmiştir. Dikkat edersek kâr eğrisi sıfırdan başlamakta, üretim ve satış miktarı 6 kg olduğunda, kâr maksimuma ulaşmakta, miktar 9kg' a ulaştığında ise kâr sıfır olmaktadır.

Şekil 3.8 Toplam Maliyet ve Toplam Hasılat

Şekil 3.9 Firma Kârı

dikkat

Firmanın kâr maksimizasyonu için bulduğumuz genel kural, ekonomik kararların alınmasında önemli bir kuraldır. İktisatçılar, karar verme sürecinde bir kaynağın ortalama getirisini ve götürüsünü değil, son biriminin, yani marjinal biriminin getirisini ve götürüsünü kıyaslarlar.

Öğrenme Çıktısı

3 Ekonomik kâr ve kâr maksimizasyonu kavramlarını açıklayabilme

Araştır 3

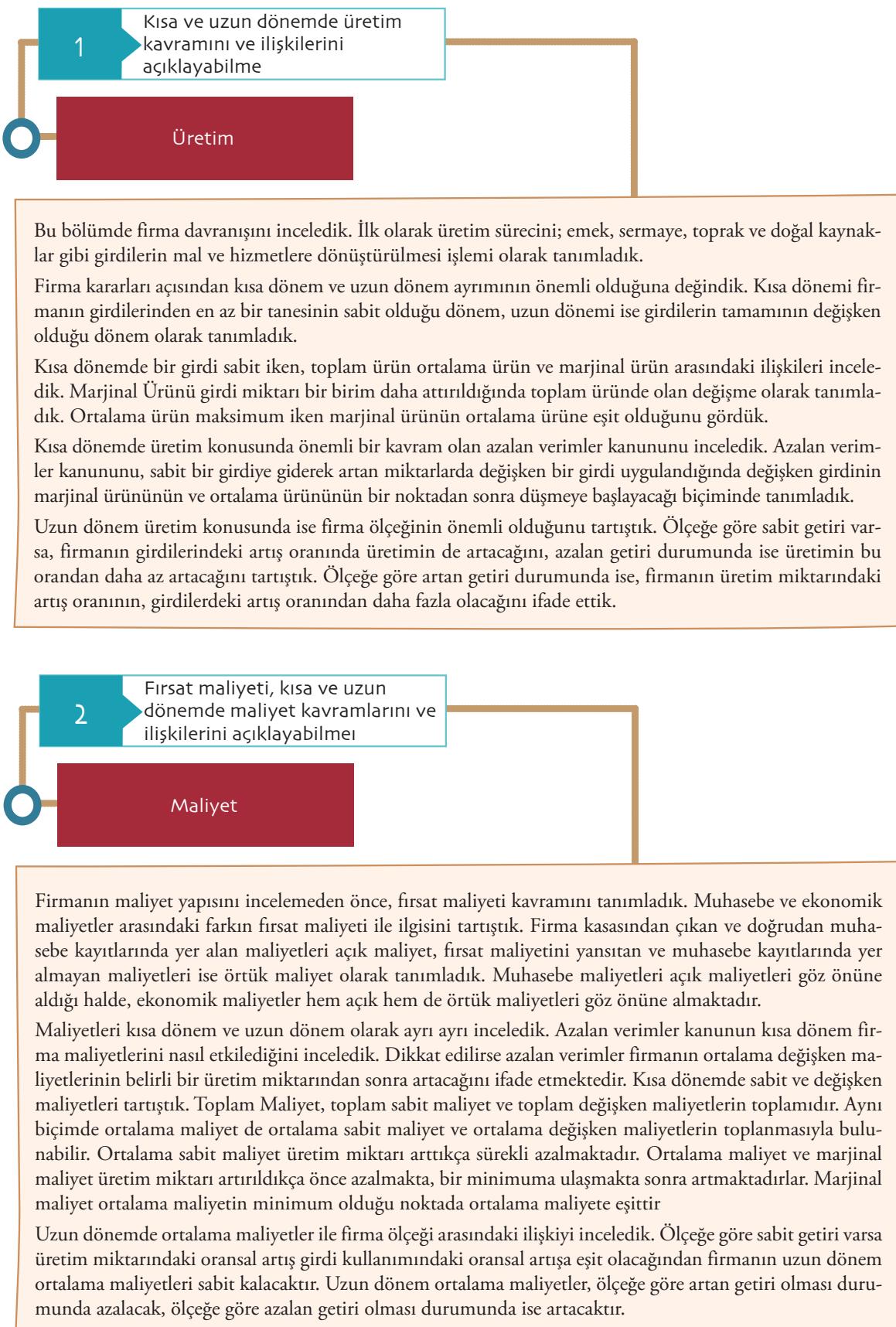
Marjinal maliyeti sıfır olan bir firma kârını maksimize etmek için üretim miktarını nasıl ayarlar? Bu üretim düzeyinde firmanın Toplam Hasılatı ne olur?

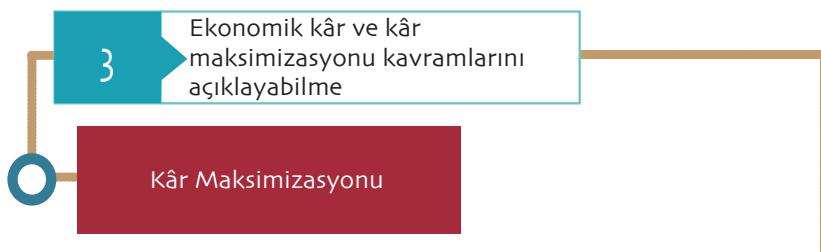
İlişkilendir

Son gece ertesi günü iki ayrı sınava birden çalışmak zorunda kalan bir öğrencinin kalan zamanını bu derslere bölgürme problemi ile iktisadi kaynak dağılımı problemini ilişkilendiriniz.

Anlat/Paylaş

Firmanın kâr maksimizasyonu davranışını anlatınız.

Firma davranışı konusunda son incelediğimiz başlık firmanın kâr problemi idi. Firmanın amacının kârını maksimize etmek olduğunu, bunu gerçekleştirebilmek için ise firmanın üretim miktarını, marjinal maliyetin marjinal hasılıata eşit olduğu noktada ayarlaması gerektiğini öğrendik. Bu bulduğumuz marjinal kuralın genel bir kural olduğunu, kâr maksimizasyonu problemi dışında da ekonomik kararlar alınırken uygulanabileceğini gördük.

1 Eğer sabit miktardaki bir girdiye eşit miktarlarda değişken bir girdi aşamalı olarak ve sürekli olarak eklenirse, aşağıdakilerden hangisi gerçekleşir?

- A. üretim bir noktadan sonra artacaktır.
- B. üretim hep sabit kalacaktır.
- C. maliyetler giderek azalacaktır.
- D. üretim bir noktadan sonra düşecektir.
- E. ortalama maliyetler düşecektir.

2 Uzun dönem ile ilgili olarak aşağıdakilerden hangisi söylenebilir?

- A. bütün girdiler sabittir.
- B. bazı girdiler sabit, bazıları değişkendir.
- C. bir girdi değişkendir.
- D. bütün girdiler değişkendir.
- E. gerekli zaman en az bir yıldır.

3 Azalan verimlerin başlama noktası; aşağıdakilerden hangisidir?

- A. sabit girdinin maksimum olduğu noktadır.
- B. toplam ürünün maksimuma eriştiği noktadır.
- C. marjinal ürünün maksimuma eriştiği noktadır.
- D. marjinal ürünün ortalama ürüne eşit olduğu noktadır.
- E. marjinal ürünün en düşük olduğu noktadır.

4 Marjinal ürün ortalama ürünün üstünde ise; aşağıdakilerden hangisi gerçekleşir?

- A. ortalama ürün sabittir.
- B. ortalama ürün artmaktadır.
- C. ortalama ürün azalmaktadır.
- D. marjinal ürün artmaktadır.
- E. toplam ürün azalmaktadır.

5 Bir üretim fonksiyonunda, çıktı miktarı girdi miktarlarındaki oransal artıştan daha çok artıyorsa, bu durum aşağıdakilerden hangisidir?

- A. azalan verimler
- B. ölçüye göre azalan getiri
- C. ölçüye göre sabit getiri
- D. ölçüye göre artan getiri
- E. artan verimler

6 Belli bir miktar ürünü üretmenin toplam maliyeti; aşağıdakilerden hangisidir?

- A. toplam sabit maliyet artı toplam hasıltır.
- B. marjinal maliyetlerin toplamıdır.
- C. daima ortalama maliyetten azdır.
- D. o miktar üretim için girdilere yapılan toplam harcamadır.
- E. ortalama maliyet artı marjinal maliyettir.

7 Toplam sabit maliyet eğrisi; için aşağıdakilerden hangisi söylenebilir?

- A. üretim miktarı ile değişir.
- B. aşağı doğru eğimlidir.
- C. yatay bir çizgidir.
- D. düşey bir çizgidir.
- E. yukarı doğru eğimlidir.

8 Ortalama sabit maliyet; için aşağıdakilerden hangisi söylenebilir?

- A. yatay bir çizgidir.
- B. ürün arttıkça düzenli biçimde artar.
- C. ürün arttıkça düzenli biçimde azalır.
- D. azalan verimler gösterir.
- E. artan verimler gösterir.

9 Bir kaynağı farklı üretim aktiviteleri arasında etkin bir biçimde dağıtmak için genel kural; aşağıdakilerden hangisi ile tanımlanabilir?

- A. kaynağın marjinal ürününün her bir aktivite için aynı olmasıdır.
- B. kaynağın ortalama ürününün her bir aktivite için aynı olmasıdır.
- C. kaynağın toplam ürününün her bir aktivite için aynı olmasıdır.
- D. ortalama ürünün her bir aktivite için marjinal ürüne eşit olmasıdır.
- E. toplam ürünün her bir aktivite için marjinal ürüne eşit olmasıdır.

10 Kârin maksimum olduğu noktada, aşağıdakilerden hangisi gerçekleşir?

- A. ortalama maliyet marjinal maliyete eşittir.
- B. fiyat ortalama maliyetten büyütür.
- C. marjinal maliyet marjinal hasılıta eşittir.
- D. ortalama maliyet ortalama hasılıta eşittir.
- E. maliyetler minimumdur.

1. D	Yanıtınız yanlış ise “Üretim” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	6. D	Yanıtınız yanlış ise “Maliyet” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. D	Yanıtınız yanlış ise “Uzun Dönem” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	7. C	Yanıtınız yanlış ise “Maliyet” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. C	Yanıtınız yanlış ise “Azalan Verimler Kanunu” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	8. C	Yanıtınız yanlış ise “Maliyet” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. B	Yanıtınız yanlış ise “Marjinal Ürün” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	9. A	Yanıtınız yanlış ise “Kâr Maksimizasyonu” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. D	Yanıtınız yanlış ise “Ölçek Ekonomisi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	10. C	Yanıtınız yanlış ise “Kâr Maksimizasyonu” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

3

Araştır Yanıtları
Anahtarları

Tablo aşağıda doldurulmuş halde verilmektedir. Benzer bir ilişki bu tabloda da gözlenmektedir. Hem AP_L hem de MP_L önce artmada sonra azalmaktadır. Emek kullanımı L beş birim olunca MP_L , AP_L 'ye eşit olmaktadır.

AP_L 'nin, TP 'nin L'ye bölünmesi yoluyla hesaplandığını; MP_L 'nin ise L bir birim artırılınca TP de olan değişiklik olduğunu unutmayın.

Araştır 1

L	TP	AP _L	MP _L
0	0		
1	5.0	5.0	5.0
2	20.0	10.0	15.0
3	50.0	16.7	30.0
4	90.0	22.5	40.0
5	112.5	22.5	22.5
6	120.0	20.0	7.5

3

Araştır Yanıtları Anahtarı

Araştır 2

Tablo aşağıda doldurulmuştur. Dikkat edilmesi gereken nokta üretim miktarı sıfır iken TC'nin 90 olmasıdır. Bu üretim miktarından bağımsız bir sabit maliyet TFC olduğu anlamına gelmektedir. Bir kez TFC yerine yazıldığında, önce TVC ve sırasıyla diğer kalemler hesaplanabilir.

Q	TC	TFC	TVC	AFC	AVC	MC
0	90	90	0			
1	125	90	35	90	35	35
2	146	90	56	45	28	21
3	156	90	66	30	22	10
4	178	90	88	22.5	22	22
5	210	90	120	18	24	32
6	264	90	174	15	29	54

Araştır 3

Marjinal maliyeti sıfır olan bir firma kârını maksimize etmek için üretim miktarını marjinal hasılatı sıfır ($MR=0$) oluncaya kadar artırır. Dikkat edilirse bu üretim düzeyinde firmanın toplam hasılatı da maksimum olur.

Kaynakça

- Barreto, H. (2009). **Intermediate Microeconomics with Microsoft Excel**, Cambdrige University Press.
- Ekinci, N.K. (2011). **Modern Mikro İktisat**, Ankara, Efil Yayıevi.
- Ertek, T. (2009). **Temel Ekonomi (Basından Örneklerle)** İstanbul, Beta Yayınevi.
- Katz, M. L. ve Rosen, H.S (1998). **Microeconomics**, Boston: Irwin/Mc Graw Hill
- McEachern, W. A. (1997). **Microeconomics: A Contemporary Introduction**, Ohio: ITP.
- Parkin, M. (2010). **İktisat**, 9. Baskıdan çeviri, İstanbul: Akademi Yayıncılık.
- Pindyck, R.S. ve Rubinfeld, D.L. (2004). **Microeconomics 6th Edition**, Boston: Pearson.

Bölüm 4

Piyasalar

Öğrenme Çıktıları

1 Tam Rekabet Piyasası

- 1 Tam rekabet piyasasının özelliklerini açıklayabilme

Eksik Rekabet Piyasaları

- 2 Tekel piyasasının özelliklerini açıklayabilme
- 3 Tekelci rekabet piyasasının özelliklerini açıklayabilme
- 4 Oligopol piyasalarının genel özelliklerini açıklayabilme

2 Üretim Faktörlerine Olan Talep

- 5 Üretim faktörlerine olan talebin özelliklerini açıklayabilme

Anahtar Sözcükler: • Tam Rekabet • Tekel • Tekelci Rekabet • Oligopol • Duopol • Dirsekli Talep
• Faktör Talebi • Monopson

GİRİŞ

Bundan önceki iki bölümde arz talep analizi yoluyla piyasada denge fiyat ve miktarlarının nasıl oluştuğunu ve bu dengenin arz ve talebi etkileyen değişkenler değiştiğinde hangi yönde değişmesi gerektiğini, ayrıca firmaların kısa ve uzun dönemde maliyetlerini belirleyen unsurları ve firmaların kârlarını maksimize etmek için nasıl davranışları gerektiğini incelemiştik. Hatırlarsak, maliyet eğrileri bir firmmanın farklı üretim miktarlarını en az maliyetle nasıl üretebileceğini göstermektedir. Firmaların maliyet ve hasila eğrileri biliniyorsa kârlarını maksimum yapacak üretim düzeyinin nasıl belirlenmesi gerektiğini genel koşullarını da üçüncü bölümün sonunda tartışmıştık. Bu bölümde ise farklı piyasa yapılarında firmaların kârlarını maksimize etmek için nasıl davranışları gerektiğini inceleyeceğiz.

Piyasa en genel tanımıyla alıcı ve satıcıların alışveriş amaciyla bir araya geldikleri yer demektir. Bu yer fiziksel olabileceği gibi (yerel pazarlar, fuarlar, alışveriş merkezleri, kuyumcular karşısında v.b.), sanal veya çevrimiçi de olabilir. Firmaların üretim kararları yani hangi fiyatta piyasaya ne kadar ürün sunacakları piyasanın ne kadar rekabetçi olduğu ile doğrudan ilgilidir. Piyasının rekabetçi olması ise piyasadaki firma sayısı, ürünün özellikleri, piyasa giriş-çıkışın kolaylığı gibi pek çok faktöre bağlıdır. İktisatta piyasalar tam rekabet ve eksik rekabet piyasaları olarak iki temel başlık altında incelenmektedir.

Bu bölümde öncelikle tam rekabetçi piyasanın tanımı yapılarak, tam rekabetçi bir piyasada faaliyet gösteren bir firmayı kısa ve uzun dönemde kârını maksimize etmek için piyasaya ne kadar ürün arz etmesi gerektiği tartışılmıştır. Rekabet koşullarının bozulması durumunda firma dengesinin nasıl olması gerektiği tekel, tekelci rekabet başlıklarında ayrıca incelenmiştir. Piyasada az sayıda firma varsa ortaya çıkan oligopol piyasalarının genel özellikleri de bu bölümde özetlenmiştir. Bölüm üretim kararını veren firmayı üretim faktörlerine olan talebinin nasıl belirlendiğinin incelenmesi ile tamamlanmaktadır.

dikkat

Bu bölümde yapılacak olan tartışmaların anlaşılabilmesi için üçüncü bölümdeki üretim, maliyet ve kâr kavramlarının tekrar edilmesi gereklidir.

TAM REKABET PIYASASI

Tam rekabet piyasası çok sayıda birbirinden bağımsız alıcı ve çok sayıda küçük satıcının bulunduğu, sektördeki firmaların özdeş bir ürünü ürettiği piyasa türüdür. Tam rekabet piyasasının oluşabilmesi çok sayıda koşulun bir arada bulunması gereklidir. Bu koşullardan herhangi birinin ortadan kaldırması piyasanın eksik rekabet piyasası olmasına yol açar. Tam rekabet piyasası gerçek hayatı pek karşılığını bulmayan bir piyasa türü olmasına rağmen, iktisatta kaynak dağılıminin etkinlik koşullarının incelenmesi için önemli bir referans noktasıdır. Bu nedenle tam rekabet piyasasının koşullarının iyi anlaşılması gereklidir.

Günlük hayatı rekabet denilince birbirine rakip en az iki tarafın varlığı aklimiza gelir. Örneğin televizyonda reklam veren bankalar tam rekabetçi bir piyasada olabilirler mi?

Tam rekabet piyasası çok sayıda küçük firmayı homojen bir ürünü sattığı, piyasa giriş çıkışın serbest olduğu, piyasa fiyatları konusunda her firmayı tam bilgiye sahip olduğu piyasaya verilen addır. Tam rekabet piyasasında firma fiyat alıcıdır.

Tam rekabetçi piyasa modeli temel olarak dört ana varsayıma dayanır.

- Ürün homojendir.** Tam rekabet piyasasında alışveriş konu olan ürün her yönüyle özdeştir. Boyut, biçim, tat, koku, paketleme, marka ve benzeri farklılıklar yoktur.

Firmaların ürün farklılaştırması yaparak diğer firmalar karşısında avantajlı hale gelmeleri mümkün değildir. Firmaların ürettiği ürün alıcılar açısından tam ikame bir ürünüdür. Bu nedenle, tüketicilerin bir üreticinin ürününü diğer bir üreticinin ürününe tercih edip ona daha yüksek bir fiyat önermesi söz konusu değildir.

2) Çok sayıda küçük alıcı ve satıcı vardır.

Tam rekabet piyasalarında çok sayıda birbirinden bağımsız küçük alıcı ve çok sayıda birbirinden bağımsız küçük satıcı vardır. Ürünün bulunduğu sektörün üretim miktarına göre, sektördeki firmaların her birinin ürettiği miktar çok düşüktür. Firmalar o kadar küçüktür ki, bu firmalardan herhangi birinin daha fazla ürün üretmesi piyasada ürünün arz miktarnı etkilemekten uzaktır. Aynı durum alıcılar açısından da geçerlidir. Alıcılar piyasanın boyutuna göre o kadar küçüktür ki, alıcılarından herhangi birinin ürününden daha fazla talep etmesinin piyasada oluşan talep üzerinde bir etkisi yoktur.

3) Giriş çıkış serbesttir. Firmaların piyasaya girişleri üzerinde yasal veya teknik herhangi bir engel yoktur. Piyasada kârlılık olduğunu düşünün herhangi bir firma rahatlıkla piyasada yer alabilir ve dilediği mali üretip serbestçe satabilir. Benzer bir biçimde piyasada zarar edebileceğini öngören bir firma da üretimi durdurup piyasadan ayrılabilir.

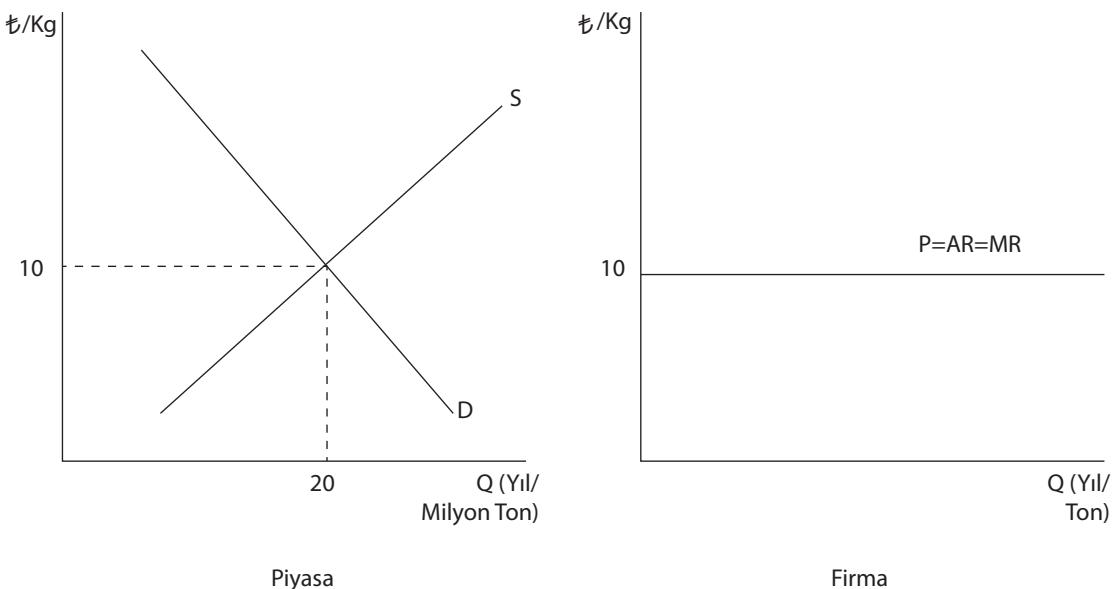
4) Tam bilgi vardır. Piyasada bulunan alıcıların ve satıcıların ürünün fiyatı konusunda bilgiye erişimlerinin önünde herhangi bir kısıt yoktur. Bilgiye erişim ücretsizdir. Üreticilerin girdilerin fiyatları konusunda da bilgiye erişimleri serbesttir.

Bu varsayımları genel anlamda değerlendirecek olursak, tam rekabetçi bir piyasada çok sayıdaki küçük alıcının ve satıcının zaten homojen olan bir ürünün niteliklerini tam olarak bildiği bir piyasadan söz ettigimiz anlaşılacaktır. Bu nedenle piyasada bulunan firmaların piyasaya girmeyi planlayan firmalara göre bir avantajı da söz konusu değildir. Böyle bir durumda bu ürünün piyasa fiyatı nasıl belirlenecektir? Ürünün fiyatı birbirinden bağımsız alıcı ve satıcıların oluşturduğu piyasada arz ve talep dengesi yoluyla belirlenecektir. Oluşan denge fiyatı

piyasada bulunan üreticiler ve tüketiciler tarafından sinyal olarak alınacak ve onlar da kendi bağımsız kararlarını vererek bu denge fiyatında kendi durumlarını en iyilemeye çalışacaklardır. Bu nedenle yukarıdaki dört temel varsayımdan ortaya çıkan sonuç firmaların ürün piyasasında **fiyat-alıcı** olmalarıdır. Başka bir deyişle piyasadaki firmalar çok küçük oldukları için herhangi bir firmanın üretim miktarını değiştirmesinin piyasada oluşan denge fiyatını etkilemesi mümkün değildir. Tam rekabet koşullarının oluşabilmesi için benzer özelliklerin girdi piyasasında da olması gereklidir. Firma çok küçük olduğu için firmanın daha fazla işçi çalışmasın ücretler üzerinde herhangi bir etkisi yoktur. Firmalar girdi piyasasında da fiyat alıcıdır.

Tam rekabet piyasasına en yakın örnek olusurabilecek piyasa tarım ürünlerini piyasasıdır. Örneğin Türkiye'de buğday piyasasını ele alalım. Türkiye'nin yıllık buğday üretimi yıllar içinde değişkenlik gösterse de 20 milyon ton civarındadır. Şekil 4.1'de görüldüğü gibi buğday fiyatı ülke genelinde buğday piyasasında buğdaya olan talep (D) ve buğdayın toplam arzı (S) tarafından belirlenecektir. Piyasa fiyatının $10\text{₺}/\text{kg}$ olarak olduğunu varsayalım. Ortalama bir buğday üreticisinin üretebileceği miktar bu piyasanın boyutuna göre çok küçük kalmaktadır. Üreticinin 1 kaç ton daha fazla veya az buğday üretmesinin piyasa fiyatına etki etmesi mümkün değildir. O halde buğday üreticisi piyasada oluşan fiyat üzerinden üretim kararını verecektir.

Üreticinin buğdayını piyasada oluşan fiyatın üstünde satabilmesi mümkün müdür? Bu sorunun cevabı ürünün homojen olduğunu varsayıdığımız için olumsuzdur. Hiçbir alıcı aynı kalitede bir ürünü piyasa fiyatından bir başka üreticiden satın alabilecekken, bizim üreticimizin ürününe daha yüksek bir fiyat ödemeyecektir. Üretici ürününü piyasa fiyatından daha düşük bir fiyatta satabilir miydi? Elbette satabildi ancak bu durumda rahatlıkla piyasa fiyatından satabileceği ürününü daha düşük bir fiyatattan sattığı için üreticimiz gereksiz yere zarar etmiş olurdu. Amacı kârını maksimize etmek olan hiçbir rasyonel üreticinin böyle davranışmayacağı açıklıktır. Bu durumda firma Şekil 4.1'de gösterildiği gibi fiyat-alıcı olacaktır. Piyasa talep eğrisi aşağı doğru eğimli olmasına rağmen firmanın karşılaşacağı talep yataydır. Tam rekabetçi piyasada çalışan bir firma tam esnek bir taleple karşılaşmaktadır.

Şekil 4.1 Piyasada denge fiyatının oluşumu ve tam rekabetçi firmanın fiyat-alıcı olması

Kısa Dönem Firma Dengesi

Tam rekabetçi bir endüstriyi anlayabilmek için öncelikle tam rekabetçi bir piyasada firma davranışını anlamamız gereklidir. Tablo 4.1'de verilen tam rekabetçi bir firmanın kısa dönemde toplam hasıla (TR), toplam maliyet (TC) ve kâr durumunu birlikte inceleyelim. Ürünün fiyatını $10\text{₺}/\text{kg}$ olarak varsayıysak, üretici üretim miktarını artırdıkça toplam hasılası da artmaktadır. ($TR = P \times Q$). Dikkat edilirse üretim miktarı arttıkça, toplam maliyet (TC) de artmaktadır. Üretim miktarı sıfır iken, yani üretici hiç üretim yapmasa bile toplam maliyet $15\text{bin}\text{₺}$ 'dir. Bu durum üreticinin kısa dönemde olması nedeniyle sabit maliyetlerin (TFC) varlığından kaynaklanmaktadır. Üretici hiç üretim yapmazsa toplam sabit maliyeti kadar yani $15\text{bin}\text{₺}$ zarar edecektir. Üretim miktarı arttıkça üreticinin zararı azalmakta üretim miktarı 4 tona ulaştığında üretici sıfır kâr ($TR = TC = 40\text{bin}\text{₺}$) durumuna ulaşmaktadır. Tabloya dikkat edilirse üreticinin üretimini artırması kârının üretim 9 tona ulaşımıya kadar artırmakta, kâr üretim 9 ton iken maksimuma ulaşmakta daha sonra ise azalmaktadır. Bu durumda bu üreticinin kârının maksimum olduğu noktası, üretimin 9 ton olduğu noktadır diyebiliriz.

Şekil 4.2'de üreticinin toplam hasıla ve toplam maliyet eğrileri birlikte verilmiştir. Toplam hasıla orijinden başlayan düz bir çizgidir. Bunun nedeni üreticinin tam rekabet piyasasında fiyat-alıcı olmasıdır. Şekilde, TR ve TC eğrileri üretim miktarı

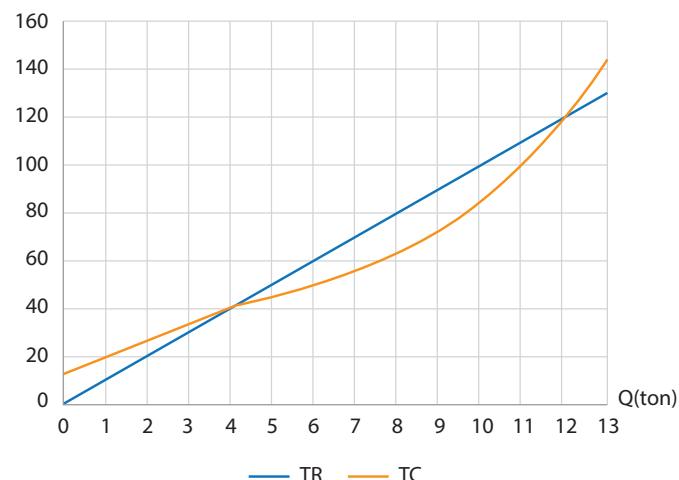
4 ton ve 12 ton iken iki kez kesişmektedirler. Bu miktarlarda kâr sıfır olmaktadır. Kârin maksimum olduğu üretim miktarı ise 9 tondur. Dikkat edilirse üretim miktarı 9 ton iken TR eğrisi TC eğrisinin üzerinde yer almaktır ve iki eğri arasındaki fark bu üretim düzeyinde en çoklanmaktadır.

Tablo 4.1 Tam rekabet piyasasındaki bir firmanın toplam hasıla, toplam maliyet ve kâr durumu

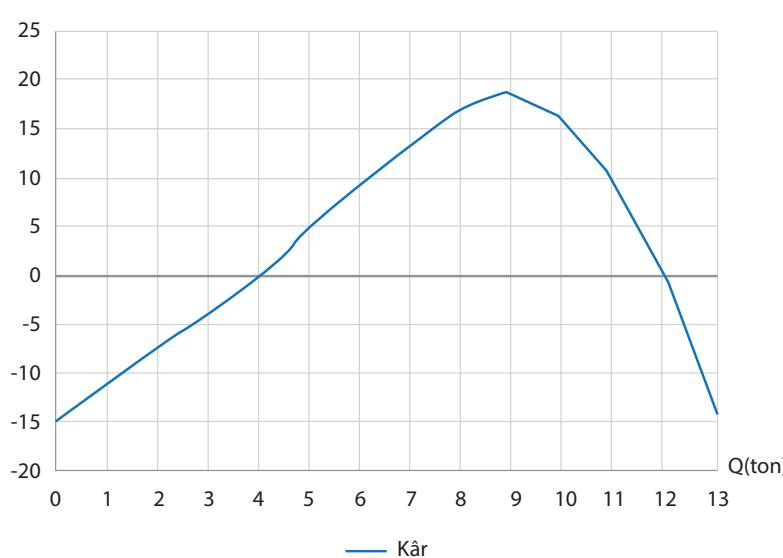
Q Miktar (ton)	TR Toplam Hasila (bin ₺)	TC Toplam Maliyet (bin ₺)	Zarar (-) Kâr (+) (bin ₺)
0	0	15	-15
1	10	21	-11
2	20	27	-7
3	30	34	-4
4	40	40	0
5	50	45	5
6	60	50	10
7	70	56	14
8	80	63	17
9	90	71	19
10	100	84	16
11	110	100	10
12	120	120	0
13	130	144	-14

Kârın tanımının toplam hasıla ile toplam maliyet arasındaki fark olduğunu hatırlarsak farklı üretim düzeylerinde kâr grafiğini de elde edebiliriz. Bu grafik Şekil 4.3'de verilmiştir. Dikkat edersek üretim sıfır noktasında iken firma 15 bin TL zararla karşılaşmakta, üretim 4 tona ulaştığında kâr sıfır ve üretim 9 ton olduğunda kâr 19 bin TL ile maksimum noktasına ulaşmaktadır. Firmanın bu noktadan sonra üretimi artırması kârı azaltacağından üretici daha fazla üretim yapmayacaktır.

Aynı firmanın kârını maksimize etmek için nasıl davranış gereğini marjinal hasıla ve marjinal maliyet tanımlarını kullanarak da inceleyebiliriz. Tablo 4.2'de firmanın marjinal hasılat ve marjinal maliyet hesaplamaları verilmiştir. Firma üretimini bir ton daha artırdığında toplam hasılasındaki değişim yani marjinal hasılatı 10 TL/kg olarak aynı kalmasına rağmen firmanın marjinal maliyeti sürekli artmaktadır. Firma üretimini 7 tondan 8 tona çıkartırsa marjinal maliyeti 7 TL/kg; 8 tondan 9 tona çıkartırsa 8 TL/kg; 9 tondan 10 tona çıkartırsa ise marjinal maliyeti 13 TL/kg olmaktadır. Firmanın 10 ton üretim yapması durumunda, toplam kârının 19 bin TL'den 16 bin TL'ye düşeceği tablodan görülmektedir. O halde firma 9 ton üretim yaparak kârını maksimize edecektir.

Şekil 4.2 Toplam Hasıla (TR) ve Toplam Maliyet (TC) Eğrileri

Şekil 4.3 Toplam Kâr Eğrisi

Tablo 4.2 Tam rekabet piyasasındaki bir firmanın marjinal hasıla, marjinal maliyet ve kâr durumu

Q Miktar (ton)	TR Toplam Hasıla (bin ₺)	MR Marjinal Hasıla (₺/kg)	TC Toplam Maliyet (bin ₺)	MC Marjinal Maliyet (₺/kg)	Π Kâr (bin ₺)
7	70		56		14
		10		7	
8	80		63		17
		10		8	
9	90		71		19
		10		13	
10	100		84		16
		10		16	
11	110		100		10

Kısa dönemde tam rekabetçi bir firmanın durumunu şimdi daha detaylı inceleyelim. Firmanın toplam hasılası (TR) fiyat ile miktarın çarpımına eşittir: $TR = P \times Q$. Firma piyasa fiyatlarında fiyat-alıcı olduğuna göre fiyat (P) sabittir. Bu durumda firmanın ortalama hasılası (AR) de piyasa fiyatına eşittir.

$$AR = \frac{TR}{Q} = \frac{PxQ}{Q} = P$$

Firma bir birim daha ürün satarsa onu da piyasa fiyatından satacağına göre firmanın marjinal hasılası da (MR) piyasa fiyatına eşittir.

$$MR = \frac{\Delta TR}{\Delta Q} = \frac{Px\Delta Q}{\Delta Q} = P$$

dikkat

Firmanın karşıladığı talep yatay olduğundan, tam rekabetçi bir firma için fiyat, ortalama hasıla ve marjinal hasıla birbirlerine eşittir: $P = AR = MR$.

Bu durumda tam rekabetçi bir firma için fiyat hem ortalama hasılaya hem de marjinal hasılaya eşit olmaktadır: $P = AR = MR$.

Kısa dönemde en az bir girdi sabit olduğundan firma büyülüklüğü ve giriş-çıkış olmadığından endüstriyeldeki firma sayısı sabittir. Bu nedenle kısa dönemde tam rekabetçi bir firma piyasa fiyatlarında öncelikle üretim yapıp yapmayacağına karar vermek zorundadır. Firma hiç üretim yapmamaya karar verirse karşılaşacağı zarar toplam sabit maliyeti (TFC) kadar olur. Bu miktar firmanın karşılaşacağı maksimum zarar miktarıdır. Üretim yapmaya karar veren bir firma bu miktarдан daha fazla zarar edemez. O halde üretim yapmaya karar veren bir firmanın elde edeceği toplam hasılanın (TR) en azından toplam değişken maliyetleri (TVC) karşısaması gereklidir. Altta verilen durumu dikkatle inceleyelim:

$$TR \geq TVC \text{ ise; } PxQ \geq TVC \text{ ve } P \geq \frac{TVC}{Q} \text{ olur. O halde } P \geq AVC \text{ olmalıdır.}$$

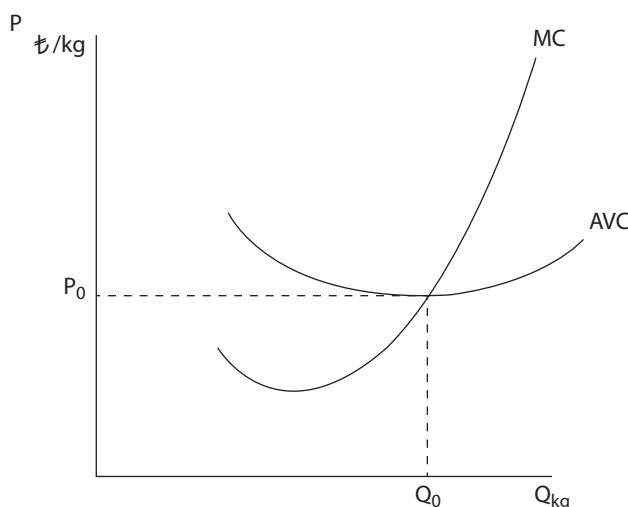
Dikkat edilirse kısa dönemde tam rekabetçi bir firmanın üretim yapabilmesi için fiyatın en azından ortalama değişken maliyeti (AVC) karşılaşması gerektiğini bulduk. Firmanın ortalama değişken maliyetini ancak karşılayabildiği ve bu nedenle üretme ve üretmemeye arasında kayıtsız kaldığı fiyat **kapatma fiyatı** denir. Böyle bir fiyat Şekil 4.4'te gösterilmiştir. P_0 fiyatında, firma ortalama değişken maliyetini Q_0 kadar üretim yaparak karşılayabilir. P_0 düzeyinin altındaki fiyatlarda değişken maliyetlerin karşılaşabileceği bir çıktı seviyesi yoktur ve bu nedenle firma kapanacaktır. O halde fiyat ortalama değişken maliyeti karşılamıyorsa firma üretimden vazgeçecektir ve toplam sabit maliyeti kadar zarar edecektir.

Fiyat ortalama değişken maliyetin üstünde ise firma kârının maksimum olduğu noktada üretim yapacaktır. Bu nokta ise bir ek birim üretimin getirisinin, o birimi üretmek için katlanılan ek maliyete eşit olduğu noktadır. Bir ek birim üretimin getirisinin fiyat olduğunu yukarıda gördük. Bir ek birim üretimin getireceği ek maliyet (marjinal maliyet) ne kadar olur? Marjinal maliyet firma bir birim daha üretim yaparsa toplam maliyetlerde oluşan değişim kadardır. Toplam sabit maliyet üretim miktarından etkilenmeyeceğine göre, firmanın marjinal maliyeti firmanın toplam değişken maliyetlerinde olan değişim kadardır. Kısaca;

$$TC = TFC + TVC \text{ ise; } MC = \frac{\Delta TC}{\Delta Q} = \frac{\Delta TFC}{\Delta Q} + \frac{\Delta TVC}{\Delta Q} \text{ ve } \frac{\Delta TFC}{\Delta Q} = 0 \text{ olduğundan; } MC = \frac{\Delta TVC}{\Delta Q} \text{ olur.}$$

Marjinal maliyeti biliyorsak kısa dönemde tam rekabetçi bir firmanın kârının maksimum olduğu üretim miktarının fiyatın marjinal maliyete eşit ($P = MC$) olduğu miktar olduğunu söyleyebiliriz. Tam rekabet piyasasında faaliyet gösteren bir firma, fiyat ortalama değişken maliyeti aştiği sürece, üretimin marjinal maliyetini ürününün piyasa fiyatına eşitleyen çıktı miktarını üreticektir.

Artık rekabetçi bir firmanın kârını maksimize etme stratejisinin tam bir tanımına sahibiz. Firma eğer üretim yapıyorsa, marjinal maliyetin malın fiyatına eşit olduğu düzeyde üretim yapacaktır. Ancak fiyat, ortalama değişken maliyetten düşükse, firmanın kapanması ve hiçbir şey üretmemesi daha iyidir. Bu sonuçlar bizi tam rekabet piyasasında çalışan bir firmanın kısa dönem arz eğrisine ullaştırmaktadır. Tam rekabetçi bir firmanın kısa dönem arz eğrisini marjinal maliyet eğrisinin ortalama değişken maliyetin üzerinde kalan kısmı olarak tanımlayabiliriz.

Şekil 4.4 Kısa dönemde tam rekabetçi bir firmanın kapatma noktası

dikkat

Kısa dönemde tam rekabetçi bir firma için üretim yapma koşulu $P \geq AVC$ ve kârın maksimum olduğu miktar yani $P = MC$ koşulunu sağlayan üretim miktarıdır.

✓ Tam rekabet piyasasında çalışan bir firmanın kısa dönem arz eğrisi, marjinal maliyet eğrisinin ortalama değişken maliyet eğrisinin üstündeki kalan kısmıdır.

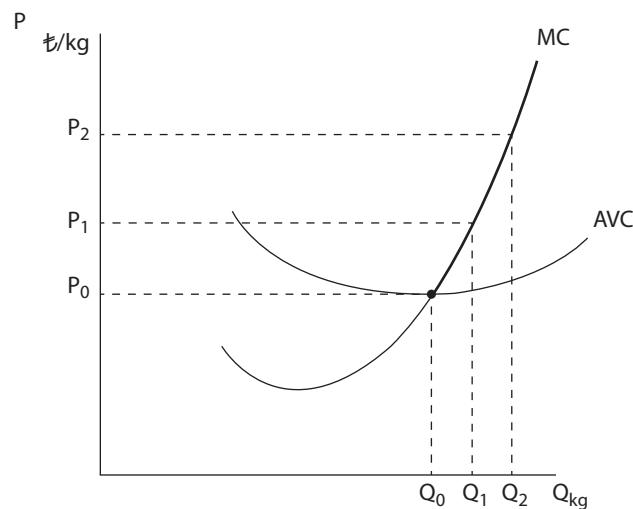
Şekil 4.5'de tam rekabet piyasasında çalışan bir firmanın kısa dönem arz eğrisi gösterilmiştir. Elde etmeye çalıştığımız şey, firmanın her fiyatta arz edeceği çıktı miktarını gösteren bir arz eğrisidir. Ortalama değişken maliyetin altındaki fiyatlar için, firma sıfır birim arz edecektir (Kural 1). Ortalama değişken maliyetin üzerindeki fiyatlar için, rekabetçi firma fiyat ve marginal mal yeti eşitlemek için çıktı seviyesini seçecektir (Kural 2). Bu davranış bizi şu sonuca götürür: Rekabetçi bir firmanın arz eğrisi, marginal mal yeti eğrisinin ortalama değişken mal yeti eğrisinin üzerindeki kısmı ile verilir.

Şimdi kısa dönemde tam rekabetçi bir firmanın kâr ve zarar durumlarını ortalama ve marginal ve maliyet eğrilerini kullanarak grafiklerle inceleyelim. Kâr eden bir firmanın toplam hasılesi toplam maliyetinden büyük olduğuna göre ($TR > TC$), karşılaşığı fiyatın da ortalama maliyetinden büyük olması gereklidir.

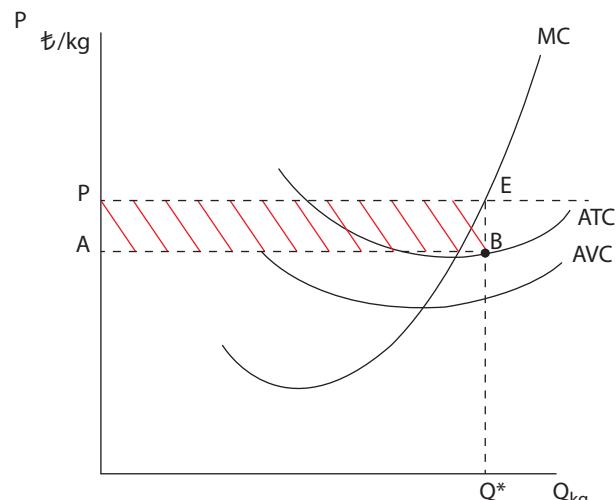
$TR > TC$ o halde $P > ATC$.

Şekil 4.6'da kısa dönemde kâr elde eden bir firmanın durumu verilmiştir. Malın piyasa fiyatı P iken firma fiyatın marginal mal yeti eşit olduğu Q^* kadar üretim yapacaktır. Bu üretim düzeyinde firmanın ortalama toplam maliyeti A kadardır. Fiyat ortalama toplam maliyetin üstünde olduğundan firma PEAB dikdörtgeni kadar (taralı alan) kâr elde etmektedir.

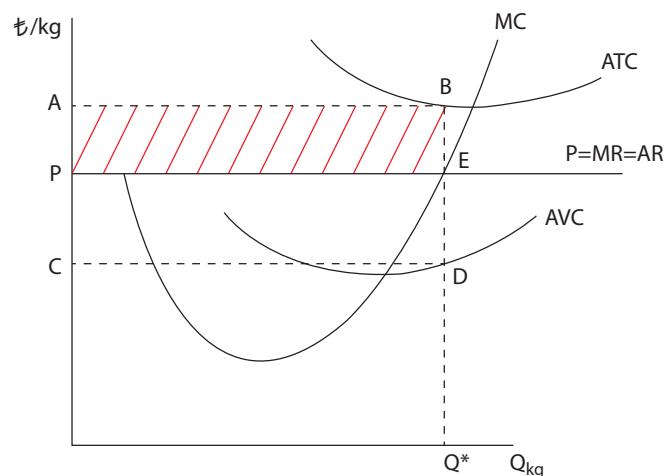
Kısa dönemde zarar eden bir firmanın durumu ise Şekil 4.7'de gösterilmektedir. Malın piyasa fiyatı P ortalama değişken maliyetin (AVC) üstündedir. Bu durumda firma yine fiyatın marginal mal yeti eşit olduğu Q^* kadar üretim yapacaktır. Bu üretim düzeyinde firmanın ortalama toplam maliyeti A kadardır. Fiyat ortalama toplam maliyetin altında olduğundan firma ABPE dikdörtgeni kadar (taralı alan) zarar etmektedir. Bu durumda aklimiza şu soru gelebilir. Bu firma zarar ettiği hâlde neden üretim yapmaya devam etmektedir? Diyelim ki firma üretim yapmaktan vazgeçti. Bu du-

Şekil 4.5 Tam rekabetçi bir firmanın kısa dönem arz eğrisi

Şekil 4.6 Kısa dönemde kâr eden tam rekabetçi bir firma

Şekil 4.7 Kısa dönemde zarar eden tam rekabetçi bir firma

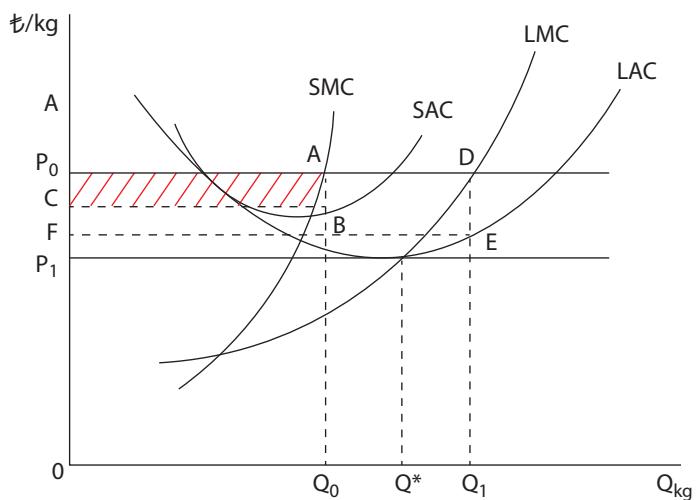
rumda firma toplam sabit maliyeti kadar zarar ederdi. Q^* üretim düzeyinde toplam sabit maliyet şekilde görülen ABCD alanı kadardır. Bu durumu daha iyi anlayabilmek için kısa dönem maliyet kavramını bir kez daha hatırlayalım. Toplam maliyet (TC) kısa dönemde sabit maliyet (TFC) ve değişken maliyetlerden (TVC) oluşur. Yani $TC = TFC + TVC$ dir. Bu durumda ortalama maliyet $ATC = AFC + AVC$ dir. Kısaca ortalama toplam maliyetten ortalama değişken maliyeti çıkartırsak ortalama sabit maliyeti buluruz. ($AFC = ATC - AVC$). O hâlde ortalama sabit maliyet Q^* üretim düzeyinde şekilde gösterilen (A – C) kadardır. Bunu Q^* ile çarparsa toplam sabit maliyet az önce de söylediğimiz gibi ABCD alanı kadar olur. Firma P fiyatında üretim karrı alarak toplam değişken maliyetlerinin tümünü karşıladığı gibi sabit maliyetlerinin bir bölümünü de karşılamaktadır. Dikkat edilirse bu durumda firma üretim yapmaya karar vererek kısa dönemde potansiyel zararını en aza indirmektedir.

Uzun Dönem Firma Dengesi

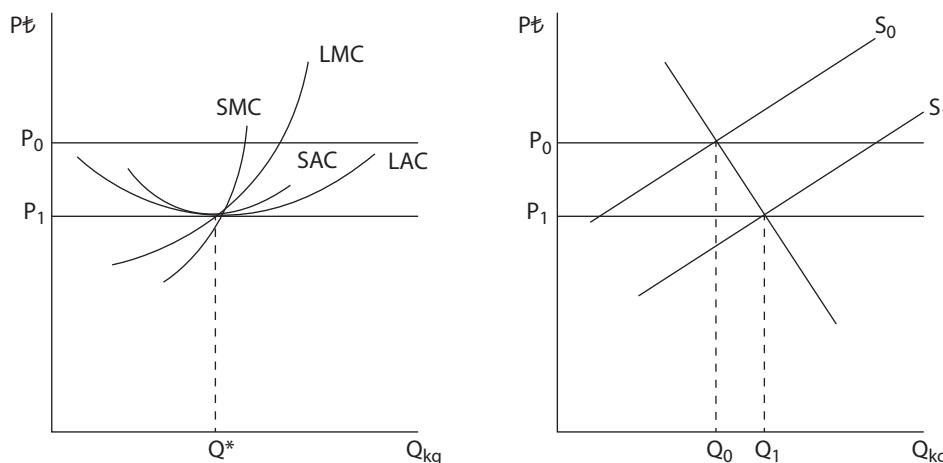
Firma dengesi açısından uzun dönemde kısa dönem arasındaki en önemli fark, tüm girdiler değişken olduğundan sabit maliyetlerin olmaması ve firmaların ölçeklerini büyüterek kârlarını artırma potansiyelinin bulunmasıdır. Uzun dönemde tüm üretim faktörleri değişken olduğundan piyasada var olan firmalar ölçeklerini değiştirebilirler. Ayrıca uzun dönemde piyasaya giriş ve çıkış serbesttir. Piyasaya giriş engelinin olmasası piyasada kârlılık potansiyeli varsa başka firmaların da bu piyasaya serbestçe girebileceği anlamına gelir. Benzer biçimde piyasada var olan firmalar zarar ediyorlarsa bu piyasadan çıkabilirler.

Tam rekabet piyasasında uzun dönemde dengesini anlayabilmek için Şekil 4.8'de verilen firma davranışını inceleyelim. Piyasa fiyatı P_0 ise firma fiyatı kısa dönem marginal maliyetine (SMC) eşitleyecek ve Q_0 kadar üretim yapacaktır. Bu durumda firma P_0ABC dikdörtgeni kadar kâr elde edecektir. Uzun dönemde ise firmanın kârinin maksimum olduğu noktası fiyatın uzun dönem marginal maliyeti (LMC) eşitlendiği noktadır. Uzun dönemde eğer firma P_0 fiyatında Q_1 kadar üretim yaparsa P_0DEF dikdörtgeni kadar kâr elde etme potansiyeline sahiptir. Bu durumda olan bir firma açısından doğru karar ölçüğünü büyütmek olmalıdır. Ancak tam rekabet piyasasında uzun dönemde böyle bir kâr mümkün müdür? Dikkat edilirse bu durumda piyasada aşırı kâr söz konusudur. Piyasaya giriş serbest olduğundan başka firmalar da bu aşırı kârı paylaşmak üzere piyasaya gireceklidir. Hem var olan hem de piyasaya giren firmaların daha fazla üretim yapmaları piyasa arz eğrisini sağa kaydıracak ve piyasa fiyatı görülen P_1 düzeyine inene kadar bu durum sürecektir.

O hâlde uzun dönemde tam rekabetçi firmaların aşırı kâr elde etmeleri söz durumu söz konusu değildir. Bu durumda oluşacak firma ve piyasa dengesi Şekil 4.9'da gösterilmiştir. Piyasa arz eğrisi S_0 dan S_1 e kaymış ve piyasa fiyatı da P_1 düzeyine düşmüştür. Firma açısından bakıldığından piyasa fiyatı P_1 hem uzun dönem marginal maliyeti (LMC) hem de kısa dönem marginal maliyeti (SMC) eşittir. Firma sıfır kâr (ekonomik kâr) elde etmektedir.

Şekil 4.8 Kısa ve uzun dönemde tam rekabetçi bir firmanın davranışları

Şekil 4.9 Tam rekabet piyasasında uzun dönemde firma dengesi

Uzun dönemde tüm girdiler değişken olduğundan kârını maksimize edecek bir firmanın toplam hasılasının (TR) toplam uzun dönem maliyetlerden (TC) büyük veya eşit olması gereklidir. Bu durumda uzun dönemde piyasada faaliyet gösterecek bir firma için fiyat uzun dönem ortalama maliyetten (LAC) büyük olmalıdır.

$$TR \geq TC \text{ o halde } P * Q \geq TC \text{ ve } P \geq \frac{TC}{Q} \text{ yani } P \geq LAC.$$

Bu koşulu sağlayamayan bir firma zarar edeceğinden piyasadan çıkacaktır. Fiyat uzun dönemde ortalama maliyetten büyükse firma uzun dönemde kârını maksimize etmek için fiyatın uzun dönemde marjinal maliyete (LMC) eşit olduğu noktada üretim yapmalıdır. $P = LMC$. Dikkat edersek bu iki koşul bize tam rekabetçi bir firmanın uzun dönem arz eğrisini tanımlamaktadır.

Özetleyerek olursak tam rekabet piyasasında uzun dönemde dengenin oluşabilmesi şu koşulların bir arada gerçekleşmesine bağlıdır.

- 1) Piyasada bulunan tüm firmalar kârlarını maksimize etmektedirler.
- 2) Piyasada bulunan tüm firmalar sıfır kâr elde etmektedirler. Bu nedenle piyasada bulunan herhangi bir firmanın piyasadan çıkışması için ve potansiyel herhangi bir firmanın da piyasaya girmesi için bir neden bulunmamaktadır.
- 3) Denge fiyatı endüstri arzının ürüne olan tüketici talebine eşitlendiği noktada piyasada oluşmaktadır. Herhangi bir firmanın bu fiyatın etkilemesi söz konusu değildir.

✓ Tam rekabet piyasasında çalışan bir firmanın uzun dönem arz eğrisi, uzun dönem marjinal maliyet eğrisinin uzun dönem ortalama maliyet eğrisinin üzerinde kalan kısmıdır.

Öğrenme Çıktısı

EKSİK REKABET PİYASALARI

Tam rekabet piyasası ile ilgili yaptığımız varyümlardan herhangi birinin ortadan kalkması eksik rekabet piyasalarına yol açar. Piyasaya giriş çıkışın engellenmesi, az sayıda firmanın sektöré hâkim olması, ürünün farklılaştırılması, girdilerin belirli firmaların kontrolünde olması, piyasada bilginin eksik, yetersiz veya bilgiye ulaşımın pahalı olması gibi pek çok nedenle eksik rekabet piyasaları ortaya çıkabilmektedir.

Piyasadaki firmaların sektördeki hâkimiyet düzeyini ölçmek için en yaygın kullanılan iki ölçüt yoğunlaşma (konsantrasyon) oranı ve Herfindahl-Hirschman Endeksidir. Yoğunlaşma oranı piyasadaki firmaların pazar paylarının toplamıdır. Pazar payı en yüksek olan ilk dört (CR4) veya ilk sekiz firmanın (CR8) pazar paylarının toplamı bize yoğunlaşma oranını verir. Herfindahl-Hirschman Endeksi ise piyasadaki firmaların pazar paylarının karelerinin toplamıdır. Piyasada tam rekabet piyasalarında olduğu gibi çok sayıda küçük firma varsa endeks değeri sıfıra doğru yaklaşır. Eğer piyasada tek bir satıcı firma varsa, bu firmanın pazar payı yüzde yüz olacağından, Herfindahl-Hirschman Endeksi 10000 değerini alır. Yoğunlaşma oranı ve Herfindahl-Hirschman Endeksi birlikte değerlendirilerek piyasadaki eksik rekabetin hangi biçimler aldığı yorumlanabilir.

Bu bölümde eksik rekabet piyasalarında firma dengelerini ve tekel (tek satıcı), tekelci rekabet, oligopol gibi farklı piyasa türlerini sırasıyla inceleyeceğiz.

Tekel Piyasası

Tam rekabet piyasalarının tam aksine tekel piyasası bir ürünün veya hizmetin üretim, dağıtım ve satışının tek bir kuruluş tarafından kontrol edildiği bir piyasadır. Tekel piyasaları özel sektör tarafından oluşturulabileceği gibi devletler de tekel piyasaları yaratır ve kontrol edebilirler. Tekel piyasası, ürünün tek üretici veya satıcısının olması nedeniyle, piyasada rekabetin yok edilmiş olması sonucunu doğurur. Tekel piyasasının ortaya çıkabilmesi için firma tarafından arz edilen ürünün yakın ikameşinin olmaması ve firmayı rekabetten koruyan piyasaya giriş engellerinin bulunması gereklidir. Bu engeller patentler, lisanslar türünde yasal engeller olabileceği gibi ölçek ekonomisi, hammaddeerin ve girdilerin özel sahipliği gibi diğer engeller de olabilir. Piyasaya girişin engellenmiş olması tekelci firmaya ürünün piyasa fiyatını belirleme ve belirlediği fiyattan ürünü satma olanağını sağlar.

Tekelci bir firma piyasada ürünün tek satıcısı olduğundan firmanın karşılaştığı talep piyasa talebidir. Piyasa talebinin fiyatla ters orantılı ve aşağıya doğru eğimli olduğunu biliyoruz. Bu durumda tekel satış miktarını artırmak için ürünün satış fiyatını azaltmak zorundadır. Tekelin bir birim daha fazla satabilmek için ürünün fiyatını azaltmak zorunda olması, sattiği son birimden elde edeceği hasılanın ürünün fiyatının altında olmasına yol açar. Kârını maksimize etmeyi amaçlayan bir firmanın bu durumu göz önüne alarak son birimden elde edeceği getiriyi (marjinal hasıla) o birimi üretmek için yapılacak olan ek maliyete (marjinal maliyet)

eşitlemesi gerekir. Bu durumda tekelin kârını maksimize edecek optimum üretim miktarı $MR=MC$ eşitliğini sağlayan üretim miktarı olacaktır.

Basit bir örnekle tekelin denge durumunu inceleyelim. Tekelin karşılaştığı piyasa talebi $P = 5 - 0.5Q$ olsun. Bu durumda toplam hasila $TR = P \times Q$ olduğundan tekelin toplam hasila eğrisini $TR = 5Q - 0.5Q^2$ olarak bulabiliriz. Buradan ortalama hasılıayı hesaplaysak ortalama hasila

$$AR = \frac{TR}{Q} = \frac{5Q - 0.5Q^2}{Q} = 5 - 0.5Q = P$$

olacaktır. Dikkat edersek tekelin ortalama hasılışı (AR) ürünün fiyatına (P) eşittir. Marjinal hasılıayı ise

$$MR = \frac{\Delta TR}{\Delta Q} = 5 - Q$$

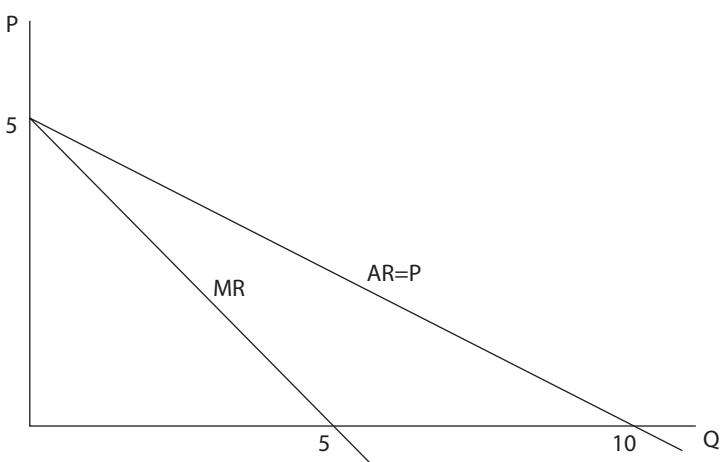
olarak bulmak mümkündür. Marjinal hasila eğrisi talep eğrisi ile aynı dikey kesite sahip ancak Şekil 4.10'da görüldüğü gibi iki kat eğime sahiptir.

Aynı firmanın marjinal maliyet ve ortalama maliyet eğrileri Şekil 4.11'de görüldüğü gibi verilmiş olsun. Bu durumda kârını maksimize etmek isteyen tekel marjinal maliyet ile marjinal hasila eğrilerinin kesiştiği noktada (3 birim) üretim yapacaktır. Tekelin kârını maksimize eden üretim miktarını bulduktan sonra piyasada uygulayacağı fiyatı AR denklemi yardımıyla hesaplayabiliriz.

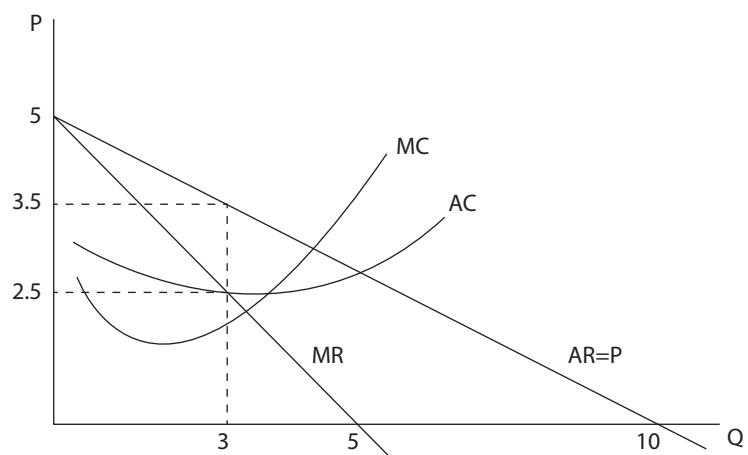
$$\begin{aligned} AR &= 5 - 0.5Q = 5 - 0.5(3) \\ &= 5 - 1.5 = 3.5 = P \end{aligned}$$

Bu durumda tekelin kârını maksimize edecek miktar 3 birim ve ürünün fiyatı da 3.5₺ olmaktadır. Şekil 4.11'de 3 birim üretim yapan firmanın ortalama maliyetinin 2.5₺ olduğu görülmektedir. Tekelin kârı $\pi = TR - TC$ formülünden $\pi = 3 * 3.5 - 3 * 2.5 = 3₺$ olarak rahatlıkla hesaplanabilir.

Tekelin elde etmiş olduğu kâr aşırı kârdır. Piyasaya giriş engeli olduğu için tam rekabetçi bir firmanın aksine, tekelin bu kârlılık durumunu giriş engelleri ortadan kalkmadıkça uzun dönemde de sürdürebilmesi mümkün değildir. Kısa dönemde tekelin zarar etmesi söz konusu olsa da uzun dönemde bu mümkün değildir. Piyasa giriş engelleri süregü müddetçe tekel ya aşırı kâr ya da normal (sıfır) ekonomik kâr elde edecektir.

Şekil 4.10 Tekelci bir firmanın ortalama ve marjinal hasila eğrileri

Şekil 4.11 Tekelci bir firmanın kâr maksimizasyonu

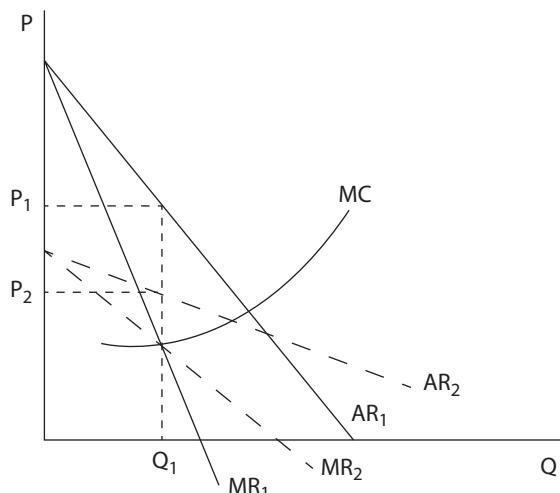
Tekelci bir firma ile tam rekabetçi bir firmayı kıyasılsak, tam rekabet piyasasında tüketicinin ödediği fiyat marjinal maliyete eşitken tekelin uyguladığı fiyat marjinal maliyetten yüksektir. Tekel tam rekabet piyasasına kıyasla hem daha az miktarda üretim yapmakta hem de daha yüksek bir fiyatla ürünü satmaktadır. Bu durum ekonomide etkinlik kaybına yol açmaktadır.

Tam rekabetçi bir firmanın arz eğrisi kısa dönemde marjinal maliyet eğrisinin ortalama değişken maliyet eğrisinin üstünde kalan kısmı ve uzun dönemde ortalama maliyet eğrisinin üstünde kalan kısmı iken tekelci bir firma için böyle bir ilişki söz konusu değildir. Tekelin belirleyeceği fiyat ürünne olan piyasa talebinin durumuna bağlıdır. Şekil 4.12'de iki farklı talep durumunda tekel dengesi verilmiştir. Tekelin marjinal maliyet eğrisi MC iken birinci durumda karşılaştığı talebin AR₁ olduğunu varsayılmı. AR₁'e denk gelen marjinal hasila eğrisi MR₁'dır. Tekel marjinal maliyetini MR₁'e eşitleyecek ve Q₁ düzeyinde üretim yaparak ürünün fiyatını P₁ olarak belirleyecektir. İkinci durumda talep AR₂ ve ona denk gelen marjinal hasila MR₂ olsun. Bu durumda tekel yine Q₁ kadar üretim yaptığı halde kârını maksimize etmek için ürünün fiyatını P₂ olarak belirleyecektir. Her iki durumda da tekelin kârını maksimize eden üretim miktarı Q₁ olduğu halde talebin durumuna bağlı olarak farklı fiyatlar ortaya çıkmaktadır. Tekelci bir firmanın yalnızca maliyet tarafından belirlenen bir fiyatlama davranışının yoktur. Bu nedenle tekel tam rekabetçi bir firmada olduğu gibi bir arz eğrisi yoktur.

dikkat

Tekelci bir firmanın arz eğrisi yoktur.

Şekil 4.12 Tekel dengesi ve talebin durumu

Tekelin ürünü marjinal maliyetinin üstünde fiyatlaması Lerner Tekel Gücü Endeksini ortaya çıkarmaktadır. Lerner endeksi fiyatın marjinal maliyetten ne kadar uzaklığıının fiyatına oranı olarak tanımlanır.

$$L = \frac{P - MC}{P}$$

Lerner endeksi sıfır ile bir arasında değerler alır. Firma tam rekabetçi piyasada ise $P = MC$ olacağından Lerner endeksi sıfır değerini alır, yani firmanın tekel gücü yoktur. Fiyat marjinal maliyetten ne kadar büyükse Lerner endeksinin değeri o kadar büyük olur. Marjinal maliyetin sıfır olduğu durumda tekel gücü en üst düzeye ulaşmıştır ve Lerner endeksi 1 değerini alır. Lerner endeksi talebin esnekliğinin mutlak değerinin tersi olarak da tanımlanabilir. $L = \frac{1}{|\epsilon|}$.

Yaşamla İlişkilendir

Türkiye tam 28 yıl süren bu uygulamayı yaşadı: Kibritte Tekel

Türkiye, 1929'a kadar kibriti Avrupa'dan ithal ederdi. İlk fabrika 1932 yılında İstanbul'un Büyükdere semtinde kuruldu. 28 yıl devlet tekeline tutulan kibrit yapımı işi 5 Mayıs 1952'de serbest bırakıldı ve bu tarihten sonra özel fabrikalar da kuruldu.

Türkiye bir dönem tam 28 yıl süren kibritte devlet tekeline tanıklık etti. Uzun yıllar devlet tekeline tutulan kibrit yapımı işi 5 Mayıs 1952'de serbest bırakıldı ve bu tarihten sonra özel fabrikalar kuruldu. Kibrit ve Çakmak İnhisarı Cumhuriyetten önce de yabancıların elindeydi. Cumhuriyetin ilanından sonra 30 Nisan 1924 tarihli ve 490 numaralı Muvaazene-i Umumiye Kanununun sekizinci maddesiyle kibrit imal, ithal ve satışı devlet inhisarı altına alındı. Yerli sermayenin var olmadığı bu yıllarda eski girişimlere benzer bir durum ortaya çıktı. 1924 yılında devlet tekeline alınan kibrit ithalatı, imalatı ve satışı için fabrikası Türkiye'de kurulmak şartıyla Belçikalı aracı bir şirkete anlaşma imzalanmıştır. Sinop'ta Zingal ormanları yakınında inşa edilen Kibrit fabrikası binası, yaşanan toprak kaymaları sebebiyle tamamlanamayınca aracı şirkete yapılan anlaşma feshedilmiştir.

BELÇİKALI ŞİRKET FABRİKAYI KURAMADI

Maliye Bakanlığının inhisarı devretmek için verdiği ilana başvuran Belçikalı şirketin teklifi kabul edildi. 8 Aralık 1924 tarihinde imzalanan sözleşme ile Ozin Şirketine verilen kibrit tekelini uygulamak üzere, Monsieur-R. de Bodt tarafından Türkiye Kibrit İnhisarı T.A.Ş 18 Ocak 1925 tarihinde kuruldu. Şirketin sermayesi 600.000₺ iken 1927'de 1.200.000₺'ye çıktı. Şirketin %50,57'si yabancılar aitti. Yirmi beş bin sandıktan fazla satılacak kibritler gelirinin yüzde seksen hükümete aitti. 19.6.1924 tarihli Muvaazene-i Umumiye Kanunu göre 1 Mart 1925'ten itibaren tüccarın elindeki kibritlere karşılığı ödenerek el koyuldu. Şirket, sözleşmeye göre kibrit fabrikası yapacak, fabrika yapılana kadar kibrit ithal işini yürütecekti. Fakat yapılan fabrika çöktü, Belçika şirketi yeni fabrika da kurmadı.

KİBRİT DEVLET TEKELİNE ALINDI

1929 yılında 1503 sayılı kanun ile kibrit, çakmak ve suni çakmak taşları imal, ithal ve satışı, devlet tekrar tekeline alındı. 1930 yılında 1722 sayılı kanun ile kibrit ve çakmak inhisarı işletmesi The American-Turkish Investment Corporation şirketine devredildi. 25 yıllık süre ile işletme imtiyazı elde eden şirket, buna karşılık Türk Hükümetine yüzde 6,5 faiz ve 25 yıl vade ile 10 Milyon altın dolarlık bir kredi açtı. Amerikan şirketi bu antlaşma ile iki yıl içinde İstanbul'da bir kibrit fabrikası kuracak ve her yıl devlete 1.750.000 lira ödeyecekti. Türkiye, Amerikan şirketinin iflas etmesi ve başkanının ölmesi sebebiyle kredinin 8,5 milyon dolarlık kısmını kullanabildi. Bu şirket aracılığı ile 1930'da Büyükdere'de kurulan tesise üretime başlamıştır. 1932 yılında Avrupa'da kibrit sanayinin kuruluşundan 100 yıl sonra ilk Türk kibriti piyasaya sürülmüştür. Amerikan şirketinin kibrit tekeline, imtiyaz süresi dolmadan 1943 yılında son verildi. Merkez Bankası'nın kuruluş sermayesinin önemli bir kısmı bu inhisardan alınan kredi oluşturdu.

KİBRİT TEKELİNE SON

1949 yılına kadar üretimi bu şekilde sürdürülen kibritten istenilen gelir elde edilemediği ve çakmak ile çakmaktaşı kaçakçılığı önlenemediği için nihayet faaliyet durdurulmuştur. 1952 yılında 5865 sayılı “Kibritin Tekelden Çıkarılmasına ve İstihlak Vergisine Tabi Tutulmasına Dair Kanun” ile tekel idaresinin tasarrufundan çıkarılmıştır. Böylece özel şirkete imtiyazının verilmesi yolu ile tekel idaresi sağlanmaya çalışılan kibrit denemeleri başarısız olmuş ve sonunda tekelden çıkarılması ile kibritin serüveni tamamlanmıştır. Kibrit imali tekrar serbest bırakılınca da özel sektörde ait ilk kibrit fabrikası İstanbul-İstinye'de kurulmuş ve 1956 yılında faaliyete geçmiştir.

Kaynak: BBN Haber Sitesi (4 Mayıs 2021), <https://bbnhaber.com.tr/tarih/turkiye-tam-28-yil-surenbu-uygulamayı-yasadi-kibritte-tekel-44814h>, Erişim tarihi: 30/12/2022

Tekelci Rekabet Piyasası

Şu ana kadar incelediğimiz tam rekabet ve tekel piyasaları birbirinin karşıtı iki uç örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Hem tam rekabet piyasalarının hem de tam tekel piyasalarının gerçek hayatı karşılığını bulmak zordur. Gerçek hayatı pek çok işletme bu iki uç örnek arasında yer alır. Tekelci rekabet piyasası olarak adlandırdığımız piyasa hem tam rekabet piyasasına hem de tekel piyasası çözümlerine benzer özellikler taşır. Tekelci rekabet piyasasında tam rekabet piyasasında olduğu gibi çok sayıda firma bulunur ancak firmalar homojen olmayan birbirlerinden farklılaştırılmış mal ve hizmetler üretirler. Piyasaya giriş kolaydır, giriş önündeki tekel piyasalarında olduğu gibi doğal ya da yapay engeller yoktur. Günlük hayattan lokantalar, kebabçılar, pideciler, berber dükkanları gibi pek çok örnek verilebilir. Tekelci rekabet piyasalarının özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

- Ürün farklılaştırması:** Birbirine yakın ikame olan ürünlerin tüketicilerde iki ürün farklılaşmış algısı yaratacak biçimde farklılaştırılmıştır. Bu farklılaştırma ürünün bileşiminde ve içeriğinde farklılaşma olabileceğinin gibi paketleme, tasarım, markalaşma, mekân ve reklam gibi yollarla da elde edilebilir. Önemli olan tüketicilerde iki ürünün farklı olduğu algısının yaratılmış olmasıdır.
- Fiyat dışı rekabet:** Tüketiciler, rakiplerin ürünleri arasında fiyat dışı farklılıklar olduğunu algılarlar. Ürünler yakın ikame olduğundan firmalar reklam, promosyon gibi yollarla kendi ürünlerine olan talebi artırmaya çalışırlar.
- Çok sayıda küçük firma ve piyasaya giriş çıkışın serbest olması:** Tekelci rekabet piyasalarında çok sayıda küçük firma bulunur. Bu nedenle firmaların fiyat ve miktar konusunda anlaşabilmeleri mümkün değildir. Piyasaya giriş tam rekabet kadar olmasa da çok kolaydır. Firmalar küçük olduğundan başlangıç sermayesi piyasaya girmek konusunda önemli bir engel teşkil etmez. Piyasada aşırı kâr varsa yeni firmaların da bu kârı paylaşmak için piyasaya girmeleri söz konusudur.

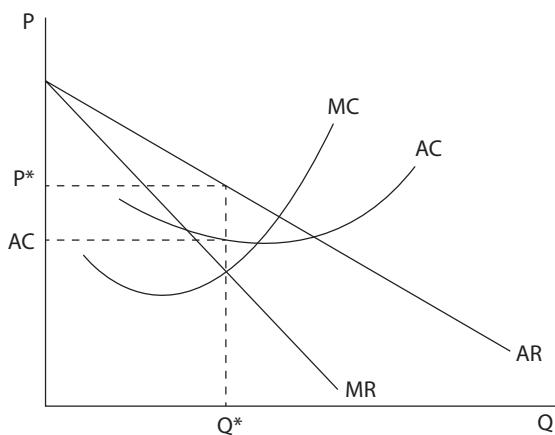
4. Firmaların birbirinden bağımsız hareket etmesi:

Firmalar, davranışlarının diğer firmaların davranışlarını etkilemeyeceği varsayımla hareket ederler. Herhangi bir firmanın fiyat ve üretim miktarı ile ilgili karar, gruptaki diğer firmaların davranışlarını etkilemez, yani tek bir firma tarafından verilen kararın etkisi, tüm grup içinde yeterince eşit bir şekilde dağılır. Bu nedenle firmalar arasında bilinçli bir rekabet söz konusu değildir ve her firma kendi üretim kararını bağımsız bir şekilde verebilir.

Tekelci rekabet piyasasında çalışan bir firma kendi ürününü farklılaştırılmış olduğundan tekel piyasasında olduğu aşağı doğru eğimli bir talep eğrisi ile karşılaşmaktadır. Ancak bu talep eğrisi ürünler birbirine yakın ikame olduğundan tekelin karşılaştiği talebe göre çok daha esnektir. Firma tekelci rekabet piyasasında bulunmasına rağmen kârını maksimize etmek için kendi ürününe olan talebi kullanarak kendi bağımsız üretim kararını verecektir.

Tekelci Rekabet Piyasasında Kısa Dönem Firma Dengesi

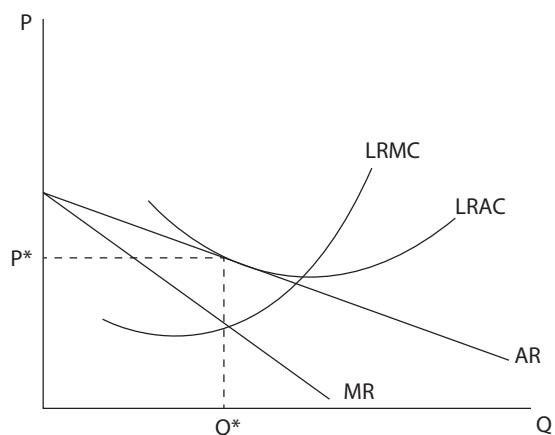
Tekelci rekabet piyasasında çalışan bir firma aşağıya doğru eğimli bir talep eğrisi ile karşı karşıya olduğundan kârını maksimize etmek için tekelci bir firma gibi hareket edecektir. Bu firma için kâri maksimum yapan üretim düzeyi tekelde olduğu gibi marjinal hasılanın marjinal maliyete eşitlendiği üretim düzeyidir. ($MR = MC$). Şekil 4.13'de tekelci rekabet piyasasında bir firmanın kısa dönem dengesi görülmektedir. Firma karşılaşığı talep eğrisinden marjinal hasılmasını bulmakta, marjinal hasılanın marjinal maliyete eşitlendiği Q^* düzeyinde üretim yapmaktadır. Fiyat ortalama hasila tarafından belirlendiğinde P^* olmaktadır. Q^* üretim düzeyinde ortalama maliyet AC olduğundan firma kısa dönemde $(P^* - AC) \times Q^*$ kadar kâr elde etmektedir. Dikkat edilirse tekelci rekabet piyasasında firmanın kısa dönem dengesi tekel dengesine benzemekte ve firma aşırı kâr elde etmektedir.

Şekil 4.13 Tekelci rekabet piyasasında firmanın kısa dönem dengesi

Tekelci Rekabet Piyasasında Uzun Dönem Firma Dengesi

Piyasaya giriş çıkış serbest ve kolay olduğundan bu kârin uzun dönemde sürdürilebilmesi mümkün değildir. Uzun dönemde piyasaya yakın ikame bir ürünle ürünün kendi yorumlarını geliştirmiş yeni firmalar girerek bu kâri paylaşmak isteyeceklerdir. Piyasada var olan firmaların aşırı kâr durumu ortadan kalkana kadar piyasaya girişler devam edecek ve uzun dönemde tekelci rekabet piyasasında çalışan bir firma normal ekonomik kâr (sıfır kâr) elde edecektir. Şekil 4.14'de böyle bir firmanın durumu gösterilmiştir. Firma marjinal hasılmasını uzun dönemde marjinal maliyete ($MR=LRMC$) eşitleyerek Q^* kadar üretim yapmakta ve P^* fiyatından satmaktadır. Q^* üretim düzeyinde fiyat uzun dönemde ortalama maliyete eşit olduğundan ($P^*=LRAC$) firma sıfır kâr elde etmektedir.

Şekil 4.14 Tekelci rekabet piyasasında firmanın uzun dönem dengesi

Göründüğü gibi tekelci rekabet piyasası uzun dönemde aşırı kârin ortadan kalkması yönyle tam rekabet piyasasına benzemektedir. Ancak oluşan fiyatın uzun dönemde marjinal maliyetin üstünde olması nedeniyle burada önemli bir farklılık söz konusudur. Tekelci rekabet piyasasında çalışan firmaların hem sattıkları ürünlerin farklılaştırılmaya hem de ürünlerinin farklılığını tüketicilere duyurmak amacıyla reklâm yapmaya ihtiyaçları vardır. Bu nedenle de firmaların uzun dönemde maliyetleri tam rekabet piyasasına kıyasla daha yüksektir. Tekelci rekabet piyasasında firma tam rekabet piyasasına kıyasla daha az üretim yapmakta ve fiyatı yükseltmektedir. Bu durum bir yandan kaynak dağılımında etkinliğin bozulmasına bir yandan da firmaların kapasitesinin altında üretim yapmasına yol açmaktadır.

Oligopol Piyasaları

Az sayıda firmanın sektörde hâkim olduğu piyasaya oligopol (az sayıda satıcı) piyasası denir. Oligopol piyasalarında firmalar homojen bir ürün üretebilecekleri gibi (çelik endüstrisi), ürün farklılaştırmasına da (otomobil, telekomünikasyon sektörleri gibi) gidebilirler. Sektörde az sayıda firma bulunması nedeniyle firmalar rakipleri olan firmaların davranışları konusunda da bilgi sahibi olacak ve ona göre kendi davranışlarını belirleyeceklerdir. Oligopol piyasalarındaki bu karşılıklı bağımlılık nedeniyle stratejik davranış en önemli özellik olarak karşımıza çıkar. Oligopol bir piyasaya ölçek ekonomileri, lisanslar, yeni ve pahalı teknolojiye ulaşımın güçlüğü gibi nedenlerle girmek kolay değildir. Bu nedenle oligopolistik sektörlerde uzun dönemde aşırı kârlar söz konusu olur.

Az sayıda firma hem fiyat hem de ürün konusunda stratejik davranış içinde olabilecekleri için oligopol piyasaları açıklamaya çalışan çok sayıda teori bulunmaktadır.

Cournot modeli: İlk oligopol teorisi 1838 yılında Cournot tarafından geliştirilen duopol (iki satıcı) teorisidir. Cournot modelinde homojen bir ürün üreten ve kâr maksimizasyonu yapan iki firma vardır. Piyasa talebi aşağı doğru eğimlidir ve talebin yapısı her iki firma tarafından da bilinmektedir. Her iki firmanın maliyet yapısı aynıdır ve marjinal maliyetleri sıfırdır. Cournot modelinin en önemli varsayımları firmaların kârlarını maksimize edecek üretim miktarını bulurken rakip firmanın

çıktı düzeyini veri almalarıdır. Böylece her iki firma da rakibinin üretim düzeyinin sabit olduğunu kabul ederek kendi kârlarını maksimize edeceklerdir. Bu durumda her firma için rakibin üretim miktarının sabit olduğu ve firmanın kârını maksimize eden bir tepki fonksiyonu bulmak mümkün hâle gelir. Firmaların ürettiği ürün homojen ve maliyet yapıları aynı olduğundan her iki firma da aynı miktarda üretim yaparak piyasayı paylaşırlar.

Bertrand modeli: Bertrand duopol modelinde ise firmalar üretim miktarı üzerinden değil ürünün fiyatı üzerinden rekabet halindedirler. Her firma pazar payını büyütücek ve kârını maksimize edecek fiyatını bulmaya çalışmakta ve bunu yaparken de rakibinin fiyatını sabit kabul etmektedir. Fiyatı rakibinin fiyatının biraz altına düşüren firma tüm pazarı ele geçirebileceğinden, bu modelde firmalar pazar paylarını kaybetmemek için fiyat kıarma yarışına girecek ve fiyatı marjinal maliyete yani tam rekabetçi düzeye kadar düşüreceklerdir.

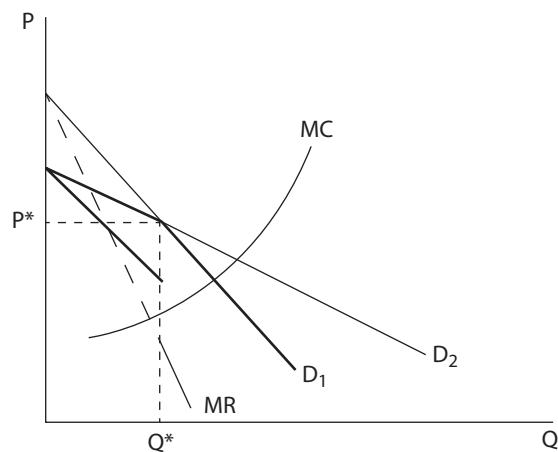
Edgeworth modeli: Edgeworth duopol modelinde varsayımlar Bertrand modeli ile tek fark dışında aynıdır. Edgeworth firmaların kapasitelerinin sınırlı olduğunu ve tek bir firmanın tüm pazarı ele geçirmeye yetecek kadar üretim kapasitesi olmadığını varsayar. Bu durumda modelin tek bir çözümü yoktur ve fiyatlar ve miktarlar devamlı değişmektedir.

Chamberlin modeli: Bu üç modelde de firmalar süreç içinde rakiplerinin ya miktar (Cournot) ya da fiyat (Bertrand-Edgeworth) konusundaki davranışlarını öğrenememekte ve her koşulda rakiplerinin tepkilerinin sabit olacağını varsaymaktadır. Chamberlin bu varsayıımı eleştirmiştir ve firmaların süreç içinde karşılıklı bağımlı olduklarını fark ederek ona göre davranışlarını öne sürmüştür. Chamberlin'in ulaştığı sonuç firmaların toyca davranıştan vazgeçip anlaşarak tekel çözümüne varacakları ve tekel kârını paylaşacakları olmuştur.

Stackelberg modeli: Stackelberg duopol modeli Cournot modelinin geliştirilmiş hâlidir. Cournot modelindeki firmalardan herhangi biri, rakibinin davranışını değiştirmedigini ve sürekli üretim düzeyini sabit tuttuğunu fark ederek piyasa payını artırabilir. Stackelberg duopol modelinde bu avantajı kullanan firma piyasa lideri olur ve kârlılığını artırır.

Sweezy Dirsekli Talep Modeli: Dirsekli talep modeli oligopol piyasalarında talep ve maliyet koşullarında değişimler olsa da fiyatların çok fazla de-

ğişmeden istikrarlı kalmasını üzere oluşturmuş bir modeldir. Modelin temel varsayıımı firmalardan birinin fiyatı düşürmesi durumunda pazar paylarını kaybetmemek için diğer firmaların da fiyatlarını düşüreceği ancak fiyat yükseltilmesi durumunda diğer firmaların fiyatlarını yükseltmeyeip sabit tutacakları varsayımlıdır. Bu durumda firma açısından biri rakiplerin fiyatlarının değiştiği diğer rakiplerin fiyatlarının sabit olduğu iki farklı talepten söz etmek mümkün olur. Şekil 4.15'de görülen D_1 talep eğrisi firma fiyat değiştirirse diğer bütün firmaların onu takip edeceğii, D_2 talep eğrisi ise diğer firmaların fiyatlarını değiştirmeyeceği varsayımla çizilmiştir.

Şekil 4.15 Dirsekli talep modelinde firma dengesi

Dikkat edilirse fiyat P^* düzeyinde iken firma fiyat düşürürse diğer firmalar da fiyat düşürecekinden D_1 talep eğrisi, firma fiyat yükseltirse diğer firmalar onu takip etmeyeceklerinden D_2 talep eğrisi geçerlidir. Bu nedenle P^* fiyat düzeyinde talepte dirsek olmakta ve bu iki farklı talep eğrisinden marjinal hasila (MR) elde edildiğinden, marjinal hasila eğrisi sürekli değil kesikli olmaktadır. P^* fiyatında firma Q^* kadar üretim yaparak kârını maksimize edecktir. Firmanın marjinal maliyeti bu üretim düzeyinde artarak yukarı doğru kaysa bile firma fiyatını değiştirmeyecektir. Dirsekli talep eğrisi modeli fiyat bir kez P^* düzeyinde oluştuğunda firmaların fiyatları değiştirmeye eğiliminde olmamalarına açıklama getirmekte ancak fiyatın hangi koşullarda P^* düzeyine geleceğini açıklamamaktadır.

Öğrenme Çıktısı

- 2 Tekel piyasasının özelliklerini açıklayabilme
- 3 Tekelci rekabet piyasasının özelliklerini açıklayabilme
- 4 Oligopol piyasalarının genel özelliklerini açıklayabilme

Araştır 2

Tekel piyasası ile tam rekabet piyasasını karşılaştırınız.

Tekelci rekabet piyasasının tekel piyasasına ve tam rekabet piyasasına benzerlikleri ve farklılıklarını nelerdir? Tartışınız.

Dirsekli talep modelinde fiyatlar neden istikrarlıdır? Tartışınız.

İlişkilendir

Geçmişten günümüze hangi ürünlerde tekel oluşumu olduğunu kıyaslamalı olarak tartışınız.

Çevrenizde en çok hangi sektörlerde tekelci rekabet gözlemliyorsunuz? Tartışınız.

Oligopol piyasaları daha çok hangi sektörlerde görülmektedir. Araştırınız.

Anlat/Paylaş

Tekelin neden arz eğrisi olmadığını anlatınız.

Ürün farklılaştırmasının tekelci rekabete nasıl yol açabileceğini anlatınız.

Bir sektörün tekelci rekabet mi yoksa oligopol mü olduğu nasıl belirlenebilir? Anlatınız

ÜRETİM FAKTÖRLERİNİNE OLAN TALEP

Faktör piyasası işgücü, toprak ve sermaye gibi üretim faktörlerinin fiyatlarının faktör arzları ve faktör talepleri tarafından belirlendiği piyasadır. Faktör talepleri firmaların kâr maksimizasyon kararlarının bir sonucu olarak ortaya çıktıığı için türetilmiş (derived) taleplerdir. Kârını maksimize eden bir firma ne kadar üretim yapması gerektiğine karar verirken, ne kadar üretim faktörü kullanması gerektiğine de karar vermektedir. Bu bölümde tek girdi olarak emek kullanan bir firmanın tam rekabet ve eksik rekabet koşullarında kârını maksimize etmek için ne miktarda emek talep etmesi gerektiğini inceleyeceğiz.

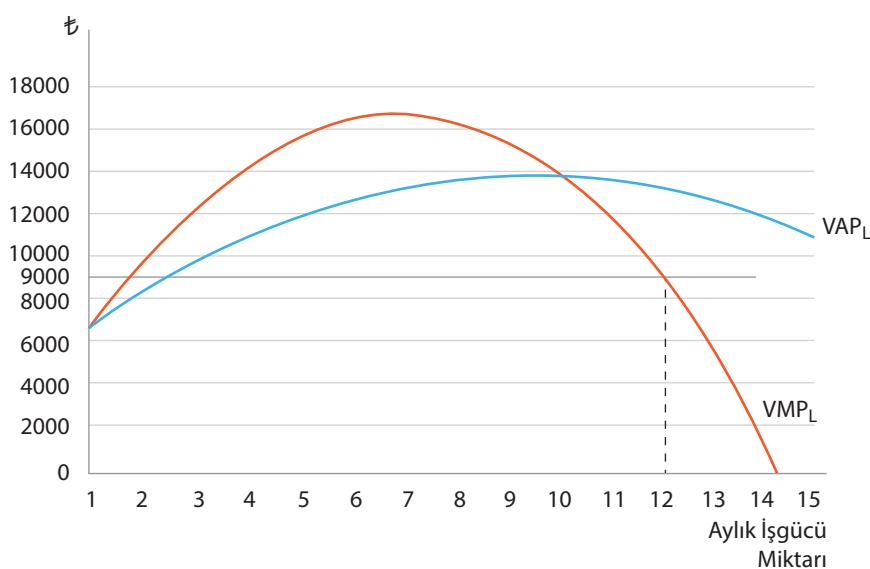
Tam Rekabet Piyasasında Çalışan Bir Firmanın İşgücü Talebi

Tam rekabet altında çalışan bir firmanın kârını maksimize etmek için ürünün fiyatını marjinal maliyetine eşitlemesi gerektiğini görmüştük. Şimdi cevabını arayacağımız soru ise bu firma ürünü elde etmek için sadece işgücü kullanıyorsa ne kadar işçi kullanmalıdır ki kârı maksimum olsun sorusudur. Kitabınızın üçüncü bölümünde Tablo 3.1'de verilen veriler kullanılarak oluşturulan Tablo 4.3'ü inceleyelim. Emek kullanımını ile toplam ürün arasındaki ilişkiden ortalama ürün ve marjinal ürün hesaplanarak tabloda verilmiştir. Gömleğin piyasa fiyat $100₺$ ise hem ortalama ürünün hem de marjinal ürünün piyasa değerini hesaplayabiliriz. Örneğin firma ayda 11 işçi kullanıyorsa ayda ortalama 138 gömlek üretmektedir bu durumda emeğin ortalama ürünün piyasa değeri $138 * 100 = 13800₺$ olmaktadır. Benzer biçimde marjinal ürünün piyasa değeri de $P * MP_L = 11800₺$ olarak bulunabilir.

Tablo 4.3 Tam rekabet piyasasındaki bir firmanın ortalama ve marjinal ürününün değeri

L Emek Kullanımı (Aylık)	TP_L Toplam Gömlek Üretimi (adet)	AP_L Ortalama Gömlek Üretimi (adet/işçi sayısı)	MP_L Marjinal Gömlek Üretimi (adet/işçi sayısı)	VAP_L Ortalama Ürünün Değeri (₺)	VMP_L Marjinal Ürünün Değeri (₺)
1	68	68	68	6800	6800
2	168	84	100	8400	10000
3	294	98	126	9800	12600
4	440	110	146	11000	14600
5	600	120	160	12000	16000
6	768	128	168	12800	16800
7	938	134	170	13400	17000
8	1104	138	166	13800	16600
9	1260	140	156	14000	15600
10	1400	140	140	14000	14000
11	1518	138	118	13800	11800
12	1608	134	90	13400	9000
13	1664	128	56	12800	5600
14	1680	120	16	12000	1600
15	1650	110	-30	11000	-3000

Şekil 4.16'da bu tablodaki değerler kullanılarak elde edilen firmanın ortalama ve marjinal ürünlerinin değeri grafikleri verilmektedir. Dikkat edilirse firmanın işgücüne ödeyeceği aylık ücret 14000₺'nin üstünde ise firma üretimden vazgeçecektir. Ücret 14000₺'nin altında ise kârını maksimize eden bir firma son işçinin ürettiği ürünün piyasa değerinin ücrete eşitlendiği miktar kadar işgücü kullanacaktır. Piyasada aylık ücret 9000₺ olsun. Bu durumda firma 12 işçi çalıştırırsa kârını maksimize edecektir.

Şekil 4.16 Tam rekabet piyasasında bir firmanın işgücü talebi

Dikkat edersek piyasa ücreti ile çalıştırılacak işçi sayısı arasında ters bir ilişki vardır. Elde ettiğimiz bu ilişki tam rekabet piyasasında çalışan bir firmanın işgücü talep eğrisidir. İşgücü talep eğrisinin aşağıya doğru eğimli olmasının nedeni ürünün fiyatı P sabit olduğu halde, marginal ürün eğrisinin aşağıya doğru eğimli olmasıdır. Firmanın işgücü talebi marginal ürünün değeri (VMP_L) eğrisinin ortalama ürün eğrisinin (VAP_L) altında kalan kısmıdır. Ücreti W , marginal ürünü MP_L ve marginal ürünün değerini VMP_L ile gösterirsek tam rekabet piyasasında çalışan firmanın işgücü talebi

$$W = P * MP_L = VMP_L$$

olmaktadır. Bu ilişki aslında ürün piyasasında bulduğumuz kâr maksimizasyon koşulunun ($P = MC$) aynısıdır. Yukarıdaki ilişkide P 'yi yalnız bırakırsak $P = \frac{W}{MP_L}$ olmaktadır ki, marginal maliyet zaten $\frac{W}{VMP_L}$ dir.

Tekel'in İşgücü Talebi

Tam rekabet piyasasının varsayımlarından herhangi birini değiştirdiğimizde bu değişiklikten yalnızca ürün piyasaları değil faktör piyasaları da etkilenir. Ürün piyasasında tek satıcı olan bir firma kârını maksimize etmek için satacağı son birimin

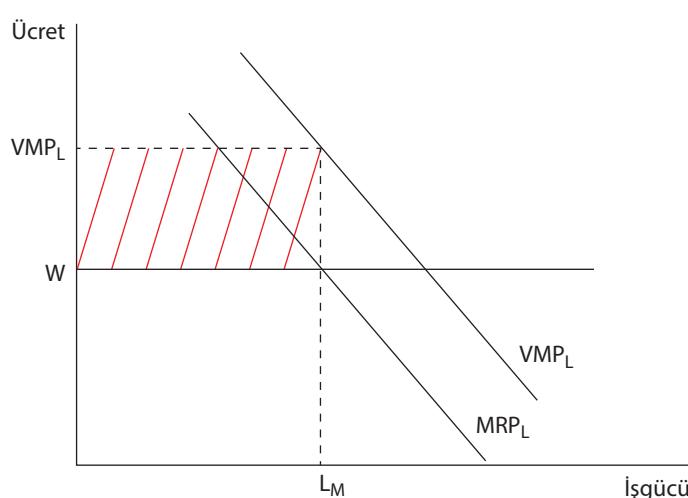
marginal hasılasını göz önüne almaktadır. Bu durumda tekel ücreti marginal ürünün değerine değil marginal ürünün hasılasına (MRP_L) eşitleyecektir. Tekelci bir firma için işgücü talep eğrisi

$$W = MR * MP_L = MRP_L$$

olmaktadır.

Yukarıda incelediğimiz gibi teklin marginal hasıla eğrisi aşağıya doğru eğimlidir. Hem marginal hasıla eğrisi hem de marginal ürün eğrisi aşağıya doğru eğimli olduğundan, teklin marginal ürünün hasılası eğrisi yani işgücü talep eğrisi de aşağıya doğru eğimli olacaktır.

Ancak Şekil 4.17'de görüldüğü gibi marginal hasıla fiyattan küçük olduğundan marginal ürünün hasılası (MRP_L) eğrisi marginal ürünün değeri (VMP_L) eğrisinin altında yer almaktadır. Ürün piyasasında tam rekabete göre daha az ürün üreten tekel, faktör piyasasında da tam rekabetçi bir fırmağa göre daha az işgücü talep edecektir. Tekelci firma ücret W iken kârını maksimize etmek için şekilde görüldüğü gibi L_M kadar işgücü talep etmektedir. Bu firma tam rekabetçi bir firma olsaydı L_M kadar işgücü kullandığında VMP_L kadar ücret ödeyecekti. Oysa ki tekel bu değerin altında bir ücret ödemektedir. VMP_L ile W arasındaki farkı L_M ile çarptığımızda ortaya çıkan alan (şekilde taralı alan) **Tekelci Sömürürü** olarak adlandırılmaktadır.

Şekil 4.17 Tekel piyasasında firmanın işgücü talebi

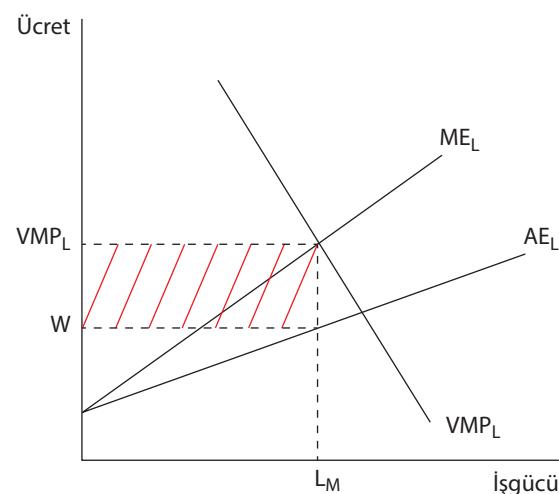
Faktör Piyasasında Monopson

Tekel piyasasının aksine monopson piyasası ürün, hizmet veya girdilerin tek alıcısının bulunduğu piyasa türüdür. Monopson piyasaları ürün piyasasına oranla daha çok faktör piyasalarında ortaya çıkabileceği için genellikle faktör piyasaları altında incelenir. Örneğin bir kömür madeni işletmesi elde ettiği kömürü tam rekabet piyasasında sattığı halde, o bölgede bulunan maden işçilerinin çalışabileceğii tek işletme olduğundan faktör piyasasında monopson olabilir. Eğer iki firma alıcı durumdaysa bunlar **duopson**, az sayıda firma alıcı durumdaysa bunlar **oligopson** olarak adlandırılır.

Eğer firma işgücü piyasasında tek alıcı ise firma piyasada işgücü arz eğrisi ile karşılaşmaktadır. Arz eğrisi Şekil 4.18'de görüldüğü gibi yukarı doğru eğimli ve firmanın işgücüne yapacağı ortalama harcamayı (AE_L) göstermektedir. Firma daha fazla işgücü çalıştırmak isterse ücreti artırmak zorunda olduğundan ek bir birim daha işgücü kullanmanın maliyeti ortalama harcamanın üstünde olacaktır.

Bu ek maliyet eğrisi şekilde işgücüne yapılan marjinal harcama (ME_L) eğrisi olarak gösterilmiştir. Kârını maksimize etmeye amaçlayan firma bu durumda işgücüne yapılan marjinal harcamayı, son işçiden elde edilen ürünün marjinal değerine eşitleyecek düzeyde işçi çalıştıracaktır. Bu koşulu sağlayan işgücü düzeyi şekilde görüldüğü gibi L_M kadardır. Firmanın kâr maksimizasyon koşulu $ME_L = VMP_L$ olmaktadır.

Monopson firma L_M kadar işgücü çalıştırmak için W kadar ücret ödeyecektir. İşgücü arz eğrisini (AE_L) göz önüne alduğımızda firmanın W kadar ücret öderse L_M kadar işgücü kullanabileceğini görmekteyiz. Oysa ki L_M kadar işgünü tam rekabetçi bir firma kullanmış olsaydı ödeyeceği ücret marjinal ürünün değeri yani VMP_L kadar olurdu. Bu durumda monopson olan firma tam rekabetçi bir firmaya göre daha az işgücü kullanmakta ve daha az ücret ödemektedir. Aradaki bu fark yani VMP_L ile W arasındaki farkı L_M ile çarptığımızda ortaya çıkan alan (şekilde taralı alan) **Monopsoncu Sömürüm** olarak adlandırılmaktadır.

Şekil 4.18 Faktör piyasasında monopson

Araştır 3

Marjinal ürünün değeri (VMP_L) ile marjinal ürünün hasılası (MRP_L) arasında ne tür bir ilişki vardır? Araştırınız.

Öğrenme Çıktısı

5 Üretim faktörlerine olan talebin özelliklerini açıklayabilme

İlişkilendir

Tekel ile Monopson arasındaki benzerlik ve farklılıklarını karşılaştırınız.

Anlat/Paylaş

Faktör piyasalarında tam rekabet gözlemlenebilir müsunuz? Tartışınız.

1

Tam rekabet piyasasının
özelliklerini açıklayabilme

Tam Rekabet Piyasası

Tam rekabet piyasasının dört temel varsayıımı vardır. Bunlar sırasıyla ürünün homojen olması, çok sayıda küçük alıcı ve satıcının bulunması, piyasaya giriş çıkışın serbest olması ve tam bilgi olmasıdır. Bu varsayımların sonucunda firma yatay bir talep ile karşılaşmakta ve ürün piyasasında fiyat alıcı olmaktadır. Kısa dönemde firma üretim fiyat ortalama değişken maliyetin üstünde ise üretim yapacak ve fiyatı marjinal maliyet eşitleyecektir. Bu nedenle firmanın kısa dönemde arz eğrisi marjinal maliyet eğrisinin ortalama değişken maliyet eğrisinin üstünde kalan kısmıdır. Kısa dönemde firma kâr veya zarar edebilir. Uzun dönemde ise sektörde giriş çıkış serbest olduğundan, zarar eden firmalar sektörden çıkacak, aşırı kâr durumu söz konusu ise yeni firmalar sektörde gireceklerdir. Tam rekabet piyasalarının uzun dönemde firmalar sıfır kâr edeceklerdir.

2

Tekel piyasasının
özelliklerini açıklayabilme

3

Tekelci rekabet piyasasının
özelliklerini açıklayabilme

4

Oligopol piyasalarının
genel özelliklerini
açıklayabilme

Eksik Rekabet Piyasaları

Bir firmanın yakın ikamesi olmayan bir ürünü sattığı piyasa türüne tekel adı verilir. Tekelin karşılaştığı talep ürüne olan piyasa talebidir ve aşağı doğru eğimlidir. Tekel bir birim daha fazla satmak için fiyat düşürmek zorunda olduğundan tekelin elde edeceği marjinal hasila fiyattan düşüktür. Bu nedenle tekel marjinal hasılmasını marjinal maliyetine eşitleyerek kârını maksimize edecek üretim miktarını bulacaktır. Bu miktar bulunduktan sonra tekel ürünün piyasa fiyatını ürüne olan talebi kullanarak belirleyecektir. Bu nedenle de tekelci bir firmanın arz eğrisi yoktur. Tekel piyasalarında firmanın fiyat belirleme gücünün olması tekelin aşırı kâr elde etmesine yol açmaktadır. Piyasaya giriş engeli bulunduğuundan bu aşırı kârin uzun dönemde de varlığını sürdürmesi mümkündür.

Tekelci rekabet piyasasının başlıca varsayımları ürün farklılaştırması, fiyat dışı rekabet, firmaların birbirinden bağımsız hareket etmesi, çok sayıda küçük firmanın bulunması ve piyasaya giriş çıkışın serbest olmasıdır. Tekelci rekabet piyasasında çalışan bir firma aşağı doğru eğimli bir talep eğrisi ile karşılaşmaktadır. Bu durumda kısa dönemde firmanın tekeliş gibi davranışarak kârını maksimize etmesi mümkündür. Kısa dönemde bu piyasalarda aşırı kâr olması mümkündür. Ancak uzun dönemde giriş engeli bulunmaması nedeniyle sektörde giriş olacak ve sıfır kâr durumu ortaya çıkacaktır.

Oligopol piyasalarında az sayıda satıcı piyasayı kontrol etmektedir. Bu piyasalarda homojen bir ürün olabileceği gibi ürün farklılaştırması da mümkündür. Firmalar arasında karşılıklı bağımlılık nedeniyle stratejik davranış söz konusudur. Piyasaya giriş kolay değildir. Oligopol piyasalarını açıklamaya çalışan çok sayıda teori bulunmaktadır. Bunların en önemlileri fiyat ve miktar konusunda farklı varsayımlar yoluyla elde edilmiş Cournot modeli, Bertrand modeli, Edgeworth modeli, Chamberlin modeli ve Stackelberg modelidir. Dirsekli talep modeli oligopol piyasalarında gözlenen fiyat istikrarını açıklamak üzere oluşturulmuş bir modeldir. Bu modelde firmalardan biri fiyatını düşürürse diğer firmalar da fiyatlarını düşüreceklerdir. Fiyat yükseltmesi durumunda ise diğer firmalar fiyatlarını sabit tutacaklardır.

5

Üretim faktörlerine
olan talebin özelliklerini
açıklayabilme

Üretim Faktörlerine Olan Talep

Tam rekabet piyasasında çalışan kârını maksimize etmeye çalışan bir firma ücretin marjinal ürünün değerine eşitlendiği ($W = P * MP_L = VMP_L$) miktar kadar işçi talep edecektir. MP_L eğrisi aşağı doğru eğimli olduğundan firmanın işgücüne olan talep eğrisi de aşağıya doğru eğimlidir. Tekel ise ücretin marjinal ürünün hasılmasına eşit olduğu ($W = MR * MP_L = MRP_L$) miktar kadar işçi kullanacaktır. Marjinal hasila fiyatın altında olduğundan tekel tam rekabete kıyasla daha az ücret ödeyecektir. Faktör piyasasında monopson (tek alıcı) varsa bu firma yukarı doğru artan bir işçi arz eğrisi ile karşılaşacak demektir. Bu durumda monopson ücretin marjinal harcamaya eşitlendiği miktar kadar işçi kullanacak ancak ücreti işçi arz eğrisini kullanarak belirleyecektir.

1 Tam rekabet piyasaları için aşağıdakilerden hangisi **söylenemez**?

- A. Tam ve ücretsiz bilgi vardır.
- B. Alım satımı konu olan ürün homojendir.
- C. Uzun dönemde firmalar sıfır kâr elde ederler.
- D. Çok sayıda küçük üretici vardır.
- E. Firmalar yoğun rekabet nedeniyle, kârlılıklarını koruyabilmek için ürünlerinin reklamını yapmak zorundadırlar.

2 Tam rekabetçi bir firmanın kısa dönem arz eğrisi aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Marjinal maliyet eğrisinin ortalama maliyet eğrisinin üzerinde kalan kısmıdır.
- B. Marjinal maliyet eğrisinin ortalama değişken maliyet eğrisinin üzerinde kalan kısmıdır.
- C. Marjinal maliyet eğrisinin toplam değişken maliyet eğrisinin üzerinde kalan kısmıdır.
- D. Marjinal maliyet eğrisinin toplam maliyet eğrisinin üzerinde kalan kısmıdır.
- E. Tam rekabetçi bir firmanın arz eğrisi yoktur.

3 Tam rekabetçi bir firmanın uzun dönem arz eğrisi aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Uzun dönem marjinal maliyet eğrisinin uzun dönem ortalama maliyet eğrisinin üzerinde kalan kısmıdır.
- B. Uzun dönem marjinal maliyet eğrisinin uzun dönem ortalama değişken maliyet eğrisinin üzerinde kalan kısmıdır.
- C. Uzun dönem marjinal maliyet eğrisinin uzun dönem toplam değişken maliyet eğrisinin üzerinde kalan kısmıdır.
- D. Uzun dönem marjinal maliyet eğrisinin uzun dönem toplam maliyet eğrisinin üzerinde kalan kısmıdır.
- E. Tam rekabetçi bir firmanın uzun dönem arz eğrisi yoktur.

4 Herfindahl–Hirschman Endeksini aşağıdakilerden hangisi doğru tanımlar?

- A. Firmaların yüzdelik dilimlerinin bir ölçüsüdür.
- B. Piyasadaki firmaların piyasa paylarının toplamıdır.
- C. Piyasadaki firmaların piyasa paylarının karelerinin toplamıdır.
- D. Piyasadaki firmaların piyasa paylarının karelerinin toplamının kare köküdür.
- E. En büyük firma ile en küçük firmanın pazar payları arasındaki farktır.

5 Tekelci firmanın arz eğrisi aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Marjinal maliyet eğrisinin ortalama maliyet eğrisinin üzerinde kalan kısmıdır.
- B. Marjinal maliyet eğrisinin ortalama değişken maliyet eğrisinin üzerinde kalan kısmıdır.
- C. Marjinal maliyet eğrisinin toplam değişken maliyet eğrisinin üzerinde kalan kısmıdır.
- D. Marjinal maliyet eğrisinin toplam maliyet eğrisinin üzerinde kalan kısmıdır.
- E. Tekelci bir firmanın arz eğrisi yoktur.

6 Tekelci rekabet piyasaları için aşağıdakilerden hangisi **söylenemez**?

- A. Ürün farklılaşması vardır.
- B. Alım satımı konu olan ürün homojendir.
- C. Uzun dönemde firmalar sıfır kâr elde ederler.
- D. Çok sayıda küçük üretici vardır.
- E. Firmalar birbirlerinden bağımsız hareket ederler.

7 Aşağıdakilerden hangisi bir oligopol modeli **değildir**?

- A. Cournot modeli
- B. Stackelberg modeli
- C. Dirsekli talep modeli
- D. Marshall-Lerner modeli
- E. Edgeworth modeli

8 Dirsekli talep modeli için aşağıdakilerden hangisi **söylenemez**?

- A. Bir firma fiyatını artırırsa diğerleri de fiyat artırır.
- B. Modelde marjinal hasila eğrisi kesiklidir.
- C. Model oligopol piyasalarında görülen fiyat istikrarını açıklamak için iyi bir araçtır.
- D. Firmalar pazar paylarını korumaya çalışırlar.
- E. Bir firma fiyatını azaltırsa diğerleri de fiyatını azaltır.

9 Tam rekabetçi bir firmanın işgücü talep eğrisi aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Marjinal ürünün değeri eğrisinin ortalama ürünün değeri eğrisinin üstünde kalan kısmıdır.
- B. Ortalama ürün eğrisinin aşağıya doğru eğimli olan kısmıdır.
- C. Ortalama ürün eğrisinin yukarıya doğru eğimli olan kısmıdır.
- D. Marjinal ürün eğrisinin yukarıya doğru eğimli olan kısmıdır.
- E. Marjinal ürünün değeri eğrisinin ortalama ürünün değeri eğrisinin altında kalan kısmıdır.

10 Faktör piyasalarında monopson bir firma için aşağıdakilerden hangisi **söylenemez**?

- A. Firma hem ürün hem de faktör piyasasında fiyat alıcıdır.
- B. Firma yukarı doğru eğimli bir işgücü arz eğrisiyle karşılaşmaktadır.
- C. Faktör piyasalarında monopsoncu sömürüye yol açar.
- D. İşgücüne ödenen ücret marjinal ürünün değerinin altındadır.
- E. Firma tam rekabete kıyasla daha az işçi çalıştırır.

1. E	Yanıtınız yanlış ise “Tam Rekabet” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	6. B	Yanıtınız yanlış ise “Tekelci Rekabet” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. B	Yanıtınız yanlış ise “Tam Rekabet” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	7. D	Yanıtınız yanlış ise “Oligopol” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. A	Yanıtınız yanlış ise “Tam Rekabet” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	8. A	Yanıtınız yanlış ise “Oligopol” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. C	Yanıtınız yanlış ise “Tekel” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	9. E	Yanıtınız yanlış ise “Üretim Faktörlerine Olan Talep” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. E	Yanıtınız yanlış ise “Tekel” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	10. A	Yanıtınız yanlış ise “Monopson” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

4

Araştır Yanı
Anahtarı

Araştır 1

Kısa dönemde girdilerin en az biri sabittir. Bu sabit girdi için ödeme zaten yapılmıştır. Firma üretim yapسا da yapmasa da bu maliyete katlanacaktır. Firma kapatma kararı alırsa zararı bu sabit maliyet kadar olacaktır. Firma çalışarak bundan daha fazla zarar edemez. Firma kısa dönemde üretim miktarını değişken girdiyi değiştirerek ayarlamaktadır. Firmanın toplam satış gelirlerinin en azından bu değişken girdinin maliyetini karşılaması gereklidir. Aksi takdirde firma kapatacak ve toplam sabit maliyet kadar zarara katlanacaktır. Firmanın satış gelirleri toplam değişken maliyetin üstünde ise firma toplam sabit maliyetin bir kısmını da karşılayacağından, zarar etse bile bu zarar toplam sabit maliyetten daha az olacağı için firma kısa dönemde çalışmaya devam edecektir.

4

Araştır Yanıt Anahtarı

Tam rekabet piyasalarında çok sayıda küçük firma homojen bir ürün üretirler. Üretilen ürün tam ikamedir. Piyasaya giriş kolay ve serbesttir. Tekel piyasasında ise giriş engeli vardır ve ürünün yakın ikamesi yoktur. Tam rekabet piyasasında üretici fiyat alıcı iken tekel piyasasında fiyat firma tarafından belirlenir. Tekel tam rekabet piyasasına göre daha az ürün üreterek daha yüksek fiyattan satar. Bu durum tekelin aşırı kár elde etmesine yol açar. Uzun dönemde tam rekabetçi bir firma giriş serbestisi nedeniyle sıfır kár elde ederken, giriş engeli sürdüğü müddetçe tekelin uzun dönemde de aşırı kár elde etmesi mümkündür.

Tekelci rekabet piyasasında ürün farklılaştırması yoluyla her firma kendi ürününü olan talebi belirleyebilir. Kısa dönemde bu talebi kullanarak ve tekel gibi davranarak kârını maksimize eder. Kısa dönemde tekelci rekabetçi bir firma için aşırı kár söz konusu olabilir. Bu yönyle kısa dönemde tekelci rekabet tekele benzetilebilir. Uzun dönemde ise piyasaya giriş mümkün olduğunda bu aşırı kár durumu ortadan kalkacak ve tekelci rekabetçi firma tam rekabetçi bir firma gibi normal ekonomik kár elde edecektir.

Dirsekli talep modelinde firma fiyatı azaltırsa diğer firmaların da kendisini takip ederek fiyatı azaltacaklarını, fiyatı artırırsa diğer firmaların fiyatlarını artırmayıp sabit tutacaklarını varsayar. Bu durum firma açısından iki farklı talep algılanmasına yol açar. Bu iki talebin kesişmesi dirsekli talebe yol açar. Dirseğin olduğu noktada marjinal hasila eğrisi kesiklidir. Piyasada bir kez fiyat oluştuğunda firmaların marjinal maliyetleri değişse bile fiyatı değiştirmeme yönünde eğilimleri vardır. Dirsekli talep modeli yoluyla oligopol piyasalarında fiyat istikrarını açıklamak mümkündür.

Marjinal ürünün değeri, son birim ürünün piyasa değerine eşittir. Marjinal ürünün hasılışı ise son birim ürünün marjinal hasılı ile çarpılması yoluyla hesaplanır. Tam rekabetçi bir firma açısından fiyat aynı zamanda marjinal hasılaya eşit olduğundan marjinal ürünün değeri ve hasılısı birbirine eşittir. Tekel açısından baktığımızda ise marjinal hasila fiyatın altında olduğundan marjinal ürünün hasılı marjinal ürünün değerinden küçüktür.

Araştır 2

Araştır 3

Kaynakça

- Barreto, H. (2009). *Intermediate Microeconomics with Microsoft Excel*. Cambridge University Press.
- Chacholiades, M. (1986). *Microeconomics*. Macmillan.
- Katz, M. L. ve Rosen, H. S (1998). *Microeconomics*, Boston: Irwin/Mc Graw Hill.
- Maddala, G.S. ve Miller E. (1989). *Microeconomics: Theory and Applications*. Mc Graw Hill.
- McEachern, W. A. (1997). *Microeconomics: A Contemporary Introduction*. Ohio: ITP.
- Parkin, M. (2010). *İktisat* (9. Baskıdan çeviri). İstanbul: Akademi Yayıncılık.
- Pindyck, R.S. ve Rubinfeld, D.L. (2004). *Microeconomics* (6th Edition). Boston: Pearson.

Bölüm 5

Makroekonominin Kapsamı ve Temel Makroekonomik Değişkenler

Öğrenme Çıktıları

Makroekonominin Kapsamı ve Tarihçesi

- 1 Makroekonomini kapsamını açıklayabilme
- 2 Makroekonominin tarihsel gelişimini özetleyebilme

Ekonominin Performansının Ölçülmesi ve Temel Makroekonomik Değişkenler

- 3 Makroekonomik performansın değerlendirilmesi açısından işsizlik, enflasyon, toplam hasıla, faiz oranı ve döviz kuru kavramlarını açıklayabilme

Anahtar Sözcükler: • Gayrisafi Yurt İçi Hasıla • Büyük Buhran • İşsizlik Oranı • Enflasyon Oranı
• Büyüme Oranı • Döviz Kuru • Fiyat Endeksleri

GİRİŞ

Günümüzün temel ekonomik, politik ve sosyal konularını kavramak için asgari düzeyde de olsa bir ekonomi bilgisine ihtiyaç vardır. Ekonominin nasıl işlediği konusunda bilgi sahibi olmak önemlidir. Çünkü yaşamımızda belirleyici olan her önemli olayda mutlaka ekonomik bir yön bulunmaktadır. Ekonomik sorumlara çözüm arama yolu olan ekonomi bilimi; işsizlik, enflasyon, durgunluk, büyük buhran, iç ve dış açık gibi ekonomik olayları tanımlar, bu olayların niçin ortaya çıktığını açıklar, gelecekte hangi koşullar altında yeniden ortaya çıkmabileceğini tahmin eder ve ne tür tedbirlerin alınması gereğine ilişkin çözümler önerir.

Makroekonomistler ekonominin bir bütün olarak nasıl işlediğini açıklamaya çalışan sosyal bilimcilerdir. Bunu yaparken münferit değil, toplulaştırmış büyülüklükler ile çalışırlar. Örneğin; yurt içi üretim, fiyatlar genel seviyesi, ekonominin tümünde istihdam edilen emek miktarı ve işsizlik araştırılır. Aynı toplulaştırma tüm piyasalar için de yapılır. Bu çerçevede farklı dönemlerde ve farklı ülkelerden gelirler, fiyatlar, işsizlik, faiz oranları, döviz kurları ve daha pek çok değişkene ilişkin veriler toplanır. Bu verilerden hareketle makroekonomik değişkenlerin davranışları analiz edilerek, makroekonomik dalgalanmalar ve ekonimiyi açıklamaya yönelik genel teoriler oluşturulur.

Makroekonomiyi incelemek amacımız; ekonomik olayları açıklamak, makroekonomik değişkenlerin alındıkları değerleri analiz ederek yorumlamaktır. İşte ekonome bu ilişkiler çerçevesinde bir tarafta teori oluştururlarken, öte yanda ekonomi politikaları da geliştirilmektedir.

MAKROEKONOMİNİN KAPSAMI VE TARİHÇESİ

Bu başlık altında ilk olarak makroekonominin kapsamına giren sorunların ve konuların neler olduğunu belirteceğiz. Daha sonra ise, makroekonominin tarihçesine göz atarak, makroekonominin ayrı bir disiplin olarak ortaya çıkışını ve tarihsel gelişimini ele alacağız.

Makroekonominin Kapsamı

Makroekonominin kapsam alanına giren beş merkezi sorun vardır. Bunlar; gelir ve istihdam düzeyi, fiyat düzeyinin istikrarı, ekonomik büyümeye,

kamu açıkları ile dış açıklardır. Bunların dışında makroekonominin ilgi alanına giren faiz oranları ve döviz kurları gibi pek çok konu varsa da, bunlar esas olarak bu beş sorunun anlaşılması için incelenen konulardır.

Çıktı (Üretim) ve İstihdam Düzeyi

Bir ekonome, belli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmetlerin değerine gayrisafi yurt içi hasıla (GSYİH) denir. Üretilen hasıla, ekonome bir dönemde oluşan gelire eşit olduğundan, hasıla ve gelir kavramları özdeş olarak kullanılmaktadır. Bir ekonominin üretken kaynaklarını ne ölçüde değerlendirdiği, yani üretim faktörlerinin ne düzeyde istihdam edildiği, ekonominin üretim yani gelir düzeyine bağlıdır. Dolayısıyla istihdam düzeyinin belirlenmesi, gelir düzeyinin belirlenmesi şeklinde ele alınabilir. Burada sorun gelir düzeyinin belirleyicilerinin ortaya konması, yüksek oranlı ve kalıcı işsizliğin açıklanmasıdır.

İssizlik oranı ne kadar yüksekse, iş bulmak isteyen birisi için bunu başarmak o kadar zordur. Üniversite öğrencileri, mezuniyetten sonra iyi bir işe girmenin umidi içindedirler. Ancak ekonominin yeni iş oluşturma potansiyeli buna elverecek midir? Belli bir işi olan tüm yetişkinler yüksek bir işsizlik oranından korkarlar, zira bu durumda kendilerinin de işten çıkarılma olasılığı artacaktır. Şayet bu olursa, yeterli birikime sahip olmayanlar için ailesinin geçimini sağlamak korkulu bir rüya haline gelecektir. İşsizliğin yüksek olduğu “kötü zamanlarda” suçlar, ruhsal hastalıklar ve intiharlar da artmaktadır. Bu nedenle, pek çok insanın işsizliği en büyük, hatta tek makroekonomik sorun olarak kabul etmesine şahit oluyoruz.

Peki işsizlik neden bazı zamanlarda artmaktadır? Yüksek oranlı bir işsizlik nasıl uzun süre devam edebilmektedir? Acaba devletin elinde bunu önleyecek uygun politika araçları yok mudur? İşte makroekonomi bu türden soruların cevaplarını bulmaya çalışmaktadır.

Fiyat Düzeyinin İstikrarı

Fiyat düzeyindeki istikrarsızlık, hem fiyat düzeyinin düşmesi (deflasyon), hem de yükselmesi (enflasyon) şeklinde ortaya çıkabilir. Ancak, uzunca bir süredir fiyat düzeyindeki istikrarsızlık hemen her ülkede enflasyon şeklinde ortaya çıkmaktadır. Yük-

sek bir enflasyon oranı fiyatların ortalama olarak hızla artması, düşük oranlı enflasyon ise fiyatların daha yavaş artması demektir.

Yüksek bir enflasyon oranı pek çok insanı etkiler. Sabit gelirliler ve tasarruflarını ulusal para cinsinden tutanlar enflasyondan en büyük zararı görürler ve gelir dağılımı bu kesimler aleyhine bozulur. Bu durum, enflasyonun beklenmeyen bir olgu olarak ortaya çıkması halinde geçerlidir. Yüksek enflasyonun ülkemizdeki gibi kronik hale geldiği durumlarda insanlar kendilerini bir ölçüde bu zararlı etkilerden koruyabilmekte iseler de, enflasyonun oranının değişkenliği yine de bu etkinin bütünüyle ortadan kaldırılmasını önlemektedir. Ayrıca enflasyon, belirsizliği artırarak piyasa mekanizmasının etkinliği de büyük ölçüde azaltmaktadır. Bu nedenlerle enflasyon makroekonominin önemli bir konusu olmuştur.

Yine 1970'lerden itibaren gözlenen ve stagflation olarak tanımlanan durum ile, ekonomiler bir tarafta enflasyon diğer tarafta da yüksek oranlı işsizlik sorununu birlikte yaşamışlardır. O dönemde beri stagflationın açıklanması ve üstesinden gelinmesi sorunu makroekonominin kapsamı içinde önemli bir yer tutmaktadır.

Ekonominin Büyüme

Kişi başına reel gelir veya üretim miktarı ne kadar yüksekse ve ne kadar hızlı artıyorsa, toplum üyeleri için yüksek bir yaşam standardını sürdürmek ve bunu daha da geliştirmek mümkün olacaktır. Kişi başına geliri artırmamanın yolu, ekonominin mal ve hizmet üretim kapasitesini artırmaktır. Eğer ekonomi %5'lik bir büyümeye oranını 14 yıl boyunca sürdürürse, yaşam standartı ikiye katlanacaktır. Oysa %3'lük bir büyümeye oranı ile bunun için gerecek süre 23,33 yıl olmaktadır. Burada (70/büyüme oranı) kullanılarak milli hasılanın iki katına çıkması için gerekli süre hesaplanmıştır. Büyümeye oranındaki iki puanlık bir fark bir süre sonra çok farklı refah düzeylerine yol açmaktadır. Peki üretim hacmindeki artışın (büyümeyenin) kaynakları nelerdir ve istikrarlı ve hızlı bir büyümeye nasıl sağlanır? Bu, diğer makroekonomik sorunların aksine uzun dönemli bir sorun olarak incelenmektedir.

Bütçe Açıkları ve Kamu Borçları

Bütçe, devletin gelir ve giderlerinin bir arada gösterildiği bir belgedir. Ancak makroekonomik çerçevede bütçe bu şekli tanımı ile değil, bu tanımın içeriğe analizlere konu olmaktadır. Bütçe, ekonomide pek çok değişkeni etkileyen bir ekonomi politikası aracıdır ve maliye politikası bütçeler aracılığıyla yürütülür. Bir ekonomi politikası aracı olarak bütçe, bütçe büyüklüğü yanında, bütçe gelir ve giderlerinin bilesimi, gelirlerle giderlerin denk oluşu ya da bütçe açık ve fazlaları ile fonksiyonlarını yerine getirir. Ancak zaman zaman bütçeler kontrol edilebilir olmaktan çıkmakta ve bütçe/kamu açıkları ciddi bir ekonomik sorun haline gelmektedir. Elbette ki sürekli bütçe açıkları kamu borçlarının artması ile sonuçlanmaktadır. Bütçe açıkları ve kamu borçlarının etkileri ve bunların yol açtığı sorunlar makroekonominin önemli bir inceleme alanını oluşturmaktadır.

Türkiye'de özellikle 1970'lerden itibaren bütçe açıkları ekonominin önemli sorunlarından birisi olarak ortaya çıkmıştır. Sürekli ve büyük miktarlardaki bütçe açıkları, bir yandan özel sektörün yatırımlarını azaltarak büyümeyi engellemekte, diğer yandan da enflasyonu hızlandırmaktadır.

Dış Açıklar

Ödemeler bilançosu, bir ülkenin diğer ülkelerle yürüttüğü ekonomik ilişkilerinin göstergesi olup, bunun en önemli kalemleri dış ticaret ve sermaye hareketleridir. Ülke ekonominin uzun dönemde sağlıklı biçimde işleyebilmesi için bu ilişkilerin dengeli bir biçimde yürütülmesi gereklidir. Türkiye yarı yüzüldür diğer ülkelere satışı mallardan fazlasını onlardan satın almaktadır. Bu ithalatın bedeli ya milli varlıklarımızın yabancılarla satışıyla ya da onlardan borçlanarak ödenecektir. Peki ödemeler bilançosundaki dengesizliklerin nedenleri ve gideŕilme yolları nelerdir?

Ödemeler bilançosuyla ilgili sorunlar uluslararası ekonomi adı altında ayrı bir uzmanlık alanında incelenir. Ancak özellikle son yirmi yılda uluslararası ekonomik bütünleşmenin artması, iç ve dış ekonomik ilişkilerin ayrılmayacak biçimde iç içe girmesine yol açmıştır. Bu nedenle günümüzde, ödemeler bilançosuyla ilgili konular makroekonomi kitaplarında daha büyük yer tutmaya başlamıştır.

Makroekonominin Tarihçesi

Ekonomistlerin 1750'lerden itibaren ekonomide büyümeye, uluslararası ticarete ve enflasyona ilişkin çalışmalarla yer vermesine rağmen, makroekonomi 20. yüzyıla kadar ayrı bir disiplin olarak algılanmamıştır. Makroekonominin gelişmesinde üç olay özellikle önemlidir. *Birincisi, ekonomi istatistikçilerinin makroekonomik araştırmaların bilimsel temelini oluşturan verileri toplamaya ve sistematikleştirmeye başlamalarıdır.* Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda hükümetlerin savaşa yönelik planlamaları için ortaya çıkan bilgi ihtiyacı sistematik verilerin toplanması sürecini hızlandırmıştır.

Günümüzde her ülkede makroekonomik değişkenlere ilişkin veriler sistemli olarak derlenmektedir. Ülkemizde ise TÜİK tarafından makroekonomik analizler için hayatı önem taşıyan temel milli hesaplar hazırlanmaktadır.

Modern makroekonominin ortaya çıkışında bir diğer unsur; *ekonomik dalgalanmaların tekrarlanan ekonomik olgular biçiminde tespit edilmiş olmasıdır.* Bu dalgalanmaların tespiti de yukarıda bahsedilen makroekonomik verilerin gelişmesi sayesinde olmuştur. Bu dalgalanmalar çerçevesinde stoklar, üretim ve fiyatlar gibi temel ekonomik değişkelerin tipik bir ekonomik dalgalanma süresince sistematik bir değişim eğiliminde oldukları gözlenmiştir.

Modern makroekonominin gelişmesinde üçüncü ve adeta katalizör işlevi gören olay Büyük Buhran olmuştur. Bugün dahi bu felaketin tekrarlanabileceği korkusu dünya ölçünginde yaygındır. Bu ekonomik kriz döneminde demokratik hükümetler devrilmiş, Almanya, İtalya ve Japonya'da faşist iktidarlar yönetime gelerek İkinci Dünya Savaşı'na doğru giden süreci başlatmışlardır. Büyük buhran 1929 başlayarak bütün dünyayı etkilemiş, üretim düşüşü ve işsizlikteki artış daha önce hiç görülmemiş boyutlara ulaşmıştır.

Büyük buhran, normal piyasa güçlerinin 1930'larda dünya çapında görüldüğü türden büyük ölçekli ve kalıcı bir işsizliği engelleyeceğini öngören Klasik ekonomi anlayışını derinden sarsmıştır. Bu olay, o zamana kadar ekonomi biliminde yerleşmiş temel inançların sorgulanmasına yol açmıştır. 1883-1946 yılları arasında yaşayan ünlü İngiliz ekonomist J. Maynard Keynes, Büyük Buhran'ı açıklayan ve devletin temel politikalarla ekonomik çöküntülerin üstesinden gelebileceğini

iddia eden yeni bir teorik çerçeve ortaya koyarak, modern makroekonominin öncülüğünü yapmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki ilk 25 yılda Keynes'in politika önerileri hemen hemen tüm dünyada kabul görmüştür. Bu yıllar, devletin uygun bütçe ve para politikalarını aktif biçimde uygulayarak ekonomik istikrarsızlıkların önleyebileceği yönünde bir güvenin artan biçimde yerleştığı bir dönemdir. Ancak 1970'lere gelindiğinde ekonomik görünüm kararmaya ve Keynesyen ekonomi doktrinine güven zayıflamaya başladı. Dünyanın pek çok yerinde ekonomik durgunluk (düşük ve negatif oranlı bir büyümeye hizıyla yüksek bir işsizlik oranı) ile yüksek bir enflasyonun birlikte görüldüğü **stagflasyon** olarak tanımlanan olgu yaşanmıştır. Fakat ekonomilerin bu yeni hastalığı Keynesyen ekonomi politika önerileri ile ortadan kaldırılmıştır.

Pek çok ekonomist istikrar politikalarının bizzat kendisinin yeni istikrarsızlıkların ana kaynaklarından biri olduğunu iddia etmektedir. Adeta, stagflasyondan aktivist devlet politikalarını sorumlu tutan bir karşı devrim başlamıştır. Bu karşı devrimde başta Milton Friedman olmak üzere pek çok ekonomistin katkısı olmuştur. Bu karşı devrim Monetarizm (Parasalcılık) olarak bilinen ve Keynesyen cılığın antitezi olan bir doktrin ortaya koymuştur.

Monetaristler ilk olarak, piyasa ekonomilerinin kendi kendilerini düzeltiklerini, yani ekonomilerin kendi haline bırakılırsa tam istihdama dönme eğiliminde olduğunu iddia etmişlerdir. Monetaristlerin ikinci iddiaları ise aktivist makroekonomik politikaların çözümün değil, sorunun bir parçası olduğu biçimindedir. Friedman ve Anna Schwartz'ın birlikte yazdığı *"Birleşik Devletler'in Parasal Bir Tarihi"* adlı eserinde Amerikan ekonomisinin tarihsel analizine dayanarak ekonomik dalgalanmaların önemli ölçüde para arzındaki değişimlerin sonucu olduğunu ileri sürmüştür. Friedman ve takipçileri aktivist makroekonomik politika doğrultusunda uygulanan değişken bir para arzı yerine istikrarlı bir para arzının ekonominin istikrarı için doğru anahtar olduğunu savunmuşlardır.

Keynesen düşünceye karşı Monetaristlerce başlatılan karşı atak 1970'li yılların başlarında, Robert Lucas, Thomas Sargent, Neil Wallace ve Robert Barro gibi ekonomistlerin öncülüğünde Yeni Klasik Ekonomi tarafından sürdürülmüştür. Bu ekonomistler piyasa ekonomilerinin kendi kendilerini

düzelttiğini Friedman'dan daha ateşi birimde savunmuşlar ve kamu politikalarının ekonomiyi sistematik olarak istikrara kavuşturmada etkisiz olduğunu iddia etmişlerdir. Bu teorinin taraftarları John F.Muth tarafından ortaya atılan rasyonel beklentiler kavramını makroekonomik analizlerde kullanarak, geliştirmiştir. Rasyonel beklentiler hipotezi bireylerin ve işletmelerin gelecekteki ekonomik olaylar hakkındaki beklentilerini oluştururken "rasyonel" bir biçimde davranışlarını, yani mevcut bilgilerini en iyi biçimde kullanarak, geçmişte yaptıkları hatalara düşmekten kaçındıklarını öne sürmektedir. Bu durumda kamu politikalarındaki değişimlerin etkileri standart Keynesen modellerin öngördüğüinden çok daha az olmaktadır. Nitekim Yeni Klasik ekonomistlerin ortaya koydukları en önemli hipotez, ekonomi politikalarının etkin olmadığı şeklindedir. Buna göre sistematik ya da beklenen politikalar ekonominin istihdam ve üretim gibi reel değişkenler üzerinde etkili değildir. Ancak sürpriz ya da şok politikalarla bu değişkenler etkilenebilmektedir.

Son dönemlerde yeni düşünce okulları da tartışmaya dahil olmuştur. Reel ekonomik dalgalanmalar teorisinin taraftarları, ekonomik dalgalanmaların açıklanmasında hem Keynesyenler'in,

hem Monetaristler'in hatalı olduklarını iddia etmektedirler. Bunlar, şokların talepten ya da politikadan değil teknolojik değişimlerden kaynaklandığını ve ekonominde gözlenen dalgalanmaların bunlarla açıklanabileceğinin bir görüş ortaya atmışlardır.

Yeni Keynesyenler olarak adlandırılan bir grup ise, Keynes'in temel görüşlerini daha sağlam teorik temellere oturtmaya çalışmaktadır. Aktivist makroekonomik politikaları yeniden ön plana çıkarmaya çalışan Yeni Keynesyenler özellikle uzun dönemde Monetarizmi ve rasyonel beklentiler yaklaşımını kabul ederler. Ancak asimetrik bilgi, fiyatların ve ücretlerin yapışkanlıkları gibi nedenlerle piyasaların temizlenmediğini ileri sürerler. Bu durumda eksik istihdam oluşacak ve dolayısıyla genişletici kamu politikaları reel hasıla ve istihdam üzerinde etkili olacaktır. Bunlara göre eksik rekabet ve piyasa başarısızlıklarının önemlidir, hatta ekonomik dalgalanmaların nedeni olarak piyasa başarısızlıklarını gösterilmektedir. Stanley Fischer, Joseph Stiglitz, Gregory Mankiw ve J.Anna Gray bu yaklaşımı katkılardır olan ekonomistlerden bazlarıdır. Günümüzde tartışmalar Yeni Klasikler ile Yeni Keynesyenler arasında sürmektedir.

Öğrenme Çıktısı

EKONOMİK PERFORMANSIN ÖLÇÜLMESİ VE TEMEL MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER

Bir kısmının günlük hayatımızda da sıkça karşımıza çıktığı makroekonomiye ilişkin birçok değişken vardır. Bu kısmında bu değişenleri genel olarak ele alacağız. Aynı zamanda bu değişkenlerden bazlarının ekonomik performansın ölçülmesi açısından neyi ifade ettiğini ve nasıl ölçüldüğünü de inceleyeceğiz.

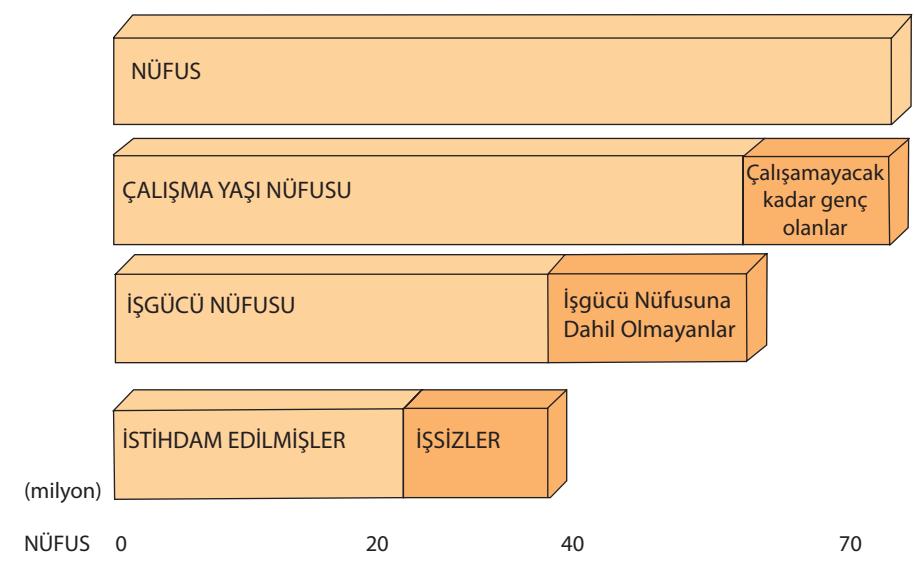
İşsizlik ve İşsizliğin Ölçülmesi

Ekonomik performansın bir yönü, ekonominin üretken kaynaklarını ne kadar iyi kullandığıdır. İstihdam, üretim faktörlerinin –emek, toprak ve sermaye- fiili olarak üretim sürecinde kullanılmasıdır. Bu istihdamın geniş anlamda tanımıdır. Mevcut kaynakların üretime katılmayan kısmı eksik istihdam veya işsizlik olarak ifade edilir. Fiili hasila düzeyi potansiyel hasılanın altında ise ekonomide üretim açığı oluşur.

✓ Üretim faktörlerinin tam olarak istihdam edilmesi halinde bir ekonominin üretebileceği mal ve hizmetlerin miktarına *potansiyel hasıla, doğal hasıla* ya da *tam istihdam hasılası* denir.

İstihdamın dar anlamda tanımı yalnızca emek faktörünü içerir. Bu bağlamda istihdam, emek faktörünün ekonomik faaliyetlere katılması olarak ele alınır. İşsizlik ise emek faktörünün fiili olarak üretime katılmamasıdır. İstihdamın emek faktörüne bağlı olarak tanımlanması, emeğin istihdam edilmesi halinde diğer üretim faktörlerinin de istihdam edilmiş olacağı şeklinde zımnı bir varsayıma dayanır. Eksik istihdam, potansiyel hasıla ile fiili olarak üretilen hasıla arasındaki fark olarak tanımlanır ve üretim açığı olarak adlandırılır. Üretim açığı, konjonktürün daralma döneminde pozitifdir.

İstihdam ve işsizlik kavramlarının daha iyi anlaşılabilmesi için işgücü kavramının açıklanması gerekmektedir. Ekonomik anlamda işgücü ya da emek, ülke nüfusuna dayanmaktadır. İşgücü, çalışma kabiliyeti ve isteğine sahip nüfustur. İşgücü, ülke nüfusundan çalışma çığı dışındaki nüfus (0-15 yaş arasında ve 65 yaş üstünde olanlar) ile çalışma çağındaki nüfus içerisinde olup da çalışma istek ve kabiliyetinde olmayanların (ev hanımları, öğrenciler, emekliler, mahpuslar, sakatlar, mülk geliri ile geçinenler, askerler, çalışmak istemeyenler...) düşülmesi ile elde edilir. İşgücü de kendi içerisinde çalışanlar (fiilen istihdam edilenler) ve işsizler olarak iki gruba ayrılmaktadır. İstihdam açısından emek, çalıştırılan insan sayısı veya işgücü saatı açısından ölçülür.

Şekil 5.1 Ülke Nüfusu ve İşgücü Arasındaki İlişki

✓ İşsizlik, çalışma gücünde ve arzusunda olan ve cari ücret düzeyinde çalışmaya razı olup da iş bulamayan işgücüün varlığıdır.

Öncelikle bir kişinin işsiz sayılabilmesi için çalışma gücünün olması gereklidir. Yani işsizlik daha önce tanımladığımız işgücü için söz konusudur. Ayrıca bir kişi çalışma arzusu taşımalıdır. İkinci olarak piyasada oluşan cari ücretten çalışmak arzusu sergilemeli, mevcut ücret düzeyinde iş bulursa çalışmaya hazır olmalıdır. Bu şartlar altındaki işsizlik gayri iradi olarak karşılaşılan bir durumdur. İşsizlik oranı ise yukarıdaki tanıma göre iş bulamayan işgücüün toplam işgücüne oranıdır:

$$\text{İssizlik Oranı} = \frac{\text{İssiz Sayısı}}{\text{İşgücü}} \times 100$$

✓ İşsizlik oranı, çalışma çağrı nüfusu içerisinde olup da çalışmak isteyenlerin ne kadarının istihdam edilemediğini göstermektedir.

İstihdamla ilgili bir başka önemli tanım da işgücüne katılım oranıdır. İşgücüne katılım oranı; istihdam edilenler ile işsizlerin toplamının çalışma yaşı nüfusu içindeki yüzde payıdır. Bu tanıma göre:

$$\text{İşgücüne Katılım Oranı} = \frac{\text{İşgücü}}{\text{Çalışma Yaşı Nüfusu}} \times 100$$

Kısaca, çalışma çağında her 100 kişi içinde, fiilen işgücünde olan kişi sayısını gösteren işgücüne katılım oranını etkileyen önemli unsurlardan biri ücrettir. Ücret arttıkça kişiler işgücü piyasasında daha çok yer almak isteyecektir. Örneğin bir kadın doğumun ardından, eğer ücretler düşükse, çocuğunu yetiştirmenin çalışma hayatımda yer almaktan daha iyi olduğuna kanaat getirebilmekte ve işgücü piyasasından çekilmektedir. Bu işgücüne dahil olmayan nüfusun artması anlamına gelecektir. Oysa yüksek ücretlerin varolması durumunda katlanılan fırsat maliyetinin yüksek olduğuna inanan anne tekrar işgücü içerisinde kendini tanımlayabilecektir.

Bir başka önemli unsur ise, ekonominin içinde bulunduğu durumdur. Özellikle durgunluk döneminde, işsizliğin artması nedeniyle işgücüne katılım oranı düşüktür. Ekonominin genişleme dönemlerinde ise daha önce iş aramayanlar da iş aradığından katılım oranı yükselecektir.

İssizlik Türleri

Resmi verilerde sivil işgücüne sivil istihdamdan fazla olması durumunda işsizlik sorunu ile karşılaşılır. İşsizlerin sayısı işgücüne oranlanarak işsizlik oranına ulaşılır. Genelde yüksek işsizlik oranı zayıf bir ekonominin işaretini olarak algılanır. Ancak yüksek işsizlik oranı ya da düşük istihdam oranı kavramlarının ne anlama geldiğinin tam olarak öğrenilmesi, işsizliğe ilişkin gercekçi oranların hangi düzeylerde olduğunu bilmemize olanak sağlar ve ekonominin performansının sağlıklı bir değerlendirmesini yapmamıza yardımcı olur. Öte yandan kaçınılmazı mümkün olmayan üç temel turdeki işsizliği, -friksiyonel, yapısal ve devresel- bilmemiz gereklidir ki, değerlendirmeleri sağlıklı yapabilelim.

Friksiyonel (Arıcı ya da Geçici) İşsizlik

İşgücü piyasasındaki olağan hareketlilikten dolayı ortaya çıkan, uzun süreli olmayan işsizliğe friksiyonel işsizlik denir. Ekonomide açık işler olmasına karşın, herhangi bir işte çalışmamayan daima bazı insanlar olacaktır. Çünkü onlar ya işlerini değiştiriyorlar ya da ilk kez iş için araştırma yapıyorlardır. Ekonomistler bunu, emek piyasasındaki ayarlamaların zaman geçikmesi ve de anlaşmazlık içeriğini tanımlamak için friksiyonel (arıcı) işsizlik olarak adlandırırlar.

Yapısal İşsizlik

Ekonomide oluşan yapısal değişikliklerin yol açtığı, bazı becerilerin terk edildiği ya da teknolojik değişme ve uluslararası rekabetteki değişimlere bağlı olarak emek talebi yapısındaki değişimler sonucu ortaya çıkan işsizlidir. Ekonomiler hızlı bir değişim içersindedir. Bir yandan yeni ürünler piyasaya girerken, diğer yandan bazlarının üretimi son bulmaktadır. Bu firmaların sürekli olarak yeni üretim yöntemleri geliştirdiğinin bir göstergesidir. Bu tür değişikliklerin emek talebi üzerine çok derin etkileri olmaktadır. 5-10 yıl önce aranılan beceri bugün için hemen hemen hiç aranmamaktadır.

dir. Örneğin birçok endüstride robot kullanımının yaygınlaşması kalifiye olmayan kişilere olan talebin azalmasına yol açmıştır.

Devresel İşsizlik

Devresel işsizlik, ekonomide belirli dönemler itibariyle ortaya çıkan işsizliktir. Mevsimlik ve konjonktürel işsizlik olarak iki türü vardır. Mevsimlik işsizlik, ekonomik faaliyetlerin yılın belirli dönemlerinde yoğunluklarını kaybetmelerine bağlı olarak ortaya çıkar. Örneğin; tarım ve inşaat sektörlerinde çalışanlar, kış mevsiminde genelde işsiz kalırlar. Yine turizm sezonu dışında işsizlik artma eğilimi gösterir.

Konjonktürel işsizlik, ekonomik dalgalanmaların daralma ve durgunluk dönemlerinde toplam talepteki azalmaya bağlı olarak ortaya çıkan işsizliktir. Toplam talepte bir daralma olduğunda, firmalar önceden satabildiklerinden daha az ürün satabileceklerinden, genelde üretimlerini azaltmak zorunda kalırlar. Bunun sonucunda bir kısım çalışanlar işsiz kalır ve işsizlik oranı yükselir. Ekonominin genişleme safhalarında ise bu tür işsizlik azalır.

Tam İstihdam ve Doğal İşsizlik Oranı

Ekonomide reel GSYİH'nın potansiyel GSYİH'ye eşit olduğu, daralma ya da genişleme aşamalarının görülmediği, normal zamanlarda var olan işsizlik doğal işsizlik oranıdır. Ekonomide belirli bir miktar friksiyonel ve yapısal işsizlik kaçınılmaz olduğu için ekonomistler sıfır işsizliği ulaşılamaz bir hedef olarak düşünürler. İşsizliğin ne kadarının yapısal ve ne kadarının friksiyonel türde olduğunu bilinmesinin çok güç olmasına rağmen, bu ikisinin toplamına eşit olan doğal işsizlik oranının % 5 dolaylarında olduğu ekonomistler arasında kabul görmektedir. Bu nedenle birçok ekonomist % 5 dolayında bir işsizlik oranını tam istihdam olarak kabul etmektedir.

dikkat

Doğal işsizlik oranının friksiyonel ve yapısal işsizlik oranlarının toplamı olduğuna dikkat edelim.

İssizliğin Maliyeti

Temel makroekonomik sorunların ilk sırasını işgal eden işsizliğin ekonomide yarattığı önemli maliyetler vardır. Bunlar:

Doğrudan ürün ve gelir kaybı. Emeğin istihdam edilememesi durumunda elde edilecek üretimden ve bu faktörün kazancından ekonomi mahrum kalacaktır.

İnsan sermayesi kaybı. Bir işe çalışmaya sadece bir gelir kaynağı olarak bakmak yeterli değildir. Bireyler, kişisel varlıklarının anlamlılığını ya da değerli olduklarının bir göstergesi olarak da bir işe çalışma istedindedirler. Yine kişinin eğitimle elde ettiği becerilerini kullanmaması, işsiz kalması, insan sermayesinin etkin kullanılamamasına yol açmaktadır.

Suçlardaki hızlı artış. Ulusal ekonomilerdeki işsizlik suç eğilimini artırmakta ve hem toplumsal hem de ekonomik açıdan büyük zararlara yol açmaktadır.

Enflasyon

Ekominin performansını değerlendirmede önemli bir boyut da enflasyondan ve deflasyondan korunmadaki başarı ya da başarısızlığıdır. Peki enflasyon ve deflasyon nedir, nasıl ölçülür ve niçin burlardan korunmak gereklidir? En yaygın tanımlıyla enflasyon; fiyatlar genel düzeyindeki sürekli artışlardır.

Fiyatlar genel düzeyi ya da kısaca *fiyat düzeyi*; ekonomideki tüm fiyatların ağırlıklı ortalamasıdır.

Enflasyon kavramından tüm fiyatların yükseceği anlamı çıkarılmamalıdır, ancak fiyatların çoğu yükselirken daha az bir kısmı düşebilir. Enflasyon oranı işte bu fiyat düzeyinde belirli bir dönemde ortaya çıkan yüzde artışıtır. Enflasyon kavramının karşıtı deflasyon ise, fiyatlar genel düzeyindeki sürekli azalışlar olarak tanımlanır. Enflasyon ve deflasyon arasındaki sınır bölgede ise her ülkede arzu edilen fiyat istikrarı yer alır.

Toplumumuzdaki tüm birimler (firma yöneticileri, tüketiciler, sendikacılar, hükümetler) fiyatlar genel düzeyindeki değişimlerle yoğun bir şekilde ilgilenirler. Çünkü fiyat düzeyindeki değişiklikler sonucu, ortaya çıkan zararların tazmin edil-

mesi için her birim çaba harcar. Örneğin; işletme sahipleri müşterilerine uygulayacağı fiyatlardan, sendikacilar işçilerin ücret anlaşmalarında kayıplarını tazmin etmeye yönelirler. Aynı şekilde tüketici olarak hepimizin enflasyonla ilgili kaygıları vardır. Çünkü enflasyon ortamında paramızın daha önceden alabildiği miktarda alım gücü olmayacağındır. Yani giyim, gıda, kültürel kısaca hersey için daha fazla para ödememiz gerekecektir. Yine hükümetler enflasyona ve deflasyona karşı politikaların ne zaman gerekeceğini bilmek için fiyat düzeyini izlemek durumundadırlar. İşte fiyat düzeyindeki değişimleri izleyebilmek için ekonomistler fiyat endeksleri kullanırlar.

Sık Kullanılan Fiyat Endeksleri

Bir ülkede her yıl binlerce çeşit mal ve hizmet üretilmektedir. Bu durum, fiyat düzeyindeki değişimleri izlemek üzere oluşturulan farklı fiyat endekslerinin ortayamasına yol açar. Her bir endeks farklı mal sepetlerini içermekte ve bu nedenle farklı enflasyon oranları ortaya çıkmaktadır. Hesaplanan farklı fiyat endekslerine örnek olarak tüketici fiyatları endeksi (TÜFE), üretici fiyatları endeksi (ÜFE), ithalat ve ihracat fiyat endeksleri, ücretliler geçinme endeksi gibi, her biri fiyatlarındaki değişimden ayrı bir yönünü ön plana çıkararak endekslerin varlığından bahsedebiliriz. Uygulamada en sık kullanılan üç fiyat endeksi: TÜFE, ÜFE ve GSYİH Deflatöründür. Bu endeksleri kullanarak, nominal değerini bildiğimiz bir değişkenin reel değerini hesaplarız. Nominal değerin aynı yılın endeks değerine bölünerek yapılan işlemeye *indirgeme* ya da *deflate etme* denir. Yine her bir endekse göre ortalama fiyat düzeyindeki artış oranı ya da enflasyon oranı hesaplanır. Örneğin endeksin değeri 100'den 108'e yükselmişse enflasyon oranı % 8 olarak hesaplanır.

GSYİH Deflatörü

GSYİH deflatörü, bir dönemin nominal GSYİH'sinin real GSYİH'sine oranıdır ve baz alınan yıl ile ölçümü yapılan yıl arasındaki fiyat değişiminin bir ölçüsüdür. GSYİH deflatörü, ekonomide üretilen tüm malları ve hizmetleri içeren, oldukça geniş kapsamlı bir fiyat endeksidir.

Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE)

TÜFE, şehirlerde yaşayan tüketicilerin, sabit bir mal ve hizmetler sepetini satın alma maliyetindeki değişimleri ölçer. Bu nedenle tipik bir hanehalkının yaşam maliyetinin göstergesi olarak değerlendirilir. Sepete dahil edilen mal ve hizmetlere baz alınan yılda hanehalklarının bütçeleri içindeki payına göre ağırlık verilir ve baz yıl değiştirilmedikçe bu değerler değişmez. Hane bütçelerine ilişkin bilgiler, TÜİK tarafından Hanehalkı Tüketicim Harcamaları Anketleri yoluyla elde edilmektedir.

Yine endeks sepetinin kapsamı ve ağırlık yapısı her yıl hanehalkı bütçe anketi sonuçları kullanılarak Aralık ayında güncellenmektedir. Endeks rakamları zincirleme Laspeyres formülasyonu çerçevesinde hesaplanmaktadır. Böylece sabit bir baz yıl yerine her yıl bir önceki yılı baz olarak hesaplama yapılmaktadır. TÜFE ile GSYİH deflatörü arasındaki farkları üç noktada toplayabiliyoruz:

- Deflatör, TÜFE'ye göre daha geniş bir mal grubunun fiyatlarını ölçer. Deflatör ekonomide üretilen tüm nihai mal ve hizmetleri içerirken, TÜFE yalnızca tüketicilerce satın alınan bazı mal ve hizmetleri içerir.
- TÜFE ithal mallarını da içerirken, deflatör yalnızca yurtiçinde üretilen malları ve hizmetleri içerir.
- TÜFE'nin ölçüdüğü mal sepeti Hanehalkı Bütçe Anketi sonuçlarına göre değiştirilirken, deflatör ekonomide üretilen malların bileşimindeki tüm değişimyi yansıtır.

Üretici Fiyatları Endeksi (ÜFE)

ÜFE de TÜFE gibi belli bir mal sepetinin maliyetini ölçer. Burada ülke ekonomisinde üretimi yapılan ve yurtiçi satışa konu olan ürünlerin genel fiyat düzeylerindeki değişim ölçülmemektedir. ÜFE'de kullanılan fiyatlar üreticiden dağıtım kanallarına geçerken ölçülümektedir. Fiyatlara KDV gibi vergiler dahil edilmeyip sadece peşin üretici fiyatları dikkate alınmaktadır.

ÜFE diğer iki endeks için haberci gibidir. Zira ÜFE'deki artışlar TÜFE ve deflatördeki muhtemel bir artışı ima eder. Bu nedenle siyasetler ve ekonomistlerin önem verdiği endeks ÜFE'dir. Her üç endeksin gösterdiği oranlar az çok farklılıklar gösterebilir. Bun-

lardan biri doğru diğeri yanlıştır diyemeyiz. Siyasiler ÜFE'ye daha çok önem verirken, yaşam derdindeki insanlar elbetteki TÜFE'ye önem vereceklerdir. Türkiye'de 2014 yılından itibaren ÜFE'nin yerini Yİ-ÜFE (Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi) almıştır.

Enflasyonun Maliyetleri

Enflasyon da işsizlikte olduğu gibi doğrudan bir üretim kaybı söz konusu değildir. Ancak ekonomik sorunlar arasında bazen işsizlik bazen de enflasyon ilk sıralarda yer alır. Yani insanlar işsizlik gibi enflasyondan da korkmaktadır. Çünkü ellişerindeki paraları enflasyona paralel olarak değer kaybetmekte, ücret ya da gelirleri enflasyona göre ayarlanmadığında satın alma güçlerini kaybettiklerinin farkındadırlar. Enflasyon sorununu ve maliyetlerini anlayabilmek için tahmin edilmeyen ya da beklenmeyen ve tahmin edilen (beklenen) enflasyon bağlamında açıklamaların sürdürülmesi daha yararlı olacaktır.

Beklenmeyen (Öngörülmeyen) Enflasyon ve Gelirin Yeniden Dağılımı

Enflasyonun bizi inciteceğine ya da zarar vereceğine genelde hepimiz inanız. Ancak bu durum her zaman gerçekleşmez. Bazı zamanlarda fiyatlar artıyor ve bizim parasal gelirimiz de artıyor, hatta bazen parasal gelirimizdeki artışın fiyatlardaki artıştan daha hızlı olduğunu düşünürsek, bu durumda her zaman zarar gördüğümüzü savunamayız. Burada yanlış anlaşabilecek bir durumu açıklığa kavuşturabiliriz. Şöyle ki; sık duyduğumuz "Enflasyon satın alma gücümüzü düşürür" şeklinde bir ifade yerine "Parasal gelirimizdeki ya da ücretimizdeki artış enflasyon oranından daha düşükse, satın alma gücümüz düşer" biçimindeki bir ifade daha doğru olacaktır. Bu nedenle ekonomistler fiyatlar üzerine odaklaşmakta ziyade reel gelir üzerinde çalışmalarını yoğunlaştırırlar. Reel gelir, gelirimizin satın alma gücüdür ya da gelirimizin satın alabileceği mal ve hizmet miktarıdır. Ekonomistler beklenmeyen enflasyonun aslında gelirin yeniden dağılım problemi olduğu üzerine tartışırlar. Çünkü beklenmeyen enflasyon reel geliri bazı insanlardan ötekilere aktarmaktadır.

Sabit Gelirliler ve Tasarrufta Bulunanlar: Enflasyondan en çok zarar görenler sabit geliri olan insanlardır. Çünkü onların gelirleri esnek değildir. Klasik örnek emekli maaşıyla geçinenler ya da biriktirmiş olduğu tasarrufla geçinmek zorunda olanlardır. Enflasyon belirli zamanlar için sabit ge-

tiri sağlayan nominal değerli varlıkların reel değerini düşürmektedir. Örneğin; bir yıl vadeli tahvil almış birisi için fiyat düzeyinin bir yıl sonra ikiye katlanması durumunda, tahvilin ana parasını geri aldığında, bu paranın alım gücünün tahlili satın aldığı döneme göre yarı yarıya azaldığını görecektir. Bu şekilde beklenmedik bir enflasyonla alacaklılardan (tasarruf yapanlardan) borçlulara (tahvil ihraç edenlere) doğru bir servet transferi olacaktır.

Borç Verenler ve Borç Alanlar: Beklenmeyen enflasyon bankalar ve diğer ödünç verenlere de zarar verebilir. Çünkü borç alanlar, geri ödeme tarihinde ödünç aldılarından daha az değerde ödemedede bulunabilirler. Devlet en büyük borçlu olduğu için böyle bir enflasyondan kazançlı çıkar. Yine düşük faizle borçlanan ev sahipleri ve firmalar böyle bir durumdan kazançlı çıkarlar. Borç verenler ve borç alanlar enflasyon oranını doğru tahmin edebilirlerse, bunun neden olduğu zararı etkisiz hale getirebilirler. Şayet taraflar enflasyon oranının yanlış tahmin etmişlerse, taraflardan biri kazanırken, diğer taraf kaybedecektir.

İşçiler ve İşverenler: Genel olarak enflasyonun gelir transferini işverenler lehine çevireceği düşüncesi daha yaygındır. Beklenmeyen enflasyondan zarar görenler parasal gelirleri fiyatlar kadar yükseltmeyeceklidir. Eğer enflasyon oranı %20 olduğunda, işveren size %10 zam vermişse reel geliriniz düşmüş olacaktır. Yani gelirinizle alabileceğiniz mal ve hizmetin gerçek miktarı, öncesine kıyasla % 10 daha az olacaktır.

Beklenen (Öngörülen) Enflasyonun Maliyetleri

Enflasyon tahmin edilebildiğinde yeniden dağılım etkisinde azalma görülecektir. Çünkü bireyler ve firmalar enflasyondan kendilerini korumak için çeşitli davranışlarda bulunacaklardır. Enflasyonun sonuçları gelir dağılımı üzerindeki etkilerini çok aşar. Enflasyon beklenen olsa dahi, bireylerin ve firmaların kendilerini enflasyonun etkilerinden korumak için girişimlerde bulunmaları kaynak israfıdır. Çünkü ekonomik birim emek zamanını ve enerjisini harcamaktadır. Örneğin, birey en çok getiriyi hangi finansal kurumdan elde edebileceği konusunda araştırma yapacak; restoranlar sık sık menülerini, firmalar fiyat listelerini sürekli değiştirmek zorunda kalacaklardır. Tüm bunlar önemli bir işlem maliyeti ve zaman gerektirir.

Kaynakların israf edilmesine ilave olarak beklenen ya da beklenmeyen enflasyon etkinsizliğe yol açabilir. Çünkü enflasyon fiyat sistemi tarafından sağlanan bilgilerin değişmesine ya da çarpıtılmasına neden olur. Örneğin, cep bilgisayarlarının fiyatının yükseldiğini varsayılmı. Bu yüksek fiyat, ürünü talebin yüksek olduğunu mu, yoksa sadece

fiyatlar genel düzeyindeki bir artışı mı yansıtır? Bilgisayar firmaları kararsız oldukları için yeni üretim kapasitesi için yatırım yapmadı isteksiz davranışlarırlar. Bu nedenle enflasyon yatırım harcamalarını yavaşlatabilir ve ekonominin büyümeye oranını azaltabilir. Kısaca hem beklenen hem de beklenmeyen enflasyon topluma maliyet yükler.

Türkiye'deki Enflasyonun Analizi

Mahfi Eğilmez

4 Mayıs 2017 Perşembe

<http://www.mahfiegilmez.com/search?updated-max=2017-05-08T15:57:00%2B03:00&max-results=4>

Enflasyon ve Nedenleri

Enflasyon iki nedenle oluşur: (1) Toplam talep, toplam arzdan fazlaysa fiyatlar yükselir (talep enflasyonu), (2) Üretim maliyetleri artıyorsa fiyatlar yükselir (maliyet enflasyonu.)

Toplam talep niçin toplam arzı geçer? Madem talep varsa buna uygun olarak üretim niçin artıp arzın talebi dengelenmesi gerçekleşmez? Bunun da çeşitli nedenleri var. En önemlilerini sayalım: (1) Talep, arza göre daha çabuk değişim gösterebilir. Üretim birçok alanda artan talebe hemen yanıt verecek kadar hızlı artamayabilir. Bu durumda talep fazlası fiyatların yükselmesine yol açar. (2) İhracat artışı iç talebin karşılanamamasına ve dolayısıyla iç fiyatların artmasına yani enflasyona yol açabilir. (3) Üretim birimlerinde sorunlar ortaya çıkabilir ve bu da arzin düşmesine yol açabilir. Arzin düşmesi demek talebin karşılanamaması ve fiyatların artması demektir.

Üretim maliyetlerinin artması hangi nedenlerle ortaya çıkar? Bunun da birçok nedeni olabilir. (1) Mesela ücretler hızlı bir artış gösterebilir. Bu durumda üretim maliyetleri artar ve bu artış fiyatlara yansıtılınca zincirleme etkilerle enflasyo-

nist eğilimler ortaya çıkar. (2) Ülke parası yabancı paralara karşı değer kaybeder. Bu durumda ithal malları pahalanacağı için iç fiyatlar da artmaya başlar ve enflasyonist baskilar oluşur. (3) Çeşitli nedenlerle ülke açısından önemli olan bazı girdilerin fiyatları artabilir. Mesela petrol ve doğal gaz fiyatlarında ortaya çıkacak ani yükselmeler bunları kullanarak üretim yapan sanayi dallarında fiyat artışlarına ve o da zincirleme etkile enflasyona yol açabilir.

Türkiye'de bugün yaşanan enflasyonun nedenleri

Türkiye'de bugün yüksek oranlı bir enflasyon olgusuyla karşı karşıya bulunuyoruz. Nisan ayı verileri bize 12 aylık enflasyonun TÜFE bazında yüzde 11,87, Yİ-ÜFE bazında ise yüzde 16,37 düzeyinde olduğunu gösteriyor. Dünyada enflasyonun oldukça düşük olduğu bir dönemde bu oranlar çok yüksek düzeyleri işaret ediyor. Bunun nedeni nedir? Bunun nedenleri başlıca iki grupta toplanıyor: (1) ₺ son dönemlerde yabancı paralara karşı aşırı değer kaybına uğradı. (2) Gıda fiyatları Türkiye'de hızlı artış gösterdi.

₺'nin yabancı paralara karşı ne kadar değer kaybına uğradığını ölçmenin en sağlam yolu reel efektif kur endeksindeki değişimlere bakmaktan geçiyor. Aşağıdaki tablo, 2016 yılı Temmuz ayından 2017 yılı Nisan ayına kadar Reel Efektif Kur Endeksindeki gelişmeyi gösteriyor.

Aylar	Reel Efektif Kur Endeksi
Temmuz 2016	100,92
Augustos	99,66
Eylül	99,77
Ekim	98,31
Kasım	95,10
Aralık	92,02
Ocak 2017	87,54
Şubat	88,75
Mart	89,38
Nisan	90,31

Tabloya göre ₺, 2016 Temmuz ayında endeks değerinin biraz üzerinde iken sonraki aylarda değer kaybetmeye başlıyor. Bu değer kaybı 2017 Şubat ayına kadar sürüyor, sonrasında ₺, bu para birimlerine karşı toparlanmaya başlıyor. Ne var ki Nisan 2017 itibarıyle hala 100 endeks değerinden 10 puan aşağıda bulunuyor.

Toplam Hasıla ve Ekonomik Performans Açılarından Önemi

Her ekonomik sistemin temel amacı insan ihtiyaçlarını karşılamak için mal ve hizmet üretiminde bulunmaktadır. Bu nedenle birçok ekonomist ülke performansını değerlendirmede en önemli gösterge olarak GSYİH değişkenini ele alır.

Nominal ve Reel GSYİH

Ekonomik performansın en iyi ölçüyü olan GSYİH, belli bir ekonomide üretilen bütün nihai mal ve hizmetlerin parusal değeridir. GSYİH'nın hesaplanması ekonomideki üretici birimlerin üretimde ara malı olarak kullandığı mal ve hizmetler değil, nihai tüketicilerin tüketim, yatırım ve ihracat amaçlı kullanımlarına hazır mal ve hizmetler dikkate alınır. Tanımdan anlaşılacek gibi, GSYİH fiziksel çıktı birimden ziyade parusal birimle ölçülmektedir. Bu durum anlamlı istatistik bilgi oluşturmayı olanaklı kılmaktadır. Bu yolla elma ve armutların toplanması mümkün olmaktadır. Sürek oldukça basittir. Her bir mal ve hizmet üretimi satış fiyatı üzerinden değerlendirilir, bu değerler toplanarak GSYİH rakamına ulaşılır. Cari fiyatlar kullanılarak nihai mal ve hizmetlerin

Türkiye'de tüketim harcamalarında bir önceki yıla göre karşılaştırılmış olarak baktığımızda 2016 yılında tüketim harcamalarında bir önceki yıla göre artış olmadığını, tam tersine düşüş olduğunu görebiliyoruz.

Bu durumda Türkiye'de son bir yılda ortaya çıkan enflasyonun talep kökenli olmaktan çok maliyet kökenli olduğunu söyleyebiliriz. Yukarıdan beri yaptığımız açıklamalar maliyetlerde asıl etkinin büyük ölçüde kur kökenli olduğunu açıklayabilmiş olmalı. Bu durumda yapılması gereken şey kısa dönemde ₣'nin dış değer kaybının devamlılığını engellemek olarak karşımıza çıkıyor. Bunu da kısa dönemde yapabilmeyen yol para politikasını yeterince sıkılaştırılmaktan yanı faizleri artırmaktan geçiyor. Nitekim Merkez Bankası da bu yılın başlarında bu durumu görerek faiz artırımı yöneldi. Üstelik bu artırımı günlük faiz artırımlarına dönüştürerek sürekli bir yapıya oturttu.

parasal değerlerinin ölçülmesi **nominal GSYİH** olarak isimlendirilir. Buna kısaca **cari fiyatlarla GSYİH** de denilmektedir. Reel GSYİH'nın ölçülmesinde ise baz dönemi fiyatları (temel alınan bir yılın fiyatları) kullanılarak, nihai mal ve hizmet çıktılarının değeri hesaplanmaktadır. Reel GSYİH'nın bu özelliği nedeniyle alternatif ismi **sabit fiyatlarla GSYİH**dir.

Yıllar itibarıyla reel GSYİH düzeyleri karşılaştırılarak, ekonominin performansı üzerine yorum yapılabilir. Bu tespiti nominal GSYİH'lere bakarak yapmak mümkün değildir. Örneğin Tablo 5.1'de Türkiye için 2009-2017 yıllarına ait nominal ve reel GSYİH düzeyleri verilmiştir. Bu dönemde nominal GSYİH yaklaşık 3,1 kat artmıştır. İlk olarak bu ekonominin güzel bir performans sergilediğini ifade edebilir. Ancak böyle bir analiz ve varılan sonuç yanlış olacaktır. Çünkü nominal GSYİH'ye veri bir yıldaki üretimin o yılın fiyatları ile çarpılması sonucu ulaşılır. Dolayısıyla nominal GSYİH'deki artış hem çıktıaki artışı hem de fiyatlardaki artışı içerir. Burada aldığımız yıllara bakarsak, önemli ölçüde fiyatlardaki artışı kapsamış olduğunu görürüz. Bu yüzden eğer bizler fiziksel çıktıının (ürütimin) ne kadar arttığını bilmek istiyorsak reel GSYİH'ye bakhmamız gereklidir.

Tablo 5.1 Türkiye için 2009-2017 Yıllarına ait Nominal ve Reel GSYİH Düzeyleri

YILLAR	Nominal GSYİH (Bin ₺)	Nominal GSYİH'deki Artış Oranı (%)	Reel GSYİH* (Bin ₺)	Reel GSYİH'deki Artış Oranı (%)
2009	999.191.848	0,4	999.191.848	-4,7
2010	1.160.013.978	16,1	1.083.996.979	8,5
2011	1.394.477.166	20,2	1.204.466.935	11,1
2012	1.569.672.115	12,6	1.262.160.182	4,8
2013	1.809.713.087	15,3	1.369.334.107	8,5
2014	2.044.465.876	13,0	1.440.083.365	5,2
2015	2.338.647.494	14,4	1.527.725.206	6,1
2016	2.608.525.749	11,5	1.576.365.403	3,2
2017	3.104.906.706	19,0	1.693.310.340	7,4

Kaynak: TÜİK, * baz yılı 2009

Reel GSYİH'de fiyat düzeyindeki değişimlerin etkileri消除 edilir. Sabit alınan bir yılın fiyatları ile her bir yılın üretim değerleri çarpılarak reel GSYİH değerine ulaşılır. Örneğimizde 2009 yılı için reel GSYİH 999 milyar ₺ iken, 2010 yılında 1.084 milyar ₺ olmuştur. Dikkat edilirse, 2009 yılı fiyatları ile değerlendirildiğinde reel GSYİH'de artış oranı %8,5 iken; nominal GSYİH'deki artış oranı ise %16,1'dir. Bu iki büyümeye oranı arasındaki fark, nominal GSYİH'deki artış oranının içinde fiyat artışlarının da yer almasından kaynaklanmaktadır. 2017 yılı reel GSYİH'si ise 1.693 milyar ₺'dir. Dolayısıyla nominal GSYİH 2009-2017 yılları arasında yaklaşık 3,1 kat artarken, reel GSYİH yaklaşık olarak 1,7 kat artmıştır. Tablo 5.1'in son sütunu reel GSYİH'deki artış oranını göstermektedir ki, bu büyümeye oranı demektir. Buna göre 2017 yılında Türkiye, bir önceki yıla göre ekonomik anlamda % 7,4 oranında büyümüştür.

Reel GSYİH'de Artış: Büyüme Oranı

Reel GSYİH'deki dönemler (3 aylık, yıllık) itibarı ile değişim, büyümeye oranı olarak tanımlanır ve genelde yüzde değişimler ile açıklanır. Bir değişkenin herhangi iki dönem arasındaki değişim oranı, bu değişkenin iki dönemdeki değerleri arasındaki farkın, başlangıç dönemindeki değerine bölünmesi ile hesaplanır. Örneğin; başlangıç dönemindeki reel GSYİH değerini Y_0 ile gösterelim, bir sonraki GSYİH değerine de Y_1 diyelim, bu iki dönem arasında reel GSYİH'deki yüzde değişim ya da büyümeye oranı (g) şöyle hesaplanır:

$$g = \frac{Y_1 - Y_0}{Y_0} \times 100$$

Bu oran dönemler arasında ülkenin üretim gücü hakkında bize bilgi sunar. Yıllar itibarıyla reel GSYİH genelde artış eğilimi gösterir ve bu eğilim **reel GSYİH trendi** olarak adlandırılır. Reel GSYİH trendindeki yukarı doğru gelişmeler, hayat standartındaki artışın bir ifadesidir. Reel GSYİH'deki artış üretim faktörlerindeki artıştan, teknolojik ilerlemelerden ve eğitimden kaynaklanır. Ancak trend her zaman artış şeklinde oluşmayabilir. Reel GSYİH'de aşağıya doğru bir gidiş işsizlik, üretim kaybı ve refah düzeyinde bir azalma anlamına gelir.

Reel GSYİH'nin trend çevresinde gösterdiği dalgalanmalar izlenerek ekonominin performansı üzerine yorum yapılabilir. Örneğin reel GSYİH'nin hızlı büyümesi durumunda ekonominde kârlar artacak, üretim faktörleri sahipleri daha fazla gelir elde edecekler ve tüketim harcamaları artacaktır. Bu pozitif yönlü gelişmeler ile eğitim ve sağlık hizmetlerinin kaliteleri de artacak, ulaşım için daha geniş yollar yapılacak, daha rahat olacağımız mekânlar inşa edilebilecektir. Ancak reel GSYİH'deki artış ne kadar hızlı olursa tüketebilir doğal kaynaklar da hızla tüketilecek, bir takım çevresel ve atmosferik kirlilik boyutları ön plana çıkaracaktır. Bu sorunların giderilmesi bir takım harcamaları gündeme getirecektir.

Gayrisafi Yurt外 Hasıla (GSYİH) ve Ölçülmesi

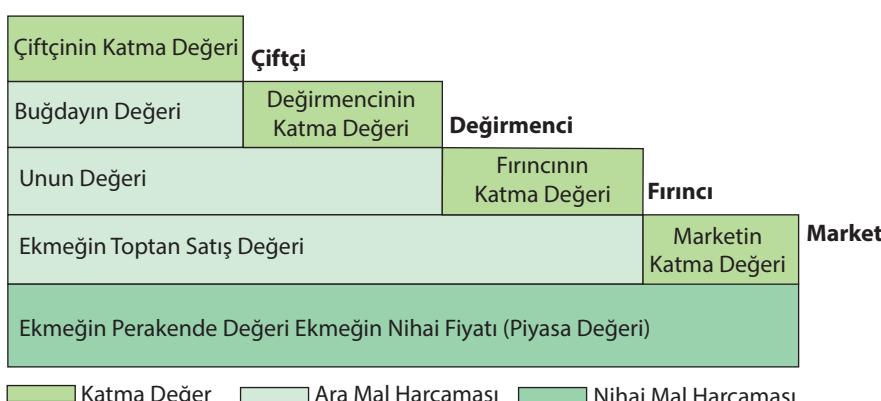
Temel makroekonomik değişkenlerin ilk sırasını, ekonomik performansın en iyi ölçütü olan GSYİH alır.

GSYİH, bir dönemde bir ülke sınırları içerisinde üretim faktörleri kullanılarak üretilmiş nihai mal ve hizmetlerin piyasa fiyatlarıyla hesaplanmış değeridir.

GSYİH'nin içeriğine ilişkin bazı noktaların açıklığa kavuşturulması faydalı olacaktır.

Nihai Mallar, Aramalı ve Katma Değer: GSYİH, belirli bir dönemde belirli bir ülke sınırları içinde üretilen bütün nihai mal ve hizmetlerin değeridir. Nihai mal ve hizmetler, ekonomideki üretici birimlerin üretimde ara mali olarak kullanmayacağı, tüketim, yatırım ve ihracat için kullanıma hazır mal ve hizmetlerdir. Nihai mal ve hizmetlerin özellikle belirtilmesi çift (mükerrer) saymadan kurtulmak içindir. Örneğin marketten aldığımız ekmeğin değerini hesaba katmakla değiirmenciyi satılan buğdayın, firinciye satılan unun, markete firincinin sattığı ekmeğin değerini de hesaba katmış oluruz.

Bu durum Şekil 5.2'de özetlenmektedir. Çiftçi ürünü yetiştirmekte, bu ürüne yaptığı eklenti için bir değer biçmekte ve bu çiftçi için ürünün katma değeri olmaktadır. Çiftçi ürününü bu değeri dikkate alarak değiirmenciye satacaktır. Aynı şekilde değiirmencide buğdayı un haline dönüştürürken bir değer katmakta ve bunun için belirlediği katma değeri ilk buğdayın fiyatına ekleyerek firinciye satmaktadır. Firinci bir takım işlemlerle unu ekmek haline getirdiğinde, bir üretim yaptığından dolayı, bunu perakendeci olan markete satarken katma değerini ekleyecektir. Market te bunu nihai tüketiciye satarken yaptığı hizmet nedeniyle belirleyeceği katma değeri ekleyecektir. Ulaşılan fiyat, aslında katma değerler toplamından başka bir şey değildir. Diğer bir ifadeyle, bir ürünün piyasa fiyatı onun katma değerleri toplamına eşittir. Bu nedenle nihai aşamadan önceki aşamalarda yapılan mübadeleler GSYİH içine dahil edilmez. Çünkü bunların tümünün parasal değeri nihai malın fiyatı içinde yer almaktadır.

Şekil 5.2 Ekmeğin nihai mal oluncaya kadar geçirdiği aşamalar

Bu noktada şu ayrima dikkat edilmelidir. Sözgelimi "Domates nihai mal mıdır, yoksa ara malı mıdır?" sorusu hatalıdır. Çünkü kullanım yeri konusunda bilgi eksikliği vardır. Eğer domates salça üretiminde kullanılacaksa, bir girdi ve ara malıdır. Eğer sofralık olarak, doğrudan tüketiciye sunulacaksa, nihai maldır. O halde malın adından çok kullanım yeri nihai mal veya ara malı olup olmadığını belirlemektedir. Uygulamada, mükerrer hesaplamadan kurtulmak için katma değer kavramı kullanılır. Katma değer, bir malın üretiminin her bir aşamasında o malın değerine yapılan ilavedir. Ekonomide her bir mala ilişkin katma değerler toplamı aynı zamanda o malın piyasa fiyatına eşittir. Ekonomide üretilen bütün katma değerlerin toplanması suretiyle GSYİH'ye ulaşılabilir.

Cari Dönem Üretimi: GSYİH yalnızca hesaplandığı dönemde üretilmiş mal ve hizmetleri içerir. Daha önceki dönemlerde üretilmiş malların yer aldığı değişimler GSYİH'yi artırmaz. Örneğin yeni bir evin yapılması GSYİH'yi artırırken, mevcut bir evin satışı GSYİH'yi etkilemez. Ancak emlak komisyoncusunun geliri cari dönemde üretilmiş bir hizmet karşılığı olup, bunun değeri GSYİH'ye dahildir.

Piyasa Fiyatları: GSYİH, malların değerini piyasadaki alıcı fiyatlarıyla ölçer. Alıcının öddediği piyasa fiyatı ile satıcının eline geçen fiyat farklıdır. Piyasa fiyatından, dolaylı vergileri çıkarırsak, malın üretiminde kullanılan faktörlerin elde ettikleri geliri bulmuş oluruz.

GSYİH'nin Ölçülmesi

GSYİH'nin tanımını yaparken şu husus sanızır dikkatinizi çekmiştir. GSYİH para birimiyle ölçülmektedir. Bu durum anlamlı istatistik bilgi oluşturmayı olanaklı kılmaktadır. GSYİH'nın ölçümlü için üç yöntem kullanılır. Bunlar: i) Harcamalar yöntemi, ii) Gelirler yöntemi, iii) Üretim yöntemi. Bir ekonominde harcama ve gelir etkileşimlerinin üç piyasada gerçekleştiğini görürüz. Bunlar: i) Mal ve hizmet piyasaları, ii) Faktör piyasaları, iii) Finansal piyasalardır. Bu piyasalarda rol oynayan ekonomik birimler ise dört grupta toplanır. Bunlar:

1. Hanehalkları;

- Firmalara üretim faktörleri arz ederek, karşılığında gelir elde ederler.
- Firmalardan tüketim malı satın alarak, harcama yaparlar.
- Gelirinin bir kısmını tasarruf ederler.

2. Firmalar;

- Kiraladığı ya da satın aldığı üretim faktörleri karşılığında hanehalklarına ödeme yaparlar.
- Diğer firmaların yatırım harcamalarından gelir elde ederler.
- Kendi stoklarını azaltabilirler.
- Yatırımlarını finanse etmek için finansal piyasalardan ve hanehalklarından borçlanırlar.

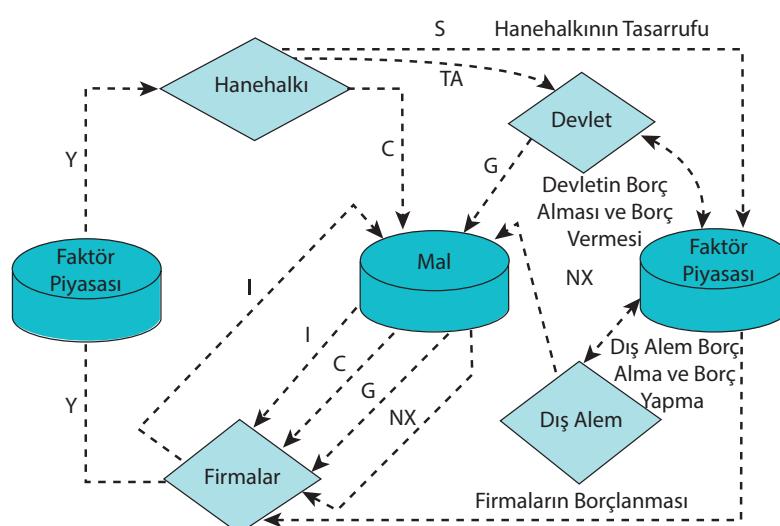
3. Devlet;

- Firmalardan satın aldığı mal ve hizmetler için harcama yapar.
- Hanehalkı ve firmalara transfer ödemesinde bulunur ve onlardan vergi alır.
- Geliri ve giderleri arasında fark oluşursa, bütçe imkanlarına göre borçlanır ya da borçlarını öder.

4. Dış aleml;

- Yurtiçi firmalarca satılan mal ve hizmetlerden gelir elde edilir (İhracat)
- Yabancı firmaların ürettiği mal ve hizmetler için harcama yapılır (İthalat)

Şekil 5.3'de görüleceği gibi, hanehalkları, firma, kamu ve dış alemler arasındaki etkileşimler mal, faktör ve finansal piyasalarda gerçekleşir. Bu piyasalarda ayrıca harcama ve gelirin dairesel akımı tamamlanır. Hanehalkları bu dairesel akım içerisinde tüketim harcamalarında bulunur, yatırımcılar diğer firmalardan ve kendi mal stokunda değişiklik yaparak yatırım harcamalarında bulunur, hükümetler kamu harcamalarını gerçekleştirir. Dış alemler net ihracat durumuna göre harcamalar belirlenir. Sonuç olarak, toplam gelire eşit olan toplam harcamalar tüketim (C), yatırım harcamaları (I), kamu harcamaları (G), net ihracattan (NX) oluşur.

Şekil 5.3 Dairesel Akım Modeli Harcama Gelir Eşitliği

Şekil 5.3'deki dairesel akım modelinde görüleceği üzere, ekonominde mal ve hizmetler için harcama yapan sadece hanehalkları değildir. Devlet, firmalar ve yabancılar da harcama yaparlar. Bu gruplar tarafından yapılan harcamaları kısaca özetlersek;

Tüketim harcamaları (C): Tüketiciler tarafından mal ve hizmet alımına yönelik yapılan toplam harcama miktarıdır. GSYİH'nin en büyük kalemidir. Bu harcamalar dayanıklı tüketim mallarının (otomobil, buzdolabı, TV..vb) alınmasını kapsadığı gibi yiyecek, giyecek, eğlence ve haberleşme gibi dayaniksız tüketim mal ve hizmetlerini de kapsar.

Gayrisafi sabit sermaye oluşumu (Yatırım Harcamaları) (I): Burada hem özel sektörün hem de kamu sektörünün yatırım harcamaları yer alır. Yatırımlara gelir getiren aktifler üzerine yapılan her türlü harcama dahildir. Yeni fabrikalar ve makineler için firmalar tarafından yapılan harcamalar; yeni evler ve konutlardaki geliştirmeye yönelik hanehalklarının harcamaları; devletin inşaat, makine ve teçhizat için yaptığı harcamalar yatırım sınıflandırmasına girer.

Firmaların stoklarındaki değişimeler de brüt yatırım harcaması kapsamında değerlendirilir. Çünkü stoklar gelecekte gelir sağlayacak aktifi temsil etmektedir. Stok değişimleri üretme konu olan ham madde ve malzeme, mamül ya da yarı mamül den oluşan stoklardaki dönem sonu ve dönem başı arasındaki farktır. Eğer fark artı ise yatırımlar artar, eksi ise yatırımlar azalır. Çünkü GSYİH cari üretimi ölçüğünden, cari dönemde üretilen fakat satılan stoklar da GSYİH'ye dahil edilmektedir, ki bu yatırımdır.

Bir hususu biraz daha açılığa kavuşturmakta yarar vardır. Bir kişinin tasarruflarını değerlendirmede sık sık duyduğumuz yatırım kelimesiyle burada açıklamaya çalıştığımız yatırım arasındaki farkı anlamamız gereklidir. Bir harcamaın ekonomi açısından yatırım sayılabilmesi için ülkenin üretim kapasitesinin artması gereklidir. Bu nedenle yatırım tanımlanırken, sermaye stokunda sağlanan artış şeklinde ifade edilir. Yoksa kişinin hisse senedi alması, bankaya para yatırması ya da yeni inşa edilmiş ev satın alması yatırım harcamaları olarak değerlendirilmez.

Devletin nihai tüketim harcamaları (G): Bu kategoride devletin hizmetlerini yerine getirebilmek için her çeşit mal ve hizmetler için yaptığı harcamalar yer alır. Bu harcamalar, istihdam edilen personele ödenen ücretlerden büro malzemelerine, askeri harcamalardan danışmanlık hizmeti harcamalarına kadar çeşitli türdeki harcamalardır. Bu harcamalar içerisinde, sosyal güvenlik ve refah ödemeleri şeklindeki transfer harcamaları yer almaz.

Net İhracat ((X-M) ya da NX): Bir ekonomide bazı firmalar ürünlerini ya da ürünlerinin bir kısmını yurtdışında satarlar. Bu durumda ekonomi içindeki satışlarda yer almayan, ancak cari dönemde üretilen bu değerin hesaba katılması, yani GSYİH içinde gösterilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda bu ekonomide satılan bazı mal ve hizmetler dış alemden üretilmiş olabilir. Bu durumda ihracatın değerinden ithal edilen malların değeri çıkarılır. Kalan net ihracat rakamıdır, bu büyük ülke içindeki satışlara ilave edilir. Toplam net ihracat, ithalatın ihracattan az olması durumunda pozitif, aksi halde negatif olacaktır. Net dış faktör gelirlerini buraya dahil edersek, bu dört gruptaki harcamalar toplanarak harcama yaklaşımı çerçevesinde GSYİH hesaplanır. Buna göre;

$$\text{GSYİH} = C + I + G + NX \text{ olur.}$$

GSYİH'yi gelir yaklaşımı çerçevesinde hesaplamak, dairesel akım diyagramından görüleceği üzere, biraz daha karmaşıktır. Üretim; mal ve hizmet üretmek amacıyla üretim faktörlerini bir araya getirmek suretiyle gerçekleştirildiğine göre, üretilen hasılanın değerine, bu faktörlere yapılan ödemeler toplamından ulaşılır. Ancak üretim sürecinde elde edilen çeşitli gelir biçimlerine (ki bunlar; ücret, kira, faiz ve kâr şeklinde tanımlanır) ilave olarak iki tane de gelir sayılmayan ödeme vardır. Bunlar dolaylı vergiler ve amortismanlardır. Bu yöntemle elde edilen gelir ve gelir sayılmayan ödemeleri kısaca açıklıksak;

İşgücü ödemeleri (W): Kamu ve özel sektörde çalışanlara ödenen maaş ve ücretlere ilave olarak, işverenlerin sağlık planlarına katkısı ve maaştan kesilen vergi gibi ödemeler bu kategoride yer alır.

TÜİK verilerinde yer alan ve işletme artığı altında gösterilen kalem aslında emek faktörü dışındaki üretim faktörlerine ait gelirlerdir. Bunlar ise;

Kira gelirleri ya da rant (R): Hanehalkı tarafından binalar, arazi gibi mülkiyetin kiraya verilmesi sonucu elde edilen gelirdir.

Net faiz: Hanehalkı tarafından firmalara stokların finansmanı, yeni fabrika ya da yeni makine alımıları için verilen ödüncüler karşılığı elde edilen gelirdir.

Kârlar: Firmaların vergi öncesi elde ettiği gelirler olup, vergi ödemeleri, hisse senedi sahiplerine ödenen kâr payları ya da yeniden yatırım için dağıtılmayan kârlar şeklinde kullanılırlar.

Ücret, faiz, kira ve kâr şeklinde elde edilen bu gelirlere ilave olarak, gelir sayılmayan iki ödemenin de toplama dahil edilmesi gereklidir. Bunlar;

Dolaylı vergiler: Bunlar harcama ve satış vergileri gibi ödemeleri içerir. Bu tür vergiler için önemli olan, bu vergilerin devlet adına firmalarca toplanmasıdır. Yani firmaların elde ettikleri hasılatlarının bir kısmını devlete aktarmaları zorunludur. Bu ödemeler üretim faktörleri sahiplerine gitmediği için bu tür vergiler gelir sayılmayan ödemelerdir.

Amortismanlar: Yıpranma ve eskime karşılığı olarak da ifade edilebilir. Amortisman karşılıkları aslında eskiyen fabrika ve aletlerin yenilenebilmesi için oluşturulan fonlar olup, dolaylı vergiler gibi gelir sayılmayan ödemelerdir.

Gelir yaklaşımıyla GSYİH'yi hesaplamada elde edilen büyülügün harcama yaklaşımıyla ulaşılan sonucu eşit olması gereklidir. Eğer eşit değilse, istatistik hata kalemiyle eşitlenir. Bu eşitlik gereklidir. Çünkü çıktılar için harcanan her birim para, bir başkası tarafından gelir olarak ya da gelir sayılmayan ödeme olarak elde edilmektedir. Sonuç olarak gelir yaklaşımı çerçevesinde GSYİH'yi aşağıdaki şekilde yazabiliriz:

$$\text{GSYİH} = \text{Ücret} + \text{Rant} + \text{Faiz} + \text{Kâr} + \text{Dolaylı Vergiler} + \text{Amortismanlar}$$

GSYİH'yi üretim yöntemiyle de ölçebiliriz. Firmaların ürettikleri tüm mal ve hizmetlerin miktarı ile bunların fiyatlarını çarparak, dönem üretiminin değerine ulaşırız. Bu durumda belli bir dönemdeki GSYİH için, n tane mal ve hizmet için fiyatları p_i ve miktarları q_i ile gösterip, bunların çarpımlarının toplamını aşağıdaki gibi formüle edebiliriz:

$$\sum_{i=1}^n p_i q_i = p_1 q_1 + p_2 q_2 + \dots + p_n q_n = \text{GSYİH}$$

TÜİK'in üretim yöntemiyle GSYİH hesaplarında aynı mal ve hizmetleri üreten birimlerden oluşan faaliyet kollarındaki nihai mal ve hizmet üretim değerinin ölçülmesi esası benimsenmiştir. Bunun için ekonomi çeşitli sektörlerde ayrılarak her bir sektör için üretimin değeri hesaplanır. Bu sektörler; tarım, sanayi, inşaat, ticaret, ulaştırma, mali müesseseler, konut, serbest meslek hizmetleri, izafî banka hizmetleri ya da gelirleri, devlet hizmetleri, kâr amacı gütmeyen özel hizmet kuruluşları, ithal vergisidir.

Bu kalemlerin toplanmasıyla elde edilen gayri safi yurtiçi hasıla rakamına dış alemden faktör gelirleri ilave edilerek GSYİH rakamına ulaşılır. Dış alemden faktör gelirleri arasında işçi dövizleri, müteşebbis gelirleri, kâr transferleri, dış borç faiz ödemeleri ve faiz gelirleri yer alır.

Milli gelir terimi çoğu kez diğer gelir ve hasıla kavramlarını da içeren bir anlamda kullanılmaktadır. Çünkü bütün gelir ve hasıla büyülüükleri bir takım küçük ayırmalarla birbirinden elde edilebilmektedir. Milli gelir büyülüükleri arasındaki geçişliliği aşağıdaki basit matematiksel akım tablosunda özetleyebiliriz.

GSYİH

(+) Dış alemden elde edilen faktör gelirleri

(-) Dış aleme ödenen faktör ödemeleri

GSMH

(-) Amortismanlar

Safi Milli Hasıla

(-) [Dolaylı vergiler – sübvansiyon]

Milli Gelir

(-) Dağıtılmayan kârlar

(-) Sigorta primleri

(-) Kurumlar vergisi

(+) Transfer harcamaları

Kişisel Gelir

(-) Dolaysız vergiler

= Harcanabilir Gelir = C+S

Reel GSYİH Neleri Ölçmez?

Ekonominin performansını değerlendirmede reel GSYİH bile ihtiyatla yorumlanmalıdır. GSYİH'nın ölçülemeyeceği bazı durumları dikkate aldığımızda, ekonominin üretim düzeyi sağlıklı olarak belirlenemeyecek ve toplumun refahı üzerine doğru değerlendir-

meler yapılamayacaktır. Reel GSYİH'nin ölçümediği bazı şeyleri kısaca açıklarsak;

Piyasalara Yansımayan Üretim: GSYİH sadece satılacak amacıyla yapılan üretimi ölçer. Kendimiz için yaptığımız, evde yapıp da satmayı düşünmediğimiz üretim GSYİH dışında kalır (Örneğin ev işleri, evde traş olmak, ütü yapmak, tamirat işlerini yapmak). Yine GSYİH takas işlemini dışında bırakır. Yani kişi bir malı bir başkasıyla mal ya da hizmet karşılığında değiştirdiğinde, bu işlem GSYİH dışında kalır. Örneğin değiirmene bugdayını un yapmak için götürüren çiftçi, un yapımı karşılığında bugdayın % 10'u kadar bir miktarı değiirmencije verirse, bu hizmet GSYİH'ye dahil edilmez. Kayıt dışı ekonomi, yer altı ekonomisi hesaplamalarında yine önemli bir sorun olarak yer almaktadır.

Nüfustaki Değişmeler: GSYİH ile ilgili istatistiklere bakarken belirli bir dönemde veri olan bu üretimi (çıktıyı) paylaşacak olan nüfusun büyüğünü dikkate almazsa yanlıltıcı değerlendirmeler yaparız. 900 milyar ₺ GSYİH'ye sahip 10 milyon nüfuslu bir ekonomi ile 70 milyon nüfusa sahip bir ekonomi birbirlerinden tamamen farklıdır. Bu durum 1000₺ aylık ile geçenen tek bir kişi ile aynı miktarda aylık ile geçenen yedi kişilik bir aile arasındaki farka benzetilebilir. Ekonomistler bu sorunun çözümü için kişi başına GSYİH değerlerini kullanırlar. Yani belli bir yıla ait GSYİH değeri aynı yıldaki nüfus miktarına bölünerek kişi başına düşen GSYİH değeri hesaplanır. Şayet ekonomide nüfus artışına rağmen kişi başına düşen GSYİH değeri artıyorsa, o ülke için toplumda hayat standartının yükseldiğini ve ekonominin performansının olumlu geliştiğini söyleyebiliriz.

Boş Zaman: GSYİH boş zamandaki artışı ölçmez, ancak boş zamandaki bir artışın bizim refahımız üzerinde etkisi vardır. Hatta reel GSYİH artmamış olsa bile eğer biz aynı sabit reel GSYİH'yi daha kısa bir zaman diliminde üretelimyorsak,lığımız refahımızın arttığı konusunda hemfikir olacaktır. Örneğin eskiden cumartesi günleri saat 13'e kadar yarımda tüm memurlar çalışmak zorundaydılar. Oysa günümüzde cumartesi günleri memurlar için tatil yapılmıştır. Bu durum aslında hayat standardında bir iyileşmeyi ifade etmekle birlikte GSYİH içerisinde ölçülemez.

Dışsallıklar: Üretilen tüm mal ve hizmetleri izlemek ve GSYİH değerini hesaplamak için oldukça geliştirilmiş bir muhasebe sistemi kullanılır.

Ancak üretim sürecinde dışsallıklarla karşılaşılması durumunda bunları GSYİH'ye ilave edecek ya da çıkaracak herhangi bir yöntem henüz oluşturulmuştur. Örneğin ulusal üretim artarken çevre kirliliği de artabilir. Çevre kirliliğinin maliyeti üretim değerinden indirilemez.

Yine malların kalitesindeki gelişmelerin de doğru olarak hesaba katılması güçtür. Örneğin, bilgisayarların zamanla fiyatı düşüğü halde kalitesi çok yükselmiştir. Bu türden sorunlar, başta pek çok elektrikli ve elektronik araçlar olmak üzere hemen her mal için söz konusudur.

Bu bağlamda asıl önemli olan bu türden faaliyetlerin ekonomi içindeki nispi değeridir. Eğer bunların nispi önemi yıldan yıla fazlaca değişmişse, milli gelir hesapları, bütün eksikliklerine rağmen, özellikle zaman boyunca toplumun üretim gücünün ve maddi refahının ne yönde geliştiğini göstermesi açısından faydalıdır.

İşte üretim sürecinde ortaya çıkan negatif dışsallıklar (hava ve su kirliliği gibi) dikkate alınarak, boş zamanın değeri dikkate alınarak, devletin ekonomideki büyülüğu dikkate alınarak, kayıt dışı ekonominin büyülüğu dikkate alınarak ülkenin performansını değerlendirmek, refah düzeyindeki gelişmeler üzerine yorum yapmak daha anlamlı olacaktır.

Mali Piyasaların Ana Göstergesi: Faiz Oranı

Faiz oranının yükselmesi borçlanma maliyetini arttırır. Bu hem konut ve tüketici kredisiyle ev ya da araba almak isteyenleri hem de taksitle dayanıklı tüketim malları almak isteyenleri güç durumda bırakır. İşadamları yatırım kararlarını alırken daha ürkük davranışırlar. Çünkü yüksek faiz oranları kredi maliyetlerini artırmaktadır. Yüksek faizler yatırımı özkaynakları ile finanse etmemeyi planlayan bir girişimci üzerinde bile caydırıcı etki yapar, zira bir yatırımın yapılması için en azından faiz oranına eşit ya da ondan daha yüksek oranda bir kâr beklentisi olmalıdır. Aksi takdirde elinde yatırılabilir fonu olan işletmeler risk içeren yatırımlar yapmak yerine, ellerindeki fonları banka mevduatı ya da devlet tahvili biçiminde tutmayı tercih edeceklerdir.

Faiz oranı, herhangi bir nedenle ertelenen bir liralık nakdi ödemenin bedeli olup, gelecekte yapılabilecek ödeme ile şimdiki ödeme arasındaki oransal farktır. Örneğin, bugün bankaya yatırduğumuz 1000₺ için size tam bir yıl sonra 1200₺ ödeni-

yorsa, burada yıllık faiz oranı % 20'dir. Benzer biçimde bir beyaz eşya satıcısı, bir televizyonu peşin 1000₺'ye satarken, bir yıl vadeli (bir peşin ve 11 aylık taksitle) satış için 1200₺ talep ediyorsa, burada yıllık % 44 oranında faiz uygulanmaktadır. Bu örnek için faiz oranı şu şekilde hesaplanmaktadır:

İlk taksit 100₺ hemen ödenmekte, 11 ay boyunca aynı tutarda ödeme yapılmaktadır. İlk ödemeden sonra kalan ertelenmiş ödeme 900₺ olup, bunun karşılığı olarak toplam 1100₺ ödenecektir. Bu da % 22,22 oranında fazla bir ödeme yapmak demektir. Ödemeler her ay yapıldığı için, bu oranı yıllık faiz oranı gibi düşünmek hatalıdır. Bir ay sonra başlayıp, 11 ay boyunca 100₺ ödemekle altıncı ayın sonunda ya da yedinci ayın başında toptan 1100₺ ödemek aynıdır. Yani ortalama vade 6 aydır. Bu durumda bu taksit şemasında uygulanan yıllık faiz oranı % 44,44'tür.

Faiz Oranıyla İlgili Ayrımlar

Kısa ve Uzun Vadeli Faiz Oranı: Faiz oranıyla ilgili olarak yapabileceğimiz bir ayrımlı vadeye göredir. Ödemede ortaya çıkan gecikmenin ne kadar zaman süreçğine göre farklı faiz oranlarından bahsedilebilir. Örneğin bir bilgisayar satıcısı 3 ay vadeli satış için % 5 faiz –vade farkı- talep edebilir ya da herhangi bir kamu kuruluşuna olan borcumuzu geçiktirmemiz halinde her ay için % 3 faiz –gecikme zamımı- ödemek zorunda kalabiliriz. Devlet, 1994 yılında 2 ay süresince vadeli hazine bonolarını üç aylık getirişi % 50'nin üzerinde olan bir faizle satışa çıkarmıştı.

Vadeye göre faiz oranı değişmekte birlikte, faiz oranları yukarıdaki gibi değil, genelde yıllık olarak ifade edilmektedir. Örneğin, "3 ay vadeli mevduata uygulanan faiz oranı % 24'dür" denildiğinde, bunun anlamı "mevduatin üç aylık getirişi % 6'dır" demektir. Ya da 25 yıl vadeli bir konut kredisinin faiz oranı % 10'dur denildiğinde her yıl için alınan krediye bu oranda faiz uygulandığını anlıyoruz.

Basit ve Bileşik Faiz: Faiz oranlarıyla ilgili yapılması gereken bir ayrımlı da basit ve bileşik faiz ayrımlıdır. Eğer belli bir anapara üzerinden faiz hesaplanıyor, vade sonunda tekrar aynı anapara üzerinden faiz işletiliyorsa, burada basit faiz söz konusudur. Yok eğer ilk dönem sonunda tahakkuk ettirilen faiz, dönem sonunda anaparaya ekleniyor ve gelecek dönem için faiz bu tutar üzerinden yürütülüyorrsa, burada bileşik faiz uygulanmaktadır.

Nominal ve Reel Faiz Oranı: Şu ana kadar bahsettiğimiz faiz oranları nominal faiz oranlarıdır. Yani, fiyat düzeyindeki değişimler için herhangi bir ayarlamayı içermemektedir. Bunun için, nominal faiz oranını bir fiyat endeksi ile deflate ederek, reel faiz oranına ulaşırız. Reel faiz oranı için kullanacağımız formül;

$$1+r = \frac{1+R}{1+\pi} \Rightarrow r = \frac{1+R}{1+\pi} - 1 \text{ olur.}$$

Burada içler dışlar çarpımıyla; $(1+r).(1+\pi)=1+R$ sonucuna ulaşılır. Eşitliğin sol tarafındaki çarpma işlemi yapılp, reel faiz oranы yalnız bırakılırsa; $r = R - \pi - \pi.r$ olacaktır. Şayet son terim çok küçük değer alırsa reel faiz oranı şu şekilde belirlenir:

$$r = R - \pi$$

Bu eşitlikten de görüleceği gibi, nominal faiz oranından (R) enflasyon oranı (π) çıkarılmakta, yine enflasyon oranı ile reel faiz oranının (r) çarpımı da çıkarılmaktadır. Bu son terim Türkiye için enflasyon oranının yüksek olduğu dönemlerde büyük değerler almıştır. Bir dönemin başında nominal faiz oranı bilinmektektir. Enflasyon oranı ise ancak tahmin edilebilir. Ekonomik birimler kararlarını verirken, nominal faiz oranları konusundaki bilgilerini ve enflasyon oranı konusundaki tahminlerini kullanır ve bir reel faiz oranını oluştururlar. Ne varki, enflasyon dönem sonundaki gerçekleşme oranına göre beklenen (ex-ante) ve gerçekleşen (ex-post) reel faiz oranları farklı olabilecektir. Bu durumda kararların sağlıklı olup-olmaması beklenenlerin gerçekliliğine bağlıdır.

Makroekonomik Analizde Faiz Oranı

Makroekonomik analizlerde faiz oranının hangi anlamda kullanıldığı ve faiz oranındaki değişimlerin nasıl anlaşılması gerekiği üzerinde de biraz durmak istiyoruz. Bildiğimiz üzere makroekonomi toplulaştırmış değişkenler üzerine oturtulmaktadır. Bu durumda faiz oranında da bir toplulaştırma yapma zorunluluğu olduğu açıktır. Oysaki yukarıda mevduat ve kredi faizi, devlet borçlanması senetlerinin faizi gibi farklı faiz oranlarından bahsettik. Üstelik bu oranın da vadelerine göre değişkenlik gösterebileceğini biliyoruz. Normal koşullar altında kısa vadeli faiz oranları uzun vadeli oranların altında olacaktır. Esasen

faiz oranlarının vade yapısını çeşitli ekonomik değişkenlere ilişkin beklentiler belirler. Örneğin, gelecekte enflasyon oranının düşmesi bekleniyorsa kısa vadeli faiz oranı uzun vadeli faiz oranından daha yüksek olabilir. Peki ekonomideki faiz oranını tek bir değerle ya da mümkün olduğunda az sayıda değer ile nasıl ifade edebiliriz?

Bu sorunun da cevabı ortalama faiz oranını gösteren ve bundaki değişimlerin yönünü ve büyülüüğünü ölçmeye imkan veren endeks oluşturmayı gerektirir. Ya da ekonomide en çok işlemin yapıldığı faiz esas alınarak (örneğin hazine bonosu veya devlet tahvili) değerlendirmeler yapmak anlamlı olur.

Döviz Kurunun Ölçülmesi

Uluslararası düzeyde bir ülkeye yapılan ödemeler, o ülkenin para birimiyle yapılır ve bu ödemelere başta merkez bankaları olmak üzere bankacılık sistemi aracılık eder. Ancak herhangi bir para biriminin ticarete taraf ülkelerce kabul edilmesi de mümkün değildir. Nitekim bugün için tüm ülkeler uluslararası ödemelerde ABD Dolarını (\$) ödeme aracı olarak kabul etmektedirler. Sterlin (£), Euro (€) ve Japon Yeni (¥) de büyük ölçüde uluslararası ödemelerde kabul görmektedir.

Bu noktada sorun ödemeyi yapanın parasının ödemeden yapılabileceği para birimi cinsinden değerinin belirlenmesidir. Bu aşamada döviz kuru kavramı gündeme gelir.

 Döviz kuru bir ülkenin para biriminin, diğer bir ülke para birimi cinsinden değeridir.

Döviz kuru kısaca (ER) olarak ifade edilebilir. Döviz kurunun farklı tanımları ve bu tanımlara uygun ölçümleri vardır.

Alternatif Döviz Kuru Tanımları

Döviz kuru (ER) basitçe, yabancı bir para birimi için ödenen milli para miktarını ifade etmektedir.

$$ER = \text{Ulusal Para} / \text{Yabancı Para}$$

Örneğin, 9 Haziran 2017'de bazı para birimlerinin ₺ cinsinden değerleri şöyledir. $1 \$ = 3,52₺$; $1 € = 3,95₺$. Bu tanım bize iki taraflı nominal dö-

viz kurunu vermektedir. Günlük konuşmada döviz kuru bu anlamda kullanılmaktadır. Ancak döviz kuru kavramının içeriğini bu basit tanımın içeriğine sıkıştırmamız doğru olmaz. Sorunu netleştirmek istedığımızda karşımıza bir dizi alternatif yöntem çıkmaktadır: Nominal döviz kuru ile ilgilenebileceğimiz gibi "reel" döviz kuruna da bakabiliriz veya iki taraflı (bilateral) ya da toplulaştırılmış (efektif) döviz kuru ile de ilgilenebiliyor olabiliriz. Reel döviz kuru, nominal döviz kurunun bir fiyat endeksiyle veya çeşitli fiyat endekleri kullanılarak deflate edilmiş ifadesi olup, bunu da iki taraflı veya efektif olarak ölçebiliriz.

Reel Döviz Kuru

İki taraflı reel döviz kuru şöyle tanımlanabilir:

$$RER = \frac{\frac{\text{Ulusal Para}}{P^d}}{\frac{\text{Yabancı Para}}{P^f}} = ER \times \frac{P^f}{P^d}$$

Bu eşitlikte ER iki taraflı nominal döviz kuru olup, P^d yurtçi fiyat düzeyini, P^f ise diğer ülkenin fiyat düzeyini göstermektedir. Örneğin, 2016 yılında $1 \text{ US\$} = 3₺$ 'dir. Bir yıl sonra $1\$ = 3,5₺$ olmuştur. Bu dönemde enflasyon oranı Türkiye'de % 12, ABD'de % 4'dür. ABD'de 2016'da fiyat düzeyi 100 ise 2017 yılında 104 olmuştur. Türkiye'de 2016 yılındaki fiyat düzeyini 100 alırsak, 2017'deki fiyat düzeyi 112 olmuştur. 2017'de nominal döviz kuru $3,5₺/\$$ iken, reel döviz kuru (2016 baz alındığında);

$$RER = ER \times \frac{P^f}{P^d} = 3,5 \frac{104}{112} = 3,25₺/\$$$

olmuştur. Bu dönemde nominal döviz kuru $3₺$ 'den $3,5₺$ 'ye % 16,7 yükseldiği halde, ülkelerin fiyat düzeylerindeki yükselmeler farklı oranlarda olduğu için, reel döviz kuru % 8,3 [$=((3,25-3)/3) \cdot 100$] oranında yükselmiş, yani ₺ reel olarak % 8,3 değer kaybetmiştir.

Burada hemen tanımda yer alan her bir bilenin tanımına göre farklı reel döviz kuru ölçümllerinin ortaya çıkabileceğini anlarız. Örneğin, ER dönem sonu değeri olabileceği gibi, dönemin ortalama değerini de ölçebilir ya da ihracat veya it-

halatta geçerli olan kur olabilir. Benzer biçimde deflatör olarak TÜFE, ÜFE, GSYİH deflatörü, ihracat fiyatları ya da ithalat fiyat endeksi kullanılabilir. Bunların her biri farklı anımlara gelen ve farklı amaçlara hizmet edebilecek reel döviz kuru değerleri ortaya çıkaracaktır.

Düz ve Çapraz Döviz Kuru

Döviz kuruna ilişkin bir ölçüm de çapraz ve düz kur ayırmı ile ortaya çıkmaktadır. Bizim şu ana kadar açıkladığımız döviz kuru, düz döviz kurudur. **Düz kurda** bir ülkenin para birimi ile diğerleri arasındaki bir mübadele oranı sözkonusudur. **Çapraz kur** ise iki ülkenin para birimleri arasındaki değişim oranına bunların ₺ ile ikili kurlarından ulaşılmalıdır. Örneğin, ₺ ile \$ arasında kur $3,52 \text{₺}/\$$ ve ₺ ile € arasındaki kur $3,95 \text{₺}/\text{€}$ ise bu iki kur değerinden hareketle \$ ve € arasındaki döviz kurunu $1,12 \text{ \$}/\text{€} = (3,95 \text{₺}/\text{€})/(3,52 \text{₺}/\$)$ olarak hesaplayabiliriz. Bu değer \$ ile € arasındaki çapraz kurdur. Yani 1 € almak için gerekli \$ miktarı 1,12 \$'dır.

Bazi Terimler

Döviz kurundan bahsedilirken sık sık kullanılan bazı terimler de karışıklığa yol açmaktadır. Şimdi bu konuda kısa birkaç açıklama yapalım. **Devalüasyon**, sabit kur sisteminde resmi makamlarca, ülke parasının değerinin diğer ülke paraları karşısında düşürülmesidir. Paranın değer kaybetmesi ise serbest kur sisteminde, ülke para biriminin diğer ülke paraları karşısında değer kaybetmesidir. **Revalüasyon**, sabit kur sisteminde, resmi makamlarca, ülke parasının değerinin yükseltilmesidir. Paranın değer kazanması ise serbest kur sisteminde bir ülke parasının değerinin diğer ülkelerin paraları karşısında artmasıdır.

dikkat

Esnek kur sisteminde devalüasyon ve revalüasyon kelimelerinin kullanımı hatalıdır. Bunun yerine ülke parası değer kaybetmiştir veya ülke parası değerlenmiştir biçimindeki ifadeler kullanılmalıdır.

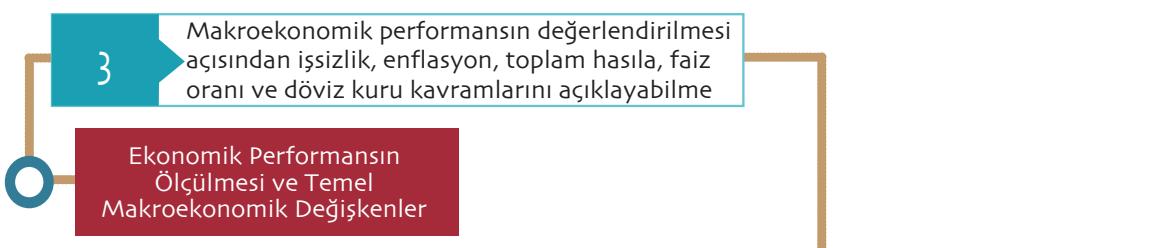
Öğrenme Çıktısı

Makroekonomi, ekonomideki toplam büyüklükler ile ilgilenir. Makroekonominin kapsamına; üretim, istihdam düzeyi, genel fiyat düzeyinin istikrarı (enflasyon ve deflasyon), ekonomik büyümeye, kamu açıkları, kamu borçları ve dış açıklar gibi konular girer. Örneğin bir ülkedeki istihdam düzeyi makroekonominin kapsamına girerken, bir piyasanın istihdam düzeyi ise mikroekonominin kapsamına girer. Çünkü bir ülkede birçok piyasa vardır.

Makroekonominin ortaya çıkışında Büyük Buhran'ın da yer aldığı üç olay önemli yer tutmakla birlikte, Keynes'in rolü büyüktür. Çünkü Klasik düşünce anlayışının yerine devrim sayılan kendi düşünce anlayışını oturtmuştur. Bugün dahi ekonomistler Keynesyenler ve Keynesyen olmayanlar şeklinde ayırmaktadır. Büyük Buhrandan sonra hızla yükselen Keynesyen düşünceyi takip eden ve eleştiren yeni düşünce okulları ortaya çıkmıştır. Günümüzde Yeni Keynesyenler, Keynesyen ekolün temsilcileri olarak nitelendirilirken; öte yandan temelleri Klasik anlayışa dayananlar Monetaristler ve Yeni Klasikler literatüre katkı yapmaktadır.

Makroekonomik performansı değerlendirmede bazı temel değişkenler incelenerek bunların nasıl ölçüldüğü, nasıl yorumlandığı çerçevesinde değerlendirmeler yapılır. Bu değişkenler işsizlik, enflasyon, GSYİH gibi doğrudan toplumun refahını etkileyen değişkenlerdir. İşsizlik, çalışma çağının nüfusu içinde olup, piyasada geçerli ücret düzeyinde çalışmaya razı olmasına rağmen iş bulamayan iş gücünün varlığıdır. Enflasyon fiyatlar genel düzeyindeki sürekli artışları ifade eder. GSYİH, belirli bir dönemde bir ülke sınırları içerisinde üretilen nihai mal ve hizmetlerin piyasa fiyatları ile hesaplanmış değeridir. Bu değişkenlerin yanında mali piyasaların temel göstergesi olarak faiz oranı, döviz kuru gibi değişkenler de açıklanarak ekonominin işleyişi ile ilgili değerlendirmeler yapılır.

1 Üretim faktörlerinin tam kullanımı durumunda elde edilen reel GSYİH düzeyine ne ad verilir?

- A. Potansiyel GSYİH
- B. Fiili GSYİH
- C. Cari GSYİH
- D. Sabit fiyatlarla GSYİH
- E. Kişi başına GSYİH

2 Aşağıdaki sorulardan hangisi makroekonominin ilgi alanına giren sorulardan biri **değildir**?

- A. Ülkeler arasındaki gelir farklılıklarının nedenleri nelerdir?
- B. Ekonominin büyürken neden milyonlarca insan işsizdir?
- C. Ekonomik krizlerin nedenleri nelerdir?
- D. Bütçe açığı ekonomiyi nasıl etkiler?
- E. Piyasa talep eğrisi nasıl elde edilir?

3 Aşağıdaki kişilerden hangisi Monetarizm'in (parasalcılık) öncüsü olarak kabul edilir?

- A. Milton Friedman
- B. J. M. Keynes
- C. A. Smith
- D. Robert Lucas
- E. David Ricardo

4 Potansiyel hasıla düzeyi Y^* ve fiili hasıla düzeyi arasındaki farkı gösteren üretim açığı (Y^*-Y) için aşağıdaki seçeneklerden hangisi doğrudur?

- A. Daralma döneminde pozitiftir
- B. Daralma döneminde negatiftir
- C. Tepe noktasında negatiftir
- D. Dip noktasında pozitiftir
- E. Genişleme döneminde pozitiftir

5 Çalışma gücünde ve arzusunda olup, cari ücret düzeyinden çalışmaya razımasına rağmen iş bulamayan iş gücünün varlığına ne ad verilir?

- A. İstihdam
- B. İşsizlik
- C. Toplam işgücü
- D. İşsizlik oranı
- E. İşgücüne katılma oranı

Aşağıdaki verileri kullanarak 6. ve 7. soruları cevaplayınız.

- 15 ve daha yukarı yaşındaki nüfus (Çalışma yaşı nüfusu): 50 milyon
- İstihdam edilenler: 22 milyon
- İşsizler: 3 milyon

6 İşsizlik oranının değeri nedir?

- A. % 4
- B. % 12
- C. % 6
- D. % 13,6
- E. % 10,7

7 İşgücüne katılım oranı değeri nedir?

- A. % 88
- B. % 70,6
- C. % 44
- D. % 50
- E. % 38

8 Fiyatlar genel düzeyinde sürekli olarak ortaya çıkan artışlara ne ad verilir?

- A. Enflasyon
- B. Deflasyon
- C. Stagflasyon
- D. Resesyon
- E. Devalüasyon

9 Doğal işsizlik oranı hangi tür işsizliklerden oluşur?

- A. Friksiyonel ve mevsimlik işsizliklerden
- B. Yapısal ve mevsimlik işsizliklerden
- C. Yapısal ve friksiyonel işsizliklerden
- D. Yapısal ve devresel işsizliklerden
- E. Friksiyonel ve konjonktürel işsizliklerden

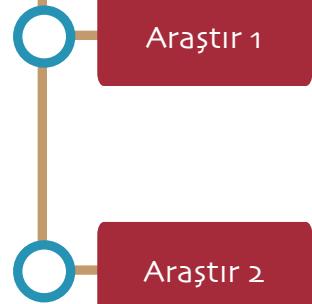
10 Bir ülkenin para biriminin diğer ülkenin para birimi cinsinden değerine ne denir?

- A. Enflasyon
- B. Döviz kuru
- C. Ödemeler dengesi
- D. Faiz oranı
- E. Fiyat düzeyi

1. A	Yanıtınız yanlış ise “İşsizlik ve İşsizliğin Ölçülmesi” başlıklı konuyu yeniden gözden geçiriniz.	6. B	Yanıtınız yanlış ise “İşsizlik ve İşsizliğin Ölçülmesi” başlıklı konuyu yeniden gözden geçiriniz.
2. E	Yanıtınız yanlış ise “Makroekonominin Kapısması” başlıklı konuyu yeniden gözden geçiriniz.	7. D	Yanıtınız yanlış ise “İşsizlik ve İşsizliğin Ölçülmesi” başlıklı konuyu yeniden gözden geçiriniz.
3. A	Yanıtınız yanlış ise “Makroekonominin Tarihçesi” başlıklı konuyu yeniden gözden geçiriniz.	8. A	Yanıtınız yanlış ise “Enflasyon” başlıklı konuyu yeniden gözden geçiriniz.
4. A	Yanıtınız yanlış ise “İşsizlik ve İşsizliğin Ölçülmesi” başlıklı konuyu yeniden gözden geçiriniz.	9. C	Yanıtınız yanlış ise “Tam İstihdam ve Doğal İşsizlik Oranı” başlıklı konuyu yeniden gözden geçiriniz.
5. B	Yanıtınız yanlış ise “İşsizlik ve İşsizliğin Ölçülmesi” başlıklı konuyu yeniden gözden geçiriniz.	10. B	Yanıtınız yanlış ise “Döviz Kurunun Ölçülmesi” başlıklı konuyu yeniden gözden geçiriniz.

5

Araştır Yanıtları Anahtarı

Kaynakça

Baumol, W. J. ve Blinder, A. S. (2011). Economics: Principles and Policy, 12th Edition, South-Western College Publishing, Mason.

Case, K. E., Fair, R. C. ve Oster, S. (2008). Principles of Economics. Ninth Edition, Prentice Hall, New Jersey.

Mankiw, N. G. (2009). Principles of Economics, Fifth Edition, Cengage Learning, Mason.

Yıldırım, K. Bakırtaş, İ., Yılmaz, R. ve Esen, E. (2017). Makro İktisada Giriş, 12. Baskı, Nisan Kitabevi, Ankara.

Yıldırım, K. ve Diğerleri (2011). İktisada Giriş, 4. Baskı, Pelikan Yayıncılık, Ankara.

Bölüm 6

Milli Gelir Düzeyinin Belirlenmesi

Öğrenme Çıktıları

Devletin Olmadığı Dışa Kapalı Bir Ekonomide Denge Gelir Düzeyinin Belirlenmesi

- 1 Tüketim, tasarruf, yatırım fonksiyonlarını ve devletin olmadığı dışa kapalı bir ekonomide denge gelir düzeyini açıklayabilme
- 2 Coğaltan mekanizmasının işleyişini özetleyebilme

Devletin Olduğu Dışa Kapalı Bir Ekonomide Denge Gelir Düzeyinin Belirlenmesi

- 3 Devletin ekonomiye dâhil edilmesinin toplam harcamalar ve denge gelir düzeyi üzerindeki etkileri açıklayabilme

Devletin Olduğu Dışa Açık Bir Ekonomide Denge Gelir Düzeyinin Belirlenmesi

- 4 Ekonominin dışa açılmasının toplam harcamalar ve denge gelir düzeyi üzerinde yarattığı etkileri açıklayabilme

Anahtar Sözcükler: • Tüketim • Marjinal Tüketim Eğilimi • Tasarruf • Yatırım • Net İhracat
• Otonom Harcamalar • Coğaltan • Kamu Harcamaları

GİRİŞ

Bir ülke ekonomisinin gelir düzeyi, o ülkenin refah düzeyinin belirlenmesinde önemli bir ölçütür. Bir önceki üitede GSYİH ve GSMH gibi gelir kavramları açıklanıp, bunların nasıl ölçüldüğü belirtildi. Bu üitede ise, bir adım ileriye giderek milli gelirin nasıl belirlendiğini açıklayacağız. Bunu açıklarken de Keynesyen modeli dikkate alacağız. Keynesyen modelin Klasik modele alternatif olarak ortaya çıktığını bir önceki üiteden hatırlıyoruz. Klasikler, ekonomide ücret ve fiyatların tam esnek olduğunu ve böylece ekonominin devamlı olarak tam istihdam düzeyinde bulunduğunu ifade etmektedirler. Klasikler'e göre, geliri (veya üretimi) belirleyen temel faktör istihdam düzeyidir. Keynes ve Keynesyenler ise Klasikler'in bu görüşüne karşı çıkarak, geliri belirleyen temel faktörün toplam harcamalar (veya toplam talep) olduğunu ifade etmişlerdir. Onlara göre, toplam harcamalar geliri belirlemektedir ve belirlenen gelir düzeyi de istihdam düzeyini belirlemektedir.

Milli gelirin nasıl belirlendiğini açıklayacağımız bu üitede, aşama aşama denge milli gelir düzeyinin oluşumunu ele alacağız. Bunun için ilk aşamada, anlatımında basitlik sağlamak amacıyla, devletin olmadığı dışa kapalı (diğer ülkeler ile ekonomik ilişkilerin olmadığı) bir ekonomide; yani sadece firmaların ve hanehalklarının bulunduğu bir ekonomide, denge gelir düzeyinin nasıl belirlendiğini açıklayacağız. Bunu yaparken de denge gelir düzeyinin elde edilişini; ilk olarak toplam harcamalar yöntemiyle, daha sonra da tasarruf-yatırım eşitliği yöntemiyle göstereceğiz. İkinci aşamada ise, bir adım daha ileriye giderek, ekonomiye devleti dahil edeceğiz ve devletin olduğu bir ekonomide denge gelir düzeyinin belirlenmesini açıklayacağız. Son aşamada ise ekonimiyi dışa açarak, diğer ülkeler ile mal ve hizmetler üzerine olan ticareti modele dahil edeceğiz. Bütün bu aşamaları anlatırken, devletin ekonomiye dahil edilmesinin ve ekonominin dışa açılmasının, toplam harcama düzeyini ve denge gelir düzeyini nasıl etkilediğini de belirteceğiz. Üitede denge gelir düzeyinin belirlenmesini açıklarken, fiyatlar genel düzeyinin analiz yapılan süre içerisinde değişmediğini kabul edeceğiz.

DEVLETİN OLMADIĞI DİŞA KAPALI BİR EKONOMİDE DENGE GELİR DÜZEYİNİN BELİRLENMESİ

Bu kısımda anlatımı kolaylaştırmak için devletin olmadığı ve ekonominin dışa kapalı olduğu; yani ekonominin, dünyadaki diğer ülke ekonomileriyle ilişkilerinin olmadığı bir durumda denge gelir düzeyinin nasıl belirlendiğini ortaya koyacağız. Bunu yaparken ilk olarak, üretim düzeyinin belirleyicisi olan harcamalardan yola çıkacağız. Devletin olmadığı dışa kapalı bir ekonomide karşımıza iki tür harcama bileşeni çıkmaktadır. Bunlar, tüketim ve yatırım harcamalarıdır. Daha sonra, denge gelir düzeyinin elde edilişini alternatif yöntem olan yatırım-tasarruf eşitliği yoluyla göstereceğiz. Burada tüm tasarrufların hanehalkları tarafından yapıldığını ve tüm yatırımların da firmalar tarafından yapıldığını varsayıcağız.

Devletin olmadığı dışa kapalı bir ekonomide gelir özdesliğini şu şekillerde yazabiliriz:

$$Y \equiv C+I$$

$$Y \equiv C+S$$

Yukarıdaki birinci özdeslik, harcamalar bakımından milli geliri (Y) ifade etmektedir. Burada toplam harcamalar, tüketim (C) ve yatırım harcamalarından (I) oluşmaktadır. İkinci özdeslik ise geliri, kullanım bakımından göstermektedir. Bu özdesliğe göre, hanehalkları harcanabilir (kullanılabilir) gelirlerini, tüketim (C) ve tasarruf (S) arasında bölgüştürürler.

Şimdi burada ilk olarak yukarıdaki özdeslikleri oluşturan tüketim, tasarruf ve yatırım kavramlarını inceleyelim ve daha sonra da bu değişkenler yoluyla denge gelir düzeyinin nasıl belirlendiğini görelim.

Tüketim Harcamaları ve Tüketim Fonksiyonu

Tüketim harcamaları, hanehalklarının mal ve hizmetler üzerine yaptıkları harcamalardır. Örneğin, bir tüketici olan hanehalkının bir lokantaya gidip yemek yemesi karşılığında yaptığı harcama tüketim harcamasıdır. Yeni tekstil ürünlerinin satın alınması da bir tüketim harcamasıdır. Bu örneklerdeki tüketim harcamaları dayanıksız mallar üzerine yapılan tüketim harcamalarıdır. Bunun yanında otomobil satın alınması, bir laptop satın alınması

ise, dayanıklı mallar üzerine yapılan tüketim harcamalarını ifade eder. Burada karıştırılmaması gereken bir nokta vardır. Eğer satın alınan otomobil veya laptop kişinin bireysel ihtiyacını karşılamaya yönelik ise, bu bir tüketim harcamasıdır. Fakat eğer satın alınan otomobil veya laptop, bir firma tarafından üretimde kullanılmak için satın alınmışsa, bu harcama yatırım harcaması olarak değerlendirilir. Tüketim harcamaları olarak sadece dayanıklı ve dayaniksız mallara yönelik yapılan harcamalar dikkate alınmaz; aynı zamanda satın alınan temizlik hizmeti, ulaşım hizmeti ve haberleşme hizmeti gibi hizmetler de tüketim harcamalarının içine dahil edilir. Tüketim harcamaları birçok şeyi içerdiği için toplam harcamaların en büyük kısmını oluşturmaktadır.

Tüketim harcamaları, harcanabilir gelirin (YD) bir fonksiyonudur. Yani, harcanabilir gelirdeki artışlar, tüketim harcamalarının da artmasına yol açar. Dolayısıyla harcanabilir gelir ile tüketim harcamaları arasında doğru yönlü bir ilişki vardır. Diğer koşullar sabitken, tüketim ile harcanabilir gelir arasındaki ilişki tüketim fonksiyonu tarafından belirlenir. Tüketim fonksiyonu, farklı harcanabilir gelir düzeylerinde hanehalklarının ne kadar harcama yapmak istediklerini gösterir. Tüketim fonksiyonunu aşağıdaki gibi yazabiliriz:

$$C = C_0 + cYD$$

Burada tüketim harcamaları (C), otonom tüketim harcamalarından (C_0) ve uyarılmış tüketim harcamalarından (cYD) oluşur. Otonom tüketim harcamaları (C_0), gelir düzeyi sıfırken yapılan tüketim harcamalarını ifade eder. Diğer bir ifadeyle otonom tüketim, gelir düzeyinden bağımsız yapılan tüketim harcamalarıdır. Bu şunu ifade eder: İnsanlar gelirleri olmasa bile yaşamalarını sürdürmek için belirli bir miktar tüketim harcaması yapmak zorundadırlar. Peki, bu harcamayı nasıl yapabileceklerdir? Örneğin, borçlanarak bu harcamayı yapabileceklerdir. Bunun yanında tüketim fonksiyonunun harcanabilir gelire bağlı kısmı ise, gelir arttıkça tüketimin, harcanabilir gelirin c katı kadar artacağını göstermektedir. Burada c , marjinal tüketim eğilimi olarak adlandırılır ve gelir arttıkça tüketimin nasıl değiştiğini gösteren pozitif bir katsayıdır.

Temsili bir ekonomi için tüketim fonksiyonunu, Tablo 6.1'de verilen değerlerden yararlanarak şekilde üzerinde gösterebiliriz. Tablo 6.1'e baktığımızda; başlangıçta harcanabilir gelir sıfır iken, yapılan tüketim (otonom tüketim) 60 milyardır. Harcanabilir gelir her arttığında, tüketim de artmaktadır. Fakat tüketimdeki artış hızı, harcanabilir gelirdekinden daha azdır.

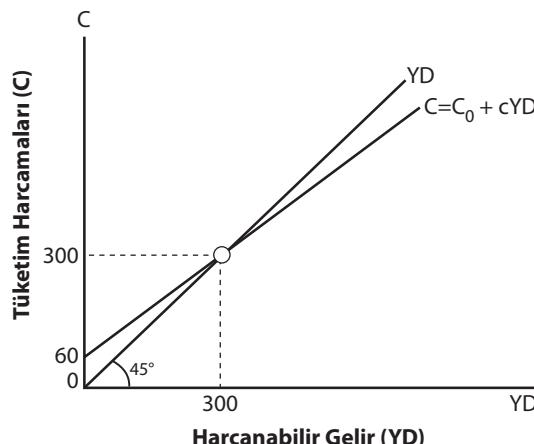
Tablo 6.1 Temsili Bir Ekonomide Harcanabilir Gelir, Tüketim ve Tasarruf

Harcanabilir Gelir (YD) (Milyar ₺)	Tüketim Harcamaları (C) (Milyar ₺)	Tasarruf (S) (Milyar ₺)
0	60	-60
100	140	-40
200	220	-20
300	300	0
400	380	20
500	460	40
600	540	60

Şekil 6.1'deki tüketim fonksiyonunun çizimi Tablo 6.1'e göre yapılmıştır. Şekilde dikey eksende tüketim harcamaları, yatay eksende ise harcanabilir gelir gösterilmiştir. Şekilde tüketim harcamaları harcanabilir gelir ile birlikte arttığı için, tüketim fonksiyonu pozitif eğimli olarak çizilmiştir. Şekildeki 45^0 'lık doğru, dikey ve yatay eksenlerin tam ortasından geçmektedir ve bu doğru üzerindeki her nokta tüketim harcamalarının harcanabilir gelire eşit olduğu durumları göstermektedir. Yani, bu doğru harcanabilir gelirin tümünün tüketim harcamaları için kullanıldığından elde edilecek olan doğrudur. Fakat elde edilen harcanabilir gelirin tümü tüketime gitmediği için tüketim fonksiyonunun eğimi, 45 derecelik doğrunun eğiminden daha düşüktür ve bu nedenle de tüketim fonksiyonu daha yatık olarak çizilmiştir.

Şekil 6.1'e dikkat edilecek olursa, harcanabilir gelir 300 milyar olduğunda, tüketim de 300 milyar olmaktadır. Bu bize, elde edilen harcanabilir gelirin hepsinin tüketim harcaması için kullanıldığını göstermek-

tedir. Yani bu düzeyde, tüketim harcanabilir gelire eşittir. Tüketim fonksiyonu 45 derecelik doğrunun üzerinde ise tüketim, harcanabilir gelirden daha fazla; tüketim fonksiyonu 45 derecelik doğrunun altında ise tüketim, harcanabilir gelirden daha azdır.

Şekil 6.1 Tüketim Fonksiyonu

Devletin olmadığı bir ekonomide harcanabilir gelir (YD), toplam gelire yani GSMH'ye (Y) eşittir. Dolayısıyla devletin olmadığı bir ekonomi için yukarıdaki tüketim fonksiyonunu şu şekilde de yazabiliriz:

$$C = C_0 + cY$$

Artık bu aşamadan sonra devletin olmadığı bir ekonomide, harcanabilir gelir (YD) kavramı yerine toplam gelir (Y) kavramını da kullanabileceğiz.

Ortalama ve Marjinal Tüketim Eğilimi

Ortalama tüketim eğilimi (APC), her bir yıl için bir ekonomideki tüketim harcamalarının harcanabilir gelire oranıdır ve harcanabilir gelirin ne kadarının tüketim harcamalarına ayrıldığını göstermektedir. Dolayısıyla, ortalama tüketim eğilimini şu şekilde gösterebiliriz:

$$ACP = \frac{C}{Y}$$

Tablo 6.1'den hesaplanıp, görüleceği üzere; APC, harcanabilir gelir 300 milyar oluncaya kadar 1'den büyük değerler alırken, harcanabilir gelir 300 milyarı aşlığında ise APC, 1'den küçük değerler almaktadır. Yani gelir arttıkça APC azalmaktadır. Örneğin harcanabilir gelir 100 milyar iken

APC'nin aldığı değer 1,4'tür. Harcanabilir gelir 600 milyar olduğunda ise APC'nin değeri 0,9'dur.

Marjinal tüketim eğilimi, MPC (veya c), tüketim harcamasındaki değişmenin (ΔC) gelirdeki değişmeye (ΔY) oranıdır ve şu şekilde gösterilir:

$$c \text{ veya MPC} = \frac{\Delta C}{\Delta Y}$$

✓ Marjinal tüketim eğilimi, hanehalklarının elde ettiği ilave gelirin tüketim harcamasında ne kadar artış yarattığını gösteren orandır.

Marjinal tüketim eğilimi, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, gelir arttıkça tüketimin nasıl değiştiğini gösteren pozitif ve birden küçük bir katsayıdır. Örneğin Tablo 6.1'e baktığımızda, gelir 200 milyardan 300 milyara arttığında (artış 100 milyar), tüketim de 220 milyardan 300 milyara artmıştır (artış 80 milyar). Aynı şekilde, gelir 500 milyardan 600 milyara arttığında (artış 100 milyar) tüketim de 460 milyardan 540 milyara artmıştır (artış 80 milyar). Dolayısıyla, gelirde görülen her 100 milyarlık artış, tüketim harcamalarını her seferinde 80 milyar artırmıştır. Dolayısıyla burada $MPC = 0,8$ 'dır. Göründüğü gibi MPC her seferinde sabit bir değerdir. Kolaylık sağlamak için biz de bundan sonra aksini söylemedikçe marjinal tüketim eğiliminin değişmeyeceğini varsayacağız.

Tüketim Harcamalarını Etkileyen Gelir Dışındaki Faktörler

Tüketim harcamalarının harcanabilir gelire bağlı olmasının yanında, harcanabilir gelir dışındaki diğer faktörler de tüketim harcamalarını etkilemektedir. Şekil 6.1'de görüldüğü gibi tüketim fonksiyonunu, dikey eksende tüketim harcamaları ve yatay eksende harcanabilir gelir varken elde etmişik. Böylece varsayımlar olarak tüketim harcamalarını etkileyen gelir dışındaki faktörleri sabit kabul etmiş olduk. Bundan dolayı, harcanabilir gelirdeki bir değişme, tüketim fonksiyonu üzerinde hareket etmemize yol açacaktır. Fakat tüketim harcamalarını etkileyen gelir dışındaki faktörlerdeki değişimler ise, tüketim fonksiyonunun kaymasına neden olacaktır. Şimdi tüketim harcamalarını etkileyen gelir dışındaki bu temel faktörleri kısaca açıklayalım.

Tüketim harcamalarını etkileyen diğer temel faktörler olarak; hanehalklarının servetlerini, bekleyişleri ve faiz oranlarını gösterebiliriz.

Servet: Hanehalklarının serveti; nakit, vadeli mevduat hesapları, tahviller, hisse senetleri, ev ve otomobil gibi varlıklardan oluşur. Hanehalklarının servetlerinin artması, tüketim harcamalarının artmasına yol açar. Yani daha çok serveti olan hanehalkları, daha çok tüketim harcaması yapar. Bu durum da tüketim fonksiyonunun yukarı doğru kaymasına neden olur. Tersi durumda ise, serveti azalan hanehalkları daha az tüketim yapar ve buna bağlı olarak tüketim fonksiyonu aşağıya doğru kayar.

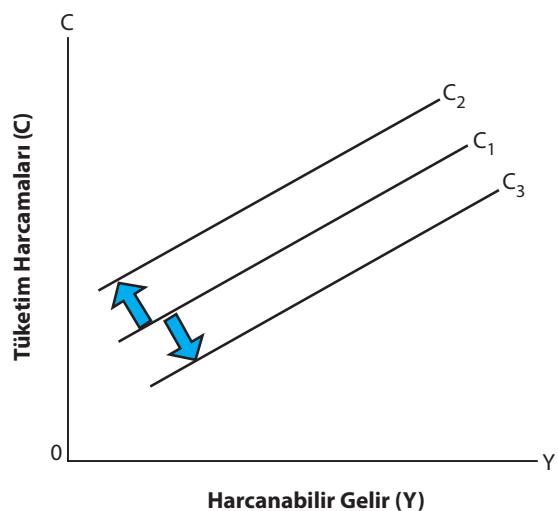
Faiz oranı: Faiz oranı, insanların tasarruf yapması için bir ödüldür veya borç alıdıklarıda ödemeleri gereken şeydir. Reel faiz oranlarının önceki dönemlere göre daha yüksek olduğu zamanlarda muhtemelen insanlar daha yüksek reel faizlerden yararlanmak için tasarruf yapma yoluna gideceklerdir. Dolayısıyla bu dönemlerde harcanabilir gelirin çoğu tasarruf edildiğinden, tüketim harcamaları azalacaktır. Bunun yanında borçlu olanlar da faiz oranından etkileneceklərdir. Örneğin, kredi kartına borcu olanlar, kredi ile borç alanlar ve diğer borçlular, faiz oranlarındaki artıştan etkilenecekler, borçları için her defasında yüksek faiz ödemeleri yapmamak için bir an önce borçlarını kapatma yoluna gideceklerdir. Böylece bu kişilerin tüketim malları için yapacakları harcamalar azalacaktır. Dolayısıyla, diğer faktörler sabitken, faiz oranındaki bir artış tüketim harcamalarında azalmaya yol açacaktır ve buna bağlı olarak tüketim fonksiyonu aşağıya doğru kayacaktır. Tersi durumda ise, faiz oranındaki bir azalma ve kredi bulabilmenin kolay olması, tüketim harcamalarının artmasına ve tüketim fonksiyonunun yukarıya doğru kaymasına neden olacaktır.

Bekleyişler: Gelecek ile ilgili beklenenler de tüketim harcamalarını etkileyen diğer bir faktördür. Örneğin eğer insanlar işleriyle ilgili olarak gelecekte iyimser beklenenlere sahipse, ileride terfi edeceklerini ve ücretlerinin artacağını bekliyorlarsa, şimdiki gelirlerinin daha büyük bir kısmını tüketim harcamasına yönlendirebileceklerdir. Bu şekilde tüketim harcaması artacak ve tüketim fonksiyonu yukarıya doğru kayacaktır. Aksine, eğer insanlar gelecek ile ilgili kötümser bir düşünmeye sahiplerse, işlerinden kovulma endişesi yaşıyorlarsa veya ileride ücretlerinin azaltılacağını düşünüyorlarsa, muhtemelen şimdi daha az tüketim yapma yoluna gidebileceklerdir. Bu durum da tüketim harcamalarının artmasına ve tüketim fonksiyonunun aşağıya kaymasına neden olacaktır. Dolayısıyla, diğer faktörler sabitken, gelecekteki gelir ile ilgili iyimser bekleyişler, tüketim harcamalarının artmasına; gele-

cekteki gelir ile ilgili kötümser bekleyişler ise, tüketim harcamalarının azalmasına neden olacaktır. Bunun yanında tüketicilerin fiyatlar ile ilgili bekleyişleri de tüketim harcamalarını etkileyecektir. Örneğin, tüketiciler ileride otomobil fiyatlarının artmasını bekliyorlarsa, bu dönemde otomobil almayı tercih edeceklerdir ve böylece cari dönemdeki tüketim harcamaları artacaktır. Tersine, eğer tüketiciler laptop fiyatlarının ileride daha ucuzlayacağını düşünüyorlarsa, ihtiyaç duydukları laptop için yapmayı planladıkları tüketim harcamalarını ileriki dönemlerde yapmak üzere erteleyeceklerdir.

Tüketim harcamalarını etkileyen, bu temel faktörler dışında başka faktörler de sayılabilir. Örneğin, insanların yaşam süreleri boyunca almayı bekledikleri miraslar veya insanların yaşayabileceği süre ile ilgili beklenenler de tüketim harcamaları üzerinde etkili olabilir.

Şekil 6.2'de tüketim harcamalarını etkileyen gelir dışındaki faktörlerdeki değişimlerin tüketim fonksiyonuna etkileri gösterilmiştir. Yukarıda ifade edildiği gibi, bu faktörlerdeki değişimler tüketim fonksiyonunun bir bütün olarak kaymasına neden olacaktır. Örneğin, hanehalklarının servetlerinin artması, reel faiz oranlarındaki düşüşler, gelecekle ilgili iyimser beklenenler ve ileride fiyatların artacağına ilişkin beklenenler tüketim harcamalarını artırarak, Şekil 6.2'deki başlangıç tüketim fonksiyonu olan C_1 'in C_2 'ye kaymasına neden olacaktır. Tersine hanehalklarının servetlerinin azalması, reel faiz oranlarındaki artışlar, gelecekle ilgili kötümser beklenenlerin olması ve ileride fiyatların azalacağına ilişkin beklenenler, tüketim harcamalarını azaltarak, Şekil 6.2'deki C_1 tüketim fonksiyonunun C_3 'e kaymasına neden olacaktır.

Şekil 6.2 Tüketim Harcamalarını Etkileyen Gelir Dışındaki Faktörlerdeki Değişimlerin Etkileri

Tasarruf ve Tasarruf Fonksiyonu

Devletin olmadığı dışa kapalı bir ekonomide toplam gelirin, tüketim ve tasarruf olarak kullandığını yukarıda belirtmiştık. Yani, gelir ya tüketilecek ya da tasarruf edilecektir. Dolayısıyla, gelir ile tüketim arasındaki fark bize tasarrufu verecektir:

$$S = Y - C$$

Tasarruf, gelirin tüketilmeyen kısmıdır.

Tasarruf gelirin tüketilmeyen kısmı olduğuna göre, tüketim fonksiyonundan yola çıkarak tasarruf fonksiyonunu elde edebiliriz:

$$S = Y - (C_0 + cY)$$

Buradan da tasarruf fonksiyonunu şu şekilde elde ederiz:

$$S = Y - C_0 - cY$$

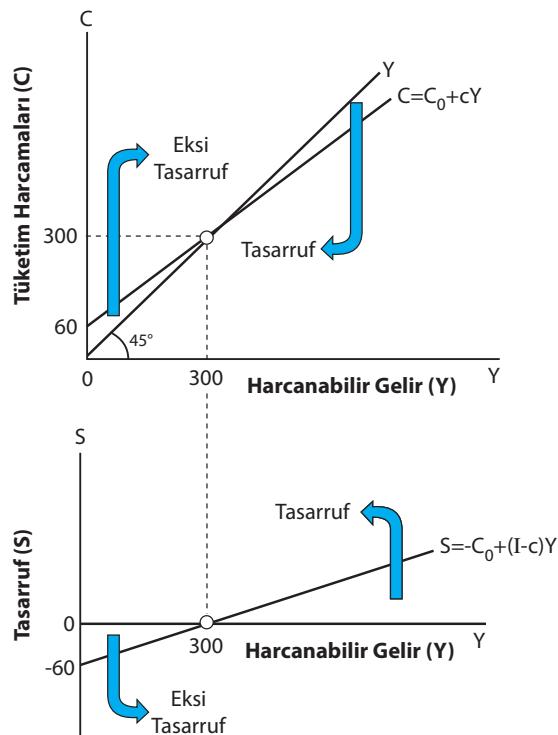
$$S = -C_0 + (1-c)Y$$

Tasarruf fonksiyonundan görülebileceği gibi, tasarruflar da harcanabilir gelirin artan bir fonksiyonudur. Dolayısıyla tasarruf fonksiyonu bize, diğer koşullar sabitken, tasarruf ile harcanabilir gelir arasındaki ilişkiyi gösterir.

Devletin olmadığı dışa kapalı bir ekonomide toplam gelirin harcanabilir gelire eşit olduğuna ($Y = YD$) dikkat edelim.

Şekil 6.3, tüketim fonksiyonundan yola çıkarak elde edilen tasarruf fonksiyonunu göstermektedir. Şekil, Tablo 6.1'deki değerler dikkate alınarak çizilmiştir. Şeklin alt kısmına bakıldığında; tasarruf fonksiyonunun -60 milyardan başladığı görülmektedir. Bunun nedeni, şeklin üst kısmındaki tüketim fonksiyonundan görülebilmektedir. Dikkat edilirse burada harcanabilir gelir sıfır iken 60 milyar tüketim harcaması yapılmaktadır ki; biz buna otonom tüketim diyoruz. İşte, tasarruf fonksiyonunun eksiden başlamasının nedeni, yapılan otonom tüketim harcamasıdır. Harcanabilir gelir 300 milyara ulaşınca kadar, tasarruflar negatifdir. Bunun nedeni ise, yapılan tüketim harcamalarının harcanabilir gelirden daha fazla olmasıdır. Harcanabilir gelir 300 milyar olduğunda, tüketim harcamaları da 300 milyar olduğu için

gelirin tamamı tüketim harcamalarına gitmektedir ve dolayısıyla bu gelir düzeyinde tasarruflar sıfırdır. Bundan dolayı pozitif eğimli olan tasarruf fonksiyonu bu gelir düzeyinde yatay eksenin kesmektedir. 300 milyarın üzerindeki harcanabilir gelir düzleminde, harcanabilir gelir tüketim harcamalarından daha hızlı arttığı için, bu gelir düzeyinden sonra tasarruf da pozitif değerler almaktadır. Örneğin, harcanabilir gelir 500 milyar olduğunda, tüketim harcamaları 460 milyardır ve tasarruf da 40 milyardır ($500 - 460 = 40$).

Şekil 6.3 Tüketim Fonksiyonu Yardımıyla Tasarruf Fonksiyonunun Elde Edilişi

Tasarruf fonksiyonunu elde ederken, tüketim fonksiyonunda olduğu gibi, yukarıda açıkladığımız tüketim harcamalarını etkileyen gelir dışındaki faktörlerin sabit olduğunu varsaymaktayız. Eğer bu faktörler değişirse, bu faktörlerdeki değişimeler, tüketim fonksiyonunda olduğu gibi, tasarruf fonksiyonunun da kaymasına neden olur. Fakat bu faktörlere bağlı olarak ortaya çıkan tasarruf fonksiyonundaki kaymalar, tüketim fonksiyonunun tersi yönünde olur. Yani bu faktörlerdeki değişimeler tüketim fonksiyonunu yukarıya kaydırıyorsa, tasarruf fonksiyonunu aşağıya doğru kaydırır.

Ortalama ve Marjinal Tasarruf Eğilimi

Ortalama tasarruf eğilimi (APS), tasarrufun harcanabilir gelire oranıdır ve harcanabilir gelirin ne kadarının tasarruf edildiğini göstermektedir. Ortalama tasarruf eğilimini şu şekilde gösterebiliriz:

$$APS = \frac{S}{Y}$$

Tablo 6.1'den görüleceği üzere, tasarruf negatif olduğunda ortalama tasarruf eğilimi (APS) de negatif olacaktır. Örneğin harcanabilir gelir 100 milyar olduğunda tasarruf -40 milyardır ve buna bağlı olarak bu gelir düzeyinde APS, -0,4'tür. Gelir arttıkça ortalama tasarruf eğilimi artmaktadır. Örneğin yine Tablo 6.1'e bakarsak; harcanabilir gelir 600 milyar olduğunda tasarruf 60 milyardır ve ortalama tasarruf eğilimi (APS), 0,1'dir.

Marjinal tasarruf eğilimi (MPS veya s), harcanabilir gelirde ortaya çıkan artışın ne kadarının tasarruf edildiğini göstermektedir. Yani, MPS, tasarruftaki değişmenin (ΔS) gelirdeki değişmeye (ΔY) oranıdır ve şu şekilde gösterilir:

$$s \text{ veya } MPS = \frac{\Delta S}{\Delta Y}$$

Marjinal tasarruf eğilimi marjinal tüketim eğilimi gibi, pozitif ve birden küçük bir katsayıdır.

Marjinal Tüketim ve Marjinal Tasarruf Eğilimleri Arasındaki İlişki

Devletin olmadığı dışa kapalı bir ekonomide harcanabilir gelir ya tüketim için ya da tasarruf için kullanılacaktır ($Y=C+S$). Dolayısıyla harcanabilir gelirdeki herhangi bir değişme de (örneğin harcanabilir gelirdeki bir artış gibi), ya tüketilecek ya da tasarruf edilecektir ($\Delta Y=\Delta C+\Delta S$). Bu nedenle, marjinal tüketim eğilimi (MPC veya c) ile marjinal tasarruf eğiliminin (MPS veya s) toplamı 1'e eşit olmalıdır. Yani,

$$MPC + MPS = 1 \text{ ya da } c + s = 1.$$

Tablo 6.1'e bakıldığından, harcanabilir gelir her seferinde 100 milyar değiştiğinde; tüketim harcamaları 80 milyar ve tasarruf da 20 milyar değişmektedir. Bu da bize bu tabloda MPC'nin 0,8 ($80/100$) ve MPS'nin 0,2 ($20/100$) olduğunu göstermektedir.

Benzer şekilde, harcanabilir gelir ya tüketildiği ya da tasarruf edildiği için, ortalama tüketim eğilimi (APC) ile ortalama tasarruf eğiliminin toplamı da 1'e eşittir.

Yatırım Harcamaları ve Yatırım Fonksiyonu

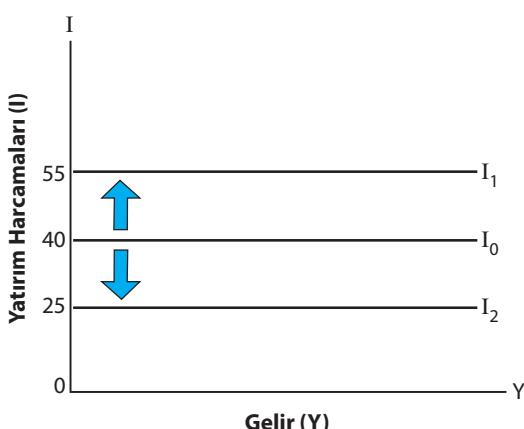
Beşinci ünitede açıklandığı gibi, firmaların mal ve hizmet üretimine yönelik olarak sermaye mallarına yaptığı harcamalara yatırım harcaması denir. Buradaki harcamalar yeni üretilen sermaye mallarına ve stoklara yapılan yatırımları içerir. Örneğin bu harcamalar, yeni bina, fabrika, makine ve üretmeye katkı sağlayan diğer mallara yapılan harcamalardır. Yatırım harcamaları, toplam harcamalarının en çok dalgalanma gösteren bileşenidir.

Yatırımları, otonom ve uyarılmış yatırımlar şeklinde ikiye ayıralım. Otonom yatırımlar, milli gelirden bağımsız olarak yapılan yatırımlardır. Yani otonom yatırımlar, milli gelirdeki değişimlerden etkilenmezler. Uyarılmış yatırımlar ise, milli gelirdeki değişimlere bağlı olan yatırımlardır. Biz burada kolaylık sağlamak için bütün yatırımların otonom yatırımlar olduğunu varsayıcağız ve yatırım fonksiyonunu şu şekilde göstereceğiz:

$$I = I_0$$

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, yatırımların otonom olması demek, gelirdeki değişimlerden etkilenmemesi demektir. Buna bağlı olarak da yatırım fonksiyonunu, yatırım-gelir düzleminde grafiksel olarak gösterirken, yatay eksen olan gelir ekseni paralel bir fonksiyon biçiminde çizeceğiz. Bu şekildeki bir yatırım fonksiyonu Şekil 6.4'de gösterilmektedir. Şekilde, başlangıçtaki yatırım fonksiyonu I_0 'dır. I_0 yatırım fonksiyonu, gelir ne olursa olsun yatırım düzeyinin değişmeyeceğini ve yatırımların 40 milyar olarak kalacağını göstermektedir. Fakat bu durum yatırım harcamalarının her zaman 40 milyar olacağı anlamına gelmemelidir. Çünkü yatırımları etkileyen gelir dışında başka faktörler de vardır. Yatırım fonksiyonunu çizerken sabit varsayıdığımız bu faktörlerdeki değişimler, yatırım fonksiyonunun bir bütün olarak aşağıya ya da yukarıya doğru paralel bir biçimde kaymasına yol açacaktır. Örneğin yatırımları belirleyen gelir dışındaki faktörlerde bir değişme olduğunu ve bu durumun da yatırımları 15 milyar artırdığını varsayılmıştır. Şekil 6.4'den görüleceği üzere, bu durum yatırım fonksiyonu

yonunun yukarıya kayarak I_1 olmasına neden olacaktır. Bu duruma bağlı olarak artık ekonomideki yatırım düzeyi 55 milyara çıkmış olacaktır. Tersi durumda, eğer yatırımları belirleyen gelir dışındaki faktörlerdeki değişme yatırımların aynı miktarda azalmasına yol açarsa, bu durumda yatırım fonksiyonu aşağıya doğru kayacak ve I_2 olacaktır.

Şekil 6.4 Yatırım Fonksiyonu

Yatırım Harcamalarını Belirleyen Faktörler

Yatırım harcamalarını etkileyen çeşitli faktörler vardır. Biz burada sadece, yatırım harcamalarını belirleyen temel faktörlerden; kâr beklentilerini, faiz oranını ve sermaye miktarını ele alacağız.

Kâr beklentileri: Kâr beklentileri yatırım harcamasını belirleyen faktörlerin başında gelir. Firmaların yatırım yapmalarının nedeni, yatırımlardan bir getiri sağlamaktır. Örneğin bir otel açacak olan yatırımcı, bu otelin yapılması için önemli bir maliye teklifi şarttır. Aynı zamanda otelin inşa edilmesi ve açılması hemen olmamaktadır. Otel açma kararını vermek, projenin tamamlanmasından oldukça önce gerçekleşmektedir. Dolayısıyla otel açarak ileride belirli bir gelir elde etmeyi düşünen yatırımcı, kararını neye göre verecektir? Yatırımcı yatırımı yaparken yatırımdan elde edebileceği kârı düşünerek projesini gerçekleştirecektir. Bu nedenle yatırım kararları, geleceği dikkate almayı ve gelecekle ilgili beklentiler oluşturmayı gerektirir. Bu beklentileri etkileyen de kâr unsurudur.

Faiz oranı: Faiz oranı, yatırımları belirleyen önemli değişkenlerden biridir. Yatırımı açıklarken, yatırım harcamalarının makine, teçhizat gibi yeni sermaye malları almayı ifade ettiğini belirtmişik.

Peki, firma belirli bir yatırım projesinden beklediği kâra bağlı olarak yatırım yaparken, yatırımın maliyetini dikkate almayacak mı? Tabiki olacaktır. İşte burada yatırım projesinin maliyetlerinden biri faiz oranıdır. Çünkü gerçekleştirilen yatırım projelerinin finansmanı için paraya ihtiyaç vardır ve bunun için de genellikle borç alınır. Bu nedenle yatırım projelerinin gerçek maliyeti, borç almanın maliyetidir; yani faiz oranıdır. Dolayısıyla faiz oranı, yatırımın kârlı olup olmayacağına ve buna bağlı olarak yapılan yatırım harcamalarının belirlenmesinde önemli bir faktördür. Eğer faiz oranı düşükse, bu yatırımın maliyetinin de düşük olacağını gösterir. Bu durumda eğer yatırım projesinden beklenen getiri, faiz oranının sebep olduğu maliyetten yüksekse, yatırımcılar yatırım yapmayı tercih edecek ve böylece yatırım harcamaları artacaktır. Tersi durumda eğer faiz oranı yüksekse, yatırımcıların bir kısmı projelerinin kârlılığının faiz maliyetinden daha düşük olduğunu düşünerek yatırım yapmakta vazgeçecektir ve böylece yatırım harcamaları azalacaktır. Dolayısıyla burada, yatırım harcamaları ile faiz oranı arasında ters yönlü bir ilişkinin olduğunu söyleyebiliriz.

Sermaye miktarı: Ekonominin mevcut sermaye stoku da yatırım harcamalarını etkileyen diğer bir faktördür. Eğer ekonomideki mevcut sermaye stoku oldukça yüksek ise, bu durum bu sermaye stokuna yapılacak yenileme yatırımlarının da yüksek olmasına neden olacaktır. Bunun yanında, sermaye mallarının maliyeti azaldıkça veya makineler daha verimli hale geldiğinde, yatırımın getirişi artacaktır. Bu durumda da firmalar daha çok yatırım yapacaklardır. Burada teknolojik gelişme önemli bir belirleyicidir.

Toplam Harcamalar ve Denge Gelir Düzeyinin Belirlenmesi

Ekonomide denge kavramı ile ilgili olarak çeşitli tanımlar vardır. Bu tanımlar denge için, "değişme eğiliminin olmadığı durum" ifadesini kullanırlar. Mikroekonomide denge dediğimizde aklımıza arz ve talep gelir. Örneğin portakal piyasası dengesi dediğimizde, belirli bir fiyat düzeyinde portakal arzının portakal talebine eşit olduğu durumu ifade ederiz. Makroekonomide dengeyi ifade ederken, ilk olarak planlanan toplam harcamalardan (toplam talep) başlayacağız. Devletin olmadığı dışa kapalı bir ekonomide toplam talep, tüketim

ve yatırım harcamalarından oluşur. Çünkü toplam talebi, talep edilen mal miktarı olarak değil, parasal büyülük olarak ifade etmemiz gereklidir. Ekonomik birimler talep ettikleri mal ve hizmetleri bedelini ödeyerek, yani harcama yaparak elde ederler. Bu nedenle toplam talebi, planlanan toplam harcamalar olarak ifade edeceğiz. Planlanan toplam harcamalar, tüketim ve planlanan yatırım harcamalarından oluşur. Bu durumda toplam harcamaları şekilde gösterebiliriz:

$$AE = C + I$$

Burada, toplam harcama fonksiyonunu oluşturan, tüketim ve yatırım fonksiyonlarını açık olarak yazdığımızda, toplam harcama fonksiyonu şu şekilde olacaktır:

$$AE = C_0 + cY + I_0$$

Toplam harcama fonksiyonunun içinde olan otonom tüketim (C_0) ve otonom yatırımların (I_0) toplamına, toplam otonom harcamalar (A_0) denildiğinde, toplam otonom harcamaları şekilde gösterebiliriz:

$$A_0 = C_0 + I_0$$

Otonom harcamalar, gelir düzeyinden bağımsız yapılan harcamalardır.

Buradan yola çıkarak da toplam harcama fonksiyonunu yeniden şekilde gösterebiliriz:

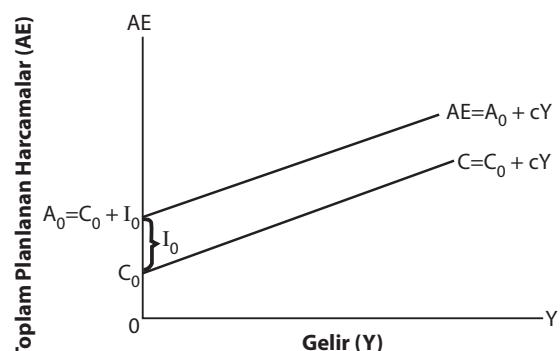
$$AE = A_0 + cY$$

Toplam harcama fonksiyonunun eğimini, toplam harcamalardaki artışı, gelirdeki artışa oranladığımızda buluruz:

$$\frac{\Delta AE}{\Delta Y} = c$$

Gördüğü gibi, toplam harcama fonksiyonun eğimini, marjinal tüketim eğilimi (c) belirlemektedir. Toplam harcama fonksiyonu, her bir gelir düzeyinde planlanan harcamaların miktarını gösterir. Toplam harcama fonksiyonu, dikey eksende toplam planlanan harcamalar yatay eksende

gelir olduğu durumda Şekil 6.5'de gösterilmiştir. Şekle dikkat ederseniz, toplam harcama fonksiyonunun, tüketim fonksiyonuna çok benzer biçimde çizildiğini görürsünüz. Çünkü yatırımları otonom olarak kabul ettiğimiz için toplam harcama fonksiyonu (AE), tüketim fonksiyonuna (C) paralel olur. Ayrıca toplam harcama fonksiyonu, toplam otonom harcama düzeyinden başlar. Çünkü gelir sıfır olduğunda bile, gelirden bağımsız olarak otonom tüketim ve yatırım harcamaları yapılır.

Şekil 6.5 Toplam Harcama Fonksiyonu

Toplam planlanan harcamaları (toplam talep) elde ettikten sonra, denge gelir düzeyini elde etmek için şimdilik de toplam arzı bulalım. Toplam arz, ekonominin dönem boyu üretim (çıktı) değerine eşittir. Dördüncü ünitede GSYİH'nın üç yöntem (üretim, gelirler ve harcamalar) ile hesaplanabileceğini göstermiştık. Bu üç yöntemle hesaplanan GSYİH, aynı değeri verir. Dolayısıyla, şekil olarak iki eksende bulunan gelir ve harcama değerlerinin eşitlendiği noktaların geometrik yeri, üretim değerini; yani toplam arzı verir. Şekil 6.6'dan da görüleceği üzere, yatay ve dikey eksenlerden eşit uzaklıktaki 45 derecelik doğru, yatay bir uzunluğu dikey uzunluğa dönüştüren bir referans doğrudur ve toplam arzı gösterir. Burada kısa dönem için makroekonomik açıdan toplam arz, veri veya sabit kabul edilebilir. 45 derecelik doğru üzerinde yer alan tüm noktalarda; üretim, gelir ve harcama eşitliği sağlanırken, toplam arz da toplam talebe eşittir.

Yukarıdaki bilgiler ışığında, toplam hasılanın ya da gelirin (Y) toplam planlanan harcamalara (AE) eşit olduğu durumda, ekonominin dengede olduğunu ifade edebiliriz. Yani, ekonominin denge durumunu şekilde gösterebiliriz:

$$Y = AE$$

Denge durumunu, Tablo 6.2 yardımıyla da görebiliriz. Tablo 6.2, Tablo 6.1'e yatırım harcamalarının ve toplam harcamaların ($AE = C + I$) eklenmesi ile oluşturulmuştur.

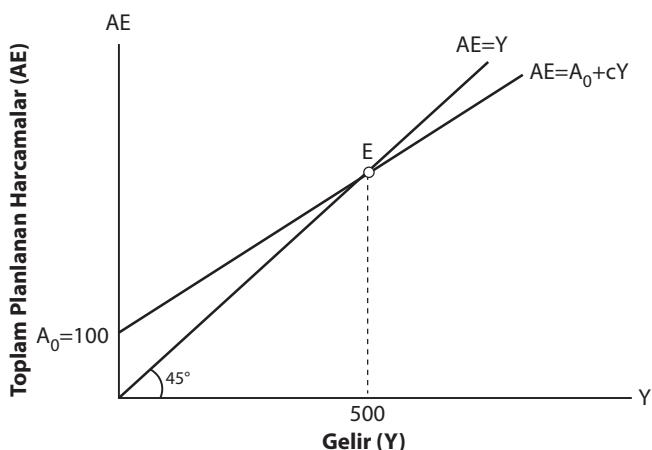
Tablo 6.2 Temsili Ekonomide Toplam Planlanan Harcama Bileşenleri ve Gelir

Toplam Çıktı (Gelir) (Y) (Milyar ₺)	Planlanan Toplam Harcamalar (AE) (Milyar ₺)	Tüketim Harcamaları (C)(Milyar ₺)	Tasarruf (S) (Milyar ₺)	Yatırım Harcamaları (I) (Milyar ₺)
0	100	60	-60	40
100	180	140	-40	40
200	260	220	-20	40
300	340	300	0	40
400	420	380	20	40
500	500	460	40	40
600	580	540	60	40

Tablo 6.2'ye baktığımızda, toplam arzı toplam talebe eşitleyen ya da diğer bir ifadeyle toplam planlanan harcamaları gelire eşitleyen, toplam harcama ve gelir düzeylerinin 500 milyar olduğu görülmektedir. Yani, 500 milyar düzeyinde toplam harcamalar gelire eşittir ve firmaların üretikleri hersey talep görmüştür. Bu bize ekominin dengede olduğunu gösterir. 500 milyarın üzerindeki, örneğin 600 milyarlık bir gelir düzeyinde, planlanan toplam harcamalar 580 milyardır ve bu bize toplam gelirin toplam planlanan harcamalardan büyük olduğunu ($Y > AE$) gösterir. Böylece firmalar üretiklerinin tümünü satamazlar ve bu durum da, stoklarda planlanmayan (arzu edilmeyen) bir artışı getirir. Bu stok artışı, firmaların üretimlerini kısmalarına yol açacak ve ekonomi dengeye doğru hareket edecektir.

Eğer harcamalar çıktı düzeyini aşmış olsaydı; yani planlanan yatırım harcamaları gelirden büyük olsaydı ne olurdu? Bu durumu da Tablo 6.2'yi kullanarak değerlendirelim. Örneğin çıktı (gelir) düzeyinin 300 milyar olması durumunda, ekonomideki planlanan harcama düzeyi 340 milyar olacaktır. Bu durumda firmalar planladıklarından daha fazlasını satmış olacaklardır. Firmalar bu talep fazlalığını stoklarından karşılamışlardır ve bu durum stoklarda bir azalmaya neden olmuştur. Stoklardaki azalma firmaların çıktı miktarlarını artırmalarını sağlayacaktır ve böylece ekonomi dengeye doğru hareket edecektir.

Ekominin denge gelir düzeyinin elde edilişini Şekil 6.6'dan da görebiliriz. Şekilde toplam arz (gelir) fonksiyonu 45 derecelik doğru ile gösterilmiştir ve yukarıda ifade edildiği gibi, bu doğru üzerinde toplam harcamalar toplam gelire eşit olacaktır. Şekilde toplam harcama fonksiyonu gelirin sıfır olduğu durumda yapılan otonom toplam harcamalardan (A_0) başlamaktadır. Bu düzey, 60 milyar otonom tüketim ile 40 milyar otonom yatırımın toplamını oluşturan 100 milyardır. Şekilden görüleceği üzere, eğimi marjinal tüketim eğilimine ($c = 0,8$) eşit olan pozitif eğimli toplam harcama fonksiyonu ($AE = A_0 + cY$), 45 derecelik gelir doğrusunu E noktasında kesmektedir. Bu nokta bize üretimin 500 milyar olduğunu ve bu üretme yönelik harcamaların da 500 milyar olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla E noktası, toplam gelirin toplam planlanan harcamalara eşit olduğu denge durumunu göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, denge koşulu olan toplam harcama ve toplam gelir eşitliği şekilde E noktasında sağlanmaktadır. E noktasının sağındaki gelir

Şekil 6.6 Denge Milli Gelir Düzeyinin Elde Edilişi

düzeylerinde toplam gelir (çıktı) toplam planlanan harcamaları geçtiği için, stoklarda bir artış (arz fazlası) vardır. E noktasının solundaki gelir düzeylerinde ise, toplam planlanan harcamalar toplam gelirden (çıktıdan) fazla olduğu için stoklarda azalma (talep fazlası) vardır.

Denge koşulunu formel olarak da gösterebiliriz. Toplam harcama fonksiyonumuz şu şekilde idi:

$$AE = A_0 + cY$$

Denge gelir düzeyinin koşulu,

$$AE = Y$$

olduğundan AE'nin yerine Y yazarak, yukarıdaki harcama fonksiyonunun eşitliğini Y için çözümlersek, denge gelir düzeyinin formülasyonunu elde ederiz:

$$Y = A_0 + cY$$

Eşitliğin her iki tarafında Y olduğu için Y'leri bir araya toplayalım ve Y parantezine alalım:

$$Y(1 - c) = A_0$$

Buradan da Y'nin önündeki değeri eşitliğin diğer tarafına atıp Y'yi tek başına bırakırsak, denge gelir düzeyinin formülasyonunu elde etmiş oluruz:

$$Y = \frac{1}{(1 - c)} A_0$$

Bu eşitlige göre, denge gelir (üretim) düzeyi, marjinal tüketim eğilimi (c) ve otonom harcamalaara (A_0) bağlıdır. Otonom harcamalar ve marjinal tüketim eğilimi arttığında, denge gelir düzeyi de artacaktır.

Denge Gelir Düzeyinin Belirlenmesinde Alternatif Yöntem: Tasarruf - Yatırım Eşitliği

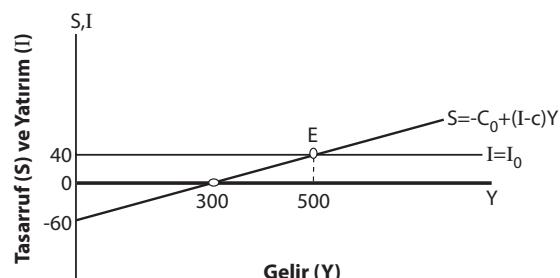
Toplam gelirin tüketim ve tasarruf arasında kullanıldığını ($Y = C + S$) yukarıda ifade etmiştik. Aynı zamanda toplam gelirin harcamalar bakımından da, tüketim ve yatırım harcamalarına yöneldiğini ifade etmiştik ($Y = C + I$). Buradan yola çıkarak denge gelir düzeyini aşağıdaki gibi ifade edebiliriz:

$$C + S = Y = C + I$$

Eşitliğin her iki tarafında da C olduğu için, her iki taraftaki C'ler birbirini götürdüğünde denge koşulunu aşağıdaki gibi yazabiliriz:

$$S = I$$

Dolayısıyla bu şekilde ekonominin denge gelir düzeyini yatırım-tasarruf eşitliği yoluyla da elde edebiliriz. Zaten toplam planlanan harcamaların toplam gelire eşitliğini gördüğümüz Tablo 6.2'den denge gelirinin 500 milyar olduğu gelir düzeyinde, yatırımların tasarruflara eşitliğini ($S=40$, $I=40$) de görmekteyiz. Bu durumu Şekil 6.7 üzerinde de görebiliriz.

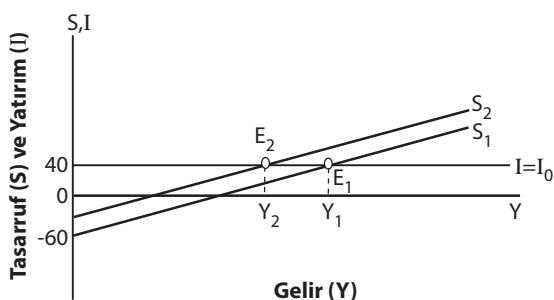

Şekil 6.7 Denge Gelir Düzeyinin Elde Edilişi: Yatırım-Tasarruf Eşitliği

Şekil 6.7'de pozitif eğimli tasarruf fonksiyonu, yatay eksene paralel yatırım fonksiyonunu E noktasında kesmektedir. Bu da bize denge gelir düzeyinin 500 milyar olduğunu göstermektedir. Şekilde eğer gelir düzeyi 500 milyarın altında olursa; planlanan yatırımlar tasarruflardan fazla olur ($I > S$) ve stoklar azalır. Tersi durumda, gelir düzeyi 500 milyarı aşarsa, tasarruflar planlanan yatırımlardan fazla olur ($I < S$) ve stoklar artar. Mal piyasasında dengeyi gösteren bu yöntem, sızıntılar ve enjeksiyonlar yöntemi olarak da isimlendirilir. Burada, ekonomide harcama akımları sırasında oluşan sızıntı tasarruflardır. Ekonomiye enjekte edilen harcama ise yatırımlıdır. Sızıntıların enjeksiyonlara eşit olması, denge gelir düzeyini verir.

Tasarruf Paradosku

Bir ekonomide hanehalklarının gelir seviyesinde bir değişme yokken daha fazla tasarrufta bulunmak istemeleri durumunda, ilginç bir parados ortaya çıkabilmektedir. Bu paradosa göre, hanehalklarının gelirlerinde bir değişme yokken daha fazla tutumlu olmaları, tasarruf düzeyinin artmasına, bunun yanında gelirin de azalmasına yol açmaktadır. Bu durum Şekil 6.8'de gösterilmiştir.

Şekil 6.8 Tasarruf Paradoksu

Şekil 6.8'de başlangıçta yatırımların tasarruflara eşit olduğu E_1 noktasında gelir düzeyi Y_1 'dir ve bu gelir düzeyinde hanehalkları başlangıçta S_1 tasarruf fonksiyonuna bağlı olarak 40 milyar tasarruf yapmaktadır. Halkın gelir düzeyi sabitken tutumluğlarının artması (yani daha fazla tasarruf yapmak istemeleri), Şekil 6.8'deki başlangıç tasarruf fonksiyonu olan S_1 tasarruf fonksiyonunun yukarıya doğru kayarak S_2 olmasına neden olmuştur. Artık her bir gelir düzeyinde hanehalkları daha fazla tasarruf yapmak istemektedirler. Örneğin Y_1 gelir düzeyinde S_2 tasarruf fonksiyonuna bağlı olarak artık hanehalkları daha fazla tasarruf yapmak istemektedirler. Dikkat edilirse S_2 , S_1 'in üstündedir ve Y_1 gelir düzeyinde her iki fonksiyondan dikey ekse ne gidildiğinde S_2 tasarruf fonksiyonu daha yüksek bir tasarruf miktarını göstermektedir.

Fakat hanehalklarının daha fazla tasarruf yapmak istemeleri gelir düzeyini düşürmüştür. Çünkü hatırlanacağı üzere, denge koşulumuz tasarruf-yatırım eşitliği idi. Dolayısıyla yukarıya kayan S_2 tasarruf fonksiyonu I_0 yatırım fonksiyonunu E_2 noktasında Y_2 gibi daha düşük bir gelir düzeyinde kesmektedir. Şekil 6.8'den görüldüğü gibi, gelir düzeyi sabitken hanehalklarının daha fazla tasarruf yapmak istemeleri, gelirin düşmesine neden olmuştur. Çünkü tasarrufların artması, tüketimin azalmasına ve bu da toplam harcamaların, yani toplam talebin düşmesine neden olacaktır. Düşen toplam talep de milli gelirin azalmasına yol açacaktır.

Çoğaltan

Denge gelir düzeyini hem toplam harcamalar gelir eşitliği yöntemi ile hem de tasarruf-yatırım eşitliği yöntemi ile elde ettik. Buraya kadar olan kısmda, denge gelir düzeyinin otonom harcamalara ve marjinal tüketim eğilimine bağlı olduğunu gördük. Peki, eğer, otonom tüketim harcamaları veya

otonom yatırım harcamaları değişirse ne olur? Bu değişme denge gelir düzeyi üzerinde nasıl bir etki yaratır? Acaba bu otonom bileşenlerdeki değişme çıktı (gelir) düzeyini de aynı miktarda mı değiştirir? Şimdi bu sorulara cevap arayalım. Örneğin tüketim fonksiyonundan hatırlayacağımız gibi, otonom tüketimdeki (C_0) bir artış, tüketimi (C) artırmakta, tüketimdeki artış da toplam harcamaları (AE) artırmakta idi. Peki toplam harcamalar ve buna bağlı olarak çıktı ne kadar artacaktır? Benzer şekilde, otonom yatırımlardaki (I_0) artış da toplam harcamaların ve çıktıının artmasına neden olmaktadır.

Ekonomideki herhangi bir nedenle otonom tüketim harcamalarının 20 bin ₺ arttığını varsayıyalım. Buna bağlı olarak şimdi gelir düzeyinin (çıktının) nasıl etkilendiğine bakalım. Bu durumda denge gelir düzeyindeki değişme, otonom tüketim harcamalarındaki artıştan daha fazla olacaktır.

Otonom tüketim harcamalarındaki artışın gelir üzerindeki etkisini incelemek için Tablo 6.3'den yararlanabiliriz. Varsayıyalım ekonomideki hanehalklarının bir kısmı (bunlara Grup A diyelim) otonom tüketimlerini ilave mal satın almak için 20 bin artırsınlar. Otonom tüketim harcamalarındaki bu 20 bin artış, malın satın alındığı satıcıların (Grup B diyelim) gelirlerinin aynı düzeyde artmasını sağlayacaktır. Bu durumu tablonun ilk aşamasında görebiliriz. Gelirleri artan satıcılar (Grup B – ki bunlar da aynı zamanda başka hanehalklardır), elde ettikleri bu ilave gelirin bir bölümünü harcayacaklardır. Burada aklımıza şu soru gelebilir: Geliri artan satıcılar (Grup B), bu ilave gelirin ne kadarını harcayacaklardır? Sorunun cevabını daha önce gördüğümüz tüketim fonksiyonundan yola çıkarak vereceğiz. Hatırlayacak olursak, elde edilen gelir ya tüketilecek ya da tasarruf edilecektir. Gelir artısına bağlı olarak ne kadar tüketim harcaması yapılacağını belirleyen ise, tüketim fonksiyonundaki marjinal tüketim eğilimi (MPC veya c). Dolayısıyla Grup B, marjinal tüketim eğilimlerine (daha önce olduğu gibi 0,8 olarak kabul edelim) bağlı olarak, elde ettikleri ilave gelirlerinin bir kısmını, Grup C'den (başka satıcılardan) mallar satın almak üzere harcayacaklardır. Bu tüketim harcamasının düzeyi 16 bindir ($20 \times 0,8 = 16$). Grup B, elde ettikleri gelirlerinin geri kalan kısmını ($20 - 16 = 4$) ise tasarruf edeceklerdir. Bu durum Tablo 6.3'ün ilk aşamasında görülmektedir. İkinci aşamada geliri 16 bin artan C grubu, gelirlerindeki bu artışın bir kısmını harcayacaklardır. Bu da onların marjinal

tüketim eğilimlerine (yne $c=0,8$ olsun) bağlıdır. Dolayısıyla Grup C, ilave gelirlerinin 12,8 binini Grup D'den mal satın almak için harcayacaklardır. Bu Grup D'nin ilave 12,8 bin gelir elde etmesini ve onların da marjinal tüketim eğilimine bağlı olarak gelirlerinin 10,24 binini harcamalarına yol açacaktır. Bu Tablo 6.3'de üçüncü aşamayı göstermektedir. Grup D, Grup E'den hizmet almış olarak karşılığında 10,24 bin ödeme yapmıştır. Dördüncü aşamada Grup E ilave 10,24 bin gelir elde etmiştir. Onlar da elde etmiş oldukları bu ilave gelirlerinin 8,19 binini başka bir grubun mallarına harcamışlardır. Buradaki süreç bu şekilde işlemektedir.

Tablo 6.3 Çoğaltanın İşleyışı

	Gelirdeki Değişme (ΔY)	Tüketim Harcamalarındaki Değişme (ΔC) MPC veya $c=0,8$	Tasarruftaki Değişme (ΔS) MPS veya $s=0,2$
Otonom tüketimindeki 20₺ bin artış	20	16	4
İkinci Aşama	16	12,8	3,2
Üçüncü Aşama	12,8	10,24	2,56
Dördüncü Aşama	10,24	8,19	2,05
Beşinci Aşama	8,19	6,55	1,64
Diğer Bütün Aşamalar	32,77	26,22	6,55
Toplam	100	80	20

✓ Otonom harcamalardaki bir birimlik değişmenin, denge gelir düzeyi üzerinde kendisinden daha büyük miktarda yarattığı değişime çoğaltan veya çarpan diyoruz.

Sonuç olarak Tablo 6.3'den de görüldüğü gibi, başlangıçta yapılan 20 binlik otonom tüketim harcaması, toplam gelirin 100 bin artmasına neden olmuştur. İşte bu işleyen sürece çoğaltan süreci ya da çoğaltan etkisi denir.

Çoğaltan, otonom harcamalardaki bir birimlik değişmenin denge gelir düzeyi üzerinde ne kadarlık bir değişme yaratağını gösterir. Çoğaltan (α) katsayısını şu şekilde gösterebiliriz:

$$\alpha = \frac{1}{1 - MPC} \text{ ya da } \alpha = \frac{1}{1 - c}$$

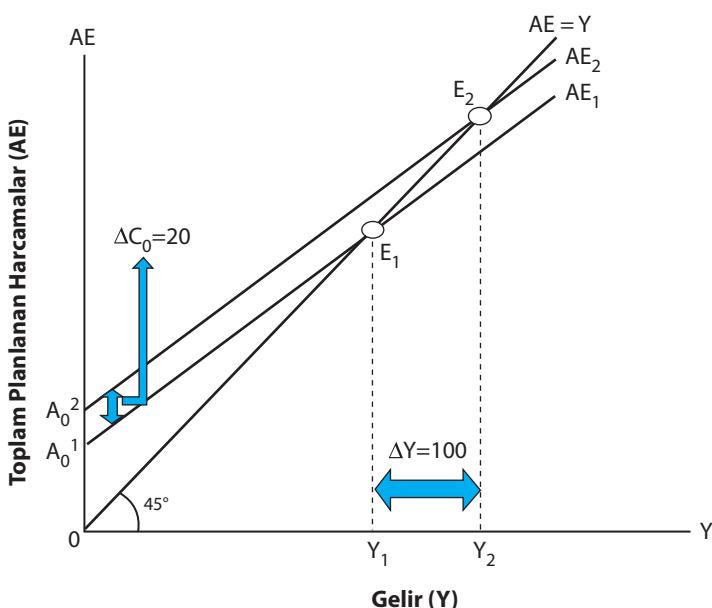
Marjinal tüketim eğilimi ile marjinal tasarruf eğiliminin toplamı 1'e eşit olduğu için ($c+s=1$), çoğaltanı marjinal tasarruf eğilimini ($s=1-c$) dikkate alarak da şu şekilde gösterebiliriz:

$$\alpha = \frac{1}{1 - MPS} \text{ ya da } \alpha = \frac{1}{s}$$

Çoğaltanın etkisini şekil üzerinde de görebiliriz. Bu amaçla Şekil 6.9 çizilmiştir. Şekilde başlangıçta tüketim ve yatırım fonksiyonlarının toplamından oluşan toplam harcama fonksiyonu AE_1 , dikey eksende A_0^1 toplam otonom harcama düzeyinden başlamaktadır. AE_1 toplam harcama fonksiyonunun 45 derecelik gelir doğrusunu kestiği E_1 noktası, başlangıç denge düzeyi olan Y_1 'i vermektedir.

Otonom tüketim harcamasındaki 20 binlik artışın gelir düzeyini 100 bin artırdığını gördük. Burada toplam harcamaların (AE) da 100 bin artlığına (80 bin gelire bağlı tüketim harcamalarındaki artış + 20 bin başlangıçtaki otonom tüketim artışı = 100 bin) dikkat edelim.

Şekil 6.9 Çoğaltanın Grafiksel Gösterimi

Şekil 6.9'da otonom tüketim harcamalarındaki 20 binlik artış, toplam harcama fonksiyonunun AE_1 'den AE_2 'ye doğru yukarı kaymasına neden olmuştur. Dolayısıyla artık yeni toplam harcama fonksiyonu olan AE_2 , dikey eksende daha yüksek bir düzeydeki otonom harcamalardan başlamaktadır. AE_2 toplam harcama fonksiyonu 45 derecelik gelir doğrusunu E_2 noktasında kesmektedir. Dolayısıyla bu nokta, toplam harcamalar ile toplam gelirin eşit olduğu yeni denge noktasını göstermektedir. Bu denge noktasına karşılık gelen gelir düzeyi ise Y_2 dir. Yani, başlangıçta Y_1 olan denge gelir düzeyi 100 bin artarak Y_2 olmuştur. Sonuç olarak, otonom tüketim harcamalarından kaynaklanan otonom harcamalardaki 20 binlik artış, denge gelir düzeyini 100 bin arttırmıştır.

Öğrenme Çıktısı

- 1 Devletin olmadığı dışa kapalı bir ekonomide tüketim, tasarruf, yatırım fonksiyonlarını ve denge gelir düzeyini açıklayabilme
- 2 Çoğaltan mekanizmasının işleyişini özetleyebilme

Araştır 1

Eğer yatırımların gelire bağlı bir kısmı da olsaydı, bu durumda yatırım fonksiyonu nasıl olurdu?

İlişkilendir

Devletin olmadığı bir ekonomide harcanabilir gelir, toplam gelire neden eşittir? Aynı durum devletin olduğu ekonomi için de geçerli midir?

Anlat/Paylaş

Çoğaltan mekanizmasının nasıl işlediğini anlatınız.

DEVLETİN OLDUĞU DIŞA KAPALI BİR EKONOMİDE DENGE GELİR DÜZYEYİNİN BELİRLENMESİ

Bu kısımda modelimizi biraz geliştireceğiz ve modele devleti dâhil edeceğiz. Fakat hala ekonominin dışa kapalı bir ekonomi olduğunu varsayacağız. Peki, devlet ekonominin içine girerse ve aktif bir rol oynarsa bu toplam harcamaları ve ekonominin toplam gelir düzeyini nasıl etkiler? Bu başlık altında bu gibi sorulara cevap arayacağız.

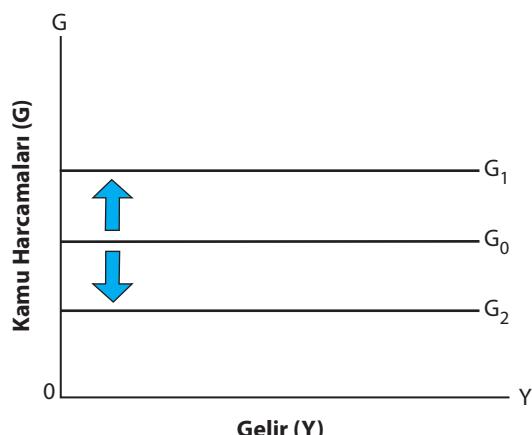
Devletin ekonominin içinde olması denildiğinde aklımıza ilk gelen şeyler; devlet harcamaları ve vergilerdir. Çünkü devlet bu araçlarla ekonomiye müdahale etmektedir. Peki, bu araçlarla devlet, ekonominin gelir düzeyinin belirlenmesinde nasıl bir rol oynar? Devlet denge gelir düzeyini iki şekilde etkiler. Birincisi Devlet, mal ve hizmetler satın almak için kamu harcamaları (G) yaparak gelir düzeyini etkiler. İkinci olarak ise, vergiler (TA) ve transferler (TR) yoluyla denge gelir düzeyini etkiler. Şimdi bu değişkenlerin gelir düzeyi üzerindeki etkilerini toplam harcamalardan yola çıkarak inceleyelim.

Toplam Harcamalar ve Denge Gelir Düzeyinin Belirlenmesi

Toplam harcamaları elde ederken, yatırım harcamalarında olduğu gibi, kamu harcamalarını (G) da otonom bir değişken olarak ele alacağız:

$$G = G_0$$

Bu durum, kamu harcamalarının bizim için veri olduğunu, model dışındaki değişkenler tarafından (örneğin siyasiler gibi) belirlendiğini ve dolayısıyla gelir düzeyinden bağımsız olduğunu ifade etmektedir. Kamu harcamaları fonksiyonu Şekil 6.10'da gösterilmektedir. Kamu harcamaları, gelir düzeyinden bağımsız olduğu için yatay eksene paralel olarak çizilmiştir. Bu bize gelir ne olursa olsun, kamu harcaması düzeyinin değişmediğini göstermektedir. Kamu harcamalarındaki bir artış, kamu harcamaları fonksiyonunun yukarıya doğru kaymasına (Şekilde G_0 'dan G_1 'e); kamu harcamalarındaki bir azalış ise, kamu harcamaları fonksiyonunun şekilde görüldüğü gibi aşağıya doğru kaymasına neden olmuştur.

Şekil 6.10 Kamu Harcamaları Fonksiyonu

Şimdi kamu harcamalarını da ekleyerek toplam harcamaları genişletelim:

$$AE = C + I + G$$

Devletin olmadığı bir ekonominde toplam harcama fonksiyonu içerisinde bulunan tüketim fonksiyonunun milli gelire bağlı uyarılmış bir kısmının olduğunu ifade etmiştik. Fakat ekonomeye devleti dâhil ettiğimiz için o kısımda varsayıdığımız, harcanabilir gelir (YD) milli gelire eşittir, ifadesini burada kaldırıyoruz. Çünkü artık devlet olduğu için milli gelir harcanabilir gelire eşit değildir. Dolayısıyla artık bu kısımda tüketim, harcanabilir gelirin bir fonksiyonudur diyeceğiz. Peki, harcanabilir geliri nasıl bulacağız? Harcanabilir geliri; milli gelirden (Y) vergileri (TA) çıkarıp, transferleri (TR) eklediğimizde buluruz. Harcanabilir gelir, hanehalklarının ellerinde bulundurdukları geliri ifade eder. Dolayısıyla harcanabilir geliri şu şekilde gösterebiliriz:

$$YD = Y - TA + TR$$

Buradan hareketle, harcanabilir geliri eklediğimiz tüketim fonksiyonunu şu şekilde gösterebiliriz:

$$C = C_0 + c(Y - TA + TR)$$

Burada ilk olarak transfer harcamalarının otonom olduğunu varsayacağımız. Daha sonra, ekonominde toplanan vergilerin hepsinin gelir vergisi olduğunu ve gelir üzerinden t oranında vergi alındığını varsayacağımız. Dolayısıyla transfer harcamalarını ve vergileri şu şekilde gösterebiliriz:

$$TR = TR_0 \quad TA = tY$$

Bu bilgileri dikkate alarak tüketim fonksiyonunu yeniden yazalım:

$$C = C_0 + c(Y - tY + TR_0)$$

Tüketim fonksiyonundaki parantezi açırsak,

$$C = C_0 + cY - ctY + cTR_0$$

Yukarıdaki eşitliğin sağ tarafını cY parantezine alırsak, tüketim fonksiyonunu aşağıdaki gibi gösterebiliriz:

$$C = C_0 + cTR_0 + c(1-t)Y$$

Yukarıdaki eşitlik, tüketim harcamalarının otonom kısmının arttığını göstermektedir. Tüketimdeki bu otonom artış, transfer harcamalarının marginal tüketim eğilimi ile çarpımı kadardır. Tüketim fonksiyonunun uyarılmış kısmında ise, vergilerin devreye girmesi harcanabilir geliri azalttığı için, gelir artışı durumunda tüketime giden kısım, devletin olmadığı bir ekonomiye göre azalmıştır. Yani devletin olmadığı bir ekonomide artan bir birimlik gelirin c kadarı tüketime giderken, devletin olduğu bir ekonomide vergilerin olması artan bir birimlik gelirin $c(1-t)$ kadarının tüketime gitmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla $c > c(1-t)$ olduğu için; gelirdeki bir birimlik artış, devletin olduğu bir ekonomide devletin olmadığı bir ekonomiye göre tüketimi daha az artırmaktadır.

Devletin harcamalar üzerindeki etkisini ifade ettikten sonra, şimdi toplam harcama fonksiyonunu elde edebiliriz:

$$AE = C_0 + cTR_0 + c(1-t)Y + I_0 + G_0$$

Bu harcama fonksiyonu içindeki otonom harcamaların toplamına A_0 dersek, toplam harcama fonksiyonunu aşağıdaki gibi yeniden yazabiliyoruz:

$$AE = A_0 + c(1-t)Y$$

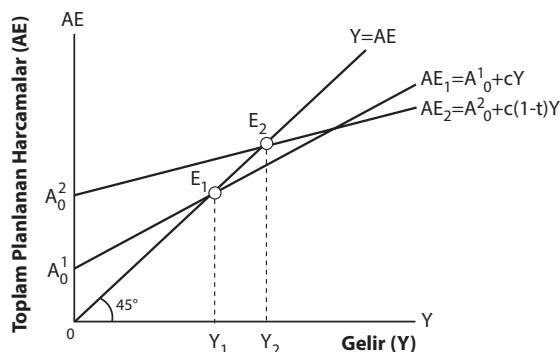
Buradan hareketle, devletin olduğu dışa kapalı bir ekonomide toplam harcama fonksiyonunun eğimini buluruz. Toplam harcama fonksiyonunun eğimini bulmamız, toplam harcama fonksiyonunun grafiğini çizmemizde bize yardımcı olacaktır.

Toplam harcama fonksiyonunun eğimini, toplam harcamalardaki artışı, gelirdeki artışa oranlağımda buluruz:

$$\frac{\Delta AE}{\Delta Y} = c(1-t)$$

Toplam harcama fonksiyonunun eğimi bize; gelirdeki bir birimlik artışın $c(1-t)$ kadarının toplam harcamalara gettiğini gösterir. Diğer bir ifadeyle eğim, gelirin bir birim artmasının toplam harcamaları $c(1-t)$ kadar artıracağını gösterir.

Devleti ekonomiye dâhil etmemizin, toplam harcama düzeyi ve buna bağlı olarak denge gelir düzeyi üzerinde yarattığı değişimyi şekil üzerinde görmek için Şekil 6.11 çizilmiştir. Şekilde, devlet olmadığından karşımıza çıkan toplam harcama fonksiyonu AE_1 'dır. Devletin ekonomiye dâhil edilmesi ile karşımıza çıkan toplam harcama fonksiyonu ise AE_2 'dir. Şekilden de görüldüğü gibi, devletin ekonomiye girmesi AE_2 harcama fonksiyonunun, devletin olmadığı durumda AE_1 harcama fonksiyonuna göre dikey eksende daha yüksek bir toplam otonom harcama düzeyinden başlamasına yol açmıştır. Bunun nedeni, devlet dâhil edildiğinde toplam otonom harcamaların $G_0 + cTR_0$ kadar artmasıdır. Dolayısıyla AE_2 toplam harcama fonksiyonunun başlangıç noktası olan dikey eksendeki yeni toplam otonom harcama düzeyi A_0^2 'dir. Bunun yanında devleti dâhil ettiğimiz yeni toplam harcama fonksiyonu olan AE_2 , devletin olmadığı durumda toplam harcama fonksiyonu olan AE_1 'e göre daha yatıktır. Bunun nedeni ise, iki harcama fonksiyonun eğimlerinin farklı olmasıdır. Daha önce, devletin olmadığı bir ekonomide harcama fonksiyonunun eğiminin "c" olduğunu göstermiştık. Biraz önce de devletin olduğu bir ekonomideki harcama fonksiyonun eğiminin "c(1-t)" olduğunu ifade etmiştik. Dolayısıyla bu iki eğimi karşılaştırıldığımızda; $c > c(1-t)$. Devletin olmadığı bir ekonomideki toplam harcama fonksiyonunun (AE_1) eğiminin devletin olduğu bir ekonomideki toplam harcama fonksiyonunun (AE_2) eğiminden büyük olması, AE_1 'in AE_2 'den daha dik çizilmesine neden olmuştur.

Şekil 6.11 Devletin Olduğu Ekonomide Denge Gelir Düzeyi

Şimdi devletin ekonomiye girmesinin, ekonominin gelir düzeyi üzerinde yarattığı etkiye bakalım. Bunun için de, devletin olmadığı ve olduğu ekonomilerdeki durumları karşılaştırıralım. Şekil 6.11'e bakıldığımızda, devlet yokken olan toplam harcama fonksiyonu AE_1 , 45 derecelik toplam gelir (toplamlar) doğrusunu E_1 noktasında kesmektedir ve bu bize devletin olmadığı bir ekonomindeki gelir düzeyinin Y_1 olduğunu göstermektedir. Devletin ekonomiye dahil olması durumundaki toplam harcama fonksiyonu olan AE_2 ise, 45 derecelik toplam gelir doğrusunu E_2 noktasında kesmektedir. Bu da bize devletin olduğu bir ekonomindeki denge gelir düzeyinin Y_2 olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak Şekil 6.11, devletin ekonomiye dahil edilmesinin, denge gelir düzeyini artırdığını (Y_1 'den Y_2 'ye) göstermektedir.

Denge gelir düzeyini şekil üzerinde elde ettikten sonra, şimdi de toplam harcama fonksiyonundan yola çıkararak formel olarak elde edelim. Denge gelir düzeyinin koşulu, toplam harcamaların toplam gelire (arza veya çıktıya) eşitliği ($AE = Y$) olduğundan, AE 'nin yerine Y yapıp harcama fonksiyonunu çözümlersek, denge gelir düzeyinin formülasyonunu elde ederiz.

$$Y = A_0 + c(1-t)Y$$

Eşitliğin her iki tarafında Y olduğu için Y 'leri bir araya toplayalım ve Y parantezine alalım:

$$Y[1 - c(1-t)] = A_0$$

Buradan da Y 'yi tek başına bırakırsak, denge gelir düzeyinin formülasyonunu elde ederiz:

$$Y = \frac{1}{1 - c(1-t)} A_0$$

Toplam otonom harcamaları açtığımızda, bu eşitliği şu şekilde de yazabiliriz:

$$Y = \frac{1}{1 - c(1-t)} (C_0 + cTR_0 + I_0 + G_0)$$

Bu eşitlige göre, denge gelir düzeyi, otonom harcamalara (A_0), marjinal tüketim eğilimine (c) ve gelir vergisi oranına bağlıdır. Dikkat edilirse devletin ekonomiye dahil edilmesiyle, toplam otonom harcamalar artmıştır. Bu artış, kamu harcamaları (G_0) ve transfer harcamalarının (TR) marjinal tüketim eğilimi (c) ile çarpımı kadardır. Devletin ekonomiye dahil edilmesi, gelir vergisi yoluyla da denge gelir düzeyini etkilemektedir. Çünkü gelir vergisi konulması, çoğaltanın değerinin düşmesine neden olmuştur.

Gelir Vergisi ve Çoğaltan

Gelir vergisinin konulması, gelirde ortaya çıkan bir artışın artık daha düşük bir oranda tüketimi artırmamasına yol açacaktır. Hatırlanacağı gibi, devletin olmadığı durumda gelir arttığında tüketim harcamaları, artan gelirin c katı kadar artıyordu. Fakat devletin ekonomiye girmesi ve gelir üzerinden vergi alması, her bir gelir artışı karşısında bu artışın tüketime giden kısmının azalmasına yol açmış ve gelirdeki her bir birimlik artış tüketimi artık, artan gelirin $c(1-t)$ katı kadar artırır hale gelmiştir. Dolayısıyla gelir vergileri toplam harcama fonksiyonunun eğimini azaltarak, çoğaltanın da değerini düşürmüştür.

Devletin olmadığı bir ekonominde marjinal tüketim eğiliminin (c) değerinin daha önce 0,8 olduğunu varsayımyışık. Şimdi buna ilave olarak, vergi oranının da 0,25 olduğunu varsayıyalım. Bu durumda hem devletin olmadığı, hem de olduğu ekonomilerdeki çoğaltan değerlerini bulup, gerçekten ekonomiye devletin katılmasının çoğaltanın değerini düşürüp düşürmediğini görelim. İlk olarak devletin olmadığı bir ekonominde çoğaltanın değerine bakalım:

$$\alpha_{Devlet\ yok} = \frac{1}{1 - c} = \frac{1}{1 - 0,8} = 5$$

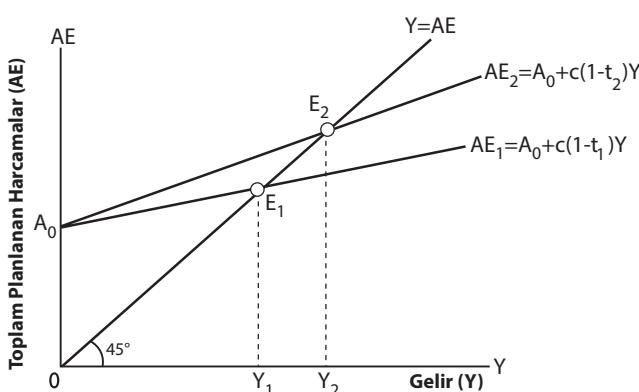
Devletin olduğu bir ekonomide çoğaltan ve değeri şu şekildedir:

$$\alpha_{Devlet\ var} = \frac{1}{1-c(1-t)} = \frac{1}{1-0,8(1-0,25)} = 2,5$$

Devletin olduğu ve devletin olmadığı durumlardaki çoğaltan değerlerinden görüldüğü üzere, devletin ekonomiye girmesi ve gelir vergisi uygulaması, çoğaltanın değerini düşürmüştür. Devletin olmadığı bir durumda çoğaltanın değeri 5 iken; devletin olduğu bir durumda çoğaltanın değeri 2,5'dir. Bu da bize otonom harcamalarda meydana gelen bir artışın, denge gelir düzeyi üzerinde yarattığı etkinin, devletin olduğu bir ekonomide azaldığını göstermektedir.

Gelir Vergisi Oranındaki Değişmenin Etkisi

Gelir vergisi oranlarındaki değişme, çoğaltanın ve denge gelir düzeyinin değişmesine neden olur. Şimdi bu değişimeyi görebilmek için gelir vergisi oranının azalduğu durumu inceleyelim. Yukarıda 0,25 olarak ele aldığımız gelir vergisi oranının (t), devlet tarafından azaltılarak 0,15'e düşürüldüğünü varsayıyalım. Bu durumun denge gelir düzeyi üzerinde ortaya çıkardığı etkiye Şekil 6.12 üzerinde gösterelim.

Şekil 6.12 Gelir Vergisi Oranındaki Bir Azalmanın Etkisi

Şekil 6.12'de başlangıçta ekonomi, AE_1 toplam harcama fonksiyonunun 45 derecelik toplam arz eğrisini kestiği E_1 noktasında dengededir. Bu nokta bize denge gelir düzeyinin Y_1 olduğunu göstermektedir. Devletin gelir vergisi oranını 0,25'den (%25) 0,15'e (%15) düşürmesi, harcama fonksiyonunun eğimini artırır. Çünkü hatırlanacağı üzere, devletin olduğu dışa kapalı bir ekonomide harcama fonksiyonunun eğimi $c(1-t)$ 'dır ve dolayısıyla AE_1 harcama fonksiyonun eğimi (vergi oranı 0,25 ve c 0,8 iken), 0,6 iken; AE_2 harcama fonksiyonun eğimi (vergi oranı 0,15 ve c 0,8 iken), 0,68'dir. Eğimin vergi oranlarındaki azalmaya bağlı olarak artması, eğrinin dikleşmesine neden olur ve otonom harcamalar değişmediği için başlangıç otonom harcama düzeyi A_0 'dan başlayan ve daha dik olan AE_2 harcama fonksiyonu çizilmiş olur. AE_2 harcama fonksiyonu, 45 derecelik gelir doğrusunu E_2 noktasında kesmektedir. Bu da bize, gelir düzeyinin Y_2 olduğunu gösterir. Sonuç olarak gelir vergisi oranındaki azalma; harcanabilir geliri artırarak tüketimin artmasına, buna bağlı olarak toplam harcamaların artmasına ve gelirin artmasına yol açmıştır.

Burada gelir vergisi oranındaki azalma, çoğaltanın değerini artırmıştır. Bu durumu aynı örnek üzerinde gösterebiliriz. Vergi oranı 0,25 iken olan çoğaltana α_1 , vergi oranı 0,15 olduğundaki çoğaltana da α_2 diyelim ve bu iki durumdaki çoğaltan değerlerini bulalım:

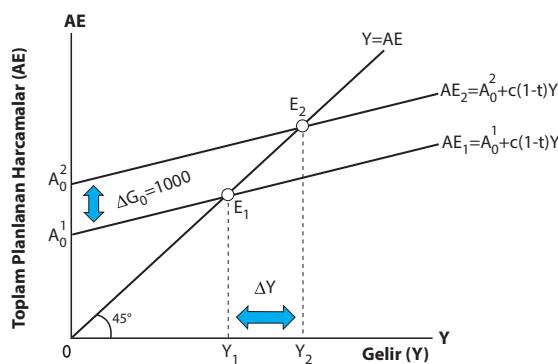
$$\alpha_1 = \frac{1}{1-0,8(1-0,25)} = 2,5 \text{ ve } \alpha_2 = \frac{1}{1-0,8(1-0,15)} = 3,125$$

Göründüğü üzere gelir vergisi oranındaki azalma çoğaltanın değerinin artmasına neden olmaktadır. Bu da, örneğin otonom harcamalarda bir artış olduğunda, vergi oranının daha düşük olmasına bağlı olarak çoğaltanın gelir düzeyini daha yüksek oranda artıracağını ifade etmektedir.

Tersi durumda; eğer gelir vergisi oranı artarsa, hem harcama fonksiyonunun eğimi azalır hem de çoğaltan azalır ve böylece denge gelir düzeyinde azalma olur.

Kamu Harcamalarındaki Değişmenin Etkisi

Kamu harcamalarındaki artış veya azalışlar; toplam otonom harcamaların, toplam harcama düzeyinin ve denge gelir düzeyinin değişimine neden olur. Şimdi kamu harcamalarındaki değişmenin denge gelir düzeyi üzerinde ne kadarlık bir değişim yarattığını görmek için, kamu harcamalarının hükümet tarafından 1000 birim arttırdığını varsayıyalım. Bu durumda denge gelir düzeyi de 1000 birim mi artacaktır? Bu sorunun cevabı “hayır”dır. Çünkü kamu harcamalarındaki artış, çoğaltana bağlı olarak gelir düzeyini daha fazla artıracaktır. Kamu harcamalarındaki bir artışın etkisi Şekil 6.13’de gösterilmiştir.

Şekil 6.13 Kamu Harcamalarındaki Bir Artışın Etkisi

Şekil 6.13’de başlangıç denge noktası, A_0^1 otonom harcama düzeyinden başlayan AE_1 harcama fonksyonunun 45 derecelik gelir doğrusunu kestiği E_1 noktasıdır. E_1 denge noktası, denge gelir düzeyinin Y_1 olduğunu göstermektedir. Kamu harcamaların artması, harcama fonksyonunu yukarıya doğru kaydıracak ve otonom harcamalar arttığı için, karşımıza A_0^2 toplam otonom harcama düzeyinden başlayan AE_2 harcama fonksiyonu çıkacaktır. AE_2 harcama fonksiyonu, 45 derecelik gelir doğrusunu E_2 noktasında kesmektedir ve bu da bize denge gelir düzeyinin Y_2 olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla kamu harcamalarındaki 1000 birimlik bir artış, denge gelir düzeyinin daha çok artmasına yol açmıştır. Zaten şekele dikkatle bakılırsa, bu durum gözle de görülmektedir.

Kamu harcamalarındaki artışın denge gelir düzeyi üzerindeki etkisini grafiksel olarak gördükten sonra, şimdi de denge gelir düzeyinin ne kadar değiştiğine bakalım. Kamu harcamalarındaki artışın

denge gelir düzeyi üzerindeki etkisini göstermek için denge gelir düzeyinin formülünü değişim cinsinden yazabilirimiz (Burada diğer otonom harcamalar sabittir):

$$\Delta Y = \frac{1}{1-c(1-t)} \Delta G_0$$

Buradan da kamu harcamaları çoğaltanına ulaşabiliriz:

$$\frac{\Delta Y}{\Delta G_0} = \frac{1}{1-c(1-t)}$$

Bu şekilde, hem denge gelir düzeyini değişim cinsinden yazdığımızda, hem de kamu harcamaları çoğaltanına baktığımızda; kamu harcamalarındaki bir artışın denge gelir düzeyini kamu harcamalarındaki artıştan daha fazla arttığını görebiliriz. Yani, kamu harcamalarındaki artış geliri çoğaltan kadar artırmaktadır. Örneğin daha önce olduğu gibi, marginal tüketim eğilimine (c) 0,8 ve gelir vergisi oranına (t) da 0,25 dersek; çoğaltan (α) 2,5 olarak buluruz ve buna bağlı olarak da kamu harcamalarındaki 1000 birimlik artışın, denge gelir düzeyi üzerinde yarattığı değişmeyi de hesaplayabiliriz:

$$\Delta Y = \alpha \Delta G_0 = 2,5 \times 1000 = 2500$$

Bu sonuca göre kamu harcamalarındaki 1000 birimlik artış, denge gelir düzeyini 2500 birim artırmıştır.

Transfer Harcamalarındaki Değişmenin Etkisi

Transfer harcamaları da bir otonom bileşen olduğu için, transfer harcamalarının değişmesi toplam otonom harcamaların değişimine ve buna bağlı olarak da toplam harcamaların ve denge gelir düzeyinin değişimine neden olur. Burada da kamu harcamalarında olduğu gibi, transfer harcamalarının 1000 birim arttığını varsayıyalım. Bu durumda transfer harcamalarındaki artış, geliri aynı düzeyde mi artıracaktır? Şimdi bu sorunun cevabını arayalım. Transfer harcamaları da kamu harcamaları gibi bir otonom bileşendir ve transfer harcamalarındaki artış da toplam otonom harcamaların artmasına neden olacaktır. Fakat toplam harcama fonksiyonundan hatırlanacağı üzere, transfer harcamaları toplam otonom harcamalar içinde cTR_0

olarak yer almaktaydı. Dolayısıyla transfer harcamalarındaki artış, marjinal tüketim eğilimi (c) ile çarpımı kadar toplam otonom harcamaları artıracaktır. Peki, gelir düzeyi ne kadar artacaktır? Bunu göstermek için yine denge gelir düzeyinin formülünü değişim cinsinden yazabiliriz:

$$\Delta Y = \frac{1}{1-c(1-t)} c \Delta TR_0$$

Buradan da transfer harcamaları çoğaltanına ulaşabiliriz:

$$\frac{\Delta Y}{\Delta TR_0} = \frac{c}{1-c(1-t)}$$

Dikkat edilirse, transfer harcamalarının hepsi tüketime gitmeyip, cTR kadar olan kısmı gittiği için; transfer harcamaları çoğaltanı, kamu harcamaları çoğaltanından daha küçüktür. Bununla birlikte, transfer harcamalarındaki bir artış denge gelir düzeyini, transfer harcamalarındaki 1000 birimlik artıştan daha fazla artıracaktır. Böylece transfer harcamalarındaki artış geliri, transfer harcamaları çoğaltanı kadar artırmaktadır. Transfer harcamalarındaki 1000 birimlik artışın, denge gelir düzeyi üzerinde yarattığı değişmeyi şu şekilde buluruz:

$$\Delta Y = \alpha_{TR} \Delta TR = 2 \times 1000 = 2000$$

Sonuç olarak, transfer harcamalarındaki 1000 birimlik artış, kamu harcamalarına göre denge gelir düzeyini daha az arttırmış olmakla birlikte; gene de denge gelir düzeyi transfer harcamalarındaki artıştan daha fazla (2000) artmıştır.

Transfer harcamalarındaki bir artışın etkisinin şekil üzerindeki gösterimi, Şekil 6.13'deki kamu harcamalarındaki bir artışın etkisinin gösterimi ile benzerdir. Bu nedenle, biz burada bu şekli çizmemeyi, iyi bir alıştırma olması için şeklin çizimini size bırakıyoruz. Fakat şekli çizerken şunu unutmayalım: Transfer harcamalarındaki artışa bağlı olarak toplam harcama fonksiyonu (AE) yukarıya doğru kayarken, toplam otonom harcamalar dikey eksende transfer harcamalarındaki artış kadar (1000) yukarı kaymamaktadır. Bu değerin (1000), marjinal tüketim eğilimi (c) ile çarpımı kadar yukarı kaymaktadır (yani, $1000 \times 0,8 = 800$).

Öğrenme Çıktısı

3 Devletin ekonomiye dahil edilmesinin toplam harcamalar ve denge gelir düzeyi üzerindeki etkileri açıklayabilme

Araştır 2

Devletin ekonomiye dahil edilmesi, devletin olmadığı bir ekonomiye göre gelir düzeyinin her zaman artmasına mı yol açar?

İlişkilendir

Türkiye Ekonomisinin toplam harcama verilerini TÜİK'in internet sayfasından inceleyebilirsiniz.

Anlat/Paylaş

Kamu harcamalarını kim yapar? Kamu harcamalarının artması bütçe dengesini nasıl etkiler? Tartışınız.

DEVLETİN OLDUĞU DIŞA AÇIK BİR EKONOMİDE DENGE GELİR DÜZYEYİNİN BELİRLENMESİ

Buraya kadar olan açıklamalarımızda tüketimi (C), yatırımı (I) ve kamu harcamalarını (G) dikkate aldık ve bu üç harcama bileşeninin toplamını toplam planlanan harcamalar (AE) olarak isimlendirdik. Günümüzde artık dışa kapalı ekonomiler kalmamıştır. Ülkeler birbirleriyle çeşitli şekillerde ekonomik ilişkiler kurmaktadır. Biz de bu aşamada analizimizi bir adım daha ileriye götüreceğiz ve milli gelirin belirlenmesinde dış ticaretin etkisini modele dahil edeceğiz.

Ekonomiyi dışa açtığımızda ülkenin dünyanın geri kalan diğer ülkeleri ile mal ve hizmetler üzerine olan ihracat ve ithalat ilişkilerini dikkate alacağız. İhracat (X), bir ülkede üretilen mal ve hizmetlerin yabancı ülkelerde satılmasına denir. Diğer bir ifadeyle ihracat, diğer ülkelerin yurt içi mal ve hizmetlere olan talebini gösterir. Bu bakımdan ihracat, toplam çıktıının ve gelirin bir bileşenidir. Yurt dışından mal ve hizmetlerin satın alınmasına ise, ithalat (M) denir. İthalat, ihracatın aksine, yurt içi çıktıının bir bileşeni değildir. Çünkü ithalattaki mal ve hizmetler ülke içerisinde üretilmez, diğer ülkelerden ithal edilir. Fakat hanehalklarının toplam tüketim harcamalarına, firmaların toplam yatırım harcamalarına ve kamu harcamalarına baktığımızda, bunların içine ithalat girer. Bu nedenle, toplam çıktıyu (geliri) doğru bir şekilde hesaplayabilmemiz için ithalatın çıkarılması gereklidir. Bu bilgiler ışığında dışa açık bir ekonomide planlanan toplam harcamaları şu şekilde gösterebiliriz:

$$AE = C+I+G+X-M$$

Toplam planlanan harcama fonksiyonundaki son iki terim; yani ihracat ile ithalat arasındaki fark ($X-M$), ülkenin mal ve hizmetler üzerine olan net ihracatını (NX) ifade eder. İhracatin artması net ihracatı artırırken, ithalatın artması ise net ihracatı azaltacaktır. Net ihracatin artması da, toplam planlanan harcamaların ve gelir düzeyinin artmasına yol açacaktır. Tersine, eğer net ihracat azalırsa, toplam planlanan harcamalar ve gelir düzeyi azalacaktır. Peki, ihracat ve ithalat düzeylerini ne belirler? Bunun için ihracat ve ithalat fonksiyonlarına bakalım ve bu fonksiyonlardan yola çıkarak net ihracat fonksiyonunu elde edelim.

İhracat Fonksiyonu

Burada ihracatın veri olduğunu varsayacağız. Yani ihracat, diğer ülkelerin yurt içinde üretilen mal ve hizmetlere olan talebini gösterdiği için, ihracatı belirleyen faktörler olarak; diğer ülkelerin gelirlerini ve döviz kurunu dikkate alabiliriz. Dolayısıyla burada ihracatın, yurt içi gelir düzeyinin bir fonksiyonu olmadığını ifade ederek, ihracatı (X), otonom bir değişken olarak ele alacağız:

$$X = X_0$$

Yurt içi gelir düzeyinden bağımsız bir ihracat fonksiyonu Şekil 6.14'de gösterilmiştir. İhracatın yurt içi gelir düzeyinden bağımsız olması, ihracat fonksiyonunun gelir eksene paralel olarak çizilmesine neden olmuştur. Bu bize, gelir ne olursa olsun, ihracat düzeyinin X_0 olacağını göstermektedir.

Şekil 6.14 İhracat Fonksiyonu

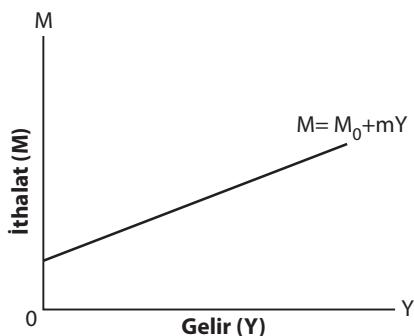
İthalat Fonksiyonu

İthalat, ülke vatandaşlarının yurt dışındaki mal ve hizmetleri satın almalarını ifade etmektedir. Dolayısıyla ithalatı, yurt içi gelir düzeyinin bir fonksiyonu olarak ele alacağız. Yurt içi gelir düzeyi arttığında, ülke vatandaşları yurt dışından daha çok şey satın alacaklardır. Buna göre, ithalat fonksiyonu şu şekilde gösterilebilir:

$$M = M_0 + mY$$

İthalat fonksiyonunun da tüketim fonksiyonu gibi iki kısmı vardır. Birincisi, M_0 ile gösterilen otonom kısmıdır. İkincisi ise, mY ile gösterilen uyarılmış kısmıdır. Burada Y gelir düzeyini, m ise marjinal ithalat eğilimini göstermektedir. Marjinal ithalat eğilimi, marjinal tüketim eğilimine benzer bir şekilde, gelirdeki bir birimlik artışın ne kadarının ithalata gittiğini gösteren birden küçük pozitif bir katsayıdır.

Şekil 6.15'de ithalat fonksiyonu gösterilmiştir. İthalat fonksiyonu M_0 gibi bir otonom harcama düzeyinden başlayıp, gelirin artan bir fonksiyonu olması nedeniyle de gelir düzeyi arttıkça artmaktadır.

Şekil 6.15 İthalat Fonksiyonu

Net İhracat Fonksiyonu

İhracat ve ithalat fonksiyonlarını elde ettikten sonra, şimdi net ihracat fonksiyonunu elde edebiliyoruz. Yukarıda da ifade edildiği gibi, toplam ihracattan toplam ithalat çıkarıldığında net ihracat elde edilir. Dolayısıyla, ihracat ve ithalat fonksiyonlarını kullanarak net ihracat (NX) fonksiyonunu elde edebiliriz:

$$NX = X - M$$

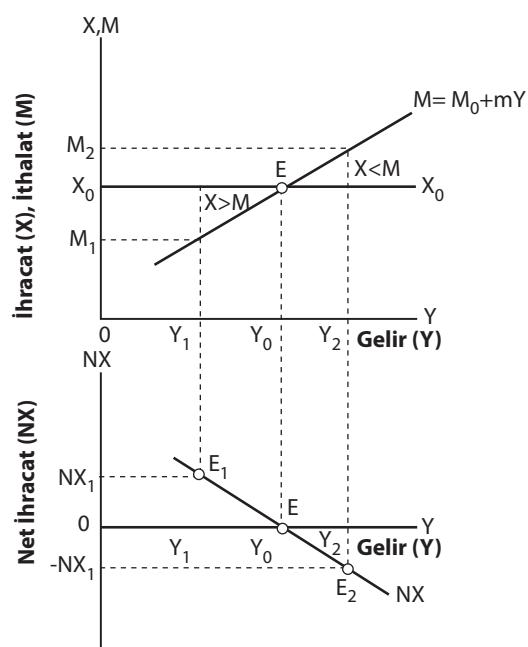
$$NX = X_0 - (M_0 + mY)$$

$$NX = X_0 - M_0 - mY$$

Net ihracat fonksiyonundan görüleceği üzere, net ihracat (NX) gelir düzeyinin (Y) bir fonksiyonudur. Net ihracat ile gelir düzeyi arasındaki ilişkiyi, fonksiyonda gelirin üzerinde bulunan marjinal ithalat eğimi (m) belirlemektedir. Marjinal ithalat eğimi (m), aynı zamanda net ihracat fonksiyonunun eğimidir. Net ihracat fonksiyonunda marjinal ithalat eğiminin eksi olması ($-m$), Şekil 6.16'da görüldüğü üzere, net ihracat fonksiyonunun negatif eğimli olmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla Şekil 6.16'daki gibi, net ihracat-gelir düzleminde karşımıza negatif eğimli bir net ihracat fonksiyonu çıkacaktır.

Şekil 6.16'da ihracat ve ithalat fonksiyonlarından yola çıkılarak net ihracat fonksiyonunun grafiği elde edilmiştir. Şeklin üst kısmında, ihracat ve ithalat fonksiyonlarının kesiştiği E noktasında, ihracat ithalata eşit olduğu için net ihracat sıfırdır ($NX=X-M=0$). Dolayısıyla şeklin alt kısmında, şeklin üst kısmındaki E noktasının izdüşümünde Y_0 gelir düzeyinde, net ihracat fonksiyonu gelir ekseni kesmektedir. Y_0 'dan daha düşük olan Y_1 gibi bir gelir düzeyine baktığımızda; şeklin üst

kısımında bu gelir düzeyinde pozitif eğimli ithalat fonksiyonunda, ithalat düzeyinin M_1 kadar olduğunu görmekteyiz. Y_1 gelir düzeyinde yatay eksene paralel ihracat fonksiyonuna baktığımızda ise, ihracat düzeyinin X_0 olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla Y_1 gibi Y_0 'dan daha düşük bir gelir düzeyinde ihracat ithalattan büyuktur ($X_0 > M_1$). Şeklin üst kısmındaki bu durumu şeklin alt kısmındaki net ihracat fonksiyonuna yansıtlığımızda, E_1 noktasını elde ederiz ve bu bize Y_1 gelir düzeyinde net ihracatin pozitif bir değer aldığı (NX_1) gösterir. Şimdi daha yüksek bir gelir düzeyi olan Y_2 'yi ele alalım. Y_2 gelir düzeyinde şeklin üst kısmındaki pozitif eğimli ithalat fonksiyonuna baktığımızda ithalat düzeyinin M_2 olduğunu görürüz. Yine bu gelir düzeyinde yatay eksene paralel ihracat fonksiyonuna baktığımızda ise, ihracat düzeyinin otonom olduğu için değişmediğini ve X_0 olduğunu görürüz. Dolayısıyla Y_2 gelir düzeyinde, Y_1 gelir düzeyinin aksine, ithalat ihracattan büyuktur ($M_2 > X_0$). Bunun nedeni, ithalatın gelire bağlı bir kısmının olmasıdır. Gelir artışına bağlı olarak ithalat arttığı için; bunun yanında ihracat otonom olmasına bağlı olarak değişmediğinden, yüksek gelir düzeylerinde net ihracat azalacaktır, hatta eksi olabilecektir. Y_2 gelir düzeyinde şeklin alt kısmındaki net ihracat fonksiyonuna doğru hareket ettiğimizde, ithalatın ihracattan büyük olduğunu gösteren E_2 noktasına ulaşırız. E_2 noktası bize, net ihracatın Y_2 gelir düzeyinde eksi ($-NX_2$) olduğunu göstermektedir.

Şekil 6.16 Net İhracat Fonksiyonu

Çeşitli gelir düzeylerinde elde ettiğimiz bu E, E₁ ve E₂ gibi noktaları birleştirdiğimizde, net ihracat-gelir düzleminde negatif eğimli net ihracat fonksiyonunu elde etmiş oluruz. Şekil 6.16'dan da görüleceği üzere, net ihracat fonksiyonu, gelir düzeyi arttıkça ithalatın artmasına bağlı olarak, net ihracatın azalacağını göstermektedir.

Yaşamla İlişkilendir

Ihracatta Artış Üretimi Yükseltir

Ihracat, Aralık ayında (bir önceki yılın aralık ayına göre) yüzde 9.3 oranında arttı.

Eylülde ihracatta yüzde 5.8 oranında, Ekimde 3.2 oranında gerileme vardı. Kasımda yüzde 9.7 artış olmuştu. Kasım ve Aralık aylarında peş peşe iki ay 12.8 milyar dolarlık ihracatın gerçekleştirilmesi, 2017 yılında ihracat artışının devam edeceğini gösteriyor.

Bizim için ihracat artışı çok önemli. İhracat artışı “dış talebin” canlandığını gösterir. Talep artışı peşinden üretimi getirir.

Son aylarda ihracatta görülen artıya rağmen 2016 yılı ihracat geliri, 2015 yılı ihracat gelirinin üzerine çıkamadı. 2015 yılında ihracat gelirimiz 143 milyar dolardı. 2016 yılında bu rakamın yüzde 0.8 gerisinde kaldı. 142 milyar dolar oldu. İthalat harcamalarımız ise 198 milyar dolar.

Pazarımız Avrupa

Yayımlanan 2016 yılı Veri Bülteni'ne göre ithalat harcamamız ile ihracat gelirimiz arasında 56 milyar dolar açık var. Dış ticaret açığımız yıllık cari açığımızın (döviz açığımızın) büyük olmasının ana nedeni.

Ihracatta en yüksek döviz gelirini motorlu kara taşıtları ihracatından elde ediyoruz. Toplam ihracat geliri 20 milyar dolara yaklaştı. Giyim ve konfeksiyon sanayii ile kazan, makine ihracatı, motorlu taşıt araçları ihracatından sonra geliyor. İlgi çeken 2016 yılında inciler, kıymetli taşlar ve madenler ihracat gelirimizin 12 milyar doları aşması. Elektrikli makineler ve meyve ihracat gelirimiz de giderek artıyor.

Ihracatta en büyük pazarlarımız Almanya, İngiltere ve İtalya gibi Avrupa ülkeleri. Irak'a yapılan ihracat 8.5 milyar dolardan 7.6 milyar dolara gerilemesine rağmen önemli döviz geliri sağlıyor.

Çin'e bağlandı

İthalatta en büyük harcamayı enerji ürünlerine yapıyoruz ama yıllık ihracat 2016 yılında 37 milyar dolardan 27 milyar dolara geriledi. Dünyada enerji ürünleri fiyatlarındaki gerileme ithalat faturamızı büyük ölçüde küçülttü.

2016 yılında Çin'den 25.5 milyar dolarlık, Almanya'dan 21.5 milyar dolarlık ithalat yaptı. Rusya'dan ithalatımız 15 milyar dolara geriledi.

Rusya'dan enerji ürünü ağırlıklı ithalat yapduğımızdan Rusya ithalat harcamalarında başta geldirdi. Çin'den hammadde, makine ve tüketim malı ithal ediyoruz.

İhraç ürünlerimizin yüzde 29'unu karayoluyla taşıyoruz. Havayoluyla taşımnanın payı artıyor, yüzde 10'a yaklaşıyor.

Ihracatın sadece yüzde 15'i, ithalatın ise yüzde 77'si peşin parayla yapılıyor.

2016 yılı geride kaldı. Önümüze bakanım. 2017 yılında ihracat artışını sürdürmeye mecburuz.

Güngör Uras

03.01.2017

Kaynak: <http://www.milliyet.com.tr/ihracatta-artis-uretimi-yukseltir-ekonomi-ydetay-2372010/>

Toplam Harcamalar ve Denge Gelir Düzeyinin Belirlenmesi

Yukarıda belirttiğimiz gibi, net ihracatın pozitif değer alması ($X > M$), toplam harcamaların artmasına; net ihracatın negatif değer alması ($M > X$) ise, toplam harcamaların azalmasına neden olur. Şimdi ihracat ile ithalat arasındaki farkı ifade eden net ihracatı ekleyerek, dışa açık bir ekonomideki toplam harcama fonksiyonunu elde edelim. Toplam harcama fonksiyonunu aşağıdaki gibi gösterebiliriz:

$$AE = C + I + G + NX$$

$$AE = C + I + G + (X-M)$$

Eşitliğin sağ tarafındaki her bir harcama fonksiyonunu (tüketicim, yatırım, kamu harcamaları, net ihracat) daha açık bir şekilde göstererek, toplam harcama fonksiyonunu şu şekilde yazabiliriz:

$$AE = C_0 + cTR_0 + c(1-t)Y + I_0 + G_0 + X_0 - M_0 - mY$$

Elde ettigimiz eşitlikte otonom harcamaları A_0 olarak gösterip, geri kalanları Y parantezine alırsak; toplam harcama fonksiyonunu aşağıdaki şekilde yazabiliriz:

$$AE = A_0 + [c(1-t) - m]Y$$

Böylece, devletin olduğu dışa açık bir ekonomide toplam harcama fonksiyonunun eğimini bulabiliyoruz. Toplam harcama fonksiyonunun eğimini, daha önce olduğu gibi (hem devletin olmadığı hem de olduğu dışa kapalı ekonomilerdeki gibi), toplam harcamalardaki artışı, gelirdeki artısa oranladığımda buluruz:

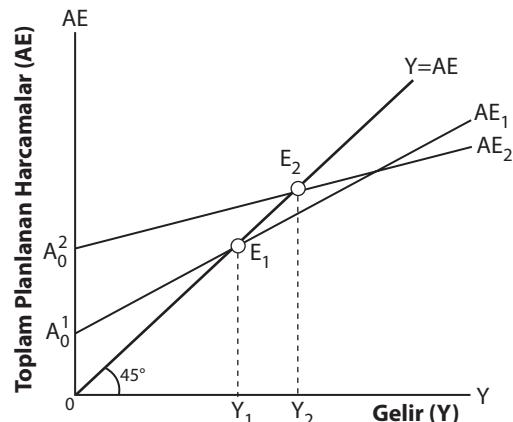
$$\frac{\Delta AE}{\Delta Y} = c(1-t) - m$$

Dikkat edilecek olursa, dışa açık bir ekonomide harcama fonksiyonunun eğimi azalmıştır. Çünkü ekonominin dışa açılması ile harcama fonksiyonunun eğimine marjinal ithalat eğilimi (m) eksi olarak girmiş ve eğimin değerinin azalmasına yol açmıştır. Bu durumu Şekil 6.17 üzerinde göremekteyiz. Şekilde, devletin olduğu dışa kapalı bir ekonomideki harcama fonksiyonu A_0^1 otonom harcama düzeyinden başlayan AE_1 harcama fonksiyonudur. Ekonominin dışa açılması, harcama fonksiyonunun eğiminin azalmasına neden olmuştur. Buna bağlı olarak, dışa açık bir ekonomideki harcama fonksiyonunun eğimi, dışa kapalı bir ekonomidekine (AE_1) göre yatıklaşarak AE_2 olmuştur. AE_2 harcama fonksiyonu, A_0^2 otonom harcama düzeyinden başlamaktadır. Bu bize, ekonominin dışa açılmasıyla toplam otonom harcamaların arttığını göstermektedir. Yani, ekonominin dışa açılmasıyla oluşan otonom ihracat otonom ithalattan büyüktür ($X_0 > M_0$) ve böylece kapalı ekonomiye göre toplam otonom harcamalar artmıştır (A_0^1 'den A_0^2 'ye). Tersi durumun (otonom ithalatın otonom ihracattan büyük olması) oluşmasının da mümkün olabileceği unutulmamalıdır.

Harcama fonksiyonunun eğimi; başlangıçta devletin olmadığı dışa kapalı bir ekonomide, "c" idi. Ekonomiye devleti dâhil ettiğimizde dışa kapalı bir ekonomide eğim, bu sefer "c(1-t)" oldu. Daha sonra ekonominin dışa açlığımızda ise eğim, "c(1-t)-m" oldu. Dolayısıyla, ilerleyen her bir aşamada harcama fonksiyonunun eğiminin azalmış olduğuna dikkat ediniz.

Şekil 6.17 aynı zamanda, ekonominin denge gelir düzeyinin elde edilişini de göstermektedir. Hatırlanacağı üzere denge koşulu toplam planlanan harcamaların gelire eşitliğidir ($AE = Y$). Şekilde devletin olduğu dışa açık bir ekonomideki toplam harcama fonksiyonu olan AE_2 , 45 derecelik gelir doğrusunu E_2 noktasında kesmektedir. E_2 noktası bize, ekonominin denge gelir düzeyinin Y_2 olduğunu göstermektedir.

Şekil 6.17 Devletin Olduğu Dışa Açık Ekonomide Denge Gelir Düzeyi

Denge gelir düzeyini, toplam harcama fonksiyonundan yola çıkararak formel olarak da elde edebiliyoruz. Denge koşulu, toplam harcamaların toplam gelire eşitliği ($AE = Y$) olduğundan, AE 'nin yerine Y yazıp, harcama fonksiyonunu Y için çözümlersek, denge gelir düzeyinin formülasyonunu elde etmiş oluruz:

$$Y = A_0 + [c(1-t) - m]Y$$

Eşitliğin sağındaki Y'yi parantezi ile birlikte sol tarafa taşırsak, eşitliği şu şekilde yazabiliriz:

$$Y - Y[c(1-t) - m] = A_0$$

Buradan da tekrar Y parantezine alırsak, eşitlik şu şekilde olur:

$$Y[1 - c(1-t) + m] = A_0$$

Y'yi tek başına bırakıldığımızda, denge gelir düzeyinin formülasyonunu elde etmiş oluruz:

$$Y = \frac{1}{1 - c(1-t) + m} A_0$$

Denge gelir düzeyinin eşitliğinde toplam otonom harcamaların önündeki katsayı bize dışa açık bir ekonomideki çoğaltan katsayısını göstermektedir:

$$\alpha_{\text{Dışa açık}} = \frac{1}{1 - c(1-t) + m}$$

Örneğin, bu gösterdiğimiz çoğaltan, toplam otonom harcamaların içinde bulunan ihracat çoğaltanını ifade eder. Aynı zamanda otonom ithalat çoğaltanını da ifade edebilir. Fakat otonom ithalat toplam otonom harcamaların içinde eksi olarak yer aldığı için, otonom ithalat çoğaltanı negatif işaretlidir.

Dikkat edilecek olursa, ekonominin dışa açılması çoğaltanın değerinin azalmasına neden olmuştur (harcama fonksyonunun eğiminde olduğu gibi). Bunun nedeni, marginal ithalat eğilimidir (m). Bu durumu örnekle gösterebiliriz. Daha önceki gibi, c 'nin 0,8; t 'nin 0,25 olduğunu ve bunun yanında m 'nin 0,10 olduğunu varsayıdığımızda, dışa açık bir ekonomideki çoğaltanın değerini şu şekilde buluruz:

$$\alpha_{\text{Dışa açık}} = \frac{1}{1 - 0,8(1 - 0,25) + 0,10} = \frac{1}{0,5} = 2$$

Gördüğü üzere, başlangıçta devletin olmadığı dışa kapalı bir ekonomide 5 olan çoğaltan değeri, devletin ekonomiye dâhil edilmesi ile 2,5'e düşmüştü ve bir de ekonominin dışa açıldığımda çoğaltanın değeri daha da azalarak 2'ye düşmüştür. Dolayısıyla otonom harcamalardaki bir birimlik artış, denge gelir düzeyini artık 2 birim artıracaktır.

Öğrenme Çıktısı

4 Ekonominin dışa açılmasının toplam harcamalar ve denge gelir düzeyi üzerinde yarattığı etkileri açıklayabilme,

Araştır 3

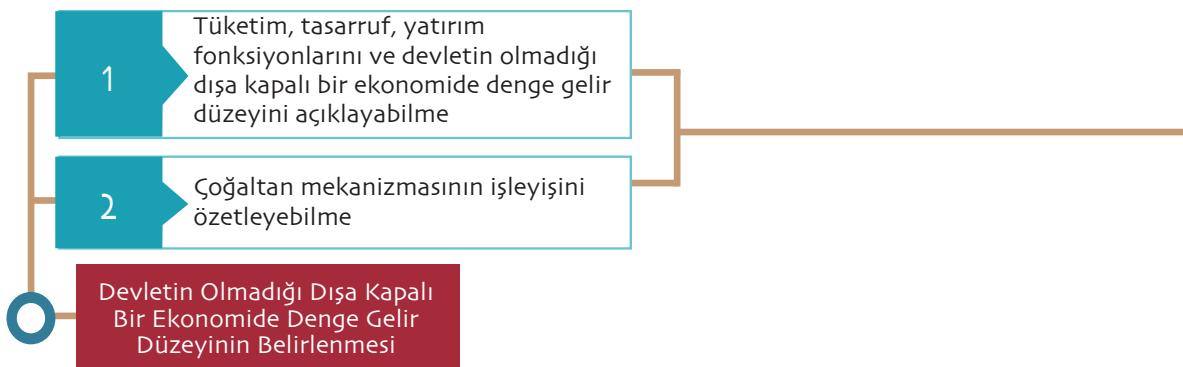
Türkiye'nin net ihracat değerinin pozitif mi yoksa negatif mi olduğunu araştırınız.

İlişkilendir

Türkiye Ekonomisinin dış ticaret verilerini TÜİK'in internet sayfasından inceleyebilirsiniz.

Anlat/Paylaş

Çoğaltanın değerindeki gelişmeleri; devletin olduğu/olmadığı ve ekonominin dışa açık olup/olmadığı durumlar için anlatınız.

Tüketim harcamaları, harcanabilir gelirin artan bir fonksiyonudur ve buna bağlı olarak tüketim fonksiyonu şu şekildedir: $C = C_0 + cYD$. Tüketim fonksiyonunun otonom tüketim harcamalarından ve uyarılmış tüketim harcamalarından oluşan iki kısmı vardır. Tüketim fonksiyonundan yola çıkılarak tasarruf fonksiyonu şu şekildedir: $S = -C_0 + (1 - c)Y$. Tasarruf, tüketimin tersi olduğu için tasarruf fonksiyonunun da bir otonom bir de uyarılmış kısmı vardır. Burada tasarruflar gelirin artan bir fonksiyonudur. Yatırımlar ise tamamen otonomdur, yani gelir düzeyinden bağımsızdır. Devletin olmadığı dışa kapalı bir ekonomide genel denge koşulu, toplam gelirin (Y) toplam planlanan harcamalara (AE) eşit olmasıdır. Yani, ekonominin denge gelir düzeyi koşulu $AE=Y$ biçimindedir.

Otonom harcamalardaki bir birimlik değişmenin, denge gelir düzeyi üzerinde kendisinden daha büyük miktarda yarattığı değişime çoğaltan denir. Buna göre otonom tüketim (ya da yatırım) harcamalarındaki bir artış, malın satın alındığı satıcıların gelirlerinin aynı düzeyde artmasını sağlayacaktır. Gelirleri artan satıcılar, elde ettikleri bu ilave gelirin bir bölümünü (marjinal tüketim eğilimi ile çarpımı kadarını) başka satıcılarından mal ya da hizmet almak için harcayacaklardır. Geliri artan bu yeni satıcılar da benzer şekilde elde ettikleri bu ilave gelirin bir bölümünü (marjinal tüketim eğilimi ile çarpımı kadarını) başka satıcılarından mal ya da hizmet almak için harcayacaklardır. Böylece süreç bu şekilde işleyecektir ve sonunda gelir, başlangıçtaki otonom harcama düzeyinden daha büyük oranda artmış olacaktır.

3

Devletin ekonomiye dâhil edilmesinin toplam harcamalar ve denge gelir düzeyi üzerindeki etkileri açıklayabilme

Devletin Olduğu Dışa Kapalı Bir Ekonomide Denge Gelir Düzeyinin Belirlenmesi

Devletin ekonomiye dahil edilmesi, kamu harcamalarının ve transfer harcamalarının ortayamasına neden olacaktır. Bu harcamalar otonom olduğu için toplam otonom harcamalar ve buna bağlı olarak da toplam harcamalar artacaktır. Bunun yanında, vergiler ise bir sizıntı olduğu için toplam harcamaların azalması yönünde etki yaratacaktır. Eğer otonom harcamalardan kaynaklanan artış, vergilerden kaynaklanan azalıştan büyük olursa, bu durumda denge gelir düzeyi artış gösterecektir. Ama şunu da unutmayalım: Vergilerin devreye girmesi toplam harcama fonksiyonunun eğiminin azalmasına da yol açacaktır.

4

Ekonominin dışa açılmasının toplam harcamalar ve denge gelir düzeyi üzerinde yarattığı etkileri açıklayabilme

Devletin Olduğu Dışa Açık Bir Ekonomide Denge Gelir Düzeyinin Belirlenmesi

Ekonomi dışa açıldığında, ülkenin diğer ülkeler ile olan mal ve hizmet ticareti, yani ihracat ve ithalat, işin içine girer. Net ihracatın pozitif değer alması ($X > M$), toplam harcamaların artmasına; net ihracatın negatif değer alması ($M > X$) ise, toplam harcamaların azalmasına neden olur. Ekonomide eğer daha çok harcama akımı varsa, bu da gelirin daha fazla olmasına neden olur.

1 Tüketim fonksiyonu için aşağıdakilerden hangisi **söylenemez**?

- A. Diğer koşullar sabitken, tüketim ile harcanabilir gelir arasındaki ilişkiyi gösterir
- B. Pozitif eğimlidir
- C. Otonom bir kısmı vardır
- D. Uyarılmış bir kısmı vardır
- E. Harcanabilir gelir doğrusunu gösteren 45 derecelik doğrudan daha dik çizilir.

2 Gelir düzeyinin 400 milyardan 500 milyara arttığı bir ekonomide tüketim harcamaları da 150 milyardan 225 milyara artiyorsa, marjinal tüketim eğiliminin değeri aşağıdakilerden hangisidir?

- A. 0,80
- B. 1
- C. 0,45
- D. 0,75
- E. 0,15

3 Aşağıdakilerden hangisindeki değişme aynı tüketim fonksiyonu üzerinde hareket edilmesine yol açar?

- A. Tüketicilerin fiyatlar ile ilgili bekleyişleri
- B. Faiz oranındaki değişimler
- C. Gelirdeki değişimler
- D. Hanehalklarının miras beklentileri
- E. Hanehalklarının servetlerindeki değişimler

4 Devletin olmadığı dışa kapalı bir ekonomide gelirin tüketilmeyen kısmına ne ad verilir?

- A. Coğaltan
- B. Yatırım
- C. Tasarruf
- D. Marjinal tüketim eğilimi
- E. Ortalama tüketim eğilimi

5 Tasarrufun harcanabilir gelire oranına ne ad verilir?

- A. Ortalama tasarruf eğilimi
- B. Marjinal tasarruf eğilimi
- C. Toplam tasarruf eğilimi
- D. Tasarruf fonksiyonu
- E. Coğaltan katsayısı

6 Devletin olmadığı dışa kapalı bir ekonomide, tüketim fonksiyonu $C = 300 + 0,8Y$ biçiminde ve yatırımlar da 700 birim ise, bu ekonomideki denge gelir düzeyi aşağıdakilerden hangisidir?

- A. 7500
- B. 500
- C. 1250
- D. 2000
- E. 5000

7 Kamu harcamaları otonom ise, dikey eksende kamu harcamaları, yatay eksende gelir düzeyi olduğunda çizilen kamu harcamaları fonksiyonu için aşağıdakilerden hangisi doğrudur?

- A. Yatay eksene paralel bir fonksiyon çizilir.
- B. Dikey eksene paralel bir fonksiyon çizilir.
- C. Negatif eğimli bir fonksiyon çizilir.
- D. Pozitif eğimli bir fonksiyon çizilir.
- E. Hem negatif eğimli hem de pozitif eğimli bir fonksiyon çizilir.

8 Aşağıdakilerden hangisi devletin olduğu dışa kapalı bir ekonomideki toplam harcama fonksiyonunu göstermektedir?

- A. $AE = A_0 + CY$
- B. $AE = A_0 + c(1 - t)Y$
- C. $AE = A_0 + c(1 - t) - mY$
- D. $AE = A_0 + 1 - c(1 - t)Y$
- E. $AE = A_0 + c(1 - t - m)Y$

9 Aşağıdakilerden hangisi net ihracat fonksiyonunu göstermektedir?

- A. $NX = X_0 - M_0 - mY$
- B. $NX = X_0 + M_0 + mY$
- C. $NX = X_0 - M_0$
- D. $NX = X_0 + M_0 - mY$
- E. $NX = M_0 + mY - X_0$

10 $c = 0,8$; $t = 0,25$ ve $m = 0,10$ olduğu bir ekonomide, otonom harcamalardaki 250 birimlik artış denge gelir düzeyini ne kadar artırır?

- A. 625
- B. 500
- C. 1250
- D. 250
- E. 750

1. E	Yanıtınız yanlış ise “Tüketim Harcamaları ve Tüketim Fonksiyonu” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	6. E	Yanıtınız yanlış ise “Devletin Olmadığı Dışa Kapalı Bir Ekonomide Toplam Harcamalar ve Denge Gelir Düzeyinin Belirlenmesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. D	Yanıtınız yanlış ise “Ortalama ve Marjinal Tüketim Eğilimi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	7. A	Yanıtınız yanlış ise “Devletin Olduğu Dışa Kapalı Bir Ekonomide Toplam Harcamalar ve Denge Gelir Düzeyinin Belirlenmesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. C	Yanıtınız yanlış ise Tüketim Harcamalarını Etkileyen Gelir Dışındaki Faktörler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	8. B	Yanıtınız yanlış ise “Devletin Olduğu Dışa Kapalı Bir Ekonomide Toplam Harcamalar ve Denge Gelir Düzeyinin Belirlenmesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. C	Yanıtınız yanlış ise “Tasarruf ve Tasarruf Fonksiyonu” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	9. A	Yanıtınız yanlış ise “Net İhracat Fonksiyonu” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. A	Yanıtınız yanlış ise “Ortalama ve Marjinal Tasarruf Eğilimi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	10. B	Yanıtınız yanlış ise “Devletin Olduğu Dışa Açık Bir Ekonomide Toplam Harcamalar ve Denge Gelir Düzeyinin Belirlenmesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

6

Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 1

Yatırım fonksiyonunu çizerken kolaylık sağlamak için yatırımların otonom olduğunu varsayılmıştır. Bu nedenle gelir eksenine paralel bir yatırım fonksiyonu çizilmiştir. Eğer yatırımların gelire bağlı olan bir kısmı olsaydı, örneğin gelir arttıkça yatırımlar da artsayıdı, bu durumda yatırım-gelir düzleminde pozitif eğimli bir yatırım fonksiyonu çizmemiz gereklidir. Bu durumda bu fonksiyon bize, gelir arttıkça yatırımların da gelire bağlı olarak belirli bir oranda artacağını gösterecektir.

Araştır 2

Devletin ekonomiye dahil edilmesi, her zaman gelir düzeyini artırmayabilir. Şekil 6.11'den görüleceği üzere, devletin ekonomiye girmesi, otonom harcamaları artırmıştır. Fakat aynı zamanda çoğaltanın değeri azalmıştır. Dolayısıyla, otonom harcamalardaki artışın etkisi, çoğaltandaki küçülmenin etkisinden büyük olduğu sürece, devletin ekonomiye dahil edilmesi denge gelir düzeyinin artmasına neden olur. Eğer tersi durum söz konusu olursa; yani çoğaltandaki küçülmenin etkisi, otonom harcamalardaki artışın etkisinden büyük olursa, bu durumda gelir düzeyi düşebilecektir.

Araştır 3

Türkiye'nin net ihracat değeri 1998 yılından 2016 yılının sonuna gelen dönen'e kadar hep negatif olmuştur. Bu bize Türkiye için toplam ithalatın ilgili dönemde toplam ihracattan hep büyük olduğunu göstermektedir. Ayrintılı bilgi için TÜİK'in şu internet adresine bakınız: <http://www.tuik.gov.tr/Ust-Menu.do?metod=temelist>

Kaynakça

- Arnold, R. A.** (2010). Economics, 9th Edition, Cengage Learning, Mason.
- Baumol, W. J. ve Blinder, A. S.** (2011). Economics: Principles and Policy, Eleventh Edition 2010 Update, Cengage Learning, Mason.
- Case, K. E., Fair, R. C. ve Oster, S. M.** (2012). Principles of Economics, Tenth Edition, Pearson Education, Boston.
- Dornbusch, R., Fischer, S. ve Startz, R.** (2007). Macroeconomics, Tenth Edition, McGraw-Hill, Irwin.
- Hall, E. R. ve Lieberman, M.** (2010). Macroeconomics: Principles and Applications, 5th Edition, Cengage Learning, Mason.
- Mankiw, G. M.** (2011). Principles of Economics, Sixth Edition, Cengage Learning, Mason.
- McConnell, C. R., Brue, S. L. ve Flynn, S. M.** (2009). Economics: principles, problems, and policies, 18th Edition, McGraw-Hill, Irwin.
- Sloman, J.** (2006). Economics, Sixth Edition, Pearson Education, Essex.
- Yıldırım, K. Bakırtaş, İ., Yılmaz, R. ve Esen, E.** (2017). Makro İktisada Giriş, 12. Baskı, Nisan Kitabevi, Ankara.
- Yıldırım, K. ve Diğerleri** (2011). İktisada Giriş, 4. Baskı, Pelikan Yayıncılık, Ankara.

Bölüm 7

Para ve Bankacılık

Öğrenme Çıktıları

- 1** Paranın Tanımı, İşlevleri ve Ölçülmesi
1 Paranın tanımını yapabilme; paranın işlevlerini ve para arzı tanımlarını sıralayabilme
- 3** Bankacılık Sistemi ve Para Arzi
3 Bankacılık sisteminin nasıl çalıştığını ve kaydi para yaratma sürecini açıklayabilme
- 5** Para Arzi, Para Talebi ve Denge Faiz Oranı
5 Para arzi ile fiyat düzeyi arasındaki ilişkiyi açıklayabilme
6 Denge faiz oranının nasıl ortaya çıktığını açıklayabilme

- 2** Paranın Tarihsel Gelişimi
2 Paranın tarihsel gelişimini özetleyebilme
- 4** Merkez Bankaları
4 Merkez bankasının işlevlerini ve para arzını kontrol etmek için kullandığı araçları sıralayabilme

Anahtar Sözcükler: • M1 • M2 • Mal Para • Fiat Para • Kaydi Para • Para Arzı • Para Talebi • Likidite

GİRİŞ

Para belki de insanoğlunun en önemli icatlarından biridir. Paranın icadı bir ihtiyaçtan ortaya çıkmıştır. Toplu halde yaşayan insanlar elliindeki malları ihtiyaç duydukları mallar ile değiştirmek için, yani ticaret yapabilmek için bir araca gereksinim duymuşlardır. Bugün para dendiginde, aklımıza ilk olarak mal ve hizmetleri satın alırken, borçlarımızı öderken veya alacaklarımızı tahsil ederken kullandığımız kâğıt ve madeni paralar gelir. Bu bölümde göreceğimiz gibi, para sadece kâğıt ve madeni paralardan ibaret değildir. Günümüzde nakit adını verdigimiz kâğıt ve madeni paraların dışında başka şeyler de para görevi görmektedir.

Bu bölümde hayatımızda ve ekonomide çok önemli bir yeri olan parayı ele alacağız. Paranın ekonomi için önemini anlayabilmek için öncelikle ekonomide neleri para olarak tanımlayabileceğimize açıklık getirmemiz gerekecektir. Bu bölümde parayı tanımlayabilmenin düşündüğümüzden daha zor olduğunu göreceğiz. Herhangi bir şeyin tanımlamanın bir yolu, o şeyin işlevlerini belirlemektir. Biz de paranın işlevlerinden hareketle neleri para olarak tanımlayabileceğimizi daha net bir şekilde göreceğiz. Daha sonra paranın tarih boyunca gelişimine bakacağız. Bu başlık altında paranın bugün kullandığımız şekli alırken geçirdiği aşamaları göreceğiz. Paranın tarihsel gelişimi aynı zamanda bankacılık sisteminin de gelişimidir. Bankacılık sisteminin ekonomide ne gibi işlevler yerine getirdiğine bakacak ve kaydi para yaratılma sürecini inceleyeceğiz. Daha sonra bankacılık sistemi ile ilişkili olarak merkez bankalarının işlevlerini ve para arzını nasıl kontrol ettiklerini anlamaya çalışacağız. Bununla ilişkili olarak, ekonomideki para miktarında meydana gelen artışın fiyatları nasıl etkilediğini inceleyeceğiz. Son olarak ise para talebini ele alacak ve para arziyla birlikte faiz oranını nasıl belirlediğini göreceğiz.

PARANIN TANIMI, İŞLEVLERİ VE ÖLÇÜLMESİ

Günlük hayatı birçok insan para kavramını hem gelir, hem servet, hem de kredi kavramlarının karşılığı olarak kullanmaktadır. İktisatçılar için ise bu kavamlar birbirlerinden çok farklıdır. Aşağıdaki cümlelerin her birinde para kelimesi hatalı kullanılmaktadır:

- “Ayda kaç para (gelir) kazanıyorsunuz?”
- “Bütün paranı (servet) altına yatırmak yerine gayrimenkule yatırman daha akıllıca olur.”
- “Bu kriz ortamında iş kuracak parayı (kredi) bulmak çok kolay değil”

Para gelir, servet veya krediden çok daha farklı bir şemdir. Günümüzde para dendiginde aklımıza ilk gelen, üzerinde belli bir değer ifadesi ve ait olduğu ülkenin sembollerinin olduğu kâğıt veya çeşitli madenlerden yapılmış nesnelerdir. Fakat gerçekten para bizim nakit olarak nitelendirdiğimiz kâğıt ve madeni paralardan çok daha geniş bir kavramı ifade eder. İktisatçılar mal ve hizmetlerin satın alınmasında ve borçların geri ödenmesinde genel kabul görmüş her şeyi para olarak tanımlamaktadırlar. Bu tanım aslında paranın ekonomideki işlevlerine atıfta bulunmaktadır.

Paranın İşlevleri

Paranın ekonomideki işlevlerini ortaya koyabilirsek, bu işlevleri gören her şeyi para olarak tanımlayabiliriz. Paranın üç temel işlevi vardır: değişim aracı olması; hesap birimi olması ve değer muhafaza aracı olması. Şimdi bu işlevlere daha yakından bakalım.

Değişim Aracı Olarak Para

Hayatını balık tutarak kazanan bir balıkçı düşünelim. Arada sırada akşam yemeğinde balık yemek güzel olabilir, fakat hiç kimse sadece balık yiyecek yaşamak istemez. Günümüzde, bu balıkçının yakındaki firmanızdan ekmek almak istediğinizde, karşılığında bir miktar nakit para vermesi veya bir kartla ödeme yapması hiç de garip bir durum olarak algılanmaz. Fakat bir an için para veya banka kartı gibi ödeme araçlarının olmadığını düşünün. İlk aklımıza gelen balıkçının ekmek karşılığında firinciya bir miktar balık vermesi olabilir.

 Mal ve hizmetlerin başka mal ve hizmetlerle değişim tokus edilmesine trampa veya takas adı verilir.

Balıkçı elindeki balıkları takas ederek, ihtiyacı olan ekmeği satın almaktadır. Ama ya firinci balık istemiyorsa? Bu oldukça önemli bir problem

teşkil etmektedir. Çünkü bu durumda balıkçının ekmek alabilmek için ekmek karşılığında balık almak isteyen birini bulması gereklidir. Takas sisteminde herkesin ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri satın alabilmesi için, elindeki mal veya hizmeti takas edebileceğinin birini bulması gereklidir. Diğer bir ifade ile karşılıklı isteklerin buluşması gereklidir ki bu oldukça zor ve maliyetli bir işlemidir. Mal ve hizmetlerin değişimi için katlanılan bu maliyetler işlem maliyetleri olarak adlandırılır. Ekonomide uzmanlaşma arttıkça takas işlemi daha maliyetli hale gelmektedir. Herkesin tükettiği mal ve hizmetlerin çoğunu kendisinin ürettiği bir ekonomide takas sisteminin getirdiği maliyetler yüksek olmayacağıdır. Çünkü böyle bir ekonomide nispeten az sayıda mal ve hizmet değişimi gerçekleştirilmektedir. Fakat ekonomide uzmanlaşma arttıkça takas sistemi daha maliyetli bir hale gelecektir. Ekonomideki herkesin farklı bir mal veya hizmetin üretiminde uzmanlaşması durumunda, mal ve hizmetlerin değişimine olan ihtiyaç daha da artacaktır. Böyle bir ekonomide herkes kendi ürettiği malın dışında her şeyi başkalarından sağlamak zorunda kalacaktır. Mal ve hizmet değişimindeki bu artış takas sisteminin daha maliyetli hale gelmesine yol açar.

Mal ve hizmetlerin değişimi için paranın kullanılması işlem maliyetlerini en aza indirir. Şimdi, para kullanıldığından balıkçı ve fırıncı arasındaki işlemin nasıl gerçekleştiğine bakalım. Balıkçı satın aldığı ekmek karşılığında fırıncıya para verir. Fırıncı istediği peyniri almak için peynircinin bu parayı kabul edeceğini emin olarak balıkçının verdiği parayı kabul eder ve karşılığında balıkçaya ekmek verir. Fırıncı balıkçıdan aldığı parayı peynirciye verecek istediği peyniri alır. Böylelikle takas sisteminin getirdiği zorluklar aşılmış olmaktadır. Değişim aracı olarak para kullandığımız takdirde herhangi bir mal veya hizmeti satın almak için satıcının istediği başka bir mal veya hizmet bulmak zorunda kalmayız. Bunun yerine para kullanırız. Peki ama, satıcı neden parayı kabul etsin? Bunun sebebi satıcının kabul ettiği parayı başkalarının da kabul edeceğini olan inancıdır. Bizim verdigimiz paranın başkaları tarafından kabul edilmeyeceğine inandığı an, satıldığı mal veya hizmet karşılığında teklif ettiğimiz parayı kabul etmeyecektir.

Herhangi bir şeyin değişim aracı olarak kullanılması için belirli özelliklere sahip olması gereklidir. Değişim aracı olarak kullanılacak bir nesne (1) standart olmalıdır; (2) kolay taşınabilir olmalıdır;

(3) kolayca bozulup deform olmayacağı kadar dayanıklı olmalıdır; (4) kolayca taklit edilemez olmalıdır; (5) her miktardaki alışverişe imkân verecek şekilde bölünebilir olmalıdır ve (6) geniş bir kesim tarafından kabul edilir olmalıdır. Bu özelliklere sahip birçok şey bulabiliriz. Gerçekten de tarihte birçok şey para olarak kullanılmıştır. Bunlar arasında kahve taneleri, tütün ve deniz kabukları gibi nesneler yanında altın ve gümüş gibi değerli madenleri de sayabiliriz.

Herhangi bir mal veya hizmet karşılığında kabul edilen bir ödeme aracı, ertelenmiş ödemelerin yerine getirilmesi, yani borçların ödemesi amacıyla da kabul edilecektir. Örneğin, bir mobilya mağazası satışı mobilyanın karşılığını satış anında para olarak kabul ediyorsa 60 gün sonra da para olarak kabul edecektir. Böylelikle para borçların ödemesi için standart bir ödeme aracı olarak kullanılır.

Hesap Birimi Olarak Para

Para mal ve hizmetlerin değerlerinin belirlenmesinde, hesap birimi olarak kullanılır. Ağırlığın kilogram ile, mesafelerin metre ile ölçülmesi gibi mal ve hizmetlerin değeri de para ile ölçülür. Paranın hesap birimi olarak kullanılması farklı malların fiyatlarının karşılaştırılmasında önemli bir kolaylık sağlamaktadır.

Paranın mal ve hizmetlerin değerlerini ifade etmek için hesap birimi olarak kullanılmasının getirdiği kolaylığı bir örnek yardsımı ile açıklayabiliriz. Şimdi, balık, ekmek ve peynir gibi sadece üç malın olduğu bir takas ekonomisini ele alalım. Bu malların birbirleri ile takas edilebilmesi için üç adet fiyat ihtiyacımız olacaktır: (1) balığın ekmek cinsinden fiyatı, (2) balığın peynir cinsinden fiyatı ve (3) peynirin ekmek cinsinden fiyatı. Fakat, mal çeşidi 10'a çıktıığında takas işlemlerinin gerçekleştirilebilmesi için 45 adet fiyat ihtiyacımız vardır. Eğer ekonomide 1000 çeşit mal varsa, takas işlemlerini gerçekleştirmek için bilmemiz gereken $1000(1000-1)/2=499.500$ fiyat söz konusudur. Satın alacağımız mal veya hizmeti diğerleriyle karşılaştırmak için bütün fiyatları bilmemiz gerekmektedir. Günümüz ekonomilerinde milyonlarca mal ve hizmetin olduğunu göz önüne alırsak bunun ne kadar zor olduğunu daha iyi anlayabiliriz. Bu zorluk önemli bir işlem maliyeti oluşturmaktadır. Böyle bir ekonomide mal çeşidi arttıkça işlem maliyetlerinin de artacağı açıkça görülmektedir. Malların fiyatlarının

ifadesi için paranın kullanılması işlem maliyetlerini önemli ölçüde azaltmaktadır.

1000 mal çeşidinin bulunduğu bir takas ekonomisinde 499.500 fiyata ihtiyacımız varken, paranın kullanıldığı bir ekonomide 1000 çeşit malın alınıp satılabilmesi için sadece 1000 adet, yani mal çeşidi kadar fiyatın bilinmesi yeterlidir. Paranın hesap birimi olarak kullanılması, ihtiyaç duyulan fiyat sayısını düşürerek işlem maliyetlerinin önemli ölçüde azalmasını sağlamaktadır.

Değer Muhofaza Aracı Olarak Para

Paranın diğer bir işlevi de değer muhofaza aracı olmasıdır. Bireyler ve hanehalkları elde ettikleri gelirlerinin tamamını harcamazlar. Gelirin tüketim için harcanmayan kısmı tasarrufu oluşturur. Tasarrufların zaman içerisinde birikmesiyle oluşan değere ise servet adını veriyoruz. Servetimizi finansal varlıklar olarak muhofaza edebileceğimiz gibi, reel varlıklar olarak da muhofaza edebiliriz.

Fiziksel olarak bir değer taşımayan fakat mal ve hizmetlere dönüştürülebilen hazine bonoları ve hisse senetleri veya nakit para gibi şeylere finansal varlıklar adını veriyoruz.

Fiziksel olarak da bir değer ifade eden konut, arsa ve tarla gibi gayrimenkuller; altın ve gümüş gibi değerli metaller; elmas gibi değerli taşlar veya otomobil gibi dayanıklı tüketim mallarına reel varlıklar adını veriyoruz.

Herhangi bir şeyin değer muhofaza aracı olarak kullanılabilmesi için satın alabileceğimiz mal ve hizmet miktarının zaman içerisinde azalmaması, yani satın alma gücünü koruması gereklidir.

Bu noktada, para ile değer muhofaza aracı olarak kullanılabilecek diğer şeyler arasında nasıl bir fark olduğu sorusu akla gelmektedir. Servet biriktirme aracı olarak parayı hisse senetleri, hazine bonoları, mevduat, gayrimenkul veya diğer dayanıklı tüketim mallarından ayıran en önemli özellik, likiditedir.

Likidite

Herhangi bir varlığın nakit paraya, diğer varlıklara, mal veya hizmete dönüştürülebilme kolaylığı olarak tanımlanır.

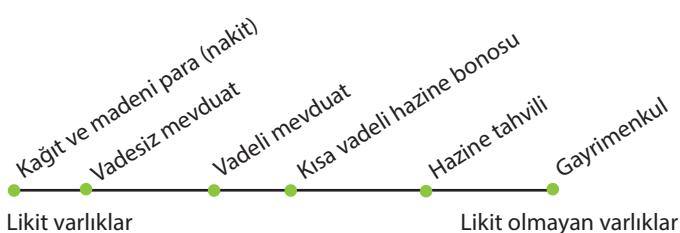
Buna göre en likit varlık paradır. Paranın ifade ettiği değeri, diğer değer muhofaza araçlarından çok daha hızlı bir şekilde diğer mal ve hizmetlere dönüştürülebiliriz. Yani para ile istediğimiz an herhangi bir mal veya hizmeti satın alabiliriz. Herkes mal veya hizmet karşılığında parayı kabul edecektir. Fakat para yerine hazine bonosu veya konut kabul edecek birilerini bulmak o kadar kolay değildir. Bu nedenle, servetimizi istediğimiz zaman hızlı bir şekilde diğer varlıklara, mal veya hizmetlere dönüştürmek istiyorsak, servetimizin tamamını veya bir kısmını para olarak tutarız.

Servetimizi para olarak muhofaza etmemiz bazı durumlarda servetimizin azalmasına yol açabilir. Paranın değerinin düşmesi servetimizin azalmasına yol açacaktır. Paranın değerini, satın aldığı mal ve hizmet miktarı ile ölçeriz. Örneğin bugünkü 100₺ ile satın alabileceğimiz mal ve hizmet miktarı bir yıl önceki 100₺ ile satın alabildiğimiz mal ve hizmet miktarından daha az ise paranın değeri, yani satın alma gücü düşmüş demektir. Satın aldığımız mal ve hizmetlerin fiyatları artarsa paranın satın alma gücü düşecektir. Paranın iyi bir değer muhofaza aracı olması için, satın alma gücünü muhofaza edebilmesi gereklidir. Mal ve hizmetlerin fiyatlarının sürekli olarak arttığı bir ekonomide para satın alma gücünü muhofaza edemez. Fiyatlar arttıkça aynı mikardaki para ile satın alabileceğimiz mal ve hizmet miktarı azalacaktır. Dolayısıyla enflasyonun olduğu bir ekonomide para iyi bir değer muhofaza aracı değildir. Özellikle yüksek enflasyon paranın hızla değer yitirmesine yol açacaktır.

Para ile diğer değer muhofaza araçları arasındaki bir başka fark da, getiriler konusundadır. Paranın zaman içindeki getirisini genellikle borç senetleri ve hisse senetleri gibi finansal varlıkların getirisinden veya konut ve arazi gibi gayrimenkullerin getirisinden daha azdır. Bu nedenle servetimizi para olarak muhofaza etmemiz halinde yukarıda sayılan diğer değer muhofaza araçlarının getirilerinden vazgeçmiş oluruz. Vazgeçtiğimiz daha yüksek getiri paranın alternatif maliyetini oluşturmaktadır.

Paranın Ölçülmesi

İlerleyen satırlarda paranın değerinin ekonomideki para miktarı ile ilişkili olduğunu göreceğiz. Bu nedenle ekonomideki para miktarının ölçülmesi önem taşımaktadır. Yukarıda, mal ve hizmet satın almak amacıyla, servetimizi muhafaza etmek amacıyla ve fiyatları ifade edebileceğimiz bir hesap birimi olarak kullanabilecek her şeyi para olarak tanımlamıştık. Ne var ki, modern ekonomilerde bu işlevleri yerine getirebilen, kâğıt para ve “bozukluk” olarak tanımladığımız madeni paraların dışında başka şeyler de vardır. Bu durum para stoku veya para arzı adını verdigimiz, ekonomideki para miktarını ölçmeyi zorlaştırmaktadır. Bu zorluğun üstesinden gelebilmek için iktisatçılar çeşitli para tanımları yapmaktadır. Parasal büyülükler adı verilen bu tanımlar likidite derecesine göre yapılmaktadır.

Şekil 7.1 Likidite Yelpazesi

Likiditeyi herhangi bir varlığın nakit paraya, diğer varlıklara veya mal veya hizmete dönüştürülebilme kolaylığı olarak tanımlamıştık. Bir varlığın piyasada ne kadar çok alıcısı ve satıcısı varsa, o varlık nakit paraya, diğer varlıklara, mal veya hizmete o kadar kolay dönüştürülebilir. Şekil 7.1'de farklı reel ve finansal varlıklar, likidite derecelerine göre sıralanmıştır. Göründüğü gibi en likit olan

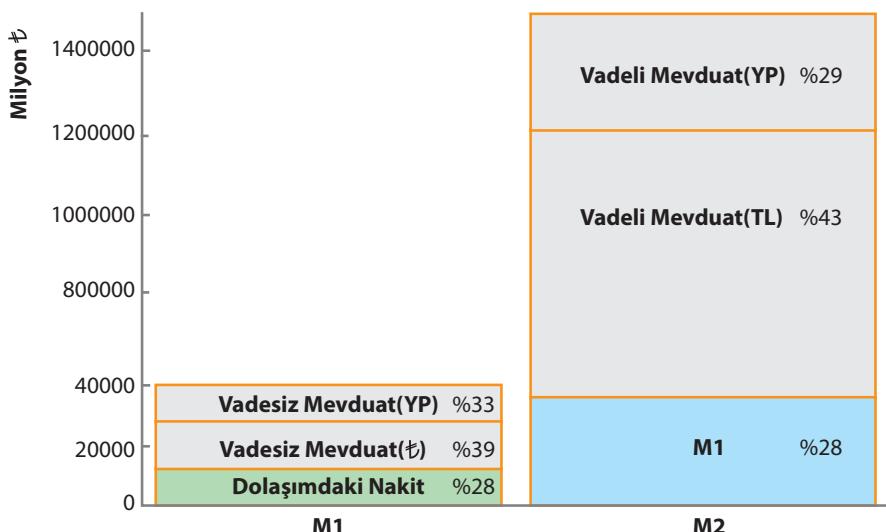
varlık nakit paradır. Ondan sonda vadesiz mevduat ve vadeli mevduat gelmektedir. En az likit olanlar ise gayrimenkullerdir. Bu likidite sıralamasından hareketle en fazla likit olandan daha az likit olana doğru bir sıralama yaparak farklı para arzı tanımları yapılmaktadır. Bunlardan en yaygın kullanılanları M1 ve M2 para tanımlarıdır. Para arzı tanımları ülkeye farklılıklar gösterebilmektedir. Ayrıca, finansal yeniliklere ayak uydurabilmek amacıyla bu tanımlar zaman zaman güncellenirler. Burada Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından kullanılan M1 ve M2 para tanımları ele alınacaktır.

M1 Para Tanımı

Dar tanımlı para arzı olarak bilinen M1, dolaşımdaki nakit para ve vadesiz mevduatların toplamından oluşur. Dolaşımdaki nakit, bankaların kasalarındaki para hariç olmak üzere kâğıt paralar ile madeni paraların toplamından oluşur. Kâğıt para basma yetkisi Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'na aittir. Madeni paralar ise Türkiye Cumhuriyeti Hazinesi tarafından basılır. Vadesiz, mevduat istenildiği zaman hızla nakde çevrilebilen veya doğrudan mal ve hizmet alanında kullanılabilen mevduat hesaplarının toplam değeridir. M1 para tanımı ticari bankalar, katılım bankaları ve TCMB'deki vadesiz mevduatları içerir. M1 para tanımındaki vadesiz mevduatlar hem Türk Lirası hem de yabancı para cinsinden vadesiz mevduatları içermektedir.

$$M1 = \text{Dolaşımdaki Nakit} + \text{Vadesiz Mevduatlar}$$

M1 en yüksek likiditeye sahip para tanımıdır. Nakit parayı çok hızlı bir şekilde mal veya hizmete dönüştürebiliriz. Borçlarımızı kolaylıkla nakit parayla ödeyebiliriz. Aynı şekilde vadesiz mevduatlarını kullanarak ederek bütün ödemelerimizi gerçekleştirebiliriz. Bu işlemi vadesiz mevduat hesabımız üzerinde çek yazarak, artık birçok yerde geçerli olan banka kartlarını kullanarak veya elektronik olarak karşı tarafın banka hesabına transfer ederek gerçekleştirebiliriz.

Şekil 7.2 2017 Yılı Mayıs Ayı İtibarıyle Türkiye'deki M1 ve M2 Para Tanımları ve Bileşenleri

Şekil 7.2'de M1 ve M2 para tanımlarının 2017 yılı Mayıs ayı itibarıyle Türkiye'deki değeri verilmiştir. Dolaşımındaki nakit toplam M1 para arzının %28'ini oluştururken, Türk Lirası ve yabancı para cinsinden vadesiz mevduatlar %72'sini oluşturmaktadır.

M2 Para Tanımı

M2 geniş tanımlı para arzıdır. Geniş tanımlı para arzı, M1 para arzına ilave olarak daha az likiditeye sahip olan vadeli mevduatları da kapsar. Buradaki vadeli mevduatlar bankalardaki ve TCMB'deki Türk Lirası ve yabancı para cinsinden vadeli mevduatlardır.

$$M2 = M1 + \text{Vadeli Mevduatlar}$$

Vadeli mevduatlar vadesiz mevduatlara göre daha az likiditeye sahiptir. Vadeli mevduatlar ödemeler için kullanılamaz fakat kolayca vadesiz mevduata veya nakde dönüştürülebilir. M2 para tanımı paranın değer muhafaza işlevini vurgulayan bir para tanımıdır. Şekil 7.2'de görüldüğü gibi M1 tanımına giren dolaşımındaki nakit ve vadesiz mevduat M2 tanımlı para arzının sadece %28'lik bir kısmını oluşturmaktadır. M1 ve M2 tanımları haricinde özel amaçlar için geliştirilmiş başka para tanımları da mevcuttur. Bununla birlikte en önemli ve en yaygın kullanılanları M1 ve M2 para arzı tanımlarıdır.

Öğrenme Çıktısı

1 Paranın tanımını yapabilme; paranın işlevlerini ve para arzı tanımlarını sıralayabilme

Araştır 1

Türkiye'de Amerikan doları ve İbrahim Çallı resimlerini para olarak değerlendirebiliyoruz? Paranın fonksiyonlarından hareketle ele alınız.

İlişkilendir

Parasal büyülük tanımları için T.C. Merkez Bankası'nın <http://tiny.cc/tcmb-paratanimlari> internet adresini inceleyiniz.

Anlat/Paylaş

Servetin muhafazası için genellikle nakit yerine konut, hazine bonosu ve mevduat gibi diğer araçların tercih edilmesini nasıl açıklarsınız?

PARANIN TARİHSEL GELİŞİMİ

Elimizde hapishane koşulları gibi olağan dışı örnekler dışında tarihte takas sistemini kullanan toplulukların mevcudiyetine dair herhangi bir kanıt yoktur. Bunun yerine insanlar çok eski tarihlerden beri çeşitli nesneleri değişim aracı olarak kullanıldılar. Bunların arasında hayvan kürkleri, tahıl, tuz, kahve taneleri, deniz kabukları ve kaplumbağa kabuğu gibi sıra dışı nesnelerin yanında, altın ve gümüş gibi değerli metaller sayılabilir. Bugün kâğıt para ve elektronik para günlük hayatımızın bir parçası haline gelmiştir. Günümüzde ödemelerimizde kullandığımız araçların niteliklerini anlamak için paranın tarihsel gelişimine kısaca bakmak faydalı olacaktır.

Mal Para

Para olarak kullanılan ilk nesneler hayvan kürkleri, tahıl vb. gibi tüketim mallarıydı. Bu nesneler hem tüketim amacıyla talep ediliyor, hem de değişim aracı olarak kullanılıyordu.

Para olarak kullanılmasının yanında bir mal olarak da değer taşıyan nesnelere “mal para” adı verilmektedir.

Örneğin hayvan derileri, tahıl ve kahve taneleri başka kullanım alanlarına sahip oldukları için mübadele aracı olmalarının dışında da bir değere sahiptir. Para olarak kullanılmaya en elverişli mallar altın ve gümüş gibi değerli madenlerdir. Değerli madenler kendi başına da bir değer taşıdığı için para olarak kullanılmaya oldukça uygundur. Herkes, bir mal olarak da değer taşıyan altını mal ve hizmet karşılığında kabul etmeye hazırlıdır. Altın ve gümüş gibi değerli metallerin bölünebilir olmaları, diğer nesnelere göre daha kolay taşınabilmeleri ve daha dayanıklı olmaları, bu metallerin para olarak tercih edilmelerine neden olmuştur.

“Sıkke” adı verilen ve altın, gümüş gibi değerli maden içeren madeni paraların uzun bir tarihi vardır. Bu konudaki en eski bulgular, Anadolu’da yaşamış bir topluluk olan Lidyalıların M.O. 7. yüzyılda altın ve gümüşten madeni para bastıklarını göstermektedir. Sikkeler genellikle devlet otoritesi tarafından basılırlar ve içerdikleri değerli maden miktarı devlet tarafından belirlenir.

Sikkelerin içeriği değerli maden miktarının azaltılarak değerinin düşürülmESİNE “taşış” adı verilir.

Altın, gümüş, bronz ve bakır gibi madenler içeren sikkelerin kullanıldığı sisteme “metalik para sistemi” adı verilir. Tarihte altın ve gümüş gibi birden fazla madeni paranın aynı anda kullanıldığı dönemler olmuştur. İkili metalik para sistemi adı verilen bu sisteme hem altın hem de gümüş sikkeler dolaşımı yapmıştır. Böyle bir ikili para sisteminde altın ve gümüş sikkelerin satın alabilecekleri mal ve hizmet miktarı aynı olsa bile herkes, daha değerli bir maden olan altın içeren sikkeleri tutmak istediği için, ödemelerinde mümkün olduğunda daha az değerli bir maden olan gümüş içeren sikkeleri kullanacaktır. Bu nedenle dolaşımda sadece gümüş sikkeler kalacaktır. Kisaca “kötü para iyi parayı kovar” şeklinde ifade edilen bu durum “Gresham Yasası” olarak bilinir. Burada kötü parayı gümüş sikkeler, iyi parayı ise altın sikkeler temsil etmektedir.

Paranın serüvenindeki bir sonraki aşama kâğıt paranın kullanılmasıdır. Kâğıt paralar tarihte ilk olarak M.S. 800 yıllarında Çin’de kullanılmıştır. Çin’de kullanılan kâğıt paralar kuyumcularda muhafaza edilen altın ve gümüş gibi değerli madenleri temsil eden ödeme emirleri idi. 13. yüzyıla kadar kullanılan bu kâğıt paralar bu dönemde yaşanan çok yüksek fiyat artışı sonucunda dolaşımından kalkmıştır. Kağıt paralar Çin’den beş yüz yıl sonra Avrupa’da kullanılmaya başlanmıştır. İngiltere kralı III. William’ın Fransa’ya karşı savaşını finanse etmek amacıyla 1694 yılında kurulan İngiltere Merkez Bankası (Bank of England), kuruluşunun hemen ardından topladığı altın mevduatları karşılığında kâğıt para basmaya başlamıştır.

Bu dönemlerde kullanılan kâğıt para aslında bankalarda bulunan altın ve gümüş rezervlerini temsil eden alacak senetlerinden ibaretti. Banka notu anlamına gelen banknot adı verilen bu kâğıtlar, bankadaki belli bir miktar altın mevduatını temsil ediyordu. Bu nedenle, değerli maden karşılığı basılan banknotlar, aslında mal paranın başka bir şeklidir. Bankalar, altını bankaya yatan müşterilerine bu banknotlardan veriyorlardı. Altın karşılığında alınan banknotlar her türlü ödemelerde kullanılıyordu, çünkü altın taşımak hem tehlikeli hem de maliyetliydi. Sattığı mal ve hiz-

met karşılığında bu banknotları alanlar da bankaya gidip altını tahlil etmek yerine elindeki banknotu kendi ödemelerinde kullanmayı tercih ediyordu. Bugün dahi kâğıt para anlamında banknot kelimesi kullanılmaktadır.

Sigara Para

Malların para olarak kullanımına ilginç bir örnek sigaradır. İkinci Dünya Savaşı sırasında müttefik kuvvetlerin askerlerinin tutulduğu Nazi esir kamplarında sigaranın bir mal para olarak kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bu kamplarda sigara, paranın bütün fonksiyonlarını yerine getirmektedir. Sigalarlar ödeme aracı olarak, hesap birimi olarak ve değer muhafaza aracı olarak kullanılıyordu.

Sigaralar bütün esirler tarafından bir ödeme aracı olarak kullanıldığı için, sigara içmeyen esirler bile sigara kabul ediyorlardı. Esir kamplarında ticareti yapılan mal ve hizmetlerin fiyatları sigara cinsinden belirleniyordu. Örneğin bir gömlek 60 sigara, bir somun ekmek 5 sigaraydı. Bir esir diğerinin gömleğini 10 sigaraya yıkıyordu. Esirler sigalarları servet biriktirme aracı olarak da kullanmaktaydı. Ayrıca bu esir kamplarında biriken kumar borçları da sigaraya ödeniyordu.

Kızılhaç Nazi esir kamplarındaki tutsaklara sigara, gıda, giyim eşyası ve diğer mallar içeren standart yardım paketleri dağıtıyordu. Her bir esirin dağıtılan mallarla ilgili zevk ve tercihleri farklı olduğu için istemedikleri malları daha fazla tüketmek istedikleri mallarla takas etme eğilimindeydiler. Böyle bir ortamda ticareti daha etkin hale getirmek için bir para birimine ihtiyaç vardı ve sigara bunun için en uygun mal olarak para görevi görmeye başlamıştı.

Mal para olarak sigara, esir kamplarındaki diğer mallara kıyasla önemli avantajlara sahipti. Öncelikle Kızılhaç'ın dağıttığı sigalarlar standarttı, kolay taşınıp saklanabiliyordu ve kolaylıkla bozulmuyordu. Esir kamplarındaki imkânlarla sigalarları taklit etmek mümkün değildi. Ayrıca sigalarlar paketinden çıkarılarak tek tek sigalarlar olarak da kullanılabilirdi. Yani küçük birimlere bölünebilme kolaylığı vardı. Bütün bu özellikler sigarayı esir kampı şartları içinde mükemmel bir mal para haline getiriyordu. Sigaranın değişim aracı olarak kullanıldığı başka örnekler de mevcuttur. İkinci Dünya Savaşı sonrası Almanya'da ve 1980'li yıllarda Rusya'da Amerikan sigalarları ödeme aracı olarak kullanılmıştır.

Fiyat Para

Bugün kullandığımız kâğıt para ve madeni paraların kâğıt ve metal olarak önemli bir değerleri yoktur. Bu paraların satın alabildiği mal ve hizmetin değeri kâğıt ve metal olarak değerlerinin çok üstündedir. Ayrıca bu paraların altın gibi herhangi bir karşılığı da yoktur. Para basımını tekelinde bulunduran merkez bankası istediği kadar para basabilir.

Herhangi bir değerli metal karşılığı bulunan ve bir mal olarak da değer taşımayan paralara “fiyat para” veya “itibari para” adı verilmektedir.

Fiyat para gibi degersiz bir kâğıt veya teneke parçasının para olarak kullanılabilmesinin birkaç dayanağı vardır. Bunlardan bir tanesi arkasındaki devlet gücüdür. Örneğin Türk Lirasını (₺) para olarak kullanırız. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti Devleti öyle emretmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin para birimi olarak Türk Lirası kabul edilmiştir. Latinçe kökenli “fiyat” kelimesi de zaten emir anlamına gelmektedir.

Fiyat paranın kullanılmasının bir sebebi de, iktisatçıların “network etkisi” veya “şebekе etkisi” adını verdikleri etkidir. Türk Lirasını para olarak kullanırız çünkü herkeste Türk Lirası vardır ve herkes tarafından kullanılmaktadır. Herkes tarafından kullanılması, arkasında herhangi bir otorite olmasa bile başı başına herhangi degersiz bir nesnenin para birimi olarak kabul görme nedenidir. Bunun çarpıcı bir örneği Irak'ta yaşanmıştır.

1991 yılında Körfez savaşından sonra Irak 36. Paralel boyunca fiilen Güney ve Kuzey Irak olarak ikiye bölünmüştü. Saddam Hüseyin yönetimindeki Güney Irak, harcamalarını finanse edebilmek için para basmak zorundaydı. Daha önce Irak'ın resmi parası olan Irak dinarı İsviçre'de bastırılmışken, Birleşmiş Milletler ambargosu nedeniyle artık bu söz konusu değildi. Saddam Hüseyin de dinarı kendi imkânlarıyla basmaya karar verdi. Daha önce İsviçre'de basılan dinarlar ile aynı olmayacağı için, vatandaşlardan üç hafta içerisinde ellerindeki eski dinarları üzerinde Saddam Hüseyin'in resmi olan yeni “Saddam dinarı” ile değiştirmeleri istendi. Kuzey Irak'ta yaşayan halk ise “İsviçre dinarı” adını verdikleri eski dinarları kullanmaya devam ettiler.

Arkasında hiçbir otoritenin bulunmadığı İsviçre dinarları 2003 yılında Amerikan işgal yönetiminin birleşik Irak'ta Yeni Irak dinarını dolaşma sokmasına kadar kullanıldı. Bu süre zarfında, zaman zaman bir İsviçre dinarının değeri 300 Saddam dinarına kadar çıkmıştır. Bu örnekte görüldüğü gibi fiyat paranın dolaşımında olması için arkasında bir parasal otoritenin veya devlet gücünün bulunması bir zorunluluk değildir.

Günümüzde ödemelerimizde kâğıt para ve madden paralardan oluşan nakit paranın dışında başka ödeme araçları da yaygın olarak kullanılmaktadır. Bunlar arasında vadesiz mevduat hesapları üzerinden verilen çekler, elektronik fon transferleri, banka kartları, elektronik para ve mobil para en yaygın olanlardır.

Çekler

Bugün ödemelerimizde kullandığımız, kâğıt paradan başka araçlar da mevcuttur. Bunlardan biri çeklerdir. Çekler ödeme yapan kişinin mevduat hesabından çek tutarı kadar paranın çeki alan kişinin hesabına transfer edilmesi için verilmiş talimatlardır. Karşılıklı ödemeler birbirlerini iptal ederler ve para transferi gerçekleşmeden ödemeler yapılmış olur. Çekler özellikle büyük miktarlardaki ödemelerde oldukça kullanışlıdır. Ödenecek miktar çekin üzerine yazıldığı için, büyük miktarlardaki ödemeler çok miktarda para taşınmasına gerek olmadan gerçekleştirilebilir.

Çeklerin en büyük dezavantajı bir yerden başka bir yere götürülmesinin zaman almasıdır. Bu iş genellikle posta aracılığıyla yapılır. Dolayısıyla acil durumlarda çekin alıcının eline ulaşması gecikebilmiştir. Ayrıca farklı bankalara ve hatta aynı bankanın farklı şubelerine ait çeklerin işleme konmaları önemli maliyetler oluşturmaktadır.

Teknolojinin Etkisi ve Elektronik Para

İnternetin gelişmesiyle birlikte, mevduat hesapları arasında para transferi için çekler yerine havale ve EFT (Electronic Funds Tranfer) gibi elektronik para transfer sistemleri kullanılmaya başlanmıştır. Elektronik para transfer sistemleri çek ile karşılaştırıldığında çok daha hızlı ve düşük maliyetlidir. Günümüzde, cep telefonları kullanılarak elektronik ödeme yapılabilmektedir.

Elektronik para transferine dayalı bir diğer ödeme aracı ise banka kartlarıdır. Banka kartları ödemeyi yapanın mevduat hesabından alıcının hesabına elektronik para transferi yapan kartlardır. Bu nedenle banka kartları çeklerle aynı işlevi görmektedir. Dolayısıyla banka kartları da, ödemelerde kullanılmalarına karşın para olarak değerlendirilmmezler.

Teknolojik gelişmelere paralel olarak gelişen bir diğer ödeme aracı ise elektronik paradır. Dijital para veya sanal para olarak da isimlendirilen elektronik para, banka kartları gibi çeklerin yerini almaktı kalmamakta, aynı zamanda nakit paranın yerini de almaktadır. Elektronik para ilk olarak internet üzerinden yapılan alışverişlerde kullanılabilecek güvenli bir para olarak ortaya çıkmıştır. Kullanıcılar internet üzerindeki bir bankadan elektronik para satın alarak yine internet üzerinden yaptıkları alışverişlerde kullanabilmektedirler. Günümüzde bunun en yaygın kullanılan örneği Pay-Pal ödeme hizmetleridir.

Bugün pek çok üniversite kampüsünde ödemelerde kullanılan ve değer depolanabilen kartlar elektronik paraya diğer bir örnek olarak verilebilir. Kullanıcılar bu kartlara para yükleyebilmekte ve bunu kampüsteki birçok alışverişte ödeme aracı olarak kullanabilmektedirler. Benzer bir sistemi bazı belediyeler toplu taşıma sistemlerinde kullanmaktadır. Elektronik paranın en gelişmiş şekillerinden biri ise mobil paradır.

Mobil Para: M-PESA

Kenya'da uzun saatler çalışan bir işçinin kazandığı parasını ülkenin diğer ucundaki ailesine gönderebilmesi için cep telefonundan bir kısa mesaj atması yeterlidir. Bunun için saatlerce yürüyerek en yakın şehirdeki banka şubesine gitmesi veya bir internet bağlantısına sahip olması gerekmeyi. Tek ihtiyaç duyacağı şey Kenya'da hemen herkesin sahip olduğu basit bir cep telefonudur. Ayrıca bu işlemi bankacılık sisteminden kıyasla çok daha ucuza yapabilmektedir. M-Pesa adı verilen bu sistem ülkedeki pek çok alışveriş işleminde de ödemeleri gerçekleştirmek amacıyla yaygın olarak kullanılmaktadır.

M-Pesa cep telefonu tabanlı bir para transfer sisteminin adıdır. Bu sistem kullanılarak bir tür elektronik para olan "e-float" cep telefonu kullanıcıları arasında transfer edilebilmektedir. Cep telefonu sis-

temi aracılığıyla kullanılabildiği için “mobil para” olarak adlandırılmaktadır. “M” mobil kelimesinin kısaltması olarak kullanılmaktadır. “Pesa” kelimesi ise Swahili dilinde para anlamına gelmektedir. 2007 yılında mobil telefon firması Safaricom tarafından Kenya'da kullanımına sunulmasından sonra, M-Pesa kullanımı hızla yaygınlaşmıştır. 2011 yılı itibarıyle Kenya'da yetişkin nüfusun %54'ü M-Pesa kullanmaktadır. Günümüzde M-Pesa veya benzer sistemler Kenya, Uganda, Tanzanya, Afganistan gibi üçüncü dünya ülkesi olarak nitelendirilen az gelişmiş ülkelerde yaygın olarak kullanılmaktadır.

M-Pesa kullanıcıları ellerindeki nakit parayı elektronik paraya dönüştürebilmekte ve cep telefonlarında muhafaza edebilmektedirler. Ellerindeki elektronik paraları kısa mesaj yardımıyla bir başka kişinin cep telefonuna transfer edebilmekte veya tekrar nakit paraya dönüştürebilmektedirler. Mobil parayı nakit paraya dönüştürme işlemi, hizmeti sağlayan telefon şirketlerinin bankalardan çok daha fazla sayıda ve yaygın olan temsilcileri sayesinde gerçekleştirilmektedir.

Mobil para türleri gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde de mevcut olmasına rağmen, az gelişmiş ülkelerdeki yaygınlığa hiçbir zaman ulaşamamıştır. Örneğin Almanya'nın herhangi bir şehrinde taksi ücretinizi veya başka bir alışverişinizi mobil para ile ödeyebilme şansınız çok düşüktür. Buna karşılık Kenya'da taksilerden berberlere, kasaplardan giyim mağazalarına kadar birçok yerde mobil para kullanılabilmektedir.

Mobil paranın yaygın olarak kullanıldığı ülkelere bakıldığında, bu ülkelerin yeterince gelişmemiş ve yaygın olmayan bir bankacılık sisteme sahip oldukları görülmektedir. Bu ülkelerde kentlerde bile yeterince banka şubesi bulunmamaktadır. Kırsal yerleşim yerlerinde yaşayanlar ise en yakın banka şubesine ulaşabilmek için saatlerce yol kat etmek zorundadırlar. Bu ülkelerde mobil para kullanan bireylerin sayısı banka hesabı olan bireylerden çok daha fazladır. Bu açıdan mobil para sistemi bankacılık sisteminin yetersiz kaldığı boşluğu doldurmaktadır.

M-Pesa kullanıcıları tasarruflarını elektronik para şeklinde muhafaza edebilmektedirler. Bu nedenle M-Pesa aynı zamanda bir değer muhafaza aracı olarak kullanılabilmektedir. Bununla birlikte M-Pesa'nın en yaygın kullanımı para transferidir. Elektronik para olarak yapılan bu transferler, alışverişlerin veya borçların ödemesi amacıyla yapılan transferler kadar, aile bireyleri arasında yapılan karşılıksız transferleri de içermektedir. Bu tür kullanımın yaygın olmasının nedeni, elektronik paranın hırsızlığa karşı güvenli bir ödeme şekli olması ve para transferinin çok düşük bir maliyetle gerçekleştirilmesidir.

The Economist dergisinin M-Pesa hakkında haber: <http://www.economist.com/node/16319635>.

Yaşamla İlişkilendir

Bitcoin: Bilgisayar Korsanlarının Gözde Para Birimi

12 Mayıs 2017 Cuma günü bilgisayar korsanları 150 ülkede büyük çoğunluğu kamu kurumlarında, çok önemli verilerin muhafaza edildiği yaklaşık 200.000 bilgisayara virüs bulaştırdılar. “WannaCry” adı verilen virüs bulaştığı bilgisayardaki bütün dosyaları şifreliyor ve şifreyi çözmek için fidye istiyordu. Bilgisayar korsanları her bir bilgisayar için \$300 değerinde “Bitcoin” talep ediyorlardı. Dahası, eğer bu meblağ 72 saat

içinde ödenmezse fidye \$600'a çıkıyor, 7 gün sonra ise bütün dosyalar sonsuza kadar siliniyordu. Bilgisayar korsanlarının fidye olarak talep ettikleri “Bitcoin” ('bitkoin' şeklinde okunur) nedir ve korsanlar neden başka bir para birimi değil de Bitcoin talep ettiler?

Bitcoin güçlü bir şekilde şifrelenmiş, dünyanın herhangi bir yerindeki bir kişiye elektronik olarak kolayca transfer edilebilen, tamamen sanal bir para birimidir. Bitcoin transferini gerçekleştiren şebeke de bitcoin olarak adlandırılmaktadır.

Diğer paralardan farklı olarak Bitcoin'in arkasında herhangi bir otoritenin garantisinin yoktur. Bitcoin şebekesinde herhangi bir kontrol merkezi mevcut değildir ve tamamen dağıtık bir şebekedir. Bu nedenle kullanıcıların kimliklerini ifşa etmeye zorlamak mümkün değildir. Bilgisayar korsanlarının Bitcoin talep etmesinin en önemli nedeni tamamen anonim bir şekilde transfer edilebilmesidir. Bu şekilde gerçek para birimleri veya finansal sistem tarafından kullanılan elektronik fonlar gibi izinin sürülebilmesi riskinden kurtulmayı amaçlamaktadır. Birçok ülkede yerel para birimi karşılığında Bitcoin satın alınamayan firmalar mevcuttur.

Bitcoin 2008 yılında Satoshi Nakamoto takma adıyla bilinen ve sadece eposta ve sosyal

medya üzerinden iletişim kuran esrarengiz bir kişi tarafından yaratıldı. Gerçekte kim olduğu hala bir muamma olan Satoshi, Bitcoin kurallarını belirleyerek Bitcoin yazılımını 2009 yılında kamuoyuna açmıştır. En önemli kural bütün dünyada en fazla 21 milyon Bitcoin üretilebileceğidir. Arzi bu şekilde sınırlanan Bitcoin'in piyasa değeri ilk günden bu yana artmaktadır. 2009 yılında \$0,03 değerinden satılan Bitcoin'in dolar fiyatı 22 Mayıs 2017 itibarıyle \$2283, Türk Lirası fiyatı ise 8400 ₺'dır.

Kaynaklar: <https://goo.gl/Nj3TMW>

<http://www.coindesk.com/price/>

<https://www.doviz.com/bitcoin>

Öğrenme Çıktısı

2 Paranın tarihsel gelişimini özetleyebilme

Araştır 2

Kredi kartları para olarak değerlendirilebilir mi?

İlliskilendir

M-Pesa hakkında hazırlanan bir belgesel videosu için <http://www.youtube.com/watch?v=zQo4VoLyHe0> adresini ziyaret edebilirsiniz.

Anlat/Paylaş

Sigaranın para olarak kullanıldığı bir esir kampına, para olarak kullanılan sigaralardan çok daha kaliteli bir markaya ait sigaraların sokulduğunu varsayılmış. Bu kaliteli sigaralar ile Kızılıhaç sigaralarının aynı anda para olarak dolaşımında kalması mümkün müdür?

BANKACILIK SİSTEMİ VE PARA ARZI

M1 ve M2 para arzı tanımlarına göre para olarak nitelendirdiğimiz şeyin çok önemli bir kısmı bankalardaki vadeli veya vadesiz mevduatlardan oluşmaktadır. Bu nedenle para arzını daha iyi anlayabilmek için bankacılık sistemini anlamak gerekmektedir. Bankalar birer işletmedir ve her işletme gibi kâr elde etmek amacıyla faaliyet gösterirler. Her ne kadar çok farklı hizmetler verseler de, bankaların temel işlevleri borç vermek isteyenler ile borç almak isteyenler arasında aracılık yapmaktadır.

Bankalar gelecek için tasarruf yapanlarla, yatırım projelerini hayatı geçirmek için krediye ihtiyacı olanları bir araya getirirler. Bu işlemi genel olarak topladıkları mevduatları, firmalara veya ihtiyacı olan tüketicilere kredi olarak vermek suretiyle yaparlar. Bankalar mevduata verdikleri faizden daha yüksek bir faizle kredi verirler. Mevduat ve kredi faizleri arasındaki fark bankaların elde ettikleri kârin temel kaynağıdır. Topladıkları mevduatı ne kadar yüksek faizle kredi olarak verirlerse o kadar fazla kâr elde ederler. Bu nedenle düşük faizle mevduat toplayıp yüksek faizle kredi vermeye çalışırlar.

Bankalar kredi verdikleri yatırım projelerinin kârlılığını ve kredi verdikleri kişi ve firmaların güvenilirliklerini kontrol etmek zorundadırlar. Bankanın kredi verdiği yatırım projesi kârlı değilse, borçlu aldığı krediyi geri ödeyemeyebilir. Bu durumda banka verdiği kredinin tamamını veya bir kısmını kaybedebilir. Bankaların kredi verecekleri projelerin kârlılıklarını değerlendirmeleri ekonomideki kaynakların etkin dağılımı açısından önem taşır. Kaynakların kârlı yatırım projelerine yönlendirilmesi ekonomik büyümeyi hızlandırır. Bu nedenle iyi işleyen bir bankacılık sistemi ekonomik büyümeye için önemlidir.

Bankaların Para Arzı Üzerindeki Etkisi

Bankalar mevduatlar ve krediler aracılığıyla para arzını artırabilirler. Bankaların para arzını artırmaları toplam mevduatlardaki artış olarak gözlemlenir.

Bankaların mevduat kabul edip kredi verme-leri sonucu para arzında gerçekleşen artışa kaydi para veya banka parası adı verilir.

Para arzını etkileyen faktörleri anlayabilmek için kaydi para yaratılma sürecine baktmamız gerekdir. Kaydi paranın yaratılması bankaların topladıkları mevduatların ne kadarını kredi olarak verdikle-riyle yakından ilişkilidir.

%100 Rezerv Bankacılığı

Öncelikle bankaların olmadığı bir ekonomi düşünelim. Bu ekonimde bütün ödemeler dolaşımında olan kâğıt ve madeni paralar ile gerçekleştirilmektedir. Ekonomideki para arzı, dolaşımında olan kâğıt ve madeni paraların toplamından, yani nakit paradan oluşmaktadır. Bu durumda ekonomideki para arzını artırmanın tek yolu yeni para basmaktır. Ekonomideki kâğıt ve madeni paraların miktarı artmadıkça para arzı değimeyecektir.

Böyle bir ekonimde, insanların paralarını hırsızlığa karşı muhafaza edecekleri bir sistemin olmadığını fark eden bir girişimcinin bir banka açtığını düşünelim. Bu bankaya A bankası adını verelim. A bankasının yaptığı tek şey, mevduat sahiplerinin paralarını belli bir miktar komisyon karşılığında muhafaza etmektir. Bankanın toplam 1000T mev-

duat topladığını varsayılmı. Bankanın görevi elindeki mevduatın hepsini mevduat sahipleri paralarını çekene kadar kasasında muhafaza etmektedir. Artık mevduat sahipleri sadece nakit kullanmak yerine, bankanın kendilerine verdiği çekleri kullanarak ödemelerini gerçekleştirmeye imkânına sahip-tilir. Ödemelerde çek kullanıldığından çekin üzerinde yazılı olan miktar çeki verenin hesabından çekti alanın hesabına geçmektedir.

Bankaların kasalarında tuttuğu nakit paraya rezervler veya karşılıklar adı verilmektedir. Buna göre mevduatlardaki 1000₺ tutarındaki artış bankanın rezervlerini 1000₺ artırmıştır. Yatırılan mevduatın bankanın bilançosunda nasıl bir değişiklik yarattığını T hesapları kullanarak görebiliriz. T hesapları bir bilançodaki değişiklikleri gösterir ve bilançoda olduğu gibi varlıklar ve yükümlülükleri gösteren iki sütundan oluşur. Şimdi, bir T hesabı kullanarak A bankasının bilançosundaki değişiklikleri inceleyelim. A Bankası'na ait T hesabına baktığımızda, bankanın rezervlerinin ve mevduatlarının 1000 ₺ artmış olduğunu görmekteyiz. Rezervler bankanın varlıklarını, mevduatlar ise yükümlülüklerini göstermektedir.

Varlıklar	A BANKASI	Yükümlülükler
Rezervler	+1000	Mevduatlar +1000

Banka 1000₺ mevduat topladığında dolaşım- daki para miktarı 1000₺ azalacak, mevduatlar ise 1000₺ olacaktır. Örneğimizdeki banka topladığı mevduatın hepsini kasasında muhafaza etmektedir. Bütün mevduatın rezerv olarak kasada bulun- durulduğu bir bankacılık sistemine %100 rezerv bankacılığı adı verilmektedir. %100 rezerv ban- kacılığında bankaya yatırılan miktar mevduatları artırırken, dolaşımındaki parayı aynı miktarda azal- tacaktır. Bu nedenle, ekonomideki para arzı sabit kalacaktır. Yani para arzı banka faaliyete geçmeden önceki para arzı ile aynıdır. Tek değişen, paranın bir kısmının artık mevduata dönüşmesidir. Bu du- rumun nedeni bankanın elindeki rezervleri, ihtiyaç- ci olan firmalara ve kişilere kredi olarak vermek ye- rine hepsini kasasında muhafaza etmesidir. Sonuç olarak %100 rezerv bankacılığında bankaların para arzı üzerinde herhangi bir etkisi bulunmamaktadır.

Kısmi Rezerv Bankacılığı

Bankanın sahibi olan girişimci, mevduat sahiplerinin çoğunun paralarını çekmek yerine çek kul lanarak ödemelerini yaptıklarını gözlemlemektedir. Ayrıca her gün bankadan parasını çekenler olduğu kadar, yatırımlar da olmaktadır. Bu nedenle bankanın kasasında sürekli olarak önemli bir miktar para bulunmaktadır. Bankacı, parasını çekmek isteyenlerin taleplerini karşılamak için toplam mevduatın küçük bir kısmının kasada bulunmasını yeterli olacağını fark etmiştir. Çekilmenden, sürekli olarak kasada duran bu parayı belli bir faiz getirisi karşılığında kredi vermenin kimseye zararı olmayacağı düşünür. Böylece ekonomide, konut veya otomobil satın almak isteyen kişiler veya yeni yatırım projelerini hayatı geçirmek isteyen firmalar kredi alarak isteklerini gerçekleştirebileceklerdir. Bu düşünceyle bankacı, topladığı mevduatın bir kısmını parasını çekmek isteyenler için rezerv olarak kasada bulundurup, kalan kısmını kredi olarak vermeye başlamıştır. Bankaların toplam mevduatlarının küçük bir kısmını rezerv olarak kasalarında bulundurdukları, büyük bir kısmını ise kredi olarak firma ve kişilere verdikleri sisteme kısmi rezerv bankacılığı adı verilmektedir.

Kısmi rezerv bankacılığında bankaların toplam rezervleri, yasal düzenlemeler nedeniyle tutulan rezervler ile bankanın kendi isteği ile tuttuğu rezervlerin toplamından oluşur. Bankaların bulundurmak zorunda oldukları en az rezerv miktarını (zorunlu rezerv) belirleme yetkisi yasalar tarafından merkez bankasına verilmiştir.

 Merkez bankası tarafından belirlenen, bulundurulması gereken en az rezerv miktarına zorunlu rezervler adı verilmektedir.

Bankaların zorunlu rezervlere ek olarak kendi istekleriyle bulundurduğu rezervler ise atıl rezervler olarak adlandırılmaktadır. Zorunlu ve atıl rezervlerin toplamı ise toplam rezervleri oluşturur.

$$\text{Toplam Rezervler} = \text{Zorunlu Rezervler} + \text{Atıl Rezervler}$$

Örneğimizde, bankanın rezervlerinin sadece zorunlu rezervlerden olduğunu varsayılmış. Toplam mevduatın zorunlu rezerv olarak tutulan yüzdesi-

ne zorunlu rezerv oranı adı verilir. Zorunlu rezerv oranı %10 ise, banka topladığı her 100₺lik mevduatın 10₺'sini zorunlu rezerv olarak kasasında bulundurmak zorundadır. Şimdi 1000₺ tutarındaki mevduatının %10'luk kısmını zorunlu rezerv olarak bulunduran ve kalan %90'ını kredi olarak veren bir bankanın bilançosundaki değişikliği T hesabı yardım ile inceleyelim.

Varlıklar	A BANKASI	Yükümlülükler
Rezervler	+100	Mevduatlar
Krediler	+900	+1000

dikkat

Yüzde ile hesap yaparken dikkatli olmalıyız. %10 şeklinde gösterilen bir değer hesaplama larında 0,10 olarak kullanılmalıdır. Örneğin 100'ün %5'ini hesaplarken $100 \times 0,05 = 5$ şeklinde hesaplamalıyız. Rezerv oranı %10 ise, 900₺ mevduat için bulundurulması gereken rezerv $900 \times 0,10 = 90₺$ olacaktır.

Mevduatlarda 1000₺ tutarındaki artış bankanın rezervlerini 1000₺ artırmıştır. Fakat banka artık bütün mevduat artısını rezerv olarak bulundurmak yerine, bir kısmını kredi olarak vermektedir. Banka toplam rezervlerinde 1000₺ tutarındaki artıların 100₺'sini zorunlu rezerv olarak tutarken, 900₺'sini konut almak isteyen Ahmet Bey'e konut kredisi olarak vermiştir. Bankanın varlıklarındaki artı kasasında bulundurduğu 100₺ rezerv ile açtığı 900₺ tutarındaki kredilerin toplamından oluşmaktadır. Krediler bankanın alacaklarını oluşturduğu için bankanın varlıkları içersindedir. Bankanın yükümlülüklerindeki artı ise toplam mevduatında 1000₺ tutarındaki artıstan kaynaklanmaktadır.

Şimdi ekonomideki para arzını hesaplayalım. Eğer Ahmet Bey'in 900₺ tutarındaki krediyi nakit olarak aldığına varsayırsak, dolaşımındaki nakit miktarı 900₺ artmış olacaktır. Mevduatlarda ise bir değişiklik olmamıştır. Mevduat sahiplerinin halen bankada 1000₺ mevduatı vardır. Buna göre ekonomideki para arzı 900₺ artmıştır. Göründüğü gibi banka kredi vererek para arzını %100 rezerv bankacılığındaki para arzına göre 900₺ artırmıştır. Buradan anlaşılabileceği gibi kısmi rezerv bankacılığı para arzını artırmaktadır. Para arzının, örneğimiz-

de olduğu gibi krediler yoluyla artırılması kaydi para yaratılma süreci, para arzındaki artış ise kaydi para veya banka parası olarak adlandırılır.

Kayıdi para yaratılması süreci ile ilgili vurgulanması gereken önemli bir nokta şudur. Yaratılan 900₺ ekonomidekilerin daha zengin hale geldikleri anlamına gelmez. Kredi olarak verilen 900₺ kredi alan müşterinin bankaya olan borcudur. Yani yaratılan şey bir zenginlikten ziyade bir borç alacak ilişkisidir. Bununla birlikte, para arzındaki artış ekonomiyi daha likit hale getirmiştir. Artık ekonomide ödemeler için kullanılabilecek daha fazla para vardır.

Kayıdi para yaratılması süreci kredi alanların parasını bankadan çekip harcamasıyla bitmek zorunda değildir. Ahmet Bey'in konutu satın aldığı Neriman Hanım'a 900₺ tutarında bir ödeme yaptığı, Neriman Hanım'ın ise 900₺yi B Bankası'na mevduat olarak yatırıldığını varsayılmış. Bu durumda B Bankası'nın mevduatlarında 900₺ artış olacaktır. B bankası bu mevduatın %10'unu zorunlu rezerv olarak bulundurup 810₺'sini kredi olarak verebilmeye imkânına sahiptir. Gerçekten de B Bankası 810₺yi girişimci Sedat Bey'e yeni bir iş kurması için kredi olarak vermiştir. Bu durumda B Bankası'nın rezervleri 90₺增加了, kredileri ise 810₺增加了. B Bankası'nın yükümlülükleri ise yaratılan mevduatla birlikte 900₺增加了. B Bankası'nın bilançosundaki değişim aşağıdaki T hesabında gösterilmiştir.

Varlıklar	B BANKASI	Yükümlülükler
Rezervler	+90	Mevduatlar +900
Krediler	+810	

Bu yeni durumda para arzını tekrar hesaplayabiliriz. Sedat Bey'in B Bankası'ndan aldığı 810₺ tutarındaki kredinin hepsini nakit olarak aldığıını varsayırsak, dolaşımındaki paranın 810₺增加了ğini söyleyebiliriz. Aynı zamanda, mevduatlarda da 900₺ tutarında bir artış meydana gelmiştir. Dolayısıyla ekonomideki para arzı toplam 1710₺增加了. Kaydi para yaratma süreci Sedat Bey'in aldığı kredinin ne kadarının tekrar bankacılık sisteme döndüğüne bağlı olarak devam edecektir.

B bankasından kredi alan Sedat Bey'in, satın aldığı mal ve hizmet karşılılığında Pınar Hanım'a ödeme yaptığını düşünelim. Pınar Hanım satıştan elde ettiği 810₺'nin hepsini nakit olarak tutarsa, para bankacılık sistemine geri dönmeyeceği için kaydi para yaratım süreci burada duracaktır. Buna

karşılık Pınar Hanım bu parayı C Bankası'na yatırırsa, kaydi para yaratım süreci devam edecektir. Bu durumda C Bankası'nın mevduatı 810₺增加了. C Bankası bu mevduat karşılığında rezerv olarak bulundurmak zorunda olduğu 81₺'yi kasasında tutacak, kalan kısmını ise kredi olarak vermek isteyecektir. C Bankası'nın kredi olarak verebileceği miktar $810 - 81 = 729₺$ olacaktır. C Bankası'nın bilançosundaki değişim T hesabı yardımıyla şu şekilde gösterebiliriz:

Varlıklar	C BANKASI	Yükümlülükler
Rezervler	+81	Mevduatlar +810
Krediler	+729	

Bu süreci sonsuza dek götürebiliriz. Fakat önemli bir nokta dikkatinizi çekmiş olmalı. Her açılan yeni krediden sonra rezerv bulundurma zorunluluğu nedeniyle kredi olarak verilebilecek miktar azalmaktadır. A bankasının verebileceği kredi 900₺ iken, B bankasının verebileceği kredi miktarı 810₺, C bankasının verebileceği kredi miktarı ise 729₺dir. Verilen kredilerin hepsinin bankacılık sisteme geri döndüğünü varsayıarak, sürecin sonuna kadar yaratılacak toplam kaydi parayı hesaplamak mümkündür.

Tablo 7.1 Kaydi Para Yaratım Süreci

(1) Banka	(2) Yeni mevduat (yeni rezervler)	(3) Yeni Zorunlu Rezervler	(4) Krediler (yeni atıl rezervler)
A	1 000	100	900
B	900	90	810
C	810	81	729
D	656	72,9	656
.	.	.	.
.	.	.	.
.	.	.	.
Toplam	10.000	1000	9000

Kayıdi para yaratılma süreci Tablo 7.1'de gösterilmiştir. Tablodaki ikinci sütun yeni açılan mevduatları, dolayısıyla yaratılan kaydi parayı göstermektedir. Bütün bankalardaki mevduat artışlarını topladığımızda yaratılan toplam kaydi parayı buluruz. Tablodan, süreç sonsuza kadar devam ettiğinde, mevduatlardaki $1000₺$ tutarında bir artışın $10.000₺$ 'lik kaydi para yaratılması ile sonuçlanacağı görülmektedir. Tablodaki üçüncü sütun zorunlu rezerv miktarlarını göstermektedir. Süreç sonunda bankalardaki zorunlu rezervlerin toplamında $1000₺$ artış olacaktır. Tablodaki son sütun ise bankalar tarafından açılan toplam kredi miktarını göstermektedir. Bu süreç sonunda açılan kredilerde toplam $9.000₺$ tutarında bir artış meydana gelecektir.

dikkat

Rezerv oranı, zorunlu rezerv oranı ile atıl rezerv oranının toplamıdır. Örneğimizde atıl rezerv bulunmamadığı için rezerv oranı zorunlu rezerv oranına eşittir.

Sonsuza kadar açılan kredileri topladığımızda $1000₺$ tutarındaki bir mevduatin $10.000₺$ kaydi para yaratacağını görmekteyiz.

Göründüğü gibi para yaratma süreci sonsuza gitse bile, yaratılacak toplam para miktarı sınırlıdır.

Her $₺1$ tutarındaki mevduat karşılığında yaratılan kaydi paraya kaydi para çarpanı adını veriyoruz.

Örneğimizde $₺1000$ tutarındaki mevduat $₺10.000$ kaydi para yaratmıştır. Buradan kaydi para çarpanını 10 olarak buluruz. Kaydi para çarpanı rezerv oranının tersidir. Rezerv oranı zorunlu rezerv oranı ile atıl rezerv oranının toplamıdır. Rezerv oranını r ile, zorunlu rezerv oranını rr ile, atıl rezerv oranını ise er ile gösterirsek, $r=rr+er$ olacaktır. Kaydi para çarpanını m ile gösterirsek, zorunlu rezerv oranının 0,10 olduğu ve atıl rezervlerin bulunmadığı bir durumda kaydi para çarpanını $m=1/r=10$ olarak yazarız. Başlangıçtaki mevduati kaydi para çarpanı ile çarptığımızda ne kadar kaydi para yaratabileceğini buluruz. Başlangıçtaki mevduati C ile, yaratılan toplam kaydi parayı, yani mevduat-taki toplam artışı ile gösterirsek,

$$\Delta D = \frac{C}{r} \quad \text{veya} \quad \Delta D = m.C$$

olacaktır. Bizim örneğimizde ise, $1000 \times 10 = 10.000₺$ olacaktır. Mevduatlardaki $1000₺$ 'lik artışın yaratabileceği kaydi para miktarıdır.

Kayıdi para çarpanının rezerv oranının tersi olması, para arzının rezerv oranı ile ilişkisini ortaya koymaktadır. Rezerv oranı düşüğünde kaydi para çarpanı artacaktır. Örneğin rezerv oranının 0,10 yerine 0,05 olduğu bir durumda kaydi para çarpanı $m=1/0,05=20$ olacaktır. Kaydi para çarpanı arttıkça mevduatın kaydi para yaratma miktarı da artacaktır. Kaydi para çarpanının 20 olduğu durumda $1000₺$ tutarındaki bir mevduat $1000 \times 20 = 20.000₺$ kaydi para yaratacaktır.

Kayıdi para yaratma süreci tersine de işleyebilir. Bankacılık sistemindeki mevduatlar azaldığında bankaların kredi verebilecekleri rezervler de azalmış olacaktır. Mevduat sahipleri paralarını çektileri zaman kaydi para yaratma süreci tersine işleyecek ve mevcut kaydi para azalacaktır. Kaydi paranın azalması para arzını azaltacaktır.

Tahmin edileceği gibi gerçek ekonomilerde bu sürecin sonsuza kadar yukarıdaki şekilde gitmesi mümkün olamamaktadır. Dolayısıyla yaratılacak kaydi para da azalacaktır. Kaydi para yaratılma sürecinin yavaşlaşmasının iki temel sebebi vardır:

- Bankacılık sisteminden sizıntılar
- Bankaların kredi vermesinin önündeki engeller

Bankacılık sisteminde sizıntıların nedeni açılan kredilerin hepsinin bankacılık sistemine mevduat olarak geri dönmemesidir. İnsanlar ellerindeki paranın bir kısmını bankaya mevduat olarak yatırmak yerine nakit olarak tutmayı tercih ettiklerinde, nakit olarak tutulan miktar bankacılık sisteminden szan kısımdır ve kaydi para yaratılma sürecine dahil olmaz. Örneğimizde konut kredisini alan Ahmet Bey paranın bir kısmını nakit olarak elinde tutarsa veya konutu satan Neriman Hanım satıştan elde ettiği paranın bir kısmını nakit olarak tutmayı tercih ederse, nakit olarak tutulan miktarlar bankacılık sisteminde sizmiş olacaktır. Bankacılık sistemindeki sizıntılar arttıkça kaydi para çarpanı azalacaktır. Bankacılık sisteminde sizıntıların bir başka nedeni de bankaların devletin ihraç ettiği bono veya tahvil gibi borç senetlerini satın almalarıdır. Bankalar bu gibi değerli kâğıtları satın al-

ğında hazineye ödeme yaparlar. Bu ödeme bankadaki rezervlerin merkez bankasına transferi olarak gerçekleşir. Eğer devlet bu rezervleri harcamaz da rezerv olarak tutarsa, bu miktar tekrar bankacılık sistemine dönmez ve kaydi para artışı azalır.

Bankalar ellerindeki rezervlerin hepsini kredi olarak veremezlerse ve bir kısmını atıl rezerv olarak tutarsa yaratılan kaydi para miktarı azalacaktır. Bunun birçok sebebi olabilir. Bu sebeplerden bir tanesi kredi talebinin yeterli seviyede olmamasıdır. Özellikle ekonomik daralma dönemlerinde hem yatırım talebi, hem de tüketim talebi azalır. Bunun sonucu olarak kredi talepleri de azalacaktır. Böyle bir durumda bankalar ellerindeki atıl rezervleri krediye dönüştürmeye zorlanırlar ve kaydi para yaratılma süreci yavaşlar. Bankaların atıl rezervlerini krediye dönüştürme konusundaki zorlukları, riske karşı yaklaşımlarından da kaynaklanabilir. Bankalar her isteyene kredi vermezler. Kredi taleplerini yanıtırken firmaların veya kişilerin güvenilirliğini değerlendirmeleri gereklidir. Bu değerlendirmelerde çok katı olmaları verdikleri kredi miktarını azaltır ve ellerde atıl rezervler kalabilir. Bu durumda yine yaratılan kaydi para miktarı azalacaktır. Bunalımların dışında bankalar bazı risk algılamalarına bağlı olarak kendi tercihleriyle atıl rezerv bulundurmak isteyebilirler. Her durumda atıl rezervlerin artması, yaratılan kaydi para miktarını azaltacaktır.

Banka Panikleri

Kısmi rezerv bankacılığının önemli bir problemi vardır. Müşterilerin hepsi bankadaki bütün paralarını çekmek istemeleri durumunda, bankanın bunu ödeme ihtimali yoktur. Çünkü kısmi rezerv bankacılığının doğası itibarıyle, bankalar kasalarında topladıkları mevduattan çok daha az rezerv bulundururlar. Bankanın mevduatları geri ödeme sıkıntısına düşmesi için bütün müşterilerin paralarını çekmek istemelerine gerek yoktur. Bunun için bankanın elindeki rezervlerden daha fazla mevduat çekilmek istenmesi yeterli olacaktır.

Böyle bir durumun önüne geçilmesi için kısmi rezerv bankacılığında bankaların kasalarında yeteri kadar rezerv bulundurmaları gerekmektedir. Fakat bankaların bundan daha az rezerv bulundurma ihtimalleri yüksektir. Bankalar kârlarını maksimum yapmak amacıyla faaliyet gösteren işletmelerdir. Banka kârları ise büyük ölçüde ellerdeki rezervlerin ne kadarını kredi olarak verdikleriyle ilgilidir.

Kredi olarak verdikleri rezervlerin azalması ellerinde atıl rezerv bulundurmaları anlamına gelir ki, bu durum kârlarını azaltacaktır. Dolayısıyla bankalar ellerindeki bütün rezervleri kredi olarak vermek eğilimindedir. Fakat böyle bir durumun getireceği risk çok fazladır. Bankada mevduatı bulunan müşteriler paralarını çekmeye geldiğinde bankanın kasasında bu talebi karşılayabilecek kadar rezerv bulunması gereklidir. Aksi halde banka kaplarını kapatmak zorunda kalacaktır. Tek bir bankada bile böyle bir durumun yaşanması insanların bankalara karşı güvenini azaltacak ve normalde böyle bir düşüncesi olmayanlar bile bankalardaki paralarını çekmeye başlayabilecektir. Yeterli rezerv bulundurmayan bankalar, rezervlerin büyük bir kısmını kredi olarak verdikleri için mevduat çekilişlerini karşılaşamayacaklardır. Bütün mevduat sahiplerinin mevduatlarını çekmek için bankalara koşması, yeterli seviyede rezerv bulunduran bankaların da iflasına yol açacaktır. Çünkü bankalar kısmı rezerv bankacılığı yapmaktadır. "Banka panikleri" olarak bilinen bu durum bankacılık sisteminin işleyemez hale gelmesi demektir. Banka panığının oluşması kaydi para yaratma sürecinin tersine çalışması ve ekonomideki likiditenin dramatik bir şekilde azalmasına neden olacaktır. Dolayısıyla banka panikleri sadece tek tek bankaları ilgilendiren bir risk olmaktan öte, bütün ekonomiyi etkileyebilecek bir problemdir.

Banka paniklerine verilen klasik bir örnek 1929 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nde baş gösteren ve "Büyük Buhran" olarak anılan ekonomik kriz döneminde yaşanmıştır. Bir dizi banka iflasının ardından insanlarda bankalara karşı bir güvensizlik oluşmuş ve herkes bir panik halinde bankalardan paralarını çekmeye başlamışlardır. Yaşanan bu banka panığı sonucu para arzı hızla azalmıştır.

Banka paniklerini engelleyebilmek için, bankalar gereği kadar rezerv bulundurmaya zorlanmalı ve rezervler yetersiz kaldığında zor durumda bankaya borç verilerek gerekli rezerve ulaşması sağlanmalıdır. Her ikisi de merkez bankaları tarafından üstlenilmiş görevlerdir.

Öğrenme Çıktısı

3 Bankacılık sisteminin nasıl çalıştığını ve kaydi para yaratma sürecini açıklayabilme

Araştır 3

Kredi kartı kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte, kredi kartı borçları nedeniyile zor duruma düşenlerin sayısı giderek artmaktadır. Buradan hareketle, kredi kartı limitlerinin kişilerin elde ettikleri düzenli gelir gibi bir ölçüte göre sınırlanılmasının, para arzı üzerindeki etkisi ne olabilir? Araştırınız.

İlişkilendir

Kayıdi para yaratılma süreci hakkında daha ayrıntılı bilgi için şu kitaba bakabilirsiniz: "Yıldırım, K., Kararaman, D. ve Taşdemir, M. (2012). Makroekonomi, Onuncu Basım, Seçkin Yayınevi: Ankara."

Anlat/Paylaş

Kayıdi para yaratma sürecini çevrenizdekilerle paylaşıp, tartışınız.

MERKEZ BANKALARI

Günümüzde banka paniklerine çok sık rastlanmaktadır. Bunun temeli bütün ülkelerin bankacılık sisteminin sağlıklı çalışmasını sağlayacak kurumların bulunmasıdır. Bu kurumlardan en önemli merkez bankalarıdır. Merkez bankaları, ekonomideki para miktarını kontrol etmek ve finansal sektörün sağlıklı çalışmasını sağlamak amacıyla oluşturulmuş kurumlardır. Merkez bankalarının temel görevi ekonomideki para miktarını ayarlamaktır. Merkez bankaları, her ülkede para basma yetkisine sahip tek kurumdur. Merkez bankasının doğrudan kontrol ettiği nakit para, bankacılık sisteminin kaydi para yaratılmasını için gerekli ilk parayı oluşturmaktadır.

Tarihte merkez bankası olarak nitelendirilebilecek ilk kurum İsviçre'de kurulan Riksbank'tır. Günümüzde Nobel iktisat ödüllerinin de sponsoru olan bu banka 1668 yılında kurulmuştur. Devletin harcamalarını karşılamak amacıyla kurulan Riksbank, bankaların bankası görevini üstlenerek aynı zamanda bankacılık faaliyetleri de yapmaktadır. Daha sonra, 1694 yılında İngiltere Merkez Bankası (Bank of England) kuruldu. Bunu diğer Avrupa ülkelerinin merkez bankaları izledi.

Merkez bankalarının ortaya çıkış nedenleri birbirleri ile benzerdir. Bu nedenlerden en önemli devletin, genellikle savaşlar nedeniyle artan harcamalarının finansmanıdır. Bunun yanı sıra, para basma tekelini oluşturmak ve para biriminin is-

tikrарını sağlamak da ilk merkez bankalarının görevleri arasındaydı. İlk merkez bankaları devletin harcamalarının finansmanı amacıyla kurulmuş olsalar da aynı zamanda bankacılık faaliyetleri de yapıyordu. Ayrıca, diğer bankalar mevduatlarını merkez bankasında tutuyordu. Bu nedenle merkez bankaları çok büyük rezervlere sahipti ve acil durumlarda bankalara nakit sağlayarak en son kredi kaynağı olarak görev yapıyordu. Günümüzde merkez bankalarının sermaye yapıları ülkeden ülkeye farklılıklar göstermektedir. Bazı ülkelerde merkez bankası tamamen devlete ait olduğu halde, bazı ülkelerde tamamen özel sektörde, bazı ülkelerde ise bir kısmı devlete aittir.

Türkiye'de merkez bankacılığı, Osmanlı Devleti döneminde Kırım savaşının finansmanı amacıyla, İngiliz sermayeli olarak 1856 yılında Londra'da kurulan Bank-i Osmani ile başlar. Bununla birlikte milli ve bugünkü merkez bankası işlevlerini gören bir merkez bankasının kurulması Cumhuriyet'ten sonra gerçekleşmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası 1931 yılında faaliyetlerine başlamıştır.

<http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Banka+Hakkında/Tarihce>

Merkez Bankasının İşlevleri

Merkez bankaları ekonomi için çok önemli roller üstlenmişlerdir. Günümüzde merkez bankalarının temel hedefi, enflasyona neden olmadan hızlı bir ekonomik büyümeye sağlamasıdır. Merkez bankaları bu temel hedefe üstlendiği işlevleri yerine getirerek ulaşmaya çalışır. Merkez bankalarının üstlendikleri başlıca işlevleri aşağıdaki gibi sayabiliriz:

- Banknot basımını gerçekleştirmek,
- Finansal piyasaların istikrarını sağlamak,
- Bankaların bankası olarak görev yapmak,
- Devletin bankası olarak görev yapmak,
- En son likidite kaynağı olmak,
- Para politikalarını uygulamak

Banknot Basımını Gerçekleştirmek

Merkez bankasının en önemli işlevlerinden biri para basmaktadır. Merkez bankaları kâğıt para basımını tekellerinde bulundururlar. Fiyat para olan banknotların arkasındaki yasal otorite merkez bankalarıdır. Türkiye'de banknot basımı yetkisi yasal olarak Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'na aittir. Dolaşındaki paranın küçük bir kısmını oluşturan madeni bozukluklar ise Hazine tarafından basılır. Bazı ülkelerde hem banknot hem de madeni paraların basımı merkez bankaları tarafından gerçekleştirilir. Merkez bankasının bastığı ve dolaşıma sürdüğü banknotlar bankacılık sisteminin kaydi para yaratması için gerekli ilk mevduatın oluşmasını sağlar.

Finansal Piyasaların İstikrarını Sağlamak

Ekonomide tasarruflarla yaratılan fonların verimli yatırımlara yönlendirilmesi ekonomik büyümeyenin en önemli koşuludur. Bu şekilde ekonomideki kaynaklar etkin bir şekilde kullanılmış olacaktır. Yaratılan fonların etkin kullanılmasının yolu, sağlıklı çalışan bir finansal sistemdir. Merkez bankası, bankacılık sistemini izleyerek sistemin sağlıklı çalışması için gerekli önlemleri alır. Bankacılık sisteminin sağlıklı çalışabilmesi için en önemli koşul, insanların bankalara güveninin sağlanmasıdır. İnsanların bankalara güvenebilmesi için finansal piyasalar adını verdığımız para ve sermaye piyasalarının istikrarlı olması önemlidir. Menkul kıymet

piyasaları ve para piyasalarındaki aşırı dalgalanmalar belirsizlik yaratarak bankaların kırılganlıklarını artırabilecegi gibi bankacılık sektörünün bütününe olan güveni de zedeleyebilecektir. Elindeki para basma tekeli ve bankacılık sektöründeki likiditeyi kontrol edebilme gücü, merkez bankasına kredilerin maliyetlerini etkileyebilme imkânı verir. Merkez bankaları bu araçları kullanarak finansal piyasalarda istikrarı korumaya çalışırlar.

Bankaların Bankası Olarak Görev Yapmak

Merkez bankası, "bankaların bankası" olarak nitelendirilir. Gerçekten de bankaların müşterilerine sağladıkları temel bankacılık hizmetlerini, merkez bankası da bankalara sağlar. Merkez bankası diğer bankaların mevduatlarını kabul eder ve kısa vadeli krediler verir.

Devletin Bankası Olarak Görev Yapmak

Merkez bankası aynı zamanda devlete belli bankacılık hizmetleri sunmaktadır. Yani devletin bankası işlevini üstlenmektedir. Devletin mevduatlarının toplanması ve ödemelerinin gerçekleştirilmesi gibi işlevleri merkez bankası yapar. Merkez bankaları belirli koşullar altında devlete kısa vadeli avans verebilirler.

En Son Likidite Kaynağı Olmak

Kriz dönemleri gibi bankacılık sisteminin zor dönemlerinde merkez bankası en son likidite kaynağı olarak görev yapar. Merkez bankasının bu işlevi, bankacılık sektörü için yaşamsal öneme sahiptir. Bankalar yükümlülüklerini yerine getirmek için nakit sıkıntısına düştüklerinde, ihtiyaçları olan nakdi bankacılık sisteminden elde edebilirler. Bunu genellikle ellerindeki menkul kıymetleri satarak veya bankacılık sisteminden kısa vadeli kredi alarak yaparlar. İhtiyaçları olan likiditeyi finansal piyasalardan bulamayan bankaların son başvuracağı kaynak merkez bankası olacaktır. Ayrıca, kriz dönemleri gibi olağanüstü durumlarda genellikle bütün bankacılık sistemi nakit darlığı içinde bulunduğuundan, bankaların finansal sistemden likidite bulabilmeleri iyice güçlesir. Bu gibi dönemde de merkez bankası, bankalara gereken likiditeyi sağlayarak bankacılık sisteminin çalışmasını sağlar.

Para Politikalarını Uygulamak

Merkez bankaları ekonomik büyümeyenin sağlanabilmesi için gerekli para politikalarının uygulanmasından sorumludur. Para politikalarının uygulanması pratikte para arzının kontrolü ile gerçekleşir. Merkez bankasının para arzını kontrol etme çabaları para politikası olarak adlandırılır. Merkez bankası, ekonomideki para arzını kontrol edebilmesi için gerekli bir takım araçlara sahiptir. Bu araçlar zorunlu rezerv oranları, açık piyasa işlemleri ve reeskont oranlarıdır. Merkez bankasının para arzını nasıl kontrol ettiğini aşağıda daha detaylı olarak inceleyeceğiz.

Merkez Bankası Para Arzını Nasıl Kontrol Eder?

Merkez bankasının para arzını kontrol etmek için kullanabileceği üç temel araç vardır: (1) zorunlu rezerv oranları, (2) açık piyasa işlemleri ve (3) reeskont oranları. Merkez bankalarının uyguladıkları para politikalarına bağlı olarak bu üç araçtan bazıları sıklıkla kullanılırken, bazıları ise nadiren kullanılmaktadır. TCMB'nin para arzını etkilemek için en fazla kullandığı araç açık piyasa işlemleridir. Reeskont kredileri ve zorunlu rezerv oranları nadiren başvurulan araçlardır.

Zorunlu Rezerv Oranları

Daha önce gördüğümüz gibi, bankalar ellerinde iki farklı tür rezerv bulundururlar. Bunlar zorunlu rezervler ve atıl rezervlerdir. Zorunlu rezervler bankaların ellerindeki mevduat karşılığında bulundurmak zorunda oldukları rezervlerdir. Atıl rezervler ise bankaların zorunlu rezervlere ilave olarak bulundurdukları rezervlerdir. Atıl rezervler bankaların kendi tercihleri ile bulundurdukları rezervler olduğu için, bunlara "serbest rezervler" de denmektedir.

Merkez bankası, bankaların topladıkları mevduata karşılık ne kadar zorunlu rezerv bulunduracaklarını belirler. Bankaların rezervleri iki bileşenden oluşmaktadır. Bunlar bankaların kasalarında bulundurdukları nakit para ile bankaların merkez bankasındaki mevduatlarından构成。Bankalar ihtiyaç duyuklarında merkez bankasındaki mevduatlarını çekerek ilave nakit ihtiyaçlarını karşılayabilirler.

Bankaların merkez bankası tarafından belirli bir miktar rezerv bulundurmaya zorlanması nedendi ilk zamanlarda, yukarıda ele aldığımız banka pa-

nikleri gibi durumların yaşanmasını engellemekti. Kâr motivasyonu ile hareket eden bankalar ellerinde yeterli miktarda rezerv kalmayacak şekilde kredi açabilirler. Bunun sonucunda çekilen mevduat miktarındaki beklenmedik bir artış bankayı zor durumda bırakabilir. Bu durumun ortaya çıkışını engellemek amacıyla merkez bankaları rezerv bulundurma zorunluluklarını getirmiştir. Bankaların ne kadar zorunlu rezerv bulunduracakları ise yine merkez bankası tarafından belirlenmektedir. Daha sonrasında, banka paniklerini engellemek amacıyla daha etkili önlemlerin alınmasıyla birlikte, zorunlu rezerv uygulaması daha çok para arzını kontrol etmek için kullanılan bir politika aracı haline gelmiştir.

Tablo 7.2 Mayıs 2017 İtibariyle Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın Uyguladığı Zorunlu Rezerv Oranları

Mevduat Türü	Zorunlu Rezerv Oranı (%)
Vadesiz mevduat	10,5
1-3 ay vadeli mevduat	10,5
6 ay vadeli mevduat	7,5
1 yıla kadar vadeli mevduat	5,5
1 yıldan daha uzun vadeli mevduat	4
Vadesiz ve 1 yıla kadar vadeli yabancı para cinsinden mevduat	12
1 yıl ve daha uzun vadeli yabancı para cinsinden mevduat	8

Tablo 7.2'de TCMB'nin Mayıs 2017 tarihi itibarıyle uyguladığı zorunlu rezerv oranları görülmektedir. Tabloya göre bankalar ellerindeki vadesiz mevduatın %10,5'ini zorunlu rezerv olarak bulundurmak zorundadırlar. Tablodan fark ettiğimiz önemli bir nokta, zorunlu karşılık oranlarının mevduatın vadesi uzadıkça azalmasıdır. 1 yıldan daha uzun vadeli mevduatlar için zorunlu rezerv oranı %4 olarak belirlenmiştir.

Zorunlu rezerv oranlarını belirleyebilmesi, merkez bankasına para arzını kontrol etme gücü vermektedir. Merkez bankası zorunlu karşılık oranlarını değiştirerek para arzını etkileyebilmektedir. Bankaların zorunlu rezervlerden daha fazla rezerv bulundurmalarının önünde herhangi bir yasal en-

gel yoktur. Bununla birlikte bankalar atıl rezerv bulundurmak yerine, faiz getirişi elde edecekleri krediler vermeyi ve ellerindeki atıl rezervleri en düşük düzeyde tutmayı tercih edeceklerdir. Merkez bankasının zorunlu rezerv oranlarını yükseltmesi, bankaların verdikleri kredi miktarını azaltarak kaydi para yaratılmasını sınırlayacaktır. Bu nedenle merkez bankasının zorunlu rezerv oranlarını artırması para arzını azaltacaktır.

Merkez bankası zorunlu rezerv oranlarını düşürdüğünde ise, tam tersi bir süreç işleyecektir. Bu durumda bankaların elindeki atıl rezerv miktarı artacaktır. Bankalar atıl rezerv bulundurmak yerine daha fazla kredi vermeyi tercih edeceklerdir. Bu nedenle merkez bankası zorunlu rezerv oranlarını düşürdüğünde bankaların kredi verme imkânları genişleyecek ve para arzı artacaktır.

Açık Piyasa İşlemleri

Merkez bankası herhangi bir şey satın almak istediğiinde bunu banknot matbaasında kâğıt para basarak ödeyebilir. Böyle bir şey yaptığından dolaşımındaki nakit miktarı artacaktır. Peki, merkez bankaları ne satın alırlar? Merkez bankaları genellikle devlete ait menkul kıymetleri satın alırlar. Bu işlemi yaptıklarında, karşılığını bastıkları para ile ödedikleri için dolaşımındaki para miktarını, dolayısıyla da para arzını artırmış olurlar. Merkez bankalarının satın aldığı diğer bazı şeyle de yabancı ülkelerin parası veya yabancı ülke hükümetlerinin borç senetleridir. Bütün bu satın aldığı, merkez bankalarının elindeki menkul kıymetleri oluşturur. Merkez bankaları ellerindeki menkul kıymetleri sattıklarında para arzı azalacak, menkul kıymet satın aldığından ise para arzı artacaktır.

✓ Merkez bankasının menkul kıymet satın alması veya elindeki menkul kıymetlerin bir kısmını satması “açık piyasa işlemleri” olarak adlandırılır.

Merkez bankası, devlet hazine bonosu ve tahvillerini doğrudan hazineden satın almaz. Hazine ihraç ettiği bono veya tahvil gibi değerli kâğıtları merkez bankası dışındaki kişi ve kurumlara satar. Bu değerli kâğıtlar bono piyasası adı verilen piyasa vadeleri gelinceye dek alınıp satılırlar. Merkez bankası, açık piyasa işlemlerini bono piyasasında

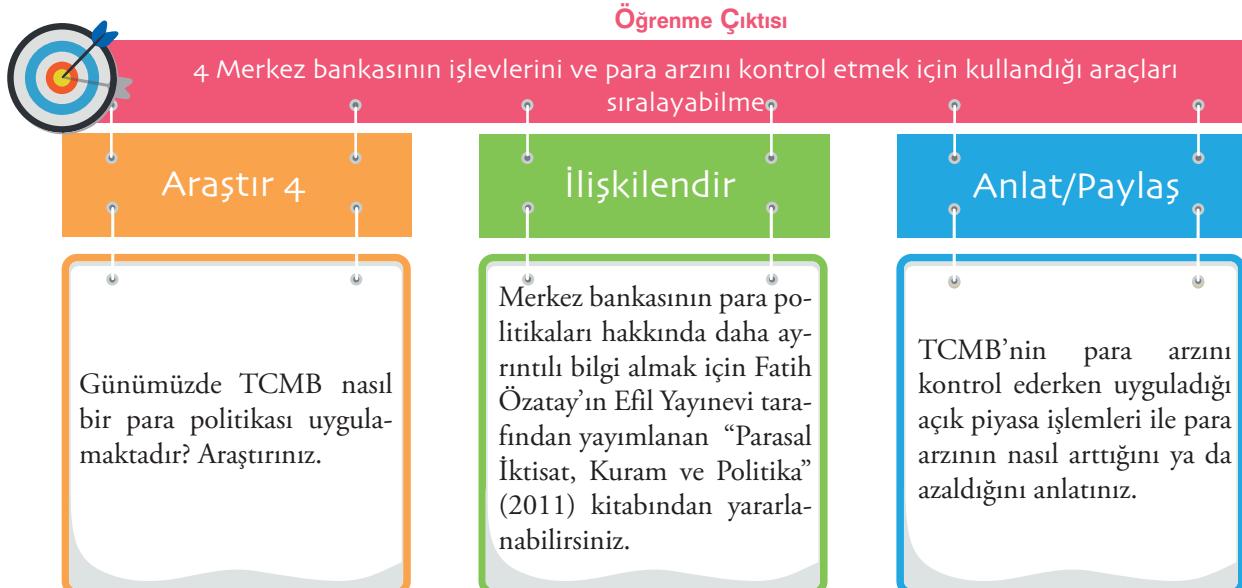
gerçekleştirir. Merkez bankası piyasadan hazine bonosu aldığından karşılığını satıcının banka hesabına transfer eder. Bu en basit haliyle satıcının bankasının merkez bankasındaki rezervlerinin artması anlamına gelir. Satıcı, bononun karşılığını kendi bankasından çektiğinde ekonomideki nakit miktarı artmış olur. Bu durumda para arzı artmış demektir. Çekmeyip mevduat hesabında muhafaza ettiğinde ise, mevduatlarda bir artış var demektir. Yine para arzı artmıştır. Mevduatlardaki artış bankanın rezervlerinin artması anlamına gelir. Banka bu rezervleri kredi olarak kullandığından ise daha önce degindigimiz kaydi para yaratma süreci başlar ve para arzı daha da artar. Kisaca ifade etmek gerekirse, merkez bankası piyasadan menkul kıymet satın aldığından para arzı artacaktır.

Açık piyasa işlemleri para arzını azaltmak amacıyla da kullanılabilir. Merkez bankasının elindeki hazine bonolarını bono piyasasında sattığını düşünelim. Bonoların karşılığını nakit olarak alırsa, ekonomideki nakit miktarı ve dolayısıyla para arzı azalacaktır. Fakat genellikle böyle bir satışın ödemesi nakit olarak yapılmaz. Alıcı ödemesini bankadaki mevduatını merkez bankasına transfer ederek yapar. Bu durumda bankacılık sektöründeki rezervlerde bir azalma meydana gelecektir. Rezervlerdeki azalma para arzını iki aşamada etkileyecektir. İlk aşama bankalardaki mevduatın azalmasıdır. Mevduatlardaki azalma para arzını azaltacaktır. İkinci aşama ise yaratılacak kaydi paranın azalmasıdır. Bankalardaki rezervlerin azalması, verilebilecek kredi miktarını azaltacaktır. Bu ise para arzının azalmasına yol açacaktır.

Reeskont Oranları

Bankaların ellerindeki ticari senetleri vadesinden önce merkez bankalarına kırkırarak likidite elde etmelerine reeskont kredileri adı verilir. Reeskont kredisi kullanan banka, rezervlerini artırmış olmaktadır. Böylece para arzında bir artış meydana gelecektir. Merkez bankası bu krediler için uyguladığı faiz oranını değiştirerek bankaların rezerv miktarlarını etkileyebilmektedir. Reeskont kredilerine uygulanan faiz oranı, reeskont oranı olarak adlandırılır. Reeskont oranı merkez bankası tarafından belirlenir. Merkez bankası reeskont oranını düşürdüğünde bankaların reeskont kredisi kullanma eğilimlerini artırır. Bu oranı yükselttiğinde ise bankalar reeskont kredisi kullanmaya daha az istekli olacaklardır.

Bankalar likiditeye ihtiyaç duyduklarında diğer bankalardan borç alırlar. Bu işlem bankalar arası para piyasasında gerçekleşir. Bir banka, bankalar arası para piyasasından borçlanamadığı zaman son kredi kaynağı olan merkez bankasına başvurarak reeskont kredisi kullanır. Gelişmiş finansal piyasalara sahip olan ülkelerde bankalar kolay kolay merkez bankasından borçlanmaya gitmezler. Bu nedenle reeskont kredileri sık kullanılan bir araç değildir. Ayrıca reeskont kredileri bankaların talebiyle gerçekleşeceğinin için, merkez bankası reeskont oranını ne yaparsa yapısın bankalar talep etmedikçe herhangi bir etki yaratmayacaktır. Bu açıdan bakıldığında reeskont oranının para arzını etkilemek için aktif bir araç olmadığı sonucuna varmak tayız. Gerçekten de günümüzde reeskont oranlarının merkez bankalarının para arzını etkilemek amacıyla sıkılıkla kullandıkları bir araç olmadığını gözlemlemektedir.

PARA ARZI, PARA TALEBİ VE DENGЕ FAİZ ORANI

Paranın değeri satın alabileceği mal veya hizmet ile ölçülür. Buna paranın "satın alma gücü" adı verilir. Örneğin, dün 1₺ ile iki ekmek satın alabile Yorken, bugün aynı 1₺ ile sadece bir ekmek satın alabiliyorsak paranın değeri düşmüş demektir. Öte yandan bir malı satın almak için ne kadar para ödediğimiz, o malın para olarak fiyatını gösterir. Bir malın fiyatının artması, o mal karşısında ödeneği gereken paranın miktarının da artması anlamına gelir. Diğer bir ifadeyle, mal ve hizmetlerin fiyatlarının artması paranın değerinin azalması ile aynı anlama gelmektedir.

Peki, ekonomideki mal ve hizmetlerin fiyatları neden artar? Veya başka bir şekilde soracak olursak: "Paranın satın alma gücünü, yani değerini ne belirler?" Bütün diğer mal ve hizmetler gibi paranın değerini de paraya olan arz ve talep belirler. Diğer faktörler değişmemek kaydıyla, paranın arzı arttığında veya paraya olan talep azaldığında paranın

değeri düşecektir. Daha önce para arzının büyük ölçüde merkez bankası tarafından belirlendiğini görmüştük. Para talebi ise insanların ellerinde tutmak istedikleri para miktarıdır. Para arzı arttığında, piyasalardaki mal ve hizmet miktarı sabitken, bütün fiyatlar artacak ve paranın değeri düşecektir. Para arzı ile fiyatlar arasındaki bu ilişki mal paranın kullanıldığı ekonomilerde olduğu kadar fiyat paranın kullanıldığı ekonomilerde de geçerlidir.

Para arzı ile fiyatlar arasındaki ilişki tarihin en eski tartışmalarından biridir. Antik Yunan'dan itibaren insanlar para miktarı ile fiyatlar arasında bir ilişki olduğunu gözlemlemişlerdir. 16. yüzyılda Amerika Kıtاسından Avrupa'ya getirilen altın ve gümüşün büyük bir kısmı para olarak basılmış ve dolaşma girmiştir. Böylelikle Avrupa'daki altın ve gümüş para arzı önemli ölçüde artmıştır. Para arzındaki bu artış Avrupa kıtasındaki fiyatların artmasıyla ve dolayısıyla paranın değerinin düşmesiyle sonuçlanmıştır. Para arzı ile fiyatlar arasındaki bu ilişki, mal paranın kullanıldığı ekonomilerde olduğu kadar fiyat paranın kullanıldığı ekonomilerde de geçerlidir.

Para Miktarı ve Fiyat İlişkisi

Mal paranın kullanıldığı bir ekonomide para arzındaki artışın etkisini, daha önce bahsi geçen esir kampları örneği üzerinden açıklayabiliriz. Nazi esir kamplarında sigaranın para olarak kullanılabilir mesinin önemli bir koşulu, sigara arzının sınırlı olmasıdır. Kızılhaç'ın paketleriyle dağıtılan sigaralar sınırlı sayıda olduğu için sigaralar para olarak kullanılmaktaydı. Bunu görmek için esir kampının yöneticisinin kamptaki bütün esirlere istedikleri kadar sigara vermeyi taahhüt ettiğini varsayıyalım. Bu durumda sigara para sistemi çökecektir. Herkes istediği kadar sigarayı kamp yönetiminden temin edebileceği için her bir esir az sayıdaki mal ve hizmetlere sahip olabilmek için çok daha fazla sigara teklif etmeye başlayacaktır. Daha önce bir gömlek için 60 sigara talep eden esir artık 120 sigara isteyecektir. Bu şekilde mal ve hizmetlerin fiyatları hızla artacaktır. Bu ise, sigaranın değerinin düşmesi anlamına gelir. Esir kampı yöneticileri sınırsız sigara vaatlerinde samimi iseler, sigara serbest mal haline geleceği için kimse mal veya hizmeti karşılığında sigara kabul etmeyecektir. Yani sigara para sistemi çökecektir. Hatta bedava sınırsız sigaranın söylentisi bile bir anda sigarayı para olarak degersiz hale getirebilir.

Paranın miktarı ile değeri arasındaki ilişki fiyat para için de geçerlidir. Merkez bankası gereklili olan dan daha fazla para bastığında fiyatlar artacak ve paranın değeri düşecektir. Peki, gereklili olan miktar nedir? Bu soru bu bölümün kapsamının dışında kalmaktadır. Bununla birlikte basitçe, mal arzındaki artış kadar talep artışı yaratacak para miktarı olarak tanımlayabiliriz.

Fiyat paranın miktarı ile fiyatlar arasındaki ilişkisi, ilk olarak Joan ve Richard Sweeney tarafından kullanılan bir örnek yardım ile açıklayalım. Bir çocuk bakım kooperatifini düşünelim. Bir grup evli ve çocuklu çift bir araya gelerek akşamları evde kalan çiftlerin, dışarıya çıkan çiftlerin çocuklarına baktıkları bir kooperatif kurarlar. Kooperatif yönetimi sistemin çalışması için taklit edilemeyen "çocuk bakım kuponları" bastırır ve her çifte eşit miktarda dağıtır. Taklit edilemeyen bu kuponların her biri yarı saatlik bebek bakım hizmeti satın alabilmektedir.

Sistem şöyle işlemektedir. O akşam bir davete gidecek olan herhangi bir çift kooperatif yardımıyla o akşam evde kalacak olan ve çocuk bakım isteyen kooperatif üyesi diğer bir çift bulmaktadır. Evde

kalan çift kupon karşılığında davete gidecek çiftin çocuklarına bakmaktadır. Kazandıkları kuponları da daha sonra kendileri bir davete gittiklerinde çocuklarına baktırmak için kullanmaktadır. Bu kooperatifte kullanılan kuponlar fiyat parıdır. Bu paralar kendi başına sadece birer parça kâğıt olmalarına karşın, bebek bakım hizmeti almak için kullanılmaktadır. Kuponlar yarı saatlik çocuk bakım hizmeti satın alabildiği için bir kuponun değeri yarı saatdir. Diğer bir anlatımla yarı saatlik bebek bakım hizmetinin fiyatı bir kupondur.

Şimdi bir sebeple kooperatif yönetiminin her bir çifte ilk baştaki kadar kupon daha dağıttığını düşünelim. Bu durumda ellerinde daha fazla kupon olan çiftler artık daha fazla çocuk bakım hizmeti alabilecekleri için daha fazla dışarıya çıkmak isteyeceklerdir. Daha önce ellerinde yeterince kupon olmadığı için çocuklarına bakacak bir çift bulamayı reddettikleri davetleri kabul edecekler veya aynı sebepten dolayı daha önce pek sık sinemaya gidemezken artık çok istedikleri filmleri izlemek için daha fazla sinemaya gitmek isteyeceklerdir. Bu durum bütün çiftler için geçerlidir. Artık, her gece daha fazla çift dışarıya çıkmak isterken daha az çift evde kalıp çocuk bakım isteyecektir. Bunun doğal sonucu olarak da çocuk bakım için müsait çift bulmak zorlaşacaktır.

Kooperatif yönetimi herhangi bir müdahalede bulunmadığı takdirde dışarı çıkmak isteyen çiftler çocuklarına bakacak çift bulabilmek için karşılığında daha fazla kupon vermemi teklif edeceklerdir. Dışarı çıkmak isteyen çiftler çocuklarına bakacak çiftlere yarı saatlik çocuk bakım hizmeti için bir değil iki kupon vermemi teklif edeceklerdir. Artık bir kupon yarı saatlik çocuk bakım hizmeti satın alamamaktadır. Yarı saatlik çocuk bakımı için çiftler iki kupon vermektedirler. Dolayısıyla kuponların değeri yarıya düşmüştür. Artık bir kuponun değeri yarı saat değil 15 dakikalık çocuk bakım hizmetidir. Göründüğü gibi fiyat para miktarındaki artış fiyatları artırmış, bunun sonucu olarak da paranın (burada çocuk bakım kuponları) değerini azaltmıştır.

Hiperenflasyon

Gerçek ekonomilerde yüksek fiyat artışlarının dramatik sonuçları olabilmektedir. Hiperenflasyon adını verdigimiz çok yüksek fiyat artışları, milli paraların kâğıt parçası gibi degersiz hale gelmesi ile

sonuçlanabilmektedir. Tarihteki en ünlü hiperenflasyonlardan biri 1920'li yılların başlarında Almanya'da yaşanmıştır. Birinci Dünya Savaşından yenik çıkan Almanya, müttefiklerin tazminatlarını ödeyebilmek için gerekli parayı Alman Merkez Bankası Reichbank'a hazine bonosu satarak karşılamıştır. Bu işlem para arzını hızla artırarak enflasyona neden olmuştur. Bir yıl içerisinde dolaşımındaki Alman markı 115 milyondan 1,3 milyara, sonraki bir yıl içinde ise 497.000.000.000 milyara yükselmiştir. Fiyatlar Ocak 1922 ile Aralık 1923 arasında yaklaşık 87 milyar kat artmıştır. Enflasyonun en yüksek olduğu dönemde malların fiyatları ortalama her 88 saatte ikiye katlanıyordu.

Son yıllarda Zimbabwe'de yaşanan hiperenflasyon, tarihte yaşamış en şiddetli hiperenflasyon örneklerinden biridir. 2004-2008 yılları arasında yaşanan hiperenflasyon, fiyatların 24 saatte ikiye katlandığı bir hale ulaşmıştır. Zimbabwe doları tamamen değerlisiz bir hale geldiği için, 2009 yılında tedavülden kaldırılarak Amerikan doları ve diğer yabancı ülke paraları kullanılmaya başlanmıştır. 2012 yılı itibarıyle, halen ülkenin bir milli para birimi mevcut değildir.

Paranın Miktar Teorisi

Para arzı ile fiyatlar arasındaki ilişkiyi iktisatçı Irving Fisher tarafından geliştirilen "paranın miktar teorisi" yardımıyla açıklayabiliriz. Fisher paranın miktar teorisini geliştirirken "değişim denklemi" adı verilen aşağıdaki denklemden hareket etmiştir:

$$M \times V = P \times Y$$

Bu denklemde M para arzını, V paranın dolaşım hızını, P ekonomideki genel fiyat seviyesini, Y ise ekonomideki toplam üretim miktarını, yani reel Gayrisafi Yurtçi Hasılatı (GSYİH) göstermektedir. Değişim denklemine göre, ekonomideki para miktarının paranın dolaşım hızı ile çarpımı fiyat seviyesinin reel GSYİH ile çarpımına eşittir. Burada genel fiyat seviyesinin ekonomideki mal ve hizmetlerin fiyatlarının ortalamasını ifade ettiğini hatırlayalım. Fiyat seviyesinin birden fazla ölçüyümasına karşın burada kullanılan daha önceki bölümlerde gördüğümüz GSYİH deflatörüdür. GSYİH deflatörü, GSYİH hesaplanırken kullanılan bütün mal ve hizmetlerin fiyatlarını içermektedir. Reel GSYİH değeri deflatör ile çarpıldığında nominal GSYİH elde edilir. Dolayısıyla değişim denkleminin sağ tarafı nominal GSYİH'yi ifade etmektedir. Paranın dolaşım hızı ise, her bir Türk Lirasının kaç kez el değiştirdiğini göstermektedir. Fisher paranın dolaşım hızını şu şekilde ifade etmiştir:

$$V = \frac{PY}{M}$$

Paranın dolaşım hızı nominal gelirin, yani nominal GSYİH'nin para arzına bölünmesiyle elde edilir. Fisher'e göre paranın dolaşım hızı, insanların bir dönemde kaç kez maaş alındıklarına, kaç kez alışveriş yaptıklarına, yani ne sıklıkla ticari işlem yaptıklarına bağlıdır. Fisher'in miktar teorisi, paranın dolaşım hızının sabit olduğunu ileri sürmektedir. Buna göre sağ taraftaki değişkenlerden biri değiştiği zaman diğer değişkenler de V sabit kalacak şekilde değişecektir.

Fisher'in teorisi bize para miktarı ile fiyatlar arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Bunu görmek için önce değişim denklemini yüzde değişimler olarak ifade edelim:

$$\begin{array}{cccccc} M \text{deki \%} & V \text{deki \%} & P \text{deki \%} & Y \text{deki \%} \\ \text{değişim} & + & \text{değişim} & = & \text{değişim} & + \\ & & & & & \text{değişim} \end{array}$$

Değişim denklemini bu şekilde yazabilmek için çarpım halindeki ifadelerin yüzde değişimlerin toplamı olarak yazabileceğini söyleyen matematik kuralından faydalandık. Miktar teorisi paranın dolaşım hızını sabit kabul ettiği için, yukarıdaki ifadede "V'deki \% değişim" sıfır olacaktır. Ayrıca fiyat seviyesi P'deki \% değişimin, enflasyon oranına eşit olduğunu hatırlarsak, bu ifadeyi aşağıdaki gibi yazabiliriz:

$$\text{Enflasyon Oranı} = M \text{deki \% değişim} - Y \text{deki \% değişim}$$

Bu son ifade enflasyon oranının para arzındaki yüzde değişim ile reel GSYİH'deki yüzde değişim arasındaki farka eşit olduğunu söylemektedir. Diğer bir ifadeyle, eğer para arzındaki artış reel gelirdeki artıştan fazla olursa fiyatlar artacaktır. Burada paranın dolaşım hızının sabit olduğu şeklindeki varsayımları unutmamamız gereklidir. Örneğin eğer ekonomi reel olarak %2 büyümüş, buna karşılık para arzı %5 artmışsa ve paranın dolaşım hızı gerçekten de sabitse, paranın miktar teorisine göre %3 civarında bir fiyat artışı beklemeliyiz.

Para Talebi ve Denge Faiz Oranı

Hazine bonoları, hisse senetleri veya gayrimenkul gibi daha yüksek getirişi olan varlıklar varken, insanlar neden servetlerinin bir kısmını para olarak tutarlar? Fisher gibi Klasik iktisatçılara göre, insanlar parayı sadece ödemelerini gerçekleştirmek amacıyla talep ederler. Klasik iktisatçılardan önce para miktarı ile fiyatlar arasındaki ilişkiyi açıklarken kullandığımız paranın miktar teorisini, aynı zamanda para talebini açıklamak amacıyla da kullanmışlardır. Paranın dolaşım hızı V 'yi sabit kabul eden Klasikler, talep edilen para miktarını aşağıdaki gibi ifade etmişlerdir:

$$M = \frac{1}{V} PY$$

Burada talep edilen para miktarı, M , nominal gelirin, yani nominal GSYİH'nin bir fonksiyonu olarak ifade edilmektedir. Buna göre fiyatlar genel seviyesi veya reel gelir arttığında ekonomik birimler ödemelerini gerçekleştirebilmek için daha fazla para talep edeceklerdir.

John Maynard Keynes ise 1936 yılında yayımladığı kitabında insanların üç temel motivasyonla para talep ettiklerini öne sürmüştür: (1) işlem amacıyla, (2) ihtiyat amacıyla ve (3) speküasyon amacıyla. İşlem amacıyla para talebi insanların günlük, planlanmış harcamalarını ve ödemelerini yapabilmek amacıyla bulundurmak istedikleri para miktarıdır. İnsanlar belli bir zaman dilimi içerisindeki harcamalarını planlayabilirler. Bunlar genellikle rutin yapılan veya önceden öngörülebilen harcamalar ve ödemelerdir. Bu gibi işlemleri gerçekleştirebilmek için insanlar ellerinde gerektiği kadar para bulunmasına dikkat ederler. Bu amaçla bulundurulan para miktarı, işlem amacıyla para talebini oluştur-

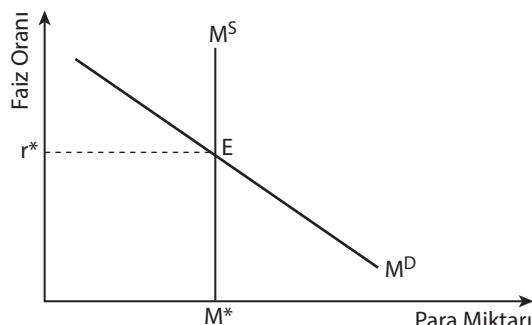
maktadır. Gelir seviyesi arttıkça gerçekleştirilen işlem sayısı da artacaktır. Bu nedenle işlem amacıyla para talebi GSYİH'nin bir fonksiyonudur.

Günlük hayatta planlanmış veya önceden öngörülebilen harcamaların dışında, daha önceden öngörelmemeyen harcamalar yapılması gerekebilir. Günlük hayatın belirsizliklerden kaynaklanan bu gibi durumlarda, ekonomik birimlerin ellerinde bu işlemleri gerçekleştirebilmek için yeterince para bulunmaması oldukça maliyetli olabilir. Bu maliyetlere katlanmamak için ihtiyatlı olmak ve işlem amacıyla bulundurulan paradan bir miktar daha fazla para bulundurmak gereklidir. Öngörelmemeyen ödemeleri gerçekleştirebilmek amacıyla bulundurulan para miktarı, ihtiyat amacıyla para talebini oluşturur. İhtiyat amacıyla para talebi gelire bağlıdır ve gelir arttıkça artacaktır.

İnsanlar servetlerinin bir kısmını para olarak tutarak, hazine bonosu ve tahlil gibi finansal varlıklardan elde edecekleri faiz getirisinden vazgeçmekteyler. Dolayısıyla elde para bulundurmanın alternatif maliyeti, hazine bonosu ve tahlil gibi varlıklardan elde edilecek faiz getirisidir. Faiz oranı yükseldiğinde elde para bulundurmanın alternatif maliyeti de artacaktır. Bu nedenle faiz oranı yükseldiğinde para talebi azalacaktır. Örneğin, hazine bonosu faizi yıllık %8 den %15'e yükseldiğinde hazine bonosu yerine para tutmanın maliyeti yıllık %7 oranında artacaktır. Bu yüksek maliyete katlanmak için insanlar, ellerinde tuttukları para miktarını azaltacak, bunun yerine %15 oranında faiz getirişi elde etmek için hazine bonosu alacaklardır. Faiz oranı düştüğünde ise elde hazine bonosu ve tahlil gibi varlıklar yerine para bulundurmanın maliyeti azalacaktır. Dahası, para bulundurmanın maliyeti düştüğünde, gelecekteki muhtemel yüksek faizlerden veya diğer yatırım fırsatlarından yararlanabilmek amacıyla insanlar ellerinde daha fazla para tutacaklardır. Bu şekilde talep edilen paraya Keynes, speküasyon amacıyla para talebi adını vermiştir. Düşük faiz oranlarında speküasyon amacıyla para talebi daha fazla olacaktır. Diğer bir ifade ile, speküasyon amacıyla talep edilen para miktarı ile faiz oranı arasında ters yönlü bir ilişki söz konusudur.

Ekonomideki denge faiz oranı, para arzının para talebine eşit olduğu noktada oluşur. Denge faiz oranını, Şekil 7.3 yardım ile açıklayabilirmiz. Şekilde faiz oranı (r) dikey eksende, para miktarı ise yatay eksende gösterilmektedir. Para talebi, faiz oranı ile ters yönlü bir ilişkiye sahip olduğunu

icin negatif eğimli M^D doğrusu ile ifade edilmişdir. Yüksek faiz oranlarında speküasyon amacıyla para talebi azalacağından, diğer faktörler sabit iken, yüksek faiz oranlarında toplam para talebi de azalacaktır. Şekilde para arzı (M^S), dikey eksene paralel bir doğru olarak çizilmiştir. Dikey bir para arzı doğrusu, para arzının faiz oranından etkilenmediğini gösterir. Para arzı ve para talebinin birbirine eşit olduğu E noktası, denge faiz oranını verecektir.

Şekil 7.3 Denge Faiz Oranı

Denge faiz oranında, ekonomik birimlerin elerinde tutmak istedikleri para miktarı piyasadaki para miktarına eşittir. Faiz oranının, denge faiz oranı r^* 'dan daha yüksek olduğu bir durumda para arzı, para talebinden daha fazla olacaktır. Bu durumda insanlar ellerindeki fazla para ile hazine bonosu ve tahvil gibi faiz getirişi elde eden varlıklar alacaklardır. Hazine bonosu ve tahvil talebindeki

artış, bu araçların getireceği faiz oranını azaltacaktır. Faiz oranının neden düşeceğini anlayabilmek için hazine bonosu ve tahvil gibi finansal varlıkların birer borç senedi olduklarını hatırlayalım. Bu varlıklara olan talebin artması, devlete borç vermeye istekli daha fazla kişinin olması demektir. Devlete borç vermek için yarışan tasarruf sahipleri daha düşük faiz oranları teklif edeceklerdir. Bu şekilde, faiz oranı denge faiz oranı olan r^* seviyesine gelene dek düşecektir. Faiz oranının denge faiz oranından daha düşük olduğu bir durumda ise, aynı mekanizma ters yönde işleyecektir. Böyle bir durumda para talebi para arzından daha fazla olacağı için insanlar ellerindeki hazine bonolarını satıp, daha fazla para bulundurmak isteyeceklerdir. Hazine bonolarından paraya doğru kaçış, bono faizlerini artıracaktır. Bu durumda faiz oranları denge faiz oranına ulaşcaya dek artmaya devam edecektir.

Yukarıdaki analizimiz bize, para arzının para talebinden fazla olduğu bir durumda faiz oranının düşeceğini, para arzının para talebinden az olduğu bir durumda ise faiz oranının yükseleceğini göstermektedir. Buradan hareketle merkez bankasının uyguladığı politikalardan para arzını artırmalarının faiz oranlarını düşürecekliğini söyleyebiliriz. Benzer şekilde, ekonomik birimlerin ellerinde tutmak istedikleri para miktarında, yani para taleplerinde bir artış olması halinde, para talebi para arzından daha fazla olacağı için faiz oranlarının yükseleceğini söylememiz mümkündür.

Öğrenme Çıktısı

Araştır 5

Hiperenflasyondan bahsedilebilmesi için enflasyon oranının ne olması gereklidir? Araştırınız.

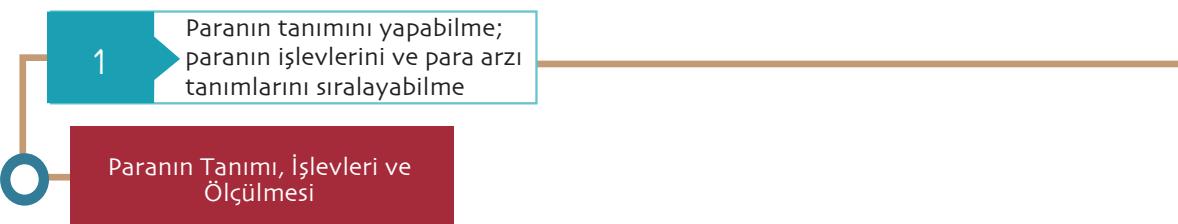
5 Para arzı ile fiyat düzeyi arasındaki ilişkiyi açıklayabilme
6 Denge faiz oranının nasıl ortaya çıktığını açıklayabilme

İlişkilendir

Paranın miktar teorisinin çerçevesinde %8 oranında bir enflasyonun oluşması için ne olması gereklidir? Yorumlayınız.

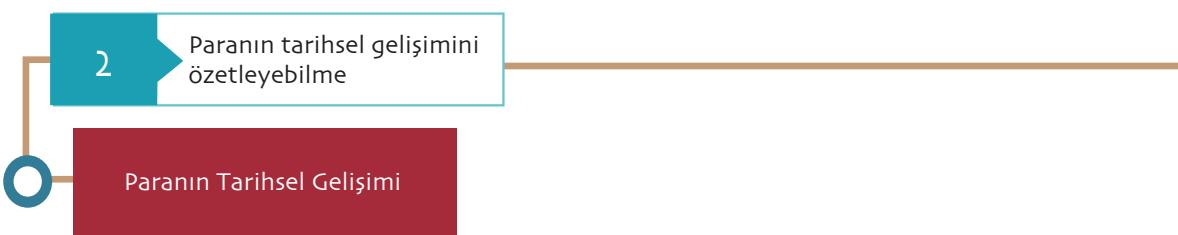
Anlat/Paylaş

Para piyasasında belirlenen faiz oranının değişmesinin, mal piyasasına etkisini arkadaşlarınızla tartışınız.

Mal ve hizmetlerin satın alınmasında ve borçların geri ödenmesinde genel kabul görmüş her şeyi para olarak tanımlamaktadır. Paranın üç temel işlevi vardır: (1) Değişim aracı olması, (2) Hesap birimi olması, (3) Değer muhafaza aracı olması.

En yaygın kullanılan para tanımları M1 ve M2 para tanımlarıdır. M1, dar tanımlı para arzı olarak bilinirken, M2, geniş tanımlı para arzı olarak bilinmektedir.

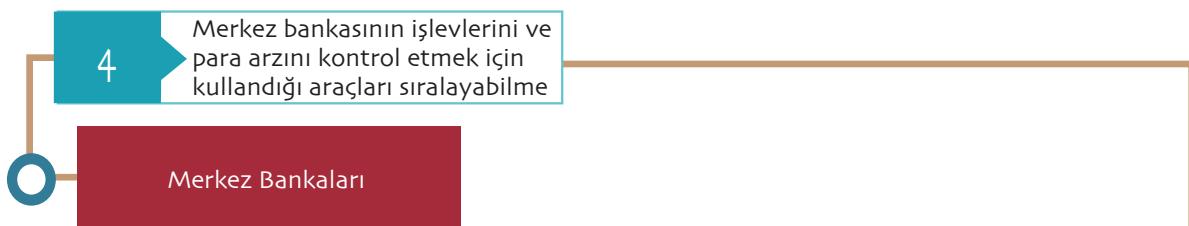

Çok eski tarihlerden beri çeşitli nesneler değişim aracı olarak kullanılmıştır. Tarihte, hayvan kürkleri, tıhıllar, tuz, kahve taneleri, deniz kabukları gibi nesnelerin yanında, altın ve gümüş gibi değerli metaller değişim aracı olarak kullanılmıştır. Bugün ise, kâğıt para ve elektronik para yoğun olarak kullanılmaktadır. Para olarak kullanılmasının yanında bir mal olarak da değer taşıyan nesnelere "mal para" denir. Bugün kullandığımız kâğıt para ve madeni paralar gibi, herhangi bir değerli metal karşılığı bulunmayan ve bir mal olarak da değer taşımayan paralara ise, "fiyat para" ya da "itibari para" denir. Bunlar dışında tarihte sigara da para olarak kullanılmıştır. Günümüzde ise çekler, elektronik para, mobil para değişim aracı olarak kullanılmaktadır.

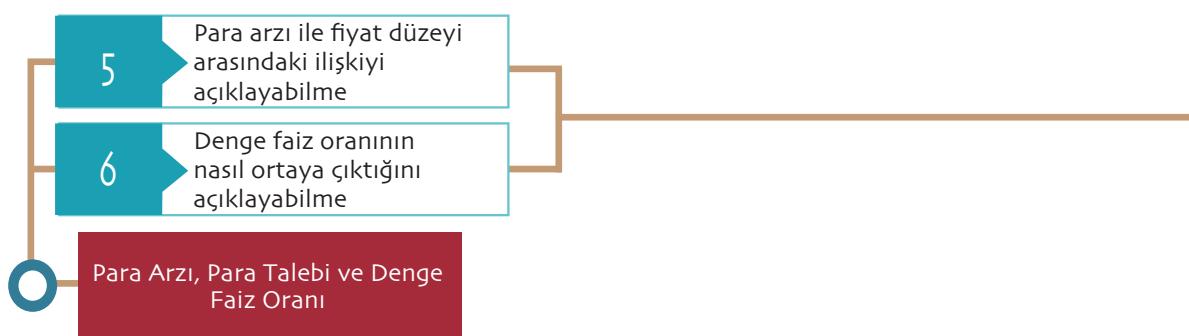

Bankalar, borç vermek isteyenler (tasarrufçular) ile borç almak isteyenler (genellikle yatırımcılar) arasında aracılık yapan bir işletmedir. Bankalar mevduat kabul ederek ve kredi vererek para arzını artırabilirler. Bankaların kabul ettikleri mevduatlar ile kredi vermeleri sonucu para arzında gerçekleşen artışa kaydi para denir. Bankalar ne kadar çok kredi verirlerse, para arzı da buna bağlı olarak artacaktır.

Öğrenme çıktıları ve bölüm Özeti

Merkez Bankalarının başlıca işlevleri şunlardır: Banknot basımını gerçekleştirmek, finansal piyasaların istikrarını sağlamak, bankaların bankası olarak görev yapmak, devletin bankası olarak görev yapmak, en son likidite kaynağı olmak, para politikalarını uygulamak. Bu işlevleri yerine getirirken Merkez bankasının para arzını kontrol etmek için kullanabileceğii üç temel araç ise şunlardır: Açık piyasa işlemleri, zorunlu rezerv oranları ve reeskont oranlarıdır.

Para arzı arttığında, mal ve hizmet miktarı sabitken, bütün fiyatlar artacak ve paranın değeri düşecektir. Paranın miktar teorisı, para miktarı ile fiyatlar arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Buna göre para miktarındaki artışlar, fiyatlar genel düzeyinin artmasına yol açacaktır.

Denge faiz oranı, para piyasasında para arzı ve para talebi tarafından belirlenir. Buna göre, para arzının para talebine eşit olduğu noktada denge faiz oranı ortaya çıkmaktadır.

1 Aşağıdakilerden hangisi değişim aracı olarak kullanılabilecek nesnelerin sahip olması gereken özelliklerden biri **değildir**?

- A. Dayanıklılığı
- B. Bölünebilir olması
- C. Kolay taşınabilirliği
- D. Çabuk kopya edilebilmesi
- E. Standart olması

2 Herhangi bir değerli metal karşılığı bulunmayan ve bir mal olarak değer taşımayan para türü aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Fiat para
- B. Kağıt para
- C. Banka parası
- D. Banknot
- E. Bozukluk

3 Herhangi bir varlığın nakit paraya, diğer varlıklara veya mal ve hizmete dönüştürülebilme kolaylığını tanımlayan kavram aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Servet
- B. Likidite
- C. Trampa
- D. Taşış
- E. Banknot

4 Aşağıdakilerden hangisi likidite derecesine göre bir sıralama yapıldığında en likit olmayan varlıktır?

- A. Vadeli mevduat
- B. Hazine tahvili
- C. Elektronik para
- D. Bono
- E. Gayrimenkul

5 Bankaların mevduat kabul edip kredi vermeleri sonucu para arzında gerçekleşen artışa ne ad verilir?

- A. Kredi
- B. Zorunlu rezerv
- C. Fiat para
- D. Kaydi para
- E. M1

6 %100 rezerv bankacılığı ekonomideki para arzını nasıl etkiler?

- A. Ekonomideki para arzını etkilemez.
- B. Atil rezervlerin artar ve para arzı azalır.
- C. Toplam rezervlerin artması sonucu para arzı artar.
- D. Zorunlu rezervlerin artar ve para arzı azalır.
- E. Yükümlülükler ve para arzı artar.

7 Aşağıdakilerden hangisi merkez bankasının işlevlerinden biri **değildir**?

- A. Finansal piyasaların istikrarını sağlamak.
- B. Para politikalarını uygulamak.
- C. Hane halklarına kredi vermek.
- D. En son likidite kaynağı olmak.
- E. Bankaların bankası olarak görev yapmak.

8 Bankaların ellerindeki ticari senetleri vadesinden önce merkez bankalarına kırdırarak likidite elde etmelerine ne ad verilir?

- A. Açık piyasa işlemi.
- B. Zorunlu rezerv.
- C. Banka parası.
- D. Hazine bonosu.
- E. Reeskont kredisi.

9 “Paranın miktar teorisı” hangi ikisi arasındaki ilişkiyi açıklar?

- A. Para arzı ile fiyatlar.
- B. Para arzı ile faiz oranı.
- C. Enflasyon ile faiz oranı.
- D. Enflasyon ile fiyatlar.
- E. Paranın dolaşım hızı ile fiyatlar.

10 Denge faiz oranı nerede oluşur?

- A. Para arzı ile fiyatların eşit olduğu yerde.
- B. Para arzı ile para talebinin eşit olduğu yerde.
- C. Enflasyon ile kaydi paranın eşit olduğu yerde.
- D. Para arzının para talebinden küçük olduğu yerde.
- E. Paranın dolaşım hızının sabit olduğu yerde.

1. D	Yanıtınız yanlış ise “Değişim Aracı Olarak Para” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	6. A	Yanıtınız yanlış ise “%100 Rezerv Bankacılığı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. A	Yanıtınız yanlış ise “Paranın Tarihsel Gelişimi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	7. C	Yanıtınız yanlış ise “Merkez Bankaları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. B	Yanıtınız yanlış ise “Değer Muhabaza Aracı Olarak Para” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	8. E	Yanıtınız yanlış ise “Merkez Bankası Para Arızını Nasıl Kontrol Eder” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. E	Yanıtınız yanlış ise “Paranın Ölçülmesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	9. A	Yanıtınız yanlış ise “Paranın Miktar Teorisi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. D	Yanıtınız yanlış ise “Bankacılık Sistemi ve Para Arzı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	10. B	Yanıtınız yanlış ise “Para Talebi ve Faiz Oranı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

7

Araştır Yanıt
Anahtarı

Araştır 1

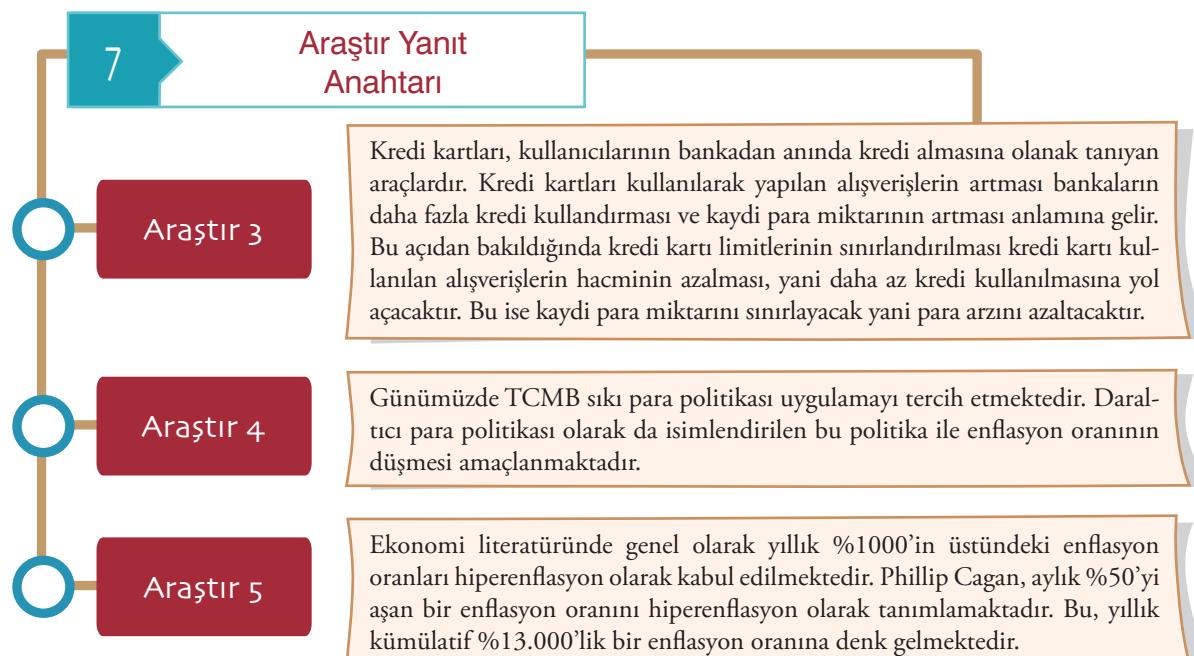
Önemli Türk ressamlarından İbrahim Çallı'nın resimleri para olarak değerlendirilemez. Çallı resimleri değişim aracı olarak veya hesap birimi olarak kullanılmamaktadır. İbrahim Çallı'nın veya başka bir resmin resimleri, değişim aracı olarak kullanılması için gereken özelliklere sahip değildir.

Öncelikle bu gibi sanat ürünleri standart değildir. Dolayısıyla her bir resmin değeri farklı olabilmektedir. Her bir resim eşsizdir. Resimlerin taşınması kolay değildir. Bu yüzden ödemelerde kullanılması zordur. Ayrıca küçük birimlere bölünemezler. Sanat ürünlerini değişim aracı olarak genel kabul görmüş nesneler değildir.

Bununla birlikte İbrahim Çallı'nın resimleri veya diğer sanat eserleri değer muhafaza aracı olarak kullanılabilirler. Sanat eserlerinin likiditesi diğer değer muhafaza araçlarına göre oldukça azdır.

Araştır 2

Kredi kartları bankadan kredi kullanmamıza yarayan araçlardır. Bir süper marketten alışveriş yaptığınızı düşünelim. Kasaya geldiniz ve kasıyer size aldıklarınızın ₺100 tuttuğunu söyledi. Kasıyerden bir dakika izin istediniz ve koşarak yan taraftaki bankaya gittiniz. Bankadan ₺100 tutarında kredi aldınız ve geri dönüp aldıklarınızı nakit olarak ödediniz. Belki size tuhaf gelecek ama 100 TL'yi kredi kartı kullanarak yukarıda anlatığımızla aynı şeydir. Kredi kartları harcamalarımız için bankadan hızlı bir şekilde kredi almamızı sağlayan araçlardır. Kullandığımız bankadaki paramız değil bankanın parasıdır. Bu nedenle kredi kartları para olarak değerlendirilmezler.

Kaynakça

- Hubbard, R. G. And O'brien, A.P. (2012).** Money, Banking and the Financial System, Prentice Hall, New York.
- Mankiw, G. (2009).** Principles of Economics, Fifth Edition, South-Western Publishing, Canada.
- Mishkin, F. S. (2006).** Economics of Money, Banking and Financial Markets, Eighth Edition, Addison-Wesley, Boston.
- Özatay, F. (2011).** Parasal İktisat, Kuram ve Politika, Efil Yayınevi, Ankara.
- Sweeney, J. and Sweeney, R. J. (1977).** "Monetary Theory and the Great Capitol Hill Baby Sitting Co-op Crisis: Comment" Journal of Money, Credit and Banking, 9(1), Part 1, s 86-89.
- Yıldırım, K., Karaman, D. ve Taşdemir, M. (2012).** Makroekonomi, Onuncu Basım, Seçkin Yayınevi: Ankara.

Bölüm 8

Toplam Talep-Toplam Arz Analizi ve Politika Uygulamaları

Öğrenme Çıktıları

1 Toplam Talep (AD)

- 1 Toplam talep eğrisini, eğimini ve eğrideki değişimeleri açıklayabilme

3 Toplam Arz ve Toplam Talep Dengesi (Denge Çıktı ve Fiyat Düzeyi)

- 3 Denge çıktı ve fiyat düzeyinin nasıl belirlendiğini özetleyebilme

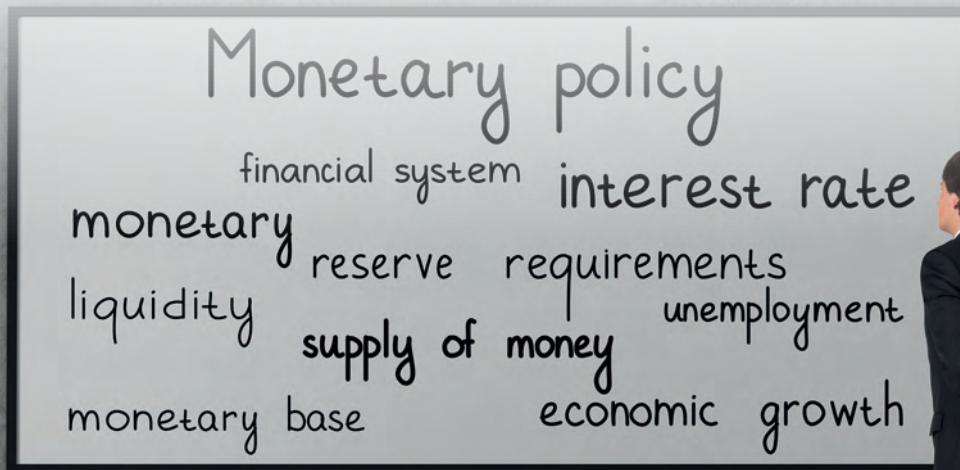
2 Toplam Arz (AS)

- 2 Toplam arz eğrisini, eğimini ve eğrideki değişimeleri açıklayabilme

4 Toplam Arz ve Toplam Talebe Yönelik Politikalar

- 4 Toplam arz ve toplam talebe yönelik politikaları açıklayabilme

Anahtar Sözcükler: • Toplam Talep • Toplam Arz • Maliye Politikası • Para Politikası
• Otomatik Stabilizatörler

GİRİŞ

Ekonominin performansını değerlendirmede Keynesyen model dikkatleri toplam harcamalara, dolayısıyla talep düzeyi üzerine çeker. Ancak model bazı önemli sınırlamaları içerir. İlk olarak, fiyat düzeyi açıkça analize dahil edilmiyor ve tam istihdam düzeyine ulaşıcaya kadar istikrarlı olduğu varsayılmıyor. Oysa gerçek dünyada reel çıktı düzeyi ile fiyatların birlikte artışı özellikle kısa dönemde yaygın bir durumdur. İkinci olarak, Keynesyen model ekonominin talep yönünü ele almakta, talebin çok fazla olması durumunda enflasyon ve çok az olmasının durumunda işsizlik olacağını açıklamaktadır. Bu gözlem doğru olsa bile eksiktir. Çünkü ekonominin arz yönü ihmali edilmiştir.

Nihayet Keynesyen model, ekonominin kendi kendini düzeltceği şeklindeki Klasikler'in görüşlerine tümüyle karşı çıkar. Çünkü ücretler ve fiyatlar esnek değildir ve harcamalardaki azalma işsizliğe neden olur. Böylece ekonomi tam istihdama yönelmez. Eksik istihdam durumunda hükümet politikaları (para ve maliye) gereklidir. Oysa modern iktisatçılar, bunlara modern Keynesyenler de dahildir, genelde talep düşüklüğü nedeniyle ücretlerin ve fiyatların eninde sonunda düşeceğini kabul ederler. Bu durum ekonominin kendi kendini düzeltebileceğini açıklar ve hükümet politikalarının gerekliliğini sorgular.

Keynesyen makroekonominin itici gücü olan toplam harcamaların ya da toplam talebin belirleyicilerini anlamak ekonominin tüm performansını açıklamada sadece adımlardan birisidir. Modern makroekonomi için diğer adım ise toplam arzdır. Analize arz yönünün dahil edilmesi ile ekonominin nasıl işlediği, fiyat düzeyindeki değişimler, işsizlik ve enflasyon konuları daha detaylı açıklanabilir ve ekonominin performansı daha sağlıklı değerlendirilebilir. Bu amaçla ilk olarak toplam talep ve toplam arz kavramlarını detaylı bir biçimde ele alacağız. Daha sonra denge çıktı ve fiyat düzeyinin belirlenme sürecini inceleyeceğiz. Son olarak toplam arz ve toplam talepteki değişikliklere karşı ekonominin reaksiyonunu değerlendireceğiz.

TOPLAM TALEP (AD)

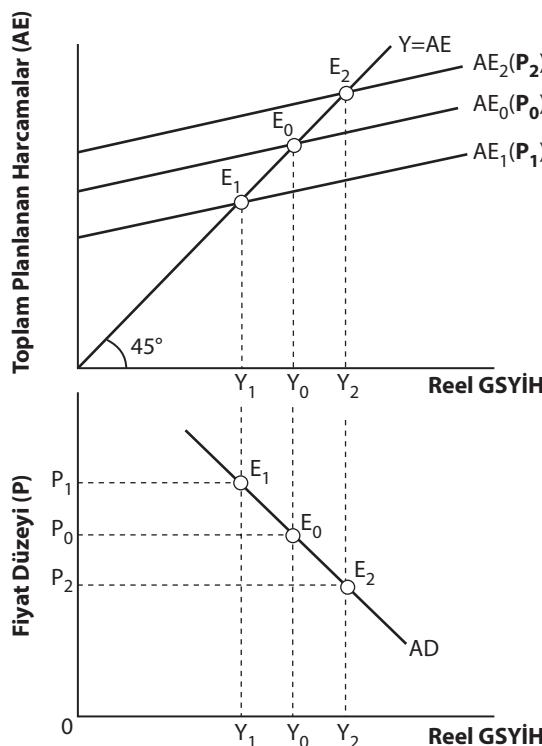
Mal ve hizmetlerin toplam miktarı reel GSYİH ile ölçülür. Fiyat düzeyi ise tüm mal ve hizmetlere ilişkin ortalama ağırlıklandırılmış indeksiir. Örneğin, GSYİH deflatörü TÜFE gibi genel fiyat düzeyini gösterir. İşte toplam talep bu fiyatlar genel düzeyi ile reel hasıla arasındaki negatif ilişkiyi açıklar.

Toplam talep, ekonomindeki tüm sektörler tarafından (hanehalkı, firmalar, devlet ve dış âlem sektörlerince) çeşitli fiyat düzeylerinde belli bir dönemde talep edilen mal ve hizmetlerin toplam miktarıdır.

Dikkat edilirse talep edilen mal ve hizmetlerin toplam miktarına ilişkin bileşenler bizim daha önce açıkladığımız toplam harcama fonksiyonu (AE) içerisindeki unsurlardır. Çünkü hanehalkları tarafından tüketim harcamaları (mal ve hizmetler için), firmalarca yatırım harcamaları, kamu sektöründe yatırım ve kamu tüketimi çerçevesindeki harcamalar ve nihayet dış âlem tarafından net ihracat sonucuna göre planlanan harcamalar ortaya çıkmaktadır. Kısaca talep edilen mal ve hizmetlerin toplam miktarı hanehalkı, firmalar, kamu kesimi ve dış âlem tarafından her bir fiyat düzeyi için verilecek kararlara bağlıdır.

Fiyat düzeyindeki bir değişme ise tüm sektörlerin kararlarını etkilediği ve toplam harcama fonksiyonunun kaymasına neden olduğu için talep edilen reel hasıla miktarını da değiştirir. Aşağıdaki toplam talep eğrisinin elde edilişini gösteren Şekil 7.1'in üst panelinde, fiyat düzeyindeki artış (P_0 'dan P_1 'e) durumunda toplam harcama fonksiyonunun AE_0 'dan aşağıya AE_1 'e düşüşü gösterilmiştir. Bu durumda, talep edilen miktar, denge düzeyi içinde Y_0 'dan Y_1 'e azalmıştır. Benzer şekilde, fiyat düzeyinde bir azalma ise toplam harcama fonksiyonunu AE_0 'dan AE_2 'ye yukarı doğru kaydırılmış, yeni denge durumunda talep edilen miktar ise Y_0 'dan Y_2 'ye yükselmiştir. Dikkat ederseniz toplam harcama fonksiyonu toplam talep eğrisi değildir. Ancak bunu kullanarak toplam talep miktarı ile fiyat düzeyi arasındaki ilişkiyi gösteren toplam talep eğrisini şeklärin alt panelinde izebiliriz.

Şekil 8.1 Toplam Talep Eğrisinin Elde Edilişi

Burada her bir fiyat düzeyi için reel GSYİH seviyeleri işaretlenerek negatif eğimli toplam talep (AD) eğrisi çizilmiştir. Üst paneldeki E₀, E₁ ve E₂ noktaları alt panelde fiyat düzeyi ve reel GSYİH düzeyi eksenlerindeki aynı harflere karşılık gelmektedir.

Toplam talep eğrisinin negatif eğimli oluş nedenlerini, fiyat düzeyindeki değişimlere bağlı olarak toplam harcama fonksiyonunun kaymasına neden olan etkilere göre açıklayacağız.

Toplam Talep Eğrisinin Negatif Eğimli Olma Nedenleri

Toplam talep eğrisi, tek bir mal için talep eğrisine benzer şekilde, sol yukarıdan sağ aşağıya doğru eğimlidir. Bu negatif eğim düşük genel fiyat düzeyinde daha fazla çıktı talep edileceğini gösterir. Ancak toplam talep eğrisi farklı nedenlerden dolayı negatif eğimlidir. Tek bir mal için talep eğrisini düşündüğümüzde; örneğin, tavuk etini dikkate alduğumda, benzer ya da tavuk eti yerine kullanılabilen diğer tüm malların (dana eti, hindi eti, balyk, koyun eti...vb.) fiyatları sabit varsayıp (ceteris paribus) tavuk eti fiyatını değiştirerek analiz yapıp negatif eğimli talep çizebiliyoruz. Yorum yapmak istediğimizde şayet tavuk eti fiyatı nisbeten düşmüş

ise, tüketiciler diğer ürünler yerine de bunu ikame edeceklerdir. Böylece fiyat düştüğünde talep edilen tavuk eti miktarı artacaktır. Tek bir mala ilişkin fiyat düzeyindeki azalmanın ortaya çıkardığı gelir ve ikame etkisine bağlı olarak bu malın negatif eğimli talep eğrisini açıklanır. Oysa toplam talep eğrisini incelediğimizde tek bir ürünün fiyatındaki düşme değil, tüm mal ve hizmetler için ortalama bir fiyat düzeyindeki düşüş dikkate alınmaktadır. İşte bu fiyat düzeyindeki değişme üç farklı etki oluşturarak toplam harcama fonksiyonunu kaydırarak ve talep edilen reel GSYİH miktarını etkilemektedir. Bu etkilere bağlı olarak negatif eğimli toplam talep eğrisi çizilmektedir. Bu etkiler; i) Reel Balans, ii) Zamanlararası İkame, iii) Uluslararası İkame olarak belirtilebilir.

Reel Balans Etkisi

AD eğrisinin negatif eğimli oluşunu açıklamada yararlanılan etkilere ilki reel balans etkisidir. Bazen *reel ankes etkisi* ya da *servet etkisi* olarak da anılır. Bu etkiye göre, fiyatlar genel düzeyi düştüğünde, toplumun finansal varlıklarının reel değeri ya da satın alma gücü artar. Bir başka deyişle sabit bir parasal değeri olan her türlü finansal aktifin satın alma gücü, fiyat düzeyi düştüğünde yükselir. Bu durum insanların kendilerini daha zengin hissetmelerini sağlar, böylece daha fazla mal ve hizmet tüketmelerine neden olur. Yani toplam harcama fonksiyonu fiyat düzeyinin düşmesi sonucu yukarı kayar ve daha yüksek reel çıktı düzeyinde dengeye ulaşır. Şekil 8.1'den görüleceği üzere fiyat düzeyi düştüğünde daha fazla harcama yapılmaktadır.

Benzer şekilde yüksek fiyat düzeyi düşük tüketime ve düşük gelir düzeye neden olmaktadır. Çünkü hatırlarsınız tüketiciler değerleri paraya bağlı birçok finansal varlığa sahiptir. Fiyat düzeyi artınca bunların değerleri düşer. Yani servetin reel değeri azalır, tüketiciler daha az harcama yapar böylece toplam harcama fonksiyonu aşağıya kayar. Sonuçta düşük harcama ile denge reel GSYİH de düşer. Özet olarak fiyat düzeyindeki bir artış düşük reel toplam talep miktarına neden olur. Fiyat düzeyi ve dengedeki talep edilen reel GSYİH miktarı arasındaki ilişki şeklin alt panelinde gösterilen negatif eğimli toplam talep eğrisi ile açıklanır.

Reel balans etkisini daha kolay anlaşılır kılmak için aşağıdaki örneği kullanalım: Her yaz döneminde bir turizm firmasında çalışıp okul masraflarınız

için 4000₺ kazandığınızı düşünelim. Bu para bir öğretim yılı boyunca (yaz okulu hariç) okul harcamalarınızı karşılamaktadır. Şimdi fiyatlar genel düzeyinin yarı yarıya düşüğünü varsayılmı. Tüm fiyatlar yarıya indiğinde sizin kazancınızın yarısıyla o yıl okuyabileceksiniz. Tasarruf hesabınızda beklediğiniz harcamaları fazlaıyla karşılayacak paranız olduğundan, normalde aldiğinizden daha fazla mal ve hizmet talep edebileceksiniz. İşte bu reel balans etkisinden kaynaklanmaktadır. Yani tasarruf hesabınızdaki paranın satın alma gücü yükselmiştir. Tabii ki, fiyatlar genel düzeyi yükseldiğinde ters yönde etki söz konusu olacaktır. Kendinizi eskiye oranla daha az varlıklı hissedecesiniz ve daha az mal ve hizmet satın alacaksınız. Açıklanan her iki durumda da fiyat düzeyi ve reel çıktı üzerine yapılan harcamaların hareket yönü birbirine terstir. Bu nedenle Şekil 8.1'de alt panelden görüleceği üzere temsili ekonomimizde toplam talep eğrisi sol yukarıdan sağ aşağıya doğru negatif eğimlidir.

Zamanlararası İkame Etkisi

Zamanlararası ikame üzerinde önemli bir etken faiz oranıdır. Bu nedenle *faiz oranı* etkisi olarak da adlandırılır ve toplam talep eğrisinin negatif eğimli oluş nedenlerini açıklamada bir başka etken olarak kullanılır.

✓ Bugün alınacak mal ve hizmetlerin daha sonraki bir tarihe ertelenmesi ya da daha sonraki bir tarihte alınması planlanan mal ve hizmetlerin bugün alınacak olması zamanlararası ikame etkisi olarak adlandırılır.

Bildiğiniz gibi toplam talep eğrisi fiyat düzeyi ve reel GSYİH eksenleri içerisinde negatif eğimli olarak çizilir. Yani fiyat düzeyi düşüğünde toplam çıktıya yönelik (reel GSYİH) talep miktarında bir artış olur. Burada faiz oranı önemli rol üstlenir. Faiz oranının belirlenmesinde ise reel para miktarı önemli işleve sahiptir. Şöyle ki, şayet fiyat düzeyi düşerse, reel para miktarı artar, daha önce açıkladığımız reel balans etkisi kanalıyla harcamalar artar. Çünkü kişiler ne kadar çok reel paraya sahipse o kadar çok mal ve hizmet talep edebilecektir. Ancak kişiler ellerindeki tüm reel paralarını mal ve hizmet harcamalarına kullanmazlar, tasarruf yaparlar, borçlarını öderler, başkalarına borç verirler. Özel-

likle düşük fiyat döneminde ellerinde reel parası fazla olanlar, bu dönemde daha fazla borç vermeye hazırlırlar. Kısaca ödünç verilebilir fon arzı artmış olur. Öte yandan borç arayanlar, fiyat düşüşü haliinde daha az ödünç almaya gereksinim duyarlar, yani ödünç verilebilir fon talebi azalır. İşte ödünç verilebilir fon talebindeki düşüş ve ödünç verilebilir fon arzındaki artış faiz oranlarında bir düşüş meydana getirir.

Faiz oranlarındaki azalma, ödünç almanın maliyetini düşürdüğü için yatırım harcamalarını ve bazı tür tüketim harcamalarını artıracak, dolayısıyla toplam harcama fonksiyonu yukarı kayacak (Şekil 8.1'deki AE_2 konumuna gelecek) ve daha yüksek reel gelir düzeyinde denge oluşacaktır. Bir başka anlatım ile düşük faiz oranı harcamaların bir kısmını gelecektен bugüne kaydırarak, özellikle sermaye mallarına yapılacak harcamanın zamanını değiştirmektedir. Yine kişileri borçlanmaya teşvik ederek tüketimlerini kamçılamaktadır. Böylece toplam çıktı talep miktarında artış ortaya çıkmaktadır.

Yüksek faiz durumunda ise, harcamalar erteleinir. İnsanlar daha fazla tasarrufa yönelik tüketimlerini kısma eğilimine girerler. Yine faiz oranlarının yükselmesi durumunda yatırım harcamaları da azaldığı için toplam harcama fonksiyonu AE_1 (P_1) konumunda aşağı kayar. Dolayısıyla yüksek fiyat düzeyinde (P_1) toplam çıktı talep miktarında azalış olur, şeklin alt panelinden görüleceği üzere negatif eğimli talep eğrisi çizilir.

Daha dar çerçevede konuya başka bir açıdan bakacak olursak; faiz oranı para piyasasında para arzi ve para talebi tarafından belirlenmektedir. Genel fiyat düzeyi düşüğünde, tüketiciler ve firmalar günlük işlemleri için daha az paraya ihtiyaç duyarlar. Çünkü belli bir para miktarı ile öncekine kıyasla daha fazla mal ve hizmet satın alınabilecektir. Yani fiyat düzeyindeki düşme para talebini azaltacaktır. Her bir toplam talep eğrisi ekonomide sabit bir para arzı varsayıdı için, para talebindeki azalma paranın fiyatında (yani faiz oranında) düşüşe neden olacaktır. İşte faiz oranındaki düşüş faize duyarlı harcamaları teşvik edecek toplam harcama fonksiyonunu yukarı kayacaktır.

Bir örnekle açıklamaya çalışırsak; mal ve hizmetler için ortalama fiyat düzeyinin yarı yarıya düşüğünü varsayılmı. 200 bin ₺'ye satılan evler, 100 bin ₺'ye veya 40 bin ₺'ye satılan arabalar 20 bin ₺'ye satılmakta olsun. Bu durumda tüketiciler önceki duruma kıyasla yeni ev ya da yeni araba

alımı için ödünç alacağı finansman miktarı yarıya inecektir. Para için azaltılmış bu talep faiz oranlarını düşürmeye ve harcamaları artırmaktadır. Böylece düşük fiyat düzeyinde daha fazla çıktı talep edilmiş olacaktır. Tabi ki fiyat düzeyi yükselirse para talebinde artışa neden olacak, faiz oranlarını yükselterek harcamalarda azalışa neden olacaktır.

Uluslararası İkame Etkisi

Yurt içinde üretilen mal ve hizmetlerin yurt dışı mallarla ikamesi ya da tersi durum uluslararası ikame olarak tanımlanır. Örneğin, kışın Uludağ'da kayak yapmak yerine İtalya Alpleri'ni tercih etmek ya da ithal bir otomobil almak yerine Türkiye'de üretilen bir otomobili tercih etmek gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu etki daha çok uluslararası ticaret ile ilgilidir. Net ihracatı ele alırsak ($NX = X - M$); ülkede fiyat düzeyinde düşüş ihracatı (X) artırır ve ithalatı (M) ise azaltır. Tabii ki diğer ülkelerin fiyat düzeyleri sabit kaldığı varsayımlı altında net ihracat olumlu etkilenir. Çünkü Türkiye'de fiyatlar düşügü için Türk malları hem yurt içinde hem de yurt dışında cazip olacak ve ihracat artacaktır. Öte yandan Türk vatandaşları nispi fiyat avantajı olan yerli mallara yöneldiği için ithalat da azalacaktır. Böylece fiyat düzeyindeki azalış nedeniyle net ihracat artacaktır. Net ihracatın artması toplam harcama fonksiyonunu yukarı kaydırır ve denge reel GSYİH düzeyi artar. Şekil 8.1'in alt panelinde ise AD üzerinde E_2 noktasına gelinir. Bu durum negatif eğimli talep eğrisinin varlığını açıklamada kullanılır. Benzer şekilde fiyatlar genel düzeyindeki artış ihracatı azaltıp ithalatı artırır. Diğer şeyler sabitken ülkedeki genel fiyat seviyesindeki artış net ihracatı ($X-M$) azaltır. Böylece toplam harcama fonksiyonu ($AE = C+I+G+X-M$) aşağı kayar ve reel hasila düzeyi düşer. Toplam harcama fonksiyonu kullanılarak elde edilen AD eğrisi üzerinde yüksek fiyat düzeyi düşük hasila düzeyi ile ilişkili olur.

Dikkat ederseniz harcama gelir modelinde her harcama fonksiyonu tek bir fiyat düzeyi için çizilir. Fiyat düzeyi değişikçe toplam harcama fonksiyonu da değişmekte ve farklı bir reel hasila düzeyinde denge sağlanmaktadır. İşte AD eğrisi, her fiyat düzeyi için bu denge reel hasila düzeyleri dikkate alınarak çizilmektedir. Yukarıda açıkladığımız bu üç etki çerçevesinde AD eğrisi negatif eğimli olarak çizilmektedir. Diğer değişkenler sabit iken fiyat düzeyindeki artış AD eğrisi üzerinde hareketlenme-

ye neden olur ve talep edilen reel GSYİH miktarı azalır. Ya da fiyat düzeyindeki azalma durumunda AD eğrisi üzerinde sağ aşağıya hareketlenme olur ve talep edilen reel GSYİH miktarı artar.

dikkat

Harcama gelir modelinde her harcama fonksiyonu tek bir fiyat düzeyi için çizilir. Fiyat düzeyi değişikçe toplam harcama fonksiyonu da değişmekte ve farklı bir reel hasila düzeyinde denge sağlanmaktadır. Oysa fiyat düzeyindeki değişimlerin AD eğrisi üzerinde hareketlenmeye neden olacağına dikkat edelim.

Toplam Talepteki Değişmeler

Makroekonomide de toplam talep eğrisi üzerindeki hareketle, toplam talep eğrisinin kayması arasındaki farklılığı ortaya koymamız gerekiyor. Fiyatlar genel düzeyindeki değişmenin durağan toplam talep eğrisi üzerinde aşağı ve yukarı harekete yol açtığını AD eğrisini elde ederken açıkladık. Fiyat değişikliği dışında herhangi bir nedenle hanehalklarının, firmaların, hükümetin ve dış âlem harcama planlarındaki değişimler toplam talep (AD) eğrisini kaydırır. Toplam talep eğrisini kaydırın faktörler:

- Hükümet politikalarındaki değişimler
- Hanehalkları ve firmaların bekleyişlerindeki değişimler
- Uluslararası faktörler
- Toplam servetteki değişimler

Şimdi sırasıyla bunlardaki değişimlerin AD eğrisini nasıl kaydirdiklerini açıklayalım.

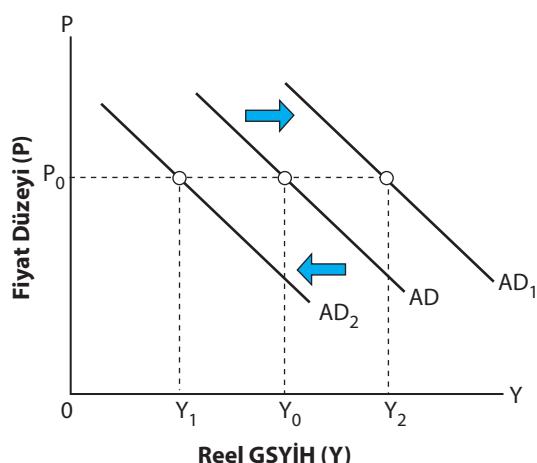
Hükümet Politikalarındaki Değişimler

Hükümetler uyguladıkları para ve maliye politikaları ile toplam talebi etkileyebilir. Hükümetin kamu harcamaları, transfer ödemeleri ve vergileri kullanarak ekonomiyi etkileme teşebbüsleri maliye politikası olup, AD eğrisini kaydırın önemli bir faktör olarak karşımıza çıkar. Örneğin, mal ve hizmetler için kamu harcamalarının artması, transfer harcamalarındaki artış ve vergilerdeki azalma genişletici maliye politikası olup AD'yi sağa AD_1 'e kaydırır. Kamu harcamalarındaki azalma, transfer-

lerdeki azalma ve vergilerdeki artış daraltıcı maliye politikası olup AD'yi sola kaydırır. Şekil 8.2'de fiyat düzeyinin değişmediği bir durumda maliye politikalari değişikliğine bağlı olarak AD'deki kaymalar gösterilmiştir.

AD eğrisinin sağa kayması durumunda, her bir fiyat düzeyinde eskiye kıyasla daha fazla harcama yapılırken, AD'nin sola kayması ise her bir fiyat düzeyinde daha az harcama yapılacağını ifade eder.

Yine merkez bankası tarafından para arzı ve faiz oranlarını değiştirmeye eylemleri para politikası olup, AD eğrisinin kaymasına neden olur. Para arzını artırmaya yönelik eylem genişletici para politikası olup AD eğrisini sağa kaydırır. Benzer şekilde para arzının azaltılması ise daraltıcı para politikası olup AD'yi sola kaydırır. Yine merkez bankası veri fiyat düzeyinde faiz oranlarını artırıcı kararlar alırsa AD eğrisi sola kayar. Çünkü yüksek faiz oranlarıyla karşılaşan firmalar ve hanehalkları (özellikle yatırımcılar) yüksek faiz maliyetinden kaçınmak ve ödünç verilebilir fonlardaki yüksek getiri avantajlarından yararlanmak amacıyla harcamalarını kısarlar ve AD sola kayar. Tersi durumda ise AD eğrisi sağa kayar.

Şekil 8.2 Toplam Talep Eğrisindeki Kaymalar

Hanehalkları ve Firmaların Bekleyişlerindeki Değişmeler

Gelecekteki ekonomik koşullara ilişkin her türlü bekleyişler, hanehalkları ve firmaların harcama kararlarını etkiler. Özellikle gelecekteki enflasyon bekleneleri, gelir düzeyi ve kâr düzeyine ilişkin bekleneler toplam harcama fonksyonunun dolayısıyla toplam talep eğrisinin kaymasına neden olur. Örneğin, gelecekte enflasyon oranının artaca-

ğı şeklinde bir beklenti oluşmuş ise, diğer koşullar sabitken, toplam talepte bir artışa yani AD eğrisinin sağa kaymasına neden olur. Beklenen enflasyon oranı ne kadar yüksek ise, mal ve hizmetlerin gelecekteki fiyatları o denli yüksek olacaktır. Yine enflasyon beklentisinin yüksek olması paranın ve diğer finansal varlıkların beklenen reel değerini düşüreceklerdir. Bu durumun farkında olan insanlar cari dönemde daha çok mal ve hizmetler alacaklar, dolayısıyla AE yukarı kayarken AD ise sağa kayacaktır. Enflasyon oranının düşeceği beklentisi ise, insanların harcamalarını ertelemelerine yol açacağından AD eğrisi sola kayacaktır.

Başka bir açıdan bakmak için; hanehalkları ve firmaların gelecek hakkında iyimser oldukları varsayılmı. Örneğin, hanehalklarının gelecekteki gelirlerinin artacağını düşünelim, bu durumda tüketiciler cari dönem tüketimlerini artırma eğiliminde olurlar, dolayısıyla AE fonksiyonu yukarı kayarken, AD eğrisi de sağa kayar. Benzer şekilde şayet firmalar gelecekte kârlılık düzeyinde artış bekliyorlarsa yatırım harcamalarını artırma çabası içinde olurlar. Şöyle ki; verimliliği artıracak şekilde teknolojide önemli değişiklikler olmuşsa, firmaların yeni sermaye mallarına talebi artacaktır. Çünkü firmalar en son teknolojileri kullanmakla kârlarında önemli artış olacağını beklediklerinden, yeni fabrika ve teçhizat için yatırım harcamalarını artıracaklardır. Yine AE fonksiyonu yukarı kayarken AD sağa kaymış olur.

Hanehalkları ve firmaların gelecek hakkında kötümser oldukları ya da durgunluk beklentisi içerisinde oldukları düşünelim. Bu durumda hanehalklarından daha az tüketip daha çok tâarrufa yönelereleri beklenebilir. Öte yandan firmaların fabrika ve teçhizat için harcamalarını kısaltığı olasılığı çok yüksek olur. Sonuçta veri bir fiyat düzeyinde toplam harcama önceki duruma kıyasla az olduğu için AD eğrisi Şekil 8.2'de görüldüğü gibi sola kayar.

Uluslararası Faktörlerdeki Değişmeler

Toplam talebin kaymasına neden olan uluslararası etmenler; döviz kurundaki ve yabancıların gelir düzeyindeki değişimlerdir. Daha önce açıkladığımız döviz kuru; bir birim yabancı para satın almak için ödenmesi gereken Türk Lirası miktarıdır. Şayet döviz kuru yükselirse ithal malları pahalı hale geldiğinden ithalat azalacaktır. Çünkü $1\$ =$

3₺ iken, $10\text{$}$ 'a ithal edilen mal için ithalatçı firma 30₺ öderken kur yükselip, $1\$ = 4\text{₺}$ olduğunda firma aynı mal için 40₺ ödemek zorunda kalacaktır. İthal malının yurt içindeki fiyatı yükseldiği için talep edilen miktarı da azalacaktır. İhracat ise kurun yükselmesinden olumlu etkilenecektir. Çünkü ülkede üretilen mallar yabancı para cinsinden ucuzlaşacaktır. Net ihracat olumlu etkilendiği için her bir fiyat düzeyinde toplam harcama fonksiyonu yukarı kayarken, AD eğrisi sağa kayacaktır. Tersi durumda ise AD sola kayar ve AE ise aşağı kayar.

Yabancıların gelir düzeyindeki artışlar da Türkiye'de üretilen mal ve hizmetlere olan talebi artırması durumunda AD eğrisinde sağa kayma görülür. Çünkü ihracat artacaktır, döviz girdisi sağlayan hizmetlere, örneğin turizme, talep artacaktır.

Toplam Servetteki Değişmeler

Toplumun servetindeki bir artış toplam talep eğrisini sağa kaydırırken, servetteki bir azalma ise AD eğrisini sola kaydırır. Örneğin, Menkul Kıy-

met Borsası'nın olumlu bir trend yakalaması, indeks değerinin önemli ölçüde artması, hanehalklarının elindeki hisse senetlerinin değerini yükseltir. Hisse senedi fiyatlarının artması mevcut pay sahiplerinin daha varlıklı olması demektir. Bu şekilde servet düzeyi yükselenler, ellerindeki hisse senetlerinin bir kısmını satarak dayanıklı tüketim malı harcamalarını artıracaklardır. Sadece dayanıklı tüketim malı değil her tür tüketim harcamaları teşvik edilmiş olacaktır. Özettir olarak borsaya katılan pay senetlerinin değerindeki artış harcamaları teşvik edecek herhangi bir fiyat düzeyinde toplam harcama fonksiyonu yukarı kayarken AD eğrisi de sağa kayacaktır. Servetteki bir azalma ise, örneğin borsadaki düşüş sonucu ortaya çıkmış olabilir, AD eğrisini sola kaydırır. Burada bir hususu açıklamada yarar vardır: AD eğrisinin negatif eğimli oluşu nedenlerinden biri olarak açıkladığımız servet etkisinde, fiyat düzeyindeki değişmeyi dikkate almıştır. Oysa burada fiyat dışı bir nedenle servet değişikliği üzerinden analiz sürdürülmektedir.

TOPLAM ARZ (AS)

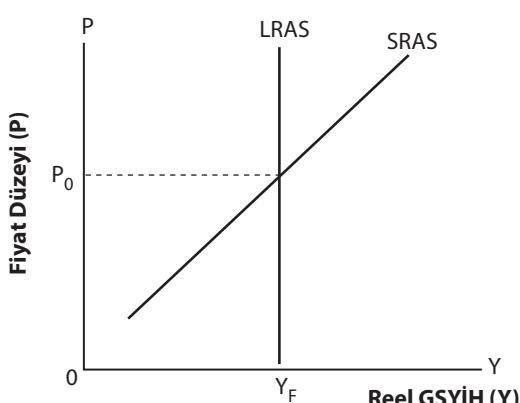
Toplam arz, belirli bir dönemde çeşitli fiyat düzeylerinde, ekonomideki tüm üreticilerin birlikte arz etkileri toplam çıktı gösterir. Arz edilen toplam çıktı; reel GSYİH olarak ölçülen ve ekonomideki tüm firmalar tarafından üretilen mal ve hizmet miktarıdır. İşte toplam arz, bu toplam çıktı ile genel fiyat düzeyi arasındaki ilişkiyi gösterir.

Kısa ve Uzun Dönem Toplam Arz Eğrisi

Toplam arz eğrisinin biçimini, ücret ve fiyat davranışları üzerine yapılacak olan varsayımlara bağlıdır. Şayet ücretlerin ve fiyatların oldukça esnek olduğuna inanıyorsak toplam arz eğrisi (AS) düşey olacaktır. Eğer ücretler ve fiyatlar esnek değilse ya da katı (yapışkan) ise toplam arz eğrisi (AS) yatay olacaktır. Mo-

dern iktisatçaların çoğu bu iki uç durum arasında yer alır, zaman unsurunu dikkate alarak, ücretlerin ve fiyatların uzun dönemde esnek olacağını ancak kısa dönemde en azından bazı ücretlerin ya da girdi fiyatlarının yapışkan olacağını tartışırlar. Bu tartışmalar çerçevesinde özellikle kısa dönemde toplam arz eğrisinin (SRAS) pozitif eğimli olduğu genel kabul görmektedir. Öte yandan uzun dönemde toplam arz eğrisinin (LRAS) ise tam istihdam düzeyinde (Y_F) düşey olduğu, yani reel GSYİH'nın potansiyel GSYİH'ye eşit olduğu kabul edilir. Çünkü ücretler ve fiyatlar uzun dönemde esnektiler. Aşağıdaki Şekil 8.3'de kısa ve uzun dönem için toplam arz eğrileri çizilmiştir.

Kısa dönemde pozitif eğimli toplam arz eğrisi, firmaların düşük fiyat düzeylerinde daha az, yüksek fiyat seviyelerinde ise daha fazla toplam çıktı arz edeceklerini gösterir. Firmaların bu şekilde davranışlarının nedeni; ücret ve girdi fiyatlarının esnek olmaması nedeniyle kısa dönemde bazı maliyetlerin sabit kalması ve yükselen fiyatlarda firmaların daha kârlı duruma geçmeleridir. Çünkü kâr amaçlı firmaların piyasaya arz edeceğini mal ve hizmet miktarı, çıktıları için ödenen fiyata, ücretlere ve diğer üretim maliyetlerine, teknoloji ve daha birçok faktöre bağlıdır. Arz edilen çıktı miktarını belirleyen diğer şeyler sabit tutulduğunda (*ceteris paribus*) her bir fiyat düzeyinde arz edilen reel GSYİH miktarı ekonominin toplam arz eğrisidir.

Şekil 8.3 Kısa ve Uzun Dönem Toplam Arz Eğrisi

Şekil 8.3'de pozitif eğimli kısa dönem toplam arz eğrisi (SRAS) çizilmiştir. Neden pozitif eğimli olarak çizildiğini anlamak zor değildir. Çünkü üreticilerin motivasyonu kârdır. Bir birim ürün üretmenin kârı en basit şekilde, bu ürünün satış fiyatı ve üretim maliyeti arasındaki farktır. Kısaca,

$$\text{Birim Başına Kâr} = \text{Fiyat} - \text{Birim Maliyet}$$

Bu durumda artan fiyat düzeyine göre çıktıının seviyesi maliyetlere bağlıdır. Firmaların emek ve diğer tüm girdiler için ödedikleri fiyatların birçoğu kısa zaman dilimleri için genelde sabittir. Öyle ise fiyat artınca birim kâr artacak firmalar daha fazla üretim gerçekleştirecektir. Ancak girdi fiyatlarının ya da maliyetlerin sabitliği sonsuza dek sürmez. O halde birim girdi fiyatlarının sabitliği ya da katılığı için temel nedenlere baktamız gerekmektedir.

Maliyetlerin katılımı için temel neden uzun döneli sözleşmeler ya da kontratlardır. Örneğin işçi sendikaları ile sözleşmeler genelde her yıl ya da 2 yılda bir yapılır. Anlaşma dönemi boyunca ücretler sözleşmede öngörülen şekilde sabittir. Hatta belirgin bir kontrat olmasa da ücret ayarlamaları genelde yılda bir kez yapılır. Benzer şekilde girdi olarak kullanılan birçok ham madde ve materyal firmalarca uzun dönem kontratlar ile önceden belirlenmiş fiyatlar üzerinden alınır ve satılır. Firmalar açısından belirli bir zaman diliminde girdi fiyatlarının sabit kalması önemlidir. Çünkü firmalar ne kadar üretim yapacaklarına ilişkin karar verirken satış hasılatı ile kendi üretim maliyetlerini karşılaştırırlar. Bunda ise ürünün fiyatı ile girdi fiyatları önemli rol üstlenir. Eğer ürünün fiyatı, ücretler ve diğer faktör maliyetleri sabit iken artıysa, üretim daha kârlı olur ve firma çıktı miktarını artırır.

Önemli bir noktayı işaret etmeden geçmeyeelim; eğer ücretler ve diğer girdi fiyatları ürünün fiyatıyla birlikte artmış olsaydı firma kendi çıktılarını genişletmeyecekti. Çünkü böyle bir durumda yüksek girdi fiyatları tümüyle yüksek çıktı fiyatını dengeleyecektir ve üretimi artırma teşvikleri tamamen ortadan kaldıracaktır. Uzun dönem tam olarak bu beklentiye uygundur. Çünkü uzun dönemde sözleşmeler sona erecek ve ücretler ile diğer girdi fiyatları yukarı doğru ayarlanabilecektir. Dolayısıyla firmalar için teşvik olmadığından üretim düzeyi de sabit kalacaktır. Böylece uzun dönemde fiyat düzeyi değişse bile reel çıktı düzeyi değişimmemektedir. Kisaca uzun dönem toplam arz eğrisi (LRAS) düşeydir. Çünkü potansiyel GSYİH fiyat düzeyinden bağımsızdır. Bu bağımsızlığın nedeni ise tüm ücretlerin ve fiyatların esnekliğidir. Fiyat düzeyi yükseldiğinde tüm faktör fiyatları da yükseliyorsa; nisbi fiyatlar, reel ücret, dolayısıyla reel GSYİH düzeyi bundan etkilenmez. Böylece tam istihdam düzeyinde LRAS düşey bir hal alır.

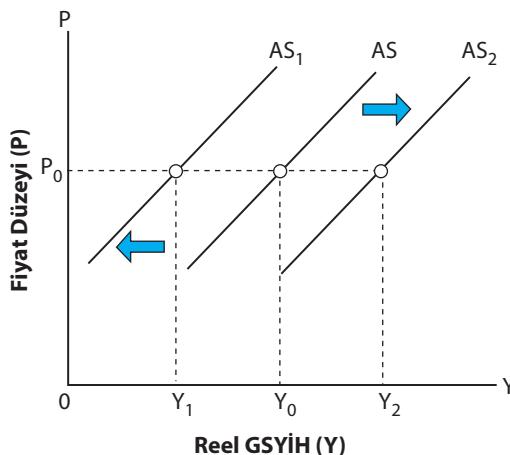
Toplam Arz Eğrisindeki Değişmeler

Şimdiye kadarvardığımızsonuç; toplam arz eğrisi pozitif eğimlidir. Çünkü ücret ve diğer girdi fiyatları veri iken, genel denge düzeyi ve arz edilen toplam çıktı arasında pozitif bir ilişki vardır. Hatta bu ilişkide arz edilen real GSYİH miktarını etkileyen diğer faktörlerin değişmediği ya da sabit tutulduğu varsayılar. İşte sabit tutulan bu diğer faktörlerdeki değişimeler AS eğrisinin yeni bir konuma kaymasına neden olur. Toplam arz eğrisini kayduran parametreler; ücretlerdeki değişimeler, emek dışı girdi fiyatlarındaki değişimeler, teknoloji ve emek verimliliğindeki değişimelerdir. Şimdi bunları kısaca açıklayalım.

Ücretlerdeki Değişmeler

Toplam arz eğrisinin konumunu ortaya kymada önemli belirleyicilerden biri nominal ücret oranıdır. Bir ekonomideki maliyetler içerisinde en büyük pay ücretlere aittir. Hatta tüm girdilerin yarıdan fazlasını kapsar. Yüksek ücret yüksek maliyet olduğundan, veri bir fiyat düzeyinde daha az kâr elde edilmesine neden olur. Bu yüzden birçok firma işçi sendikalarıyla ücretler konusunda çatışırlar.

Şimdi bir ekonomide firmalarca uygulanan ortalamalı ücret düzeyinin arttığını varsayıyalım. Bu durumda belli bir çıktı düzeyini üretmek, daha fazla maliyete neden olacaktır. Firmalar da bu yüzden daha yüksek fiyat talep edeceklerdir ve genel fiyat düzeyi artacaktır. Ya da aynı fiyat düzeyi için firmalar daha az üreteceklərdir. Bu durumda Şekil 8.4'de görüldüğü gibi, AS eğrisi sola AS_1 'e kayacaktır. Ücret düzeyinin düşürülmesi ise AS eğrisini sağa AS_2 'ye kaydırır.

Şekil 8.4 Toplam Arz Eğrisinde Kaymalar

Emek Dışındaki Girdi Fiyatlarındaki Değişmeler

Girdilerin AS üzerindeki etkisi açısından bakıldığında, diğer girdi fiyatlarındaki artışın, üçretlerden farkı yoktur. Bu girdilerin fiyatlarındaki artışlar toplam arz eğrisini sola AS_0 'dan AS_1 'e, girdi fiyatlarındaki düşüşler ise toplam arz eğrisini sağa kaydırır.

Üretimde kullanılan emek girdisinden başka birçok girdi vardır. Son yıllarda bunlar arasında en çok ilgi çeken enerji olmuştur. 1980'lerin ilk yarısında, 1990'lardaki körfez savaşında ve 2000'li yıllarda Irak savaşında olduğu gibi enerji fiyatlarındaki artış toplam arz eğrisini sola kaydırır. Yine yurt dışından ithal edilen bir girdinin fiyatının artması da AS'yi sola kaydırır. Bir başka örnekte kötü hava koşulları buğday, mısır, meyve ve sebze gibi tarımsal ürünlerin fiyatlarında artışa neden olur. Bunları girdi olarak kullanan gıda üretimlerinde maliyetler hızla artar ve üretimler azalır, yani AS sola kayar. Tersi durumlarda ise AS sağa kayar.

Teknoloji ve Emek Verimliliğindeki Değişmeler

Toplam arz eğrisinin konumunu belirleyen bir başka faktör de teknolojidir. Düşünün ki yeni bir buluş sayesinde emeğin verimliliği artsun, yani emek birimi başına üretim miktarı artsun. Ücretler ve diğer girdi fiyatları değişmese bile bu gelişme firma maliyetlerini düşürür, kârlılığı artırır ve üretimi teşvik eder. Ürün fiyatını sabit kabul edersek bu durum AS eğrisinin sağa kaydığını açıklar.

Emek verimliliğindeki bir artış veri bir çıktı düzeyini üretmenin maliyetini düşürmektedir. Peki, emeğin verimliliğini etkileyen faktörler nelerdir? Eğer emek faktörü yüksek derecede eğitimli olursa emek verimliliğinde artış bekleyebiliriz. Sermaye stokundaki bir artış örneğin yeni araçlarla, yeni ve daha uygun binalarla ve daha iyi yönetim ile emeğin verimliliği arttırlabilir. Yukarıda açıkladığımız gibi teknolojik gelişme de verimliliği artırır. Örneğin daha hızlı bir bilgisayar bir saatlik zaman diliminde daha fazla iş çıkarır. Özett olarak işgücü verimliliğini teknoloji ve teknoloji dışında birçok faktör etkiler. Verimlilikteki bir artış ise toplam arz eğrisini sağa, Şekil 8.4'te görüldüğü gibi AS_2 'ye kaydırır.

Emek ve Sermayenin Ulaşılabilir Arzı

Toplam arz eğrisinin konumunu belirlemeye önemli bir faktör de; ulaşılabilir ya da var olan sermaye ve emek miktarıdır. Mevcut emek ve sermaye miktarı bakımından ekonomi ne kadar büyük ise o kadar çok üretim yapılabilir. Öyleyse emek miktarı ve kalitesi arttıkça, sermaye stoğu büyündükçe yani yatırımlar arttıkça toplam arz eğrisi (AS) sağa kayar. Yani belli bir fiyat düzeyinde üretilebilecek çıktı artar. Tersi durumda ise sermaye stoğundaki azalış ve emek miktarındaki azalma AS eğrisini sola kaydırır. Örneğin, 17 Ağustos depreminin ardından Türkiye'de yaşanan durum buna bir örnek oluşturur.

Toplam arzin kaymasına neden olan bu son özellik, arz yönlü ekonomi politikalarının kullanımını üzerine yapılan tartışmaların odak noktasını

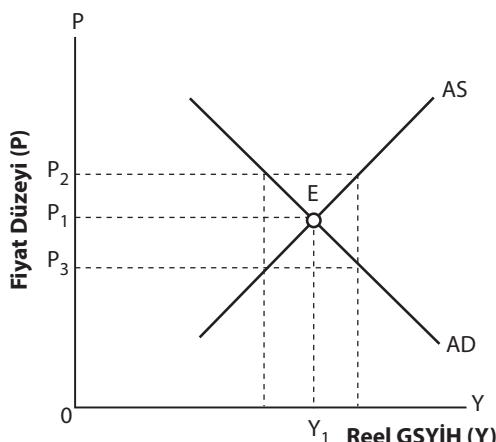
oluşturur. Şöyle ki, bir grup ekonomist sermaye arzinin arttırılmasına yönelik çalışmaları ön plana çıkarırken, diğer grup emek kalitesinin artırılması gerektiğini savunuyor. Her iki grup da toplam arzin teşvik edilmesi gereği üzerinde anlaşıyorlar.

Dikkat ederseniz şimdije kadar açıkladığımız; toplam arz eğrisini çizerken “diğer şeyler sabitken” söylemiyle anlatılmak istenen AS eğrisinin kaymasına yol açan parametrelerdir. Bunlardan emek ve sermayenin mevcut arzı, teknoloji hatta üretim teşvik unsurlarına ilişkin artışlar hem uzun dönem hem de kısa dönem arz eğrisini sağa, olumsuz gelişmeler ise sola kaydırır. Girdi fiyatlarındaki değişimler ise nisbi fiyatlardaki değişikliğe bağlı olarak kısa dönem AS eğrisinde kaymalara neden olur. Ancak bu değişimler süreklilik arz ederse uzun dönem AS eğrisi de kayar.

TOPLAM ARZ VE TOPLAM TALEP DENGESİ (DENGİ ÇIKTI VE FİYAT DÜZEYİ)

Şimdije kadar öğrendiğimiz toplam talep ve toplam arz analizlerini birleştirerek, reel GSYİH denge miktarını ve denge fiyat düzeyini eşanlı olarak belirleyebiliriz. Şekil 8.5 bu işleyişi açıklamaktadır. Toplam talep eğrisi (AD) ve toplam arz eğrisi (AS), reel GSYİH'nın Y_1 düzeyde ve genel fiyat seviyesinin P_1 olduğu düzeyde E noktasında kesişmektedir. Bu, denge çıktı ve fiyat düzeyini gösterir. Şayet başlangıçta fiyat bu denge fiyat düzeyinin üzerinde ise örneğin P_2 seviyesinde ise arz edilen reel GSYİH miktarı talep edilen reel GSYİH miktarını aşacaktır. Bu durumda piyasada mal fazlası oluşacak, stoklar hızla artacak ve firmalar ürünlerini satamaz hale geleceklerdir. Bu gelişmeler karşısında firmalar stoklarını eritmek için kendi aralarında çetin bir mücadeleye girecekler, bir yandan fiyatları öte yandan üretimlerini düşüreceklerdir. Sonuçta fiyatlar genel düzeyi toplam çıktı talebinin toplam arza eşit olduğu P_1 seviyesine kadar düşer. Denge çıktı düzeyinde de toplam arz toplam talep eşitliği sağlanmış olur.

Şekil 8.5 Denge Çıktı ve Fiyat Düzeyi

P_1 'den daha düşük fiyat düzeyinde ise, örneğin P_3 genel fiyat düzeyinde, talep edilen reel GSYİH düzeyi, arz edilen miktarı aşacaktır. Piyasalarda mal kıtlığı olacak, stoklar tükendikçe ve müşteri baskınları olusunca firmalar fiyatlarını yükseltmeyecektir. Bu fiyat artışları denge fiyat düzeye ulaşıcaya kadar devam eder. Sadece denge fiyat düzeye talep edilen reel GSYİH düzeyi arz edilen reel GSYİH düzeye eşittir. Kısaca denge fiyat dışında başka bir fiyat düzeye çıktının fazla ya da eksiksliği ortaya çıkmakta, bu ise fiyat düzeyinin değişmesine neden olmaktadır.

Denge fiyat ve çıktı düzeyi, toplam arz ve toplam talep eğrisindeki kaymalara bağlı olarak değişir. Daha önce AD ve AS'yi kaydırın parametreleri açıkladık, burada ise dengenin eksik istihdamda ve aşırı istihdam durumunda nasıl ortaya çıktıği ve tam istihdama nasıl yöneldiği üzerinde duracağız.

Makroekonomik Denge ve Tam İstihdam

Toplam arz ve toplam talep eğrisinin konumuna bağlı olarak ekonomik denge belirlenir. Ancak bu dengenin tam istihdamda olması şart değildir. Kısa dönemde tam istihdamdan daha yüksek düzeyde (aşırı istihdamda), tam istihdamdan daha düşük düzeyde (eksik istihdam) ya da tam istihdam

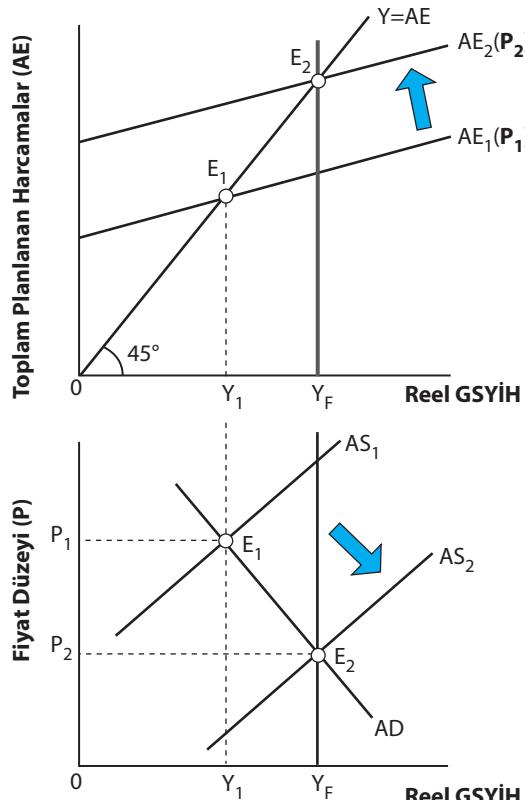
düzeyinde denge sağlanabilir. Fakat uzun dönemde ekonomi tam istihdamda ve uzun dönem düşey toplam arz eğrisi (LRAS) üzerinde dengeye ulaşır. Şimdi bu olası durumları şekillerle açıklayalım ve ekonominin kendi kendini düzeltme mekanizmasının nasıl işleyeceğini bakalım.

Eksik İstihdam Dengesi ve Ekonominin Deflasyona Tepkisi

İlk olarak hem Keynesyen harcama gelir, hem de AD-AS modelini kullanarak, potansiyel ya da tam istihdam altındaki denge konumunu inceleyelim. Aşağıdaki Şekil 8.6 bu amaçla çizilmiştir.

Eksik istihdam dengesini gösteren şeklärin üst panelinde AE_1 toplam harcama fonksiyonu 45^0 'lık doğruya tam istihdamın altında, Y_1 hasila düzeyinde kesmiştir. Yine AD-AS modelinde denge çıktı düzeyi (Y_1) tam istihdam hasila düzeyinin (Y_F)'nin altındadır. Bu durumda ekonominde deflasyonist açık vardır. Başka bir açıdan bakarsak ekonominde ($Y_F - Y_1$) kadar üretim açığı vardır. Çünkü denge çıktı düzeyi potansiyel hasila düzeyinin (Y_F) altındadır.

Potansiyel kelimesi genelde maksimum anlamında kullanılır. Ancak burada potansiyelin anlamının biraz daha farklı olduğunu vurgulayalım. Potansiyel GSYİH düzeyi ekonominin üretebileceği maksimum çıktı düzeyi değildir. Fakat maksimum sürdürülebilir üretim düzeyidir. Firmalar bazı dönemlerde kapasitelerinin üzerinde üretimde bulunabilirler ve çalışanlar daha uzun mesaiye kabılırler. Ancak bunların hiçbirini sonsuza dek sürdürülebilir davranış değildir. Çünkü makinelerde fazla çalışmadan dolayı sorunlar artar, işçiler bıkar ve verimsiz hale gelir. Fakat kısa dönemde ekonomi potansiyel düzeyin üzerine çıkmaya izin verir, bu durumda fiili GSYİH düzeyi potansiyel GSYİH düzeyinin üzerinde olur. Tersi durumda ise fiili GSYİH seviyesi potansiyel düzeyinin ya da tam istihdam düzeyinin altında bulunur. Potansiyel hasila durumu doğal işsizlik oranındaki hasila durumu olup, işsizlik hiçbir zaman sıfır değildir.

Şekil 8.6 Eksik İstihdam Dengesi ve Ekominin Ayarlanması Süreci

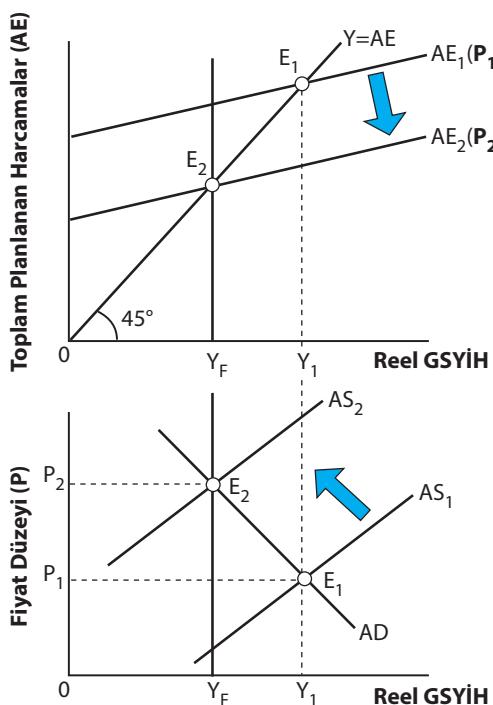
Şekle göre denge hasila düzeyi potansiyel GSYİH'nin (Y_F 'in) altında olduğu için, ekonomide işsizlik vardır, durgunluk vardır. Böyle bir ortamda iş bulmak zorlaşacak, işçiler ücret artışını istemek yerine azalışlarına razı olacaklardır. Hatırlarsanız AS eğrisi veri bir ücret düzeyi için çizilir, ücret düzeyi düştüğünde ise AS sağa kayar. AS'nın sağa kayması, bir tarafta fiyatlar genel düzeyinin düşmesine ve üretim açığının kapanmasına, yine üretim düzeyinin tam istihdama ulaşmasına neden olur. Öte yandan fiyat düzeyindeki azalma toplam harcama fonksiyonunu AE_2 'ye kaydırır ve bu yolla ekonomideki deflasyonist açık kapanır. Çünkü eksik istihdam dengesi sonsuza kadar sürmez. Durgunluk devam ettiği sürece, hatta derinleşikçe ücretler ve fiyatlar düşecek ekonomi kendini düzeltme mekanizmasını işletecektir.

Ancak günümüz modern ekonomilerinde bu ayarlama süreci çok yavaş işler. Özellikle geçmiş baktığımızda işsizlik ne denli yüksek olsun ücretler aşağıya doğru ayarlanmamaktadır. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Asgari ücret, sendikalaşma ve çeşitli hükümet kararları gibi kurumsal faktörler nedeniyle aşağıya düşmezler. Yine yüksek ücretlerin çalışanları teşvik edecek gibi psikolojik faktörler, ücret indirimine giden firmalarda öncelikle iyi olan işçilerin işten ayrılmaları gibi nedenlerle ücretlerin aşağıya doğru ayarlanması çok güç olmaktadır. Bu durum oldukça ciddi sonuçlar doğurmaktadır. Şayet ücretler ve fiyatlar düşmüyorsa durgunluk uzun süre devam eder. Başka bir anlatımla toplam harcamalar düşük olduğunda ekonomi uzun süre deflasyonist açık konumda kalabilir.

Fakat günümüzde politikacılar deflasyonist açığın kendiliğinden kapanması için veya durgunluktan *kurtulmak* için ücretlerin ve fiyatların düşmesini beklemenin yanlış olduğunu inanmaktadır. Bunun yerine deflasyondan kurtulmak için çeşitli politikalarla müdahalelerde bulunmanın gerekliliği konusunda görüşler ağırlık taşımaktadır. Ancak ne kadar ve ne şekilde bir hükümet politikası konusunda tartışmalar sürmektedir.

Aşırı İstihdam Dengesi

GSYİH, potansiyel düzeyinin (Y_F) üzerinde olduğunda denge aşırı istihdam dengesi olarak adlandırılır. Böyle bir denge durumunda çalışanlara talep fazladır. Firmalar yeni çalışan bulmada zorluk çekerler, hatta ellişinde bulunanları da diğer firmalara kaptırmamak için çaba gösterirler. Böyle bir ortamda her türden çalışanların arzı yetersiz olduğu için (çünkü potansiyelin üzerinde çıktı üretilmektedir) firmalar ücretleri yükseltmeye başlarlar. Ücretlerin artırılmasıyla firmaların maliyetleri de artar ve toplam arz eğrisi sola (AS_2 'ye) kayar (Şekil 8.7). Fiyat düzeyi P_2 'ye yükselir ve toplam harcama fonksiyonu da aşağı kayar ve enflasyonist açık kapanır. Başka bir ifade ile fiyat düzeyindeki artış, yani enflasyon, enflasyonist açığı eritir ve ekonomiyi tam istihdam düzeyinde dengeye ulaştırır.

Şekil 8.7 Aşırı İstihdam Dengesi ve Ekonominin Ayarlanması Süreci

Bu süreçin ilişkin ekonomik işleyişe doğrudan bakacak olursak; aslında enflasyonun artma nedeni, toplam harcamaların fazla olmasıdır. Talep çok yüksek olduğu için, üretimde kapasitenin üzerine çıkma çabaları maliyetleri artırarak genel fiyat düzeyinde artışa neden olmaktadır. Öte yandan toplam talebin yüksek olması başlı başına fiyat düzeyi artışını ortaya çıkarmaktadır. Artan fiyat düzeyi alım gücünü azalttığı için tüketim harcamaları azaltılır. Yine fiyat düzeyinin artışı ile ithalat artar ve ihracat azalır. Sonunda toplam harcamalar azalır, ekonomi potansiyel üretim kapasitesine döner. Bu noktada ekonominin kendi kendini düzeltme mekanizması durur.

Kısaca özetlersek, şayet ekonomi kısa dönemde aşırı istihdam denge durumunda ise enflasyonist açık vardır. Bu durumda talep fazlalığı; yüksek üretim düzeyi için gerekli girdi talebindeki artışa neden olacak, ücretler ve diğer girdi fiyatlarını artıracığı için genel fiyat düzeyinde artışa ya da enflasyona neden olacaktır. Yükselen fiyatlar tüketicilerin alım gücünü ve net ihracatı azalttığı için enflasyonist açık kapanır. Enflasyonist açıkın kapanması bir yanda genel fiyat düzeyinin yükselmesine diğer yandan üretimde düşüşe yol açtıgı için ekonomide stagflasyon ortaya çıkar. Yani ekonomi-

de hem enflasyon hem durgunluk birlikte oluşur. Bir sonraki alt başlıkta bu durum inceleneciktir.

Aşırı istihdam dengesi durumunda da ekonominin kendi kendini düzeltme mekanizması çok zaman alır. Çünkü ücretler ve fiyatlar hemen ayarlanmazlar. Bir kez daha politika yapımcıları bu sürece müdahale etmek isteyebilirler. Daha sonra açıklanacak olan para ve maliye politikalarını devreye sokmak isteyebilirler. Yine bu otomatik mekanizmanın işleyebilmesi için toplam talep eğrisinin sağa kaymasına neden olacak güçler olmalıdır. Çünkü toplam arz sola kayarken toplam talepte sağa kayarsa enflasyonist açık kapanmaz, uzun süre enflasyon devam eder. Aşırı istihdam durumu sürdürürler.

Tam istihdam dengesinde ne enflasyonist açık ne de deflasyonist açık durumu söz konusudur. Toplam harcama fonksiyonu 45 derecelik doğruya tam istihdam hasila düzeyinde keser. Yine toplam arz ve toplam talep eğrileri uzun dönem toplam arz ya da tam istihdam hasila düzeyi üzerinde kesişirler. Bu durumu şekil çizerek kendiniz gösterebilirsiniz. Kısa dönemde herhangi bir ayarlanma mekanizması işlemez. Ancak uzun dönemde ekonomik büyümeye nedeniyle uzun dönem toplam arz eğrisi (Y_F) sağa kayar. Yani potansiyel GSYİH düzeyi büyümeye oranına bağlı olarak daha yüksek bir değer alır ve dinamik işleyiş devreye girerek yeni dengeler oluşur. Fakat biz burada uzun dönem değişimleri göz ardı ederek genel fiyat ve reel hasila düzeyindeki dalgalanmaları inceleyeceğiz. Böylece iktisat literatüründe sık kullanılan deflasyon, enflasyon ve stagflasyon kavramlarına daha yakından bakacağız.

Deflasyon, Enflasyon ve Stagflasyon

Yukarıdaki incelemeler basit olduğu kadar gerçek dünyadaki olayları açıklamada çok önemli dersler veriyor. Ekonomide deflasyonist açık var ise tüm üretim faktörleri için eksik kullanım ve işsizlik söz konusu olur. Bu durum faktör fiyatları ve ücretler üzerinde düşüşe neden olur kısa dönem AS sağa kayar. Bu süreçte genel fiyat düzeyinde düşme gözlenir ki bu deflasyon olarak adlandırılır.

Enflasyonist açık durumunda tam tersi süreç yaşanıyor ve genel fiyat düzeyi yükseliyor. Stagflasyonda ise ekonomide yaşanan süreç sonucunda genel fiyat düzeyi artarken reel hasila düzeyinde azalma görülmüyor. Şimdi sık yaşanan bu iki süreç daha yakından bakalım.

Şekil 8.7 dikkate incelendiğinde görüleceği üzere bu tür enflasyonlarda asıl sorun, potansiyel GSYİH düzeyine göre toplam talebin yüksek olmasıdır. Toplam talep başlangıçta o kadar yüksek ki, kısa dönem arzı potansiyel GSYİH'nin (Y_P) çok ötesinde kesmektedir. İşte bu aşırı talep ücretleri ve fiyatları artırmaktadır. O halde talep yönünden bakıldığından, AD'yi sağa kaydırın parametreler enflasyonu oluşturan nedenlerdir ki, enflasyon talep artışından kaynaklanmıştır. İşte toplam talebin aşırılığı sonucu ortaya çıkan bu fiyat artışları talep enflasyonu olarak isimlendirilir.

Y_1 çıktı düzeyinden sonra şekilde bir hususu daha izleyebiliyoruz. O da girdi maliyetlerindeki artışa bağlı olarak fiyatlar yine artmaktadır, ancak bu kez çıktı miktarı da azalmaktadır. Bu stagflation olarak tanımlanan bir süreci açıklıyor. Burada aşırı toplam talebi takip eden bir süreç olarak stagflation yaşanmıştır. Stagflationun neden yaşandığını anlamak da kolaydır. Toplam talep aşırı olduğunda, ekonomi kısa süre için normal kapasitesinin üzerinde üretim yapabilir. Ancak bu süreç uzun süre devam edemez, çünkü emek talebi arttıkça buna bağlı olarak ücretlerde artar. Diğer girdi

fiyatları da yükselir. Kapasite aşırılığından dolayı yıpranma daha fazla olur. Makineler ve hammaddeLER yetersiz olabilir. Sonuçta yüksek maliyetlerle karşılaşan firmalar daha az üretim yapar ve ürünleri için daha yüksek fiyat uygular ki bu stagflation olgusudur.

Şekilde aşırı toplam talebin yol açtığı enflasyondan sonra stagflation süreci gösterilmiştir. Oysa toplam arz eğrisindeki sola kayma da stagflation'a neden olur. Örneğin, 1970'lerin ilk yarısında ve sonunda ortaya çıkan petrol krizi nedeniyle artan enerji fiyatları, yine 1990'daki Irak'ın Kuveyt'i işgali sonucunda ve son olarak Irak savaşı sonrası 2004 yılı ortalarında görülen petrol fiyatlarındaki yükselmeler enerji fiyatlarını hızla artırdı. Üreticilerin karşı karşıya kaldıkları bu ani maliyet artışları toplam arz eğrisini sola kaydırır. Şayet AS eğrisi sola kayarsa üretim azalır. Üretim azalmasına karşın, mevcut talebin yüksek kalması fiyat artışı yaratır. Sonuç yine düşen üretim ve yükselen fiyat düzeyi kısaca stagflation olgusudur. Yine Türkiye'de yaşanan büyük deprem felaketlerinden sonra toplam arz eğrisinde olumsuz bir arz şoku olarak sola kayma gözlenmiştir.

Araştır 3

Tam istihdam, çalışmak isteyen herkesin çalıştığı durum olduğuna göre, aşırı istihdam nasıl ortaya çıkar ve aşırı istihdamın konjonktür içindeki gelişimi nasıl olur?

Öğrenme Çıktısı

3 Denge çıktı ve fiyat düzeyinin nasıl belirlendiğini özetleyebilme

İlişkilendir

Toplam arz-Toplam talep modeli çerçevesinde eksik istihdam dengesini gösteren bir şekil çiziniz.

Anlat/Paylaş

Toplam arz-Toplam talep modeli çerçevesinde, daraltıcı bir maliye politikasının denge gelir ve denge fiyat düzeyi üzerindeki etkisini anlatınız.

TOPLAM ARZ VE TOPLAM TALEBE YÖNELİK POLİTİKALAR

Ekonominin performansını etkilemek için, otoritelerce (hükümet ve merkez bankası) hem toplam talebe yönelik para ve maliye politikaları, hem de toplam arza yönelik arz yönlü politikalar (teşvikler, ücret ve fiyatlara müdahaleler) uygulanır. Örneğin politikacıların vergi indirimi yoluyla ekonomiyi uyarmak, enflasyonla mücadele için kemerleri sıkmak, ya da hükümet harcamaları yoluyla iş yaratma konusundaki söylemleri, aslında maliye politikası hakkındaki tartışmalardır. Yine piyasalardaki para bolluğu ya da darlığına, faiz oranlarına ve döviz kurlarına ilişkin tartışmalar ise para politikasına yönelik söylemlerdir.

Hükümetlerce uygulanan maliye politikası, aslında vergileme ve harcamalara ilişkin planlar olup toplam harcamaları ya da toplam talebi arzulanan düzeye getirmek amacıyla uygulanır. Benzer şekilde, merkez bankasının para arzının azaltılmasına ya da arttırılmasına yönelik kararları, faiz oranları ve döviz kurlarına ilişkin kararlarıyla toplam harcamaları dolayısıyla toplam talebi etkilemesi ise para politikasıdır. Toplam arza yönelik olarak da tasarruf ve yatırımları teşvik ve firma maliyetlerini etkileyen bir takım düzenlemeler de arz yönlü politikalar uygulanmaktadır.

Burada ilk olarak Keynesyen yaklaşım çerçevesinde maliye ve para politikaları açıklanıp politika etkinliklerini sınırlayan faktörler ortaya konulduktan sonra aktivist ve aktivist olmayan tartışmalara girilecektir. Ekonomiyi yönlendirmede hükümet müdahalelerinin uygunluğu hakkındaki Klasik ve Keynesyen iktisatçılar arasındaki uyuşmazlıklarda olduğu gibi, günümüzde de Yeni Keynesenlerle, Monetaristler ve Yeni Klasik iktisatçılar arasındaki tartışmalar devam etmektedir. Biz de açıklamalarımızı bu sürece göre ele alıp, önce aktivist politika ve aktivist olmayan politikalar ile arz yönlü politikaları, rakip düşünce okullarının görüşleri çerçevesinde inceleyeceğiz.

Maliye Politikası

Keynesyen modelde ekonominin performansı üzerinde toplam harcamalar anahtar rol üstlenir. Daha fazla harcama, daha fazla iş ve daha fazla çıktı anlamına gelir. Eğer ekonomi eksik istihdamda ise yani işsizlik varsa, sorunun kaynağı yetersiz harcamlardır. Yani mal ve hizmetler için toplam talebin az olmasıdır. Keynes hükümetin harcamaları artırarak (G ve TR), vergileri azaltarak ya da her ikisiyle birlikte işsizlikle mücadele edebileceğini işaret etmiştir. Bu politikalar ekonomide toplam harcamaları (AE) artıracak, buna bağlı olarak çıktı ve istihdam düzeyi yükselecektir. İşte toplam harcamaları artıran dolayısıyla toplam talebi (AD) sağa kaydırın bu politikalara genişletici maliye politikaları denir.

Maliye politikası, ekonominin performansını yönlendirmek için hükümet harcamaları ve vergilerin ayarlanmasıdır.

Eğer ekonomide enflasyon sorunu varsa, bununla mücadele etmek için hükümetin farklı bir ekonomi politikası seti oluşturması gereklidir. Keynesyen modele göre, enflasyona neden olan toplam harcamaların fazlalığıdır. Yani insanların ekonominin üretebileceğinden daha fazla mal ve hizmeti alma çabaları enflasyona yol açar. Enflasyona karşı uygun politika olarak; hükümetin harcamaları azaltması veya vergileri artırması ya da her ikisini birlikte uygulayan politikalara başvurması gerekmektedir. İşte toplam harcamaları azaltmayı amaçlayan ve AD'yi sola kaydırın bu tür politikalar daraltıcı ya da sıkı maliye politikası olarak isimlendirilir. Şimdi hükümetlerin işsizlik ve enflasyonla mücadele için bu politikaları nasıl kullanacaklarına bakalım.

İşsizlikle Mücadele İçin Maliye Politikası Kullanımı

Ekonominin tam istihdam çıktı düzeyinin 500 milyar ₺ olduğunu düşünelim. Şu andaki denge düzeyi olan 440 milyar ₺ çıktı seviyesi için ekonominde işsizlik görülecektir. Keynesyen modele göre sorunun kaynağı toplam harcamaların yetersizliğidir. Bunun için düzeltici bir yaklaşım olarak genişletici maliye politikası kullanılmalıdır. Yani maliye politikası duruma göre uygulanmaktadır. Duruma göre maliye politikası, ekonominin performansını yönlendirmek için kamu harcamaları, transferler ve vergi seviyelerinin yeniden ayarlanmasıdır. İşsizlik sorunu olduğuna göre, duruma uygun politika hükümet harcamalarını artırmak, transferleri artırmak ya da vergileri düşürmektir. Hatta bunların kombinasyonları da uygulanabilecek politikalardır. Şimdi bu alternatifleri kısaca değerlendirelim.

Toplam harcama yetersizliğini ortadan kaldırmak için yalnızca kamu harcamaları artırtılacaksa, ne kadar ilave harcamanın gerekli olacağını belleyebiliriz. Çoğaltan konusundaki bilgilerimizi kullanarak temsili ekonomimiz için hesaplamaları yapabiliriz. Bunun için altıncı bölümdeki örnek çözümde yer alan çoğaltan katsayılarını kullanacağız. Burada şekil çizimini de sizlerin yapmasını isteyeceğiz. Kamu harcamaları çoğaltanı, $\alpha_g = 2,5$ olduğundan, çıktı ya da GSYİH düzeyini 60 milyar ₺ artırmabilmek için kamu harcamaları 24 milyar ₺ artırmalıdır. Çünkü,

$$\Delta Y = \alpha_g \cdot \Delta G \Rightarrow \Delta G = \frac{60}{2,5} = 24 \text{ olur.}$$

Şayet transfer harcamaları arttırılarak, toplam harcama eksikliği ortadan kaldırılacaksa, bu durumda $\alpha_{tr}=2$ olduğundan, 30 milyar ₺ düzeyinde bir transfer harcaması gereklidir.

Tam istihdama ulaşma amacıyla hükümet, harcamaları sabit bırakıp vergileri azaltarak da ulaşabilir. Eğer vergiler azaltılırsa, tüketiciler daha fazla kullanılabilir gelire sahip olur, dolayısıyla tüketim harcamaları artar. Tüketim malları talebindeki artış, firmaları üretimlerini artırmaya teşvik eder ve ilave iş olağanı yaratılmış olur. İşsizlikle mücadele etmede vergi indiriminin doğru miktarını belirlemek, kamu harcamalarındaki artışın doğru miktarını belirlemekten daha zordur, ancak transfer harcamalarına benzerdir. Vergiler indirildiği zaman tüketiciler indirimin sağladığı ilave harcanabilir gelirinin tümünü harcamazlar, bir kısmını tasarruf ederler. İşte bu yüzden gerekli vergi değişikliği miktarı kamu harcamasına göre daha fazla olmalıdır. Ne kadar fazla olacağı ise, gerekli vergi değişikliği miktarı, marjinal tüketim eğilimi ile çarpıldığında, harcama için gerekli değişikliğe eşit olmalıdır. Yani;

$$\Delta T \cdot MPC = \Delta G \Rightarrow \Delta T = \frac{\Delta G}{MPC} = \frac{24}{0,8} = 30 \text{ milyar}$$

Bilindiği üzere harcamaları artırabilmek için vergileri azaltmalıyız. Örneğimize göre harcamaları 24 birim artırmakla ulaşabileceğimiz tam istihdam düzeyine, vergileri 30 birim azaltarak da ulaşabilmekteyiz. Göründüğü üzere tüketiciler harcanabilir gelirlerindeki artışın %80'ini harcayacaklarından 30 milyarlık vergi indirimi ile 24 milyarlık tüketim harcamaları artışına neden olmakta ve çoğaltan yoluyla da GSYİH düzeyi 60 milyar ₺ artmaktadır. Sonuç olarak harcamaları teşvik ederek tam istihdama ulaşmada kullanılan vergi indirimi, hükümet harcamalarındaki artıştan daha büyük olmak zorundadır, bu büyülüklükte ise marjinal tüketim eğilimi önemli rol oynar.

Enflasyonla Mücadele İçin Maliye Politikası Kullanımı

Duruma göre politika uygulaması öneren Keynes, enflasyonla mücadelede maliye politikasının oldukça yararlı olacağının farkında idi. Eğer bir

ekonomide üretilen mal ve hizmetten daha fazlası toplum tarafından satın alınmak istenirse o ekonomide enflasyon oluşur. Enflasyonist baskıyı azaltmak için kamu harcamaları azaltılmalı ya da vergiler artırılmalıdır. Yani daraltıcı maliye politikası uygulanmalıdır. Kamu harcamaları azaltıldığından çoğaltan katsayısına bağlı olarak GSYİH azalmış olur. Vergi artışının ise farklı etkisi vardır. Çünkü yüksek vergi ödeyen tüketiciler, harcanabilir gelirlerinin azaldığını görürler, bu ise onları tüketim harcamalarını azaltmaya yöneltir, yine çoğaltan etkisi ile GSYİH azalır. Böylece harcamalardaki azalma toplam harcama fonksiyonunu aşağı kaydırarak GSYİH düzeyini düşürürken, AD eğrisini de sola kaydırmaktadır. Toplam talepteki azalma ise fiyatlar genel düzeyi üzerindeki baskıyı hafifletmektedir.

Enflasyon ile mücadele için kullanılan maliye politikasının işsizlik ile mücadelede kullanılan maliye politikasından daha az popüler olduğunu düşününelimiz. İşsizlikle ilgili vergilerin azaltılması ve kamu hizmetlerinin arttırılmasına yönelik harcamalardaki artışlar genelde toplum tarafından çok beğenilir, insanların hoşuna gider. Enflasyonla mücadele için vergilerin artırılması ve kamu harcamalarının azaltılması şeklindeki önlemler ise genelde hoş karşılanmaz. Hatta politika uygulayıcıları bile isteksiz davranışları, özellikle seçim dönemlerinde bu tür daraltıcı politika uygulamak hükümet için büyük risk taşırlar.

Ekonomideki Otomatik Stabilizatörler

Ekonomide işsizlik ve enflasyon gibi sorunların ortaya çıkması ve duruma göre maliye politikası uygulaması arasında önemli bir zaman gecikmesi ortaya çıkabilir. Politika yapıcları ve uygulayıcılar işsizlik ve enflasyon gibi iki temel sorundan, işsizliğe enflasyona kıyasla daha çabuk yanıt ararlar. Çünkü işsizlik mücadele için uygulanacak maliye politikalari araçları politik açıdan çok makuldür, ya da politik açıdan çok fazla hoşu gider. Ancak burada bile gecikme sorunu ile karşılaşılır. Politika yapınlar için bu sorunun varlığına dair net sinyaller elde etmek, vergi ya da harcamalar için yasal izinlere ilişkin süreci tamamlamak zaman gerektirir. Bu süreç içerisinde sorun daha kötüleşebilir veya sorunla mücadele daha da güçleşebilir. İyi ki ekonomilerde bir takım otomatik stabilizatörler vardır. Otomatik stabilizatörler toplam harcamalardaki dalgalanmanın şiddetini azaltır, çıktı ve istihdam

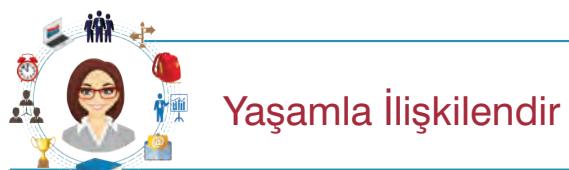
düzeyi üzerindeki geniş salınmayı önlemeye yardımcı olur. Ekonomiler için özellikle *gelir vergisi ve işsizlik ödemeleri* güçlü ekonomik stabilizatörlerdir.

Gelir vergisi güçlü bir otomatik stabilizatördür. Bilindiği gibi gelir arttığında ödenmesi gereken gelir vergisi miktarı da artar, çünkü hem daha yüksek dilimden vergi ödenir, hem de vergi oranının uygulandığı matrah büyür. Hemen hemen tüm ekonomilerde vergiler gelirden bağımsız değildir. Vergiler gelire bağlı olduğunda, ücretler, maaşlar ve her türlü gelirlerdeki artışlar, aynı zamanda daha yüksek vergi anlamına gelir. İşte bu nedenle gelir arttığı zaman tüketim harcamaları, verginin olmadığı ya da götürü olduğu duruma göre daha az artar. Bu ekonominin genişleme dönemindeki harcamaların hızlı büyümesini sınırladığı için enflasyonu önlemeye ya da yavaşlatmaya yardımcı olur. Ekonomi daralma sürecine girdiğinde ise vergi sistemi tersine işlemeye başlar. Çünkü gelirdeki azalma düşük vergi demektir, vergilerin sabit bırakıldığı durumla karşılaşırırsak, tüketiciler daha fazla gelire sahip olurlar. Böylece gelir vergisi, harcamaları istikrarlı kilmaya ve ekonominin zayıflamasını geciktirmeye yardımcı olur.

İşsizlik ödemeleri ve yoksullara yönelik sosyal nitelikli her türlü yardımlar da otomatik stabilizatör olarak işlev görürler. Ekonomi daralmaya başladığında, işsizlik artmaya başladığında, hükümet

tarafından yapılan işsizlik ödemeleri ve sosyal yardımların miktarı otomatik olarak artar. Hükümetin karşılığında mal ve hizmet almadığı bu harcamalar transfer harcamaları olarak tanımlanır. İşte hükümetin transfer ödemeleri nedeniyle, ekonomideki işsizlerin gelirindeki azalma kısmen de olsa dengelenir, tüketim harcamalarındaki hızlı düşüş bir dereceye kadar önlenmiş olur. Benzer şekilde, ekonomi düzelmeye başladığında ve işsizlik oranı düştüğünde bu transfer ödemeleri otomatik olarak azalırken, az da olsa işsizlik primi kesilir. Bu ise harcamaların büyümесini yavaşlatarak enflasyonu önlemeye yardımcı olur.

Otomatik stabilizatörler, ekonomik faaliyetlerdeki dalgalanmanın büyüklüğünü azaltmasına rağmen, tam istihdam ve istikrarlı fiyatları garanti etmez. Yüksek enflasyonları durduramaz ve ekonimiyi derin bir durgunluk ortamından çıkaramaz. Gerçekte ekonimiyi istikrara yöneltten bazı mali düzenleyiciler (stabilizatörler) ekonominin durgunluktan çıkışmasını yavaşlatır. Şöyle ki, ekonomideki iyileşme başladığında, kişisel gelirde artmaya başlar. Ancak yüksek vergiler nedeniyle harcamaların büyümeye azalmış olur ve böylece ekonomideki iyileşme yavaşlar. Bu yüzden birçok iktisatçı otomatik stabilizatörlerin, duruma göre uygulanan maliye politikaları ile desteklenmesi gerekliliğini ileri sürerler.

Otomatik Stabilizatörler

Ekonomik dengenin sağlanması ve sürdürülmesinde kendiliğinden fonksiyon gösteren, denge sağlayıcı etkiler yaratan mali ya da sosyoekonomik kurumlara otomatik dengeleyiciler ya da stabilizatörler adı verilmektedir.

Örneğin mali sistemde var olan artan oranlı vergiler, işsizlik sigortası ödemeleri, bütçe açık ve fazlaları, birey-aile ve kurum tasarrufları ile toprak mahsullerine ödenen mali yardımlar (süvansiyon vs.)

Otomatik dengeleyicilerin devletin özel müdahalesi dışında planlı bir düzenleme yapılmaksızın ekonomik dengenin sağlanması ve konunmasında etkileri olmakla birlikte uygulama

sonuçlarına bakıldığından dengesizlikleri tümüyle giderdikleri söylenemez. Otomatik dengeleyiciler ekonomideki dengesizliklerin tümünü gideremezken, bir kısmını azaltmada yani hafifletici olarak etkili olabilirler. İşte bu özellikleri ile otomatik dengeleyicileri maliye politikasına ve ekonomi politikasına yardımcı kurumlar olarak kabul edebiliriz.

Otomatik stabilizatör olarak nitelendirilen bu mekanizmanın iradi politikalara karşı üstünlüğü, ekonomik faaliyet düzeyi üzerinde hemen etki göstermesinden kaynaklanmaktadır. Yani otomatik stabilizatörlerde istikrar etkisi, yeni bir yasal işleme gerek göstermemeksin ve bu işleme duyulan gereksinme ile işlemin etkisi arasında

herhangi bir gecikmeye neden olmaksızın ortaya çıkar. Ne var ki, eğer ekonomide genişleme veya daralma hareketleri çok kuvvetli ise otomatik stabilizatörlerin etkisi yetersiz kalacaktır.

Bu nedenle ekonomik istikrarsızlığa karşı müdahale yalnızca bir yöntemin kullanılması ile sınırlanır. Çeşitli koşullar altında hem otomatik stabilizatörlerin hem de iradi maliye politikasının kullanılması gerekmektedir.

6.2.2017

Kaynak: <http://www.sabah.com.tr/egitim/2017/02/06/otomatik-stabilizatorler>

Maliye Politikası Uygulamasında Sorunlar

Ekonominde meydana gelen sorunları aşmada ya da ekonominin performansını yönlendirmede, duruma göre uygulanan maliye politikasını kullanma çabalarını ve başarısını sınırlayan bir takım faktörler vardır. Bunları üç başlık altında özetleyebiliriz.

Politik Eğilimin Yansımaları Sorunu

Daha önce de belirtildiği gibi Keynesyen model, işsizlikle mücadelede genişletici maliye politikalarını gerekli görürken, enflasyonla mücadelede daraltıcı politikaları gerekli görmektedir. Ancak politik açıdan bakıldığından, genişletici politikalar daraltıcı politikalara göre daha çekicidir. İktidardakiler bu yolla oylarını koruyabileceklerine ve artırabileceklerine inanırlar. Aynı şekilde politik alanın talep edicileri olan seçmenler de bir yandan yüksek vergi yükleri istemezken, diğer yandan da kendilerine fayda sağlayan hükümet hizmetlerinden vazgeçmek istememektedirler. Politik alanın bu iki aktörü arasındaki ilişki genişletici maliye politikaları lehinde bir eğilim yaratacaktır. Hükümetler için ekonominin genişletmeye yönelik tedbirleri almak kolaydır. Ancak hükümetlerin kamu harcamalarını kısmak ya da vergileri artırmak şeklindeki daraltıcı politikaları uygulamak için gerekli oyu toplamaları oldukça zordur.

Gecikmeler Sorunu

Çoğu kez ekonomideki mevcut sorunu aşmak için politika değişikliğinin öngördüğü zamanla, gerçekte yapılan değişikliğin ekonomik etkisinin görüleceği zaman arasında önemli bir zaman aralığı bulunur. Bu gecikme sorunu maliye politikasının etkinliğini azaltabilir; hatta bazı durumlarda amaca zararı dokunan değişikliğe dönüşebilir. Bu gecikmelerin birkaç nedeni vardır. Bunların ilki; ekonominin sürekli olarak geleceğin ne getireceği ko-

nusunda açık sinyal vermemesidir. Bunun anlamı, ekonomik sorunu aşmak için gerek duyulan politika değişikliğinin farkına varılmamış olmasıdır. Bu tür gecikmeye teşhis gecikmesi denir. Gecikmelerin ikinci sebebi ihtiyaç tespit edildikten sonra, politikaların yürürlüğe girmesinde karşılaşılan gecikmedir. Çünkü gerekli tedbirleri uygulamak için yasa hazırlanması ve onaylanması zaman alır. Bir başka sebep de politikaların yasalaştırılmasından sonra uygulamada görülen gecikme ve ekonominin bu politikaya yanıtındaki gecikmedir. Bazı ekonomi politikaları diğerlerine göre daha az bir zaman dilişinde etkisini gösterir. Örneğin bir vergi indirimi uygulaması otoyol gibi bir yatırım harcaması uygulamasına göre daha hızlı ekonominin etkileri. Ancak her iki uygulamada da bazı gecikmelerin olacağı unutulmamalıdır.

Dışlama Sorunu

Bilindiği gibi, hükümet kamu açıklarını finanse etmek için borçlandığında, ekonomide ödenç verelebilir fonlara talep artacaktır. Ödenç verilebilir fonlara olan talep artışı ekonomide faiz oranlarının artmasına neden olacaktır. Faiz oranlarındaki bu artış özel kesim yatırımlarının azalmasına yol açacaktır. Eğer ekonomide özel kesim yatırımları azalmamış olsayıdı, kamu harcamalarındaki artışın ekonomi üzerindeki net etkisi daha büyük olacaktı. Oysa faiz oranlarındaki artışın özel kesim yatırımlarını dışlaması ekonominin büyümeye oranında yavaşlama anlamına gelecektir.

İşte duruma göre maliye politikasında bu sorular kullanılarak, iktisatçılar bu politikaların yararlı olup olmadığını tartışırlar. Genelde Keynesyenler doğru kullanıldığında maliye politikasının yararlı olduğuna inanırlar. Öte yandan Monetaristler'e göre dışlama etkisi maliye politikasını yararsız kılar. Yeni Klasikler ise maliye politikasının sadece enflasyona neden olacağını iddia ederler. Çünkü bireyler bu politikanın etkilerini bekler ve hükü-

metin çabalarını nötr hale getiren davranışlarda bulunurlar. Para politikasını açıkladıktan sonra bu tartışmaları daha geniş olarak ele alacağız.

Para Politikası

Para ve Bankacılığa ilişkin üitede faiz oranının para arzı ve para talebi tarafından belirlendiğini üzerinde durulmuştur. Şayet Merkez Bankası (MB) para arzını arttırırsa faiz oranı düşer, para arzını azaltırsa faiz oranı yükselir. Merkez bankaları faiz değişikliklerini niçin gerçekleştirir? Düşük faiz oranı harcamaları, özellikle yatırım harcamalarını uyarır. Yüksek faiz oranı ise harcamaları düşürür, dolayısıyla milli gelir düzeyinde değişiklikler ortaya çıkar. İşte Merkez Bankası'nın gücünü kullanarak hem para hem de mal piyasalarını etkilemesi para politikası olarak adlandırılır. Merkez Bankası'nın para arzını daraltarak ekonomiyi etkilemesi (faizleri yükselterek harcamaları dolayısıyla milli gelir düzeyini düşürmesi) daraltıcı ya da sıkı para politikası olarak tanımlanır. Diğer yandan Merkez Bankası'nın para arzını artırarak ekonomik genişlemeyi uyarması genişletici ya da gevşek para politikası olarak isimlendirilir.

Merkez Bankası'nın para politikası uygulamalarındaki amaçları;

- Fiyat istikrarı,
- Yüksek istihdam ya da düşük işsizlik,
- Ekonomide büyümeye,
- Finansal piyasalarda ve kurumlarda istikrar, sağlayarak iyi işleyen bir ekonomi yaratmaktır.

Fiyat istikrarı, ekonomide belirsizlik ortamının azaltılması, etkinsizliğin azaltılması ve paranın fonksiyonlarını (değişim aracı olma, değer saklama aracı olma) ve değerinin korunması açısından para politikasının önemli bir amacıdır.

Yüksek istihdam ya da düşük işsizlik oranı bir başka amaçtır. İşsizliğin yüksek olması, kapasiteleinin eksik kullanımı, ekonomide GSYİH düzeyini potansiyel düzeyin altına düşürür.

Ekonomik büyümeye amacı yaşam standardının yükselmesine yönelik önemli bir amaç olup uzun vadede sürdürülebilir olması arzu edilir bir durumdur.

Finansal piyasalarda ve kurumlardaki istikrar oldukça önemlidir. Şayet finansal piyasalar ve kurumlar etkin işlemiyorsa kaynaklar etkin kullanılmaz tasarruf edenler ve ödünç alanlar olumsuz yönde etkilenirler.

Para Piyasası ve Merkez Bankasının Hedef Seçimi

MB, para politikası araçlarını (açık piyasa işlemleri, zorunlu karşılıklar ve reeskont oranı) kullanarak amaçlara ulaşmayı hedefler. Bazen her iki amaca birden ulaşabilir. Örneğin yüksek istihdam sağlama ve ekonomik büyümeye, çünkü sürekli büyumenin sağlanması yüksek istihdamı beraberinde getirebilir. Bazen de politika amaçları birbiri ile çatışabilir. Örneğin MB enflasyon oranını düşük tutmak için faizleri yükselttiğinde, firmaların yatırım harcamaları ve hanehalklarının tüketim harcamaları azalır ve büyümeye olumsuz etkilenir.

Para Politikası Hedefleri

Para politikası hem işsizlik oranını hem de enflasyon oranını düşük tutabilir, bu iki değişkeni doğrudan etkileyebilir. MB, firmalara ne kadar kişi istihdam etmelerini ve ürünlerini hangi fiyattan satmaları gerektiğini söyleyemez. Bunun yerine para politikası hedeflerini belirleyerek bu değişkenleri arzulanan değerlere yaklaştırır. İki temel para politikası hedefi *para arzı ve faiz oranı*dır.

Para arzı merkez bankası tarafından yönetilir, faiz oranı ise kısa dönemde para piyasasında para arzı ve para talebine bağlı olarak belirlenir. Para talebi Para ve Bankacılık ünitesinde açıklandığı üzere negatif eğimli olarak çizilir. Çünkü faiz elde para tutmanın fırsat maliyeti olduğundan, faiz oranı düşük ise hanehalkı ve firmalar elliğinde daha fazla para tutarlar. Faiz oranı yükseldiğinde ise para yerine hazine bonusu ya da diğer finansal varlıklara yönelik elde daha az para bulundururlar. Para talebi eğrisi gelir arttığında ve genel fiyat düzeyi yükseldiğinde sağa kayarken, gelir düzeyi azaldığında ve/veya fiyat seviyesi düştüğünde sola kayar. Para arzı ise merkez bankası tarafından belirlendiği için düşey çizilir. Arz ve talebin kesişimi kısa dönemde faiz oranını belirler. Para talebi veri iken merkez bankası para arzı ayarlamaları ile faiz oranını değiştirebilir. Faiz ile tahvil, bono gibi finansal varlıkların fiyatları arasında ters yönlü ilişki mevcuttur. Şöyle ki; bir yıl vadesi olan 1000₺'lik tahvil 860₺'ye satın aldiğinizda, bu tahvilin faiz oranı yaklaşık %16,28'dir. Bu hesaplama şöyle yapılır: Bir yılın sonunda size tahvilin üzerinde yazılı olan 1000₺ ödenecek. Ancak siz aldığınız gün 860₺ ödediğiniz için aradaki fark (140₺) getiriniz oluyor.

$$\frac{140}{860} \cdot 100 \% = 16,28 \text{ faiz oranıdır.}$$

$$\frac{\text{Yıllık Faiz Ödemesi}}{\text{Tahvilin Alış Fiyatı}} = \text{Faiz Oranı}$$

Tahvile talebin yüksek olduğunu varsayıarak tahvilin fiyatının 880₺'ye yükseldiğini düşünürsek, faiz oranı 13,64'e düşer.

$$\frac{120}{880} \cdot 100 \% = 13,64$$

Olaya tersinden bakarsak faiz oranı düştüğünde finansal varlıkların değeri yükselmekte ve bu varlıklarla sahip olan ekonomik birimlerin servetleri artmaktadır. İşte bu değişikliğe bağlı olarak hanehalklarının tüketimleri etkilenmektedir. Yine faiz oranı yatırımlar ve döviz kuru nedeniyle net ihracatı etkilemektedir.

Dikkat edilirse para piyasasında belirlenen faiz oranı mal piyasasını dolayısıyla milli gelir düzeyini etkilemektedir. Zaten mal ve para piyasaları arasında iki temel bağ vardır. Bunlar:

Para ve mal piyasaları arasındaki ilk bağlantı gelir-para talebi arasındadır. Çünkü para talebi gelire bağlıdır. Kısaca mal piyasasında belirlenen milli gelir (Y) para piyasasında para talebi üzerinde önemli etkiye sahiptir.

Para ve mal piyasaları arasında ikinci temel bağlantı ise planlanan yatırım harcamaları – faiz oranı arasındadır. Çünkü para piyasasında belirlenen faiz oranı mal piyasasında özellikle planlanan yatırım harcamaları üzerinde önemli etkiye sahiptir. Tabii ki yatırım harcamaları birçok değişkene bağlı olmakla birlikte faiz oranına da önemli ölçüde bağlıdır. Genelde faiz oranları düştüğünde yatırım harcamaları artarken, faizler yükseldiğinde yatırımlar azalır.

Sonuç olarak, bu iki piyasa dikkate alındığında para ve maliye politikalarındaki etkinlikler azalır. Çünkü ikincil etkiler devreye girer. Şöyle ki; genişletici bir politika ile gelir arttığında, para talebi de artacak, bu yüzden faiz oranı artacaktır, faizdeki artışlar ise yeniden harcamaları, dolayısıyla gelir düzeyini azaltacaktır. Bunları daha net görebilmek için politika uygulamalarının etkileri izleyen başlıktır.

Politika Tartışmalarına Bir Bakış

Ekonomiyi yönlendirmek hükümet müdahalelerinin uygunluğu konusunda Keynesyen ve Klasik ekonomistler arasında uyuşmazlıklarda olduğu gibi günümüzde de Yeni Keynesenlerle, Monetaristler ve Yeni Klasikler arasında tartışmalar süre gelmektedir.

Keynes aktivist bir ekonomisttir. Yani işsizlik ve enflasyon gibi durumlara önlem olsun diye devletin gereken politikaları uygulaması gerektiğini savunur. Çünkü Keynesenler kapitalist ekonomilerin aslında istikrarsız olduğuna inanırlar ve ekonominin potansiyel GSYİH düzeyinin altında veya üzerinde işleyebileceğini ifade ederler. Her iki durumda işsizlik ve enflasyon gibi sorunlar ortaya çıkar. Ekonomi uzun dönemde potansiyel GSYİH düzeyine dönebilir. Ancak uzun dönem ayarlamalarının olmasını beklemek toplum açısından maliyetlidir. İşte bu yüzden potansiyel GSYİH'den sapmaları önlemek ya da sapmaların sürelerini ve şiddetini azaltmak için devlet para ve maliye politikaları uygulamalıdır.

Tartışmanın odak noktasında, eğer ekonomi uzun dönemde kendi kendini düzeltbiliyorsa bu politika uygulamalarına niçin gereksinim duyulur. Buna yanıt Keynesin 1930'lu yılların başlangıcında söylediği "uzun dönemde hepimiz öleceğiz" tümcesinde yankılanır. Uzun dönem düşünüldüğünde çok büyük sorunlarla karşılaşılır. Şöyle ki toplum hiçbir zaman yeniden elde edemeyeceği çıktıyı kaybeder, insanlar işsiz kalmadan dolayı ızdırıp çekerler ve aileler tasarruflarını bitirirler. Dolayısıyla kendi kendini düzeltme için bekleme kabul görmeyebilir. Çünkü işsizlik maliyetlidir. Benzer şekilde potansiyel düzeyin üzerindeki durumda ise; enflasyon sorunuyla karşılaşılır, gelir dağılımında bozulma ve belirsizlik ortaya çıkar. İşte bu nedenle devlet politika uygulamalarını aktivist biçimde yürütürmelidir düşüncesi Keynesen ve Yeni Keynesen anlayışta ön plandadır.

Monetaristler

Ekonomide fiyatlar ve toplam çıktı düzeyinin belirlenmesinde en önemli rolün para arzına ait olduğunu öne süren Monetaristler'e göre para arzındaki artış tüketim ve yatırım harcamalarını artıracak denge çıktı ve fiyat düzeyini yükseltir. Para arzındaki bir azalma ise ters yönde etkiye sahiptir. Monetaristler'e göre para politikası ile birlikte uygulanmadığı sürece maliye politikası etkili değildir.

Çünkü genişletici maliye politikası sonucu ortaya çıkan bütçe açığı finansmanı için hükümet borçlanmaya gittiginde faiz oranları yükselir, dışlanma etkisi ortaya çıkar. Ekonomide daha fazla kamu harcamaları ve daha az yatırım harcamaları oluşur, bunun ekonomiye net katkısı çok olumlu olmaz. Çünkü ekonomiyi uyarıcı, rekabeti geliştirici etkiler daha az gözlenir. Eğer merkez bankası, hükümet borçlanırken para arzının genişlemesine izin verirse, faiz oranları yükselmez ve yatırım harcamaları dışlanmamış olur ve toplam harcamalar gerçek anlamda genişlemiş olur.

Milton Friedman adıyla anılan Monetaristler para arzını önemli görmekle birlikte, para arzının kurala göre sabit bir oranda arttırılmasını şiddetle savunurlar. Belirlenen kural ise; ekonominin üretim gücündeki artışa göre para arzının da artırılmasıdır. Eğer para arzı potansiyel çıktı artışından daha hızlı büyürse enflasyona neden olur. Bu yüzden parasal kural Keynesyen anlamda yani duruma göre para politikasını ortadan kaldırıp bir anlamda merkez bankasını otomatik pilota bağlıyor.

Özet olarak Monetaristler, duruma göre para politikasından kaçınırlar. Çünkü bu tür politikalarla gözlenen, ekonomik sorunun tam olarak belirlenmesi ve uygun araçların ve bunların etkilerinin bir zaman gecikmesi yaratması gibi sorunlar yüzünden, Keynesyenler'in öngördüğü politikaların istikrar sağlama etkisinden daha fazla ekonomi üzerinde istikrarsızlık yaratma etkisi olduğuna inanırlar. Monetaristler'e göre ekonomide asıl istikrarsızlığın kaynağı hükümetlerin para arziyla oynamasıdır.

Monetaristler ile Keynesyenler Arasındaki Anlaşmazlıklar

Keynesyenler ile Monetaristler arasındaki anlaşmazlığın asıl kaynağı, ekonominin doğası hakkında farklı düşünelerdir. Keynes gibi Yeni Keynesyenler de ekonominin doğasında istikrarsızlığın bulunduğu, arz ve talepten kaynaklanan şokları atlatmada ekonominin nispeten yavaş hareket ettiğini kabul ederler. Öte yanda Monetaristler Klasikler gibi, ekonominin aslında istikrarlı olduğunu ve ne zamanki potansiyel GSYİH düzeyinden sapma olursa, hızlı bir şekilde tam istihdam düzeyine dönüleceğine inanırlar. Eğer potansiyel GSYİH düzeyinden sapmalar devam ediyorsa bu ekonominin doğasından değil hükümetin müdahalesi nedeniyedir.

Keynesyenler, Monetaristler'in para arzına çok fazla önem verdiklerine inanırlar. Keynesyenler, para arzındaki değişikliklerin GSYİH düzeyini değiştireceğini kabul etmelerine rağmen, GSYİH'yi değiştirmede öteki faktörlerin de, özellikle planlanan yatırım ve kamu harcamalarının da önemli olduğunu, hatta daha önemli olacağını kabul ederler. Yine geleceklarındaki kötümser bekleyişlerin yağıması durumunda, firmalar yatırımlarını durduracak ve para arzı durağan bir oranda genişlese bile işsizlik ortaya çıkabilecektir. Özellikle Keynesyenler, yatırım harcamalarının değişkenliği yüzünden ekonominin istikrarsız olduğunu ve politika yapıcların harcamalarındaki dalgalanmaları dengelemek ve enflasyona yol açmadan tam istihdama ulaşabilmek için duruma göre politikalara ihtiyaç duyduklarını öne sürerler.

Monetaristlerle Keynesyenlerin anlaştıkları konu, dışlama etkisinin maliye politikası etkinliğini azaltacaktır. Ancak Keynesyenler yatırımların faize çok da fazla duyarlı olmadığı için genişletici maliye politikası sonucunda dışlama etkisinin az olacağını ve maliye politikasının GSYİH üzerinde etkili olacağını savunurlar. Buna karşın Monetaristler ise dışlanmanın büyük olacağını ileri sürerek maliye politikasının etkili olmadığını savunurlar. Yine anlaştıkları bir başka konu; politika uygulamalarında gecikmelerin olabileceğiidir. Hatta günümüzdeki tartışmalarda bile maliye politikası uygulamalarındaki gecikmelerin para politikası uygulamalarındaki gecikmelerden daha uzun olduğu kabul edilmektedir. Bu yüzden istikrar sağlanmadı para politikası önemli yer almaktadır.

Yeni Klasikler

Klasik okul üzerine inşa edilen Yeni Klasik anlayış iki temel düşünceye dayanır. Birincisi, ücretler ve fiyatların esnek olduğu, ikincisi ise gelecek hakkındaki bekleyişlerin rasyonel olduğu kabul edilir. R. Lucas, T. Sargent ve R. Barro, ünlü Yeni Klasik iktisatçılar arasında sayılır. Yeni Klasikler, ücretlerin ve fiyatların yüksek derecede esnek olduğuna inanır. Bu esneklik piyasaların arz ve/veya talepteki değişimlere hızlı bir şekilde ayarlanmasına olanak sağlar, böylece arz talep eşitliği sağlanarak piyasalar temizlenir, daima tam istihdam dengesi sağlanır. Bu anlayış Klasikler ile aynen örtüşür. Ancak Klasikler'den kendilerini ayıran özellik bekleyişler ve bekleyişlerin insan davranışlarını etkileme şekli üzerine yoğunlaşmaktadır.

Yeni Klasikler, geleceklarındaki bekleyişlerimizin bugünkü kararlarımız üzerinde etkili olacağını kabul eder. Örneğin tüketiciler araba fiyatlarının bir iki ay içinde düşeceğini bekliyorlarsa araba satın almak için bekleyeceklərdir. Şayet fiyatlar artacaksə hemen almanın yollarını arayacaklardır. Bunlar çok azımızın itiraz edeceği anamlı söylemlərdir. Ancak Yeni Klasik ekonomistler bu söylemlərin çok daha ilerisine giderək bekleyişlerin nasıl oluşturulduğu ile ilgilenirlər. Bekleyişlerin oluşturulmasında Monetaristler gibi geçmişten sadece deneyimlerden (uyumcu bekleyişlerden) yararlanmazlar. Çünkü bu tür bekleyişler bireyleri irrasyonel kabul eder ve geleceği etkileyeceğini bildikleri bazı olayları ihmal eder. İşte bu yüzden uyumcu bekleyişler yerine rasyonel bekleyişleri önermişlerdir.

Rasyonel bekleyişler teorisi; bireylerin mümkün olan tüm bilgiyi kullanarak gelecek hakkında gerçəkçi rasyonel bekleyişler geliştirileceğini öne sürer. Bu teoriye göre hanehalkları ve firmalar sadece geçmiş eğilimleri gelecek için tasarlamaazlar, aynı zamanda cari ekonomik gelişmeleri de hızlı bir şekilde değerlendirirler. Örneğin enflasyonu tahmin ettiklerinde geçmiş yılların enflasyon oranlarını değil, gelecekteki ücret sözleşmelerini, verimlilik ve büyümə oranını, tarımsal üretimin durumunu, dünyadaki ekonomik ve politik gelişmeleri, petrol fiyatlarındaki değişimeleri ve enflasyona karşı hükümetin yanıtını dikkate alarak bəkləntilərini oluşturacaqlarıdır. Bəkləntilərin rasyonel olması durumunda ekonomik birimlər sistematik hatalar yapmazlar. Ancak bunun herkesin her şeyi doğru olarak algılayabileceği gibi bir anlamı yoktur. Kasıdilen insanların mevcut bilgileri en iyi biçimde değerlendirdək bəkləntilərini oluşturduklarıdır. Ancak kimse yanlışlığını o anda bildiği bəklətinin içərisine girmez, sadece gerçekten öngörülemeyecek şeylər bəkləntilərin yanlış olmasına yol açar. Burada önemli olan geleceğe ilişkin bəklətisi olan herkesin tek tek doğru bəkləti oluşturması değil, insanların ortalamada olarak doğru bəkləti içərisində olmasıdır.

Bekleyişlerin rasyonel bir şekilde oluşturulması ile ücretlerin ve fiyatların yüksek derecede esnek olması önerməli Yeni Klasik okul taraftarlarını bəzi ilginç politika sonuçlarına götürür. Yeni Klasikler'e göre sistematiq para ve maliye politikaları ekonomide işsizlik ya da çıktı düzeyini değiştirməz, sadece fiyat düzeyini değiştirir. Bu doktrin politika etkinsizliyi teoremi olaraq bilinir. Böylece duruma

göre uygulanan politikalar öngörülebilir, bireyler bu politika uygulamalarını bekleyeceler ve bu bəkləntiləri etkinsiz yapacak şəkilde davranışlarını değiştireceklerdir. Dolayısıyla toplam arz eğrisi düzey olduğu için AD'deki değişimler sadece genel fiyat düzeyini etkileyecəktir. Bu yaklaşımda da Monetaristler gibi, kurala göre para politikası kullanımını destekler ve bütçe denkligine önem verirler.

Yeni Klasik ekonomi özellikle bekleyişlerin rasyonel biçimde oluşturulması hususunda eleştirilmişlerdir. Özellikle bireyler hem bilgi elde etmede ve analiz etmede akilliliq davranışmayabilirler, hem de bu bilgilere dayanarak daima rasyonel kararlar almaya bilirler. Öte yandan kontratlar ve uzun dönemdeki sözleşmeler yüzünden ücretlerin ve fiyatların esnek olmaması nedeniyle, AS de pozitif eğimli olacak ve dolayısıyla uygulanan politikalarla AD'deki değişimler hem istihdam hem de çıktı düzeyini etkileyecəktir. Böylece Yeni Klasikler'in politikaların etkinliyi teoremi geçerliliğini yitirecektir.

Politika Tartışmalarında Bugünkü Durum

Ekonomistler arasında uyum olmamasına rağmen günümüzdeki tartışmalara ilişkin şu özetlemeyi yapabiliyoruz.

- Hemen hemen tüm iktisatçılar ekonominin bir derecəye kadar kendi kendini düzeltmə mekanizması bulundugunu kabul edərlər. Uzun dönemde ekonomi potansiyel GSYİH düzeyine ya da tam istihdam düzeyine geri döner. Ancak bu ayarlanma süresinin ne kadar zaman alacağı konusunda anlaşmazlıklar hala sürməktedir.
- İktisatçılar talep yönetimi politikalarının tam istihdama ayarlanması hızlandıracığı hususunda anlaşmazlıqlar. Keynesyenler ve Yeni Keynesyenler bu tür tedbirleri desteklerken, Monetaristler ve Yeni Klasikler bunları desteklemezler. Ancak duruma görə politika uygulamalarında gecikmelerin olacağını Keynesyenler bile kabul etməkdirlər. İşte bu yüzden ekonomide önemli düzeydeki daralmalar gözlemdiğinde ve büyük ölçüde enflasyonist tehditler ortaya çıktığında politika yapıcılarının çaba göstermeleri gerektiğini savunmaktadır.
- Yeni Klasik ekonomi anlayışı çok fazla taraftardır, makroekonomik düşün-

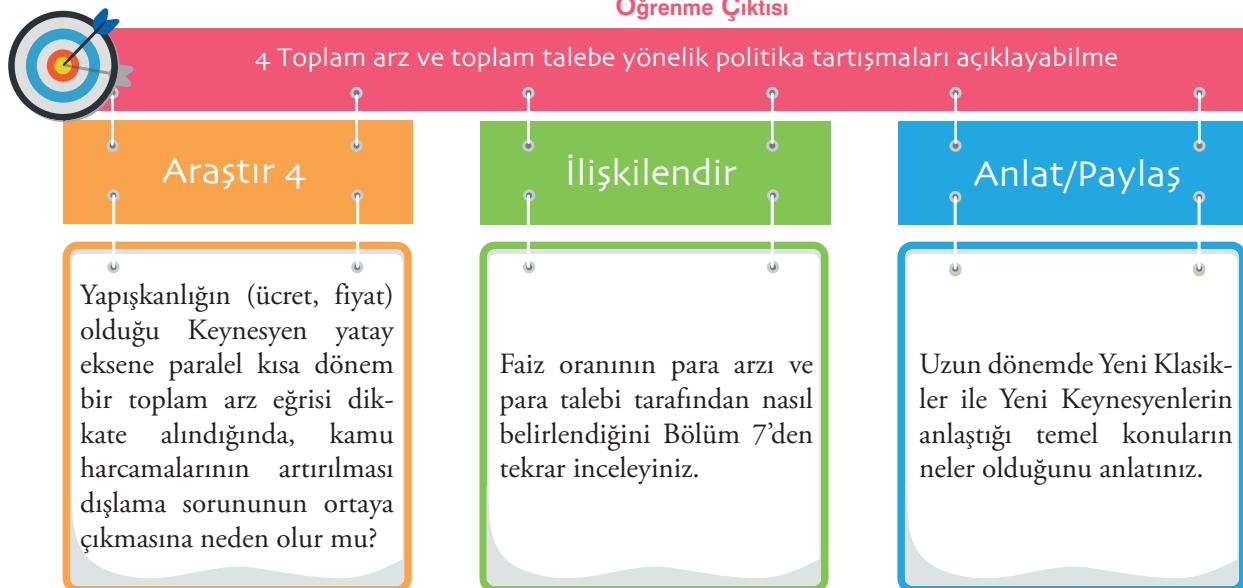
ceyi sarsıcı açıklımlar yapmıştır. Birçok iktisatçı bekleyişlerin rasyonel olduğuna inanmaz. Hatta çok az iktisatçı ücretlerin yüksek derecede esnek olduğu ve piyasaların sürekli dengede bulunduğu şeklindeki önermeleri kabul eder. Bu yüzden politikaların etkinsizliği teoreminin de işlemeyeceğini düşünürler. Ancak günümüzde bekleyişlerin rasyonel biçimde oluşturulduğu Yeni Keynesyenler tarafından da kabul görmekle beraber; Yeni Keynesyenler ücret ve fiyatların yüksek derecedeki esnekliğine karşı çıkarlar. Yine politika etkinlikleriyle ilgili olarak beklenmeyen politika etkinliğinin beklenen politikalara göre daha yüksek olduğu kabul edilmektedir.

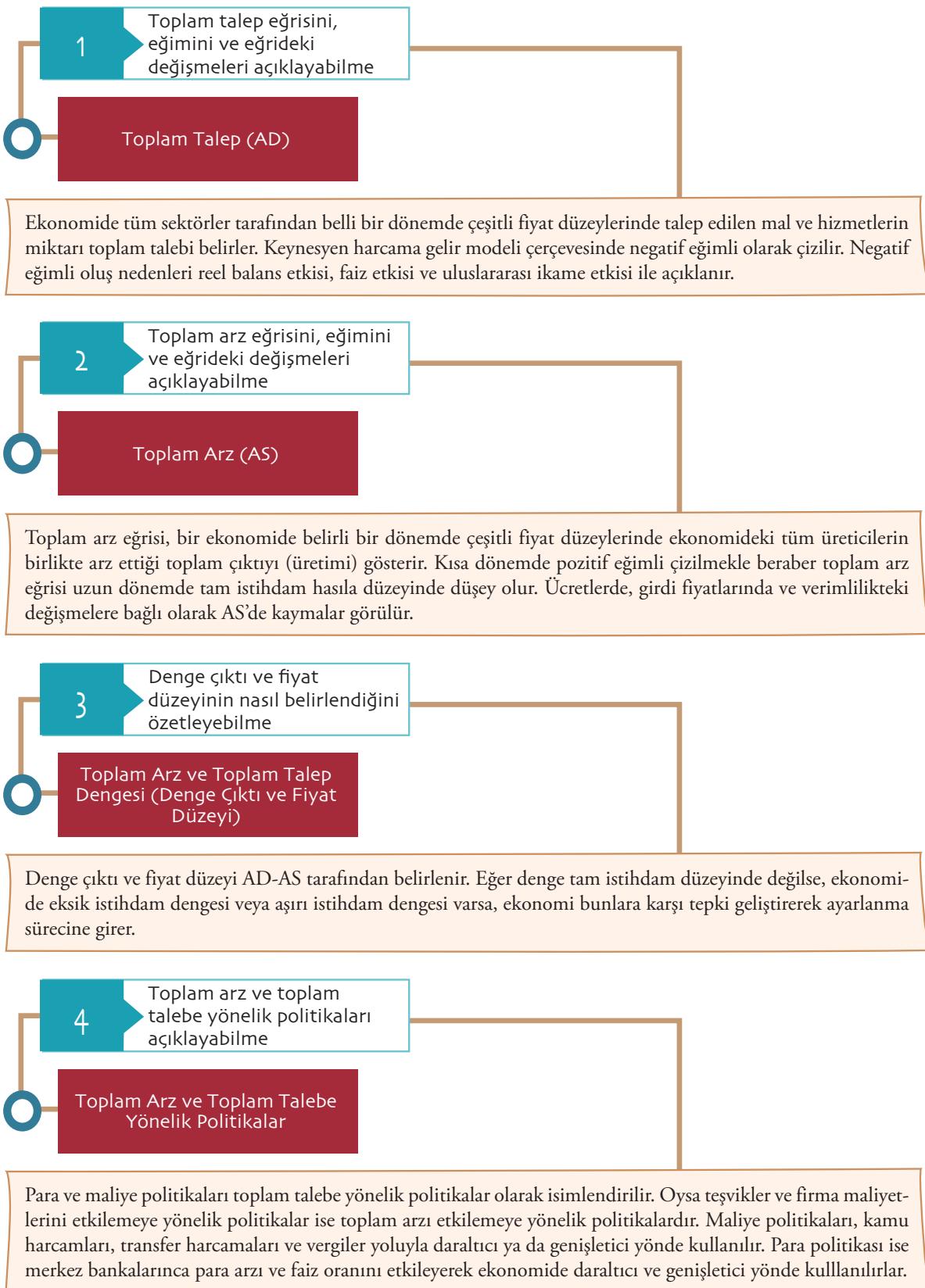
- Hemen hemen tüm iktisatçılar toplam arzı teşvik edecek tedbirleri desteklerler. Ancak arz yönlü politikaların kısa dönemde hem fiyat düzeyini düşürmesi hem de GSYİH'yi uyarmasının güç olduğunu öne sürerler. Arz yönlü politikaların asıl etkisi uzun dönemde ortaya çıkacağı kabul görür.

Sonuç olarak Klasik ekonomi geleneğinin bugünkü temsilcisi olan Yeni Klasik ekonomistlerle, Keynesyen geleneğin bugünkü temsilcisi olan Yeni Keynesyen ekonomistlerin görüşleri kısa dönemde farklılıklar göstermektedir. Oysa uzun dönemde bu görüşler örtüşmektedir. Çünkü uzun dönemde her iki görüşün üzerinde uzlaştığı üç temel konu vardır. Bunlar:

1. *Tüm ekonomik birimler rasyonel davranışlarırlar. Mevcut olan tüm bilgi setini kullanarak doğru kararlar verirler ve sistematik hata yapmazlar.*
2. *Uzun dönemde toplam arz eğrisi düşeydir, tam istihdam düzeyindedir ve doğal işsizlik oranı geçerlidir.*
3. *Uzun dönemde para nötrdür. Para miktarındaki değişimler reel çıktı düzeyini etkilemez.*

Öğrenme Çıktısı

1 Toplam talep eğrisi aşağıdaki hangi iki değişken arasındaki negatif ilişkiyi göstermektedir?

- A. Faiz oranı – reel hasıla
- B. Toplam harcamalar – reel hasıla
- C. Fiyat düzeyi – reel hasıla
- D. Yatırım – tasarruf
- E. Fiyat – miktar

2 Uzun dönemde ücretlerin ve fiyatların tam esnek olduğu kabul edildiğinde toplam arz eğrisinin konumu nasıldır?

- A. Pozitif eğimlidir
- B. Negatif eğimlidir
- C. Hem dikey hem de yatay kısımları vardır
- D. Yataydır
- E. Düşeydir

3 Aşağıdakilerden hangisi toplam arz eğrisini kaydırın parametrelerden biri **değildir**?

- A. Fiyatlardaki değişimler
- B. Ücretlerdeki değişimler
- C. Emek dışındaki girdi fiyatlarındaki değişimler
- D. Teknolojideki değişimler
- E. Emek verimliliğindeki değişimler

4 Aşağıdaki seçeneklerin hangisinde oluşan değişiklikler toplam arz eğrisini sağa kaydırır?

- A. Ücretlerdeki artışlar
- B. Emek verimliliğindeki azalışlar
- C. Sermaye stokunun artması
- D. Girdi olarak enerji fiyatlarının artması
- E. Genel fiyat düzeyinin artması

5 Ekonominin denge çıktı düzeyi ile ilgili olarak aşağıdaki seçeneklerden hangisi doğru **değildir**?

- A. Toplam arz toplam talebe eşittir
- B. Dengede hasıla ve genel fiyat düzeyi belirlenir
- C. Fiyat, denge fiyat düzeyinin üzerinde ise arz edilen reel hasıla talep edilen reel hasıldan fazladır
- D. Fiyat, denge fiyat düzeyinin altında ise piyasada mal fazlalığı oluşacak ve fiyatlar azalacaktır
- E. Denge düzeyinde çıktıda fazlalık veya eksiklik olmaz

6 Eksik istihdam dengesine ilişkin olarak aşağıdaki seçeneklerin hangisi doğru **değildir**?

- A. Toplam harcama düzeyi tam istihdam düzeyinin altındadır
- B. Ekonomide enflasyonist açık vardır
- C. Ekonomide üretim açığı vardır
- D. Denge hasıla düzeyi potansiyel hasıla düzeyinin altındadır
- E. Ekonomide işsizlik vardır

7 Kamu harcamaları ve vergiler yoluyla ekonominin performansını etkilemek için uygulanan politikalara ne denir?

- A. Para politikası
- B. Gelirler politikası
- C. Dış ticaret politikası
- D. Maliye politikası
- E. İstikrar politikası

8 Aşağıdaki seçeneklerin hangisinde enflasyon ile mücadele için uygulanabilecek politikalardan biri verilmiştir?

- A. Kamu harcamalarının artırılması
- B. Transfer harcamalarının artırılması
- C. Vergilerin artırılması
- D. Toplam talebin artırılmasına yönelik politikalar
- E. Genişletici para politikası

9 Aşağıdakilerden hangisi ekonomik faaliyetlerdeki dalgalanmanın büyüğünü azaltan otomatik stabilizatörlerden biri **sayılamaz**?

- A. İşsizlik ödemeleri
- B. Gelir vergisi
- C. Sosyal nitelikli yardımlar
- D. Transfer ödemeleri
- E. Kamu harcamaları

10 Kamu harcamalarındaki artışın neden olduğu faiz oranındaki yükselmenin planlanan yatırım harcamalarını azaltmasına ne denir?

- A. İkame etkisi
- B. Yatırım etkisi
- C. Gelir etkisi
- D. Dışlama etkisi
- E. Pigou etkisi

1. C	Yanıtınız yanlış ise “Toplam Talep (AD)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	6. B	Yanıtınız yanlış ise “Eksik İstihdam Dengesi ve Ekonominin Deflasyona Tepkisi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. E	Yanıtınız yanlış ise “Toplam Arz (AS)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	7. D	Yanıtınız yanlış ise “Maliye Politikası” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. A	Yanıtınız yanlış ise “Toplam Arz Eğrisindeki Değişmeler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	8. C	Yanıtınız yanlış ise “Enflasyonla Mücadele İçin Maliye Politikası Kullanımı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. C	Yanıtınız yanlış ise “Toplam Arz Eğrisindeki Değişmeler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	9. E	Yanıtınız yanlış ise “Ekonomideki Otomatik Stabilizatörler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. D	Yanıtınız yanlış ise “Toplam Arz ve Toplam Talep Dengesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	10. D	Yanıtınız yanlış ise “Dışlama Sorunu” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Kaynakça

Baumol, W. J. ve Blinder, A. S. (2011). Economics: Principles and Policy, 12th Edition, South-Western College Publishing, Mason.

Case, K. E., Fair, R. C. ve Oster, S. (2008). Principles of Economics, Ninth Edition, Prentice Hall, New Jersey.

Mankiw, N. G. (2009). Principles of Economics, Fifth Edition, Cengage Learning, Mason.

Yıldırım, K. Bakırtaş, İ., Yılmaz, R. ve Esen, E. (2017). Makro İktisada Giriş, 12. Baskı, Nisan Kitabevi, Ankara.

Yıldırım, K. ve diğerleri (2011). İktisada Giriş, 4. Baskı, Pelikan Yayıncılık, Ankara.

Sözlük

A

Açık piyasa işlemleri: Merkez bankasının menkul kıymet satın alması veya elindeki menkul kıymetlerin bir kısmını satması açık piyasa işlemleri olarak adlandırılır.

Arz Esnekliği: Arz edilen miktardaki yüzde değişmenin, fiyatındaki yüzde değişmeye oranı

Arz Kanunu: Diğer bütün değişkenler sabitken (*ceteris paribus*) bir malın birim fiyatı ile maldan arz edilen miktar arasında doğru yönlü bir ilişki

Atomize: Çok küçük parçalara ayırma / ayrılma, İktisatta alıcılar ve satıcıların fiyatı etkileyemelerinin nedeni her birinin aldığıları ve satıkları mal miktarının, malın piyasada işlem gören toplam miktarına oranla son derece önemsiz kalmasıdır. Bu nedenle alıcılar ve satıcılar tek başlarına olsun, birleşerek olsun fiyatı etkileyemezler. Öyle ki, taleplerini ve arzlarını arttırap azaltarak piyasada işlem gören mal miktarı üzerinde hissedilebilir etki yapamayacaklardır.

Azalan Verimler: Kısa dönemde sabit bir girdiye artan oranlarda değişken girdi uygulanması sonucunda firmanın verimliliğinin azalması

B

Bütçe: Devletin gelir ve giderlerinin bir arada gösterdiği bir belgedir.

Büyüme oranı: Reel GSYİH'deki dönemler itibarı ile değişme, büyümeye oranı olarak tanımlanır.

C

Çapraz Fiyat Esnekliği: X malının talebinde oluşan yüzde değişikliğin Y malının fiyatındaki yüzde değişikliğe oranı

Çoğaltan: Otonom harcamalardaki bir birimlik değişmenin, denge gelir düzeyi üzerinde kendisinden daha büyük miktarda yarattığı değişimle çoğaltan veya çarpan denir.

D

Denge Fiyatı: Arz edilen miktarın talep edilen miktar eşit olmasını sağlayan fiyat

Devalüasyon: Sabit kur sisteminde resmi makamlarca, ülke parasının değerinin diğer ülke paraları karşısında düşürülmESİdir.

Doğal İşsizlik Oranı: Ekonomide reel GSYİH'nin potansiyel GSYİH'ye eşit olduğu, daralma ya da genişleme aşamalarının görülmediği, normal zamanlarda var olan işsizlik oranıdır.

Döviz kuru: Bir ülkenin para biriminin, diğer bir ülke para birimi cinsinden değeridir.

E

Eğim: Bağımsız değişkendeki bir değişimin bağımlı değişkene etkisine denir.

Ekonomik Model: Ekonomik değişkenlerin ve bu değişkenler arasındaki ilişkilerin çoğu zaman matematiksel ifadesidir.

Enflasyon: Fiyatlar genel düzeyinde sürekli artıştır denir.

F

Faiz oranı: Herhangi bir nedenle ertelenen bir liralık nakdi ödemeyi bedeli olup, gelecekte yapılacak ödeme ile şimdiki ödeme arasındaki oransal farktır.

Faktör Piyasaları: Emek ve sermaye gibi üretim faktörlerinin alınıp satıldığı piyasalara denir

Fayda: Bireylerin mal ve hizmetlerin tüketimi sonucu elde ettikleri tatmin duygusuna denir.

Fiat para: Herhangi bir değerli metal karşılığı bulunmayan ve bir mal olarak da değer taşımayan paralara "fiat para" veya "itibari para" adı verilmektedir.

Finansal varlıklar: Fiziksel olarak bir değer taşımayan fakat mal ve hizmetlere dönüştürülebilen hazine bonoları ve hisse senetleri veya nakit para gibi şeylere verilen isimdir.

Fiyatlar genel düzeyi: Ekonomideki tüm fiyatların ağırlıklı ortalamasıdır.

Fırsat Maliyeti: Kaynakların kısıtlı olması nedeniyle iktisadi bir seçim yapılrken vazgeçilmek zorunda kalınan en iyi alternatif

Friksiyonel işsizlik: İşgücü piyasasındaki olağan hareketlilikten dolayı ortaya çıkan, uzun süreli olmayan işsizliğe denir.

G

Gayrisafi Yurtıcı Hasila (GSYİH): Bir dönemde bir ülke sınırları içerisinde üretim faktörleri kullanılarak üretilmiş nihai mal ve hizmetlerin piyasa fiyatlarıyla hesaplanmış değeridir.

Gresham Yasası: “Kötü para iyi parayı kovar” şeklinde ifade edilen durum.

GSYİH deflatörü: Bir dönemin nominal GSYİH'sinin reel GSYİH'sine oranıdır.

H

Homojen: Orijinali homogeneous ve Türkçesi türdeş olan bu kelime, bir sıfat olup; her yerinde aynı özellik gösteren maddelerdir. enzer karakterlere veya yapıya sahip olan olarak tanımlarız

I

İkame mallar: Bir ihtiyacı gidermede birbirlerinin yerine kullanılabilen mallar

İkame: Bir şeyin başka bir şeyin yerine geçmesidir.

İktisadi insan (homo economicus): Bireysel çıkarını en çoka çıkarmaya çalışan rasyonel insana denir.

İşgücüne katılım oranı: İstihdam edilenler ile işsizlerin toplamının çalışma yaşı nüfusu içindeki yüzde payıdır.

İşleyebilir Rekabet: Gerçek hayatı tam rekabet piyasası kriterlerine uygun bir piyasa yapısı ile karşılaşması söz konusu olmadığından, gerçekleşmesi mümkün olan ve genellikle en iyi performansı gösteren rekabeti ifade etmektedir.

İşsizlik oranı: İşsizlerin işgücüne oranıdır.

İşsizlik: Çalışma gücünde ve arzusunda olan ve cari ücret düzeyinde çalışmaya razı olup da iş bulamayan işgúcünün varlığıdır.

İstihdam: Üretim faktörlerinin (emek, toprak ve sermaye) fiili olarak üretim sürecinde kullanılmasıdır. İstihdamın dar anlamda tanımı yalnızca emek faktörünün üretim sürecinde kullanılmasını ifade eder.

K

Kartel: Aynı alanda faaliyet gösteren işletmelerin bir araya gelerek tekelleşmeleridir. İstenmeyen bir durumdur. İşletmeler arasında yapılır ve bu anlaşmalar rekabeti engeller.

Kaydi para: Bankaların mevduat kabul edip kredi vermeleri sonucu para arzında gerçekleşen artış kaydi para veya banka parası adı verilir.

Kıtlık: İhtiyaçların kaynaklardan fazla olması durumu denir.

Know-how: Bir işletmenin, üretim yöntemleri ya da teknolojisinin, aynı dalda çalışan veya aynı işi yapmaya hazırlanan bir başka firmaya satılması veya kiralanmasıdır. Kisaca, bir ürününden ya da yöntemden en verimli ve kolay biçimde yararlanabilmek için o konudaki bilgi ya da başka bir ifadeyle ticari sırların tümüdür.

Konjonktürel işsizlik: Ekonomik dalgalandırmaların daralma ve durgunluk dönemlerinde toplam talepteki azalmaya bağlı olarak ortaya çıkan işsizlik tir.

Kontenjan: Bir yükümlülük veya yararlanma içinde, o işin kapsamına girenlerin oluşturduğu belirli sayıdaki topluluk. 2. Bir kuruluşun veya bir kimliğin seçip almaktan yararlanabileceği sayı miktarı.

L

Likitidite: Herhangi bir varlığın nakit paraya, diğer varlıklara, mal veya hizmete dönüştürülebilme kolaylığı olarak tanımlanır.

M

M1 Para Tanımı: Dolaşımındaki nakit para ve vadesiz mevduatların toplamından oluşur.

M2 Para Tanımı: M1 para tanımına vadeli mevduatların eklenmesinden oluşur.

Makro iktisat: Büyüme, enflasyon, işsizlik, dış ticaret, döviz kurları, uluslararası sermaye hareketleri vb. ulusal ya da küresel iktisadi olay ve değişkenleri inceler.

Mal Para: Para olarak kullanılmasının yanında bir mal olarak da değer taşıyan nesnelere mal para adı verilmektedir.

Mal piyasaları: Mal ve hizmetlerin alınıp satıldığı piyasalara denir.

Maliye politikası: Ekonominin performansını yönlendirmek için hükümet harcamaları ve vergilerin ayarlanmasıdır.

Marjinal Hasıla: Üretim miktarı bir birim artırılırsa toplam hasıllatta olan değişme

Marjinal Maliyet: Bir şeyi yapmanın yarattığı ilave maliyete denir.

Marjinal Maliyet: Üretim miktarı bir birim artırılırsa toplam maliyette olan değişme

Marjinal tüketim eğilimi: Hanehalklarının elde ettiği ilave gelirin tüketim harcamasında ne kadar artış yarattığını gösteren orandır.

Marjinal Ürün: Değişken girdi bir birim artırıldığında üretim miktarında olan değişme

Marks: Karl Marks. Almanca söyleyişi: [(5 Mayıs 1818 Trier - 14 Mart 1883 Londra) 19. yüzyılda yaşamış, Yahudi asıllı filozof, politik ekonomist ve devrimci. Marx'ın ekonomi alanındaki çalışmaları, günümüzde emeği, emek-sermaye ilişkisini ve bunları takip eden ekonomi düşüncesini kavramanın büyük bir kısmı için temel oluşturdu. Sosyoloji ve sosyal bilimleri başlatan isimlerdendir.

Mikro İktisat: Bireylerin yanı tüketicilerin ve firmaların davranışlarını ve bu iki grubun karşılıklı etkileşimiğini inceler.

Minimum etkin ölçek: Firmanın uzun dönem ortalaması maliyetinin minimuma ulaştığı üretim düzeyi

Mobilite: Tam rekabet piyasasındaki mobilite özelliğinin anlamı alıcıların ve satıcıların, mal ve hizmetler ile üretim faktörlerinin tam bir hareket serbestliğine sahip olmaları anlamını taşımaktadır.

Monopol: Bir pazarda belirli bir ürün için üretici ya da dağıtımçı olarak tek bir firmanın bulunması durumudur. Bir monopol, rakip firmaların daha düşük fiyat koyması korkusu olmadan kendi fiyatını belirleme gücüne sahiptir. Monopoli, serbest rekabeti ortadan kaldırarak kaynakların verimli kullanımını önleyen bir durum yaratır.

N

Net İhracat: Toplam ihracatın toplam ithalattan çıkarılmasıyla elde edilen değere net ihracat denir.

O-Ö

Optimal: En uygun, en etkili olan.

Ortalama Maliyet: Toplam maliyetin ürün miktarına oranı

Ortalama Ürün: Toplam ürünün kullanılan girdi miktarına oranı

Otonom harcamalar: Gelir düzeyinden bağımsız yapılan harcamalardır.

Ödemeler bilançosu: Bir ülkenin diğer ülkelerle yükütlüğü ekonomik ilişkilerinin göstergesi olup, en önemli kalemleri dış ticaret ve sermaye hareketleridir.

Ödünleşme: Bir şeyi elde ederken, başka bir şeyden vazgeçmeye denir.

Ölçege göre artan getiri: Uzun dönemde üretim miktarındaki oransal artışın girdi miktarındaki oransal artıştan daha büyük olması

Ölçege göre azalan getiri: Uzun dönemde üretim miktarındaki oransal artışın girdi miktarındaki oransal artıştan daha küçük olması

Ölçege göre sabit getiri: Uzun dönemde üretim miktarındaki oransal artışın girdi miktarındaki oransal artışa eşit olması

P

Para: Mal ve hizmetlerin satın alınmasında ve borçların geri ödenmesinde genel kabul görmüş her şey para olarak tanımlanmaktadır.

Piyasa Dengesi: Piyasaya arz edilen miktarın piyasada talep edilen miktraya eşit olduğu nokta

Potansiyel hasıla: Üretim faktörlerinin tam olarak istihdam edilmesi halinde bir ekonominin üreteceği mal ve hizmetlerin miktarına potansiyel hasıla, doğal hasıla ya da tam istihdam hasılası denir.

R

Rant: Emek harcamadan elde edilen kazanım. İktisatçılar tarafından ise doğanın getirisini olarak tanımlanmaktadır. Devletin çeşitli uygulamalarla bireysel, endüstriyel veya sektörrel olarak özel tescibüs lehine herhangi bir çıkar avantajı yaratması; bu avantajın realizasyonu ve paylaşımıdır.

Rasyonel Davranış: İktisatta amaçlarına ulaşmak üzere sistematik ve bilinçli olarak mevcut alternatifler arasında yapabileceğinin en iyisini yapmaya denir.

Reel varlıklar: Fiziksel olarak da bir değer ifade eden konut, arsa ve tarla gibi gayrimenkuller; altın ve gümüş gibi değerli metaller; elmas gibi değerli taşlar veya otomobil gibi dayanıklı tüketim mallarına verilen isimdir.

Rekabet Kurumu: Anayasanın 167'nci maddesi devlete açıkça piyasalarda olacak fiili yahut anlaşma sonucu doğacak tekelleşmeyi ve kartelleşmeyi önleme görevi vermiştir. Devlet 1982 Anayasası'nın kendisine verdiği bu görevi, 1994 yılında 4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanunu kabul edilmesi ve 1997 yılında bu Kanunu uygulamakla yükümlü otorite olan Rekabet Kurumu'nun tesis edilmesiyle yerine getirmiştir.

Revalüasyon: Sabit kur sisteminde, resmi makamlarca, ülke parasının değerinin yükseltilmesidir.

S

Servet: Tasarrufların zaman içerisinde birikmesiyle oluşan değere denir.

T

Taşşış: Sikkelerin içerdigi değerli maden miktarının azaltılarak değerinin düşürülmesine denir.

Talebin Fiyat Esnekliği: Talep edilen mikardaki yüzde değişmenin, fiyatındaki yüzde değişimmeye oranı

Talebin Gelir Esnekliği: X malının talebinde oluşan yüzde değişikliğin, tüketicinin gelirinde oluşan yüzde değişikliğe oranı

Talep Kanunu: Diğer bütün değişkenler sabitken (*ceteris paribus*) bir malın birim fiyatı ile maldan talep edilen miktar arasında ters yönlü bir ilişki

Tamamlayıcı mallar: Bir ihtiyacı gidermede birlikte kullanılan mallar

Tasarruf: Kısaca, gelirin tüketilmeyen kısmıdır.

Teşebbüs: Girişim.

Toplam arz: Belirli bir dönemde çeşitli fiyat düzeylerinde, ekonomideki tüm üreticilerin birlikte arz etkileri toplam çıktıyı gösterir.

Toplam talep: Ekonomideki tüm sektörler tarafından (hanehalkı, firmalar, devlet ve dış alemden) çeşitli fiyat düzeylerinde belli bir dönemde talep edilen mal ve hizmetlerin toplam miktarıdır.

Trampa: Mal ve hizmetlerin başka mal ve hizmetlerle değişim tokus edilmesine trampa veya takas denir.

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu, kısaca TÜİK, Hazine ve Maliye Bakanlığı'na bağlı bir araştırma kurumudur. Merkezi Ankara'da bulunur. Devletin başlıca veri toplama kurumudur.

Türev: Türemiş veya üretilmiş şey. Yapım ekiyle kuşulmuş kelime, müştak. Üretim faktörü talebinin faktörün üretimine katıldığı emek, sermaye ve toprağın üretiminde kullandıkları mal hizmetler gibi mallara olan talebe bağlı olma durumudur.

Ü

Üretim Faktörleri: Bireylerin ihtiyaçlarını karşılayan mal ve hizmetlerin üretimi için gerekli olan kaynaklara denir.

Üretim Fonksiyonu: Firmanın kullandığı girdiler ile çıktısı arasındaki ilişkiyi belirleyen fonksiyon

Y

Yapısal işsizlik: Ekonomide oluşan yapısal değişiklıkların yol açtığı, bazı becerilerin terk edildiği ya da teknolojik değişme ve uluslararası rekabetteki değişimlere bağlı olarak emek talebi yapısındaki değişimler sonucu ortaya çıkan işsizlidir.

Z

Zamanlararası ikame etkisi: Bugün alınacak mal ve hizmetlerin daha sonraki bir tarihe ertelenmesi ya da daha sonraki bir tarihte alınması planlanan mal ve hizmetlerin bugün alınacak olması zamanarası ikame etkisi olarak adlandırılır.

Zorunlu rezervler: Merkez bankası tarafından belirlenen, bulundurulması gereken en az rezerv miktarına denir.